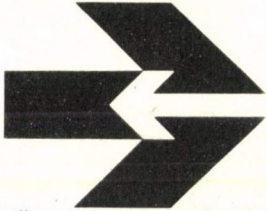

55982

423

1986 / 2

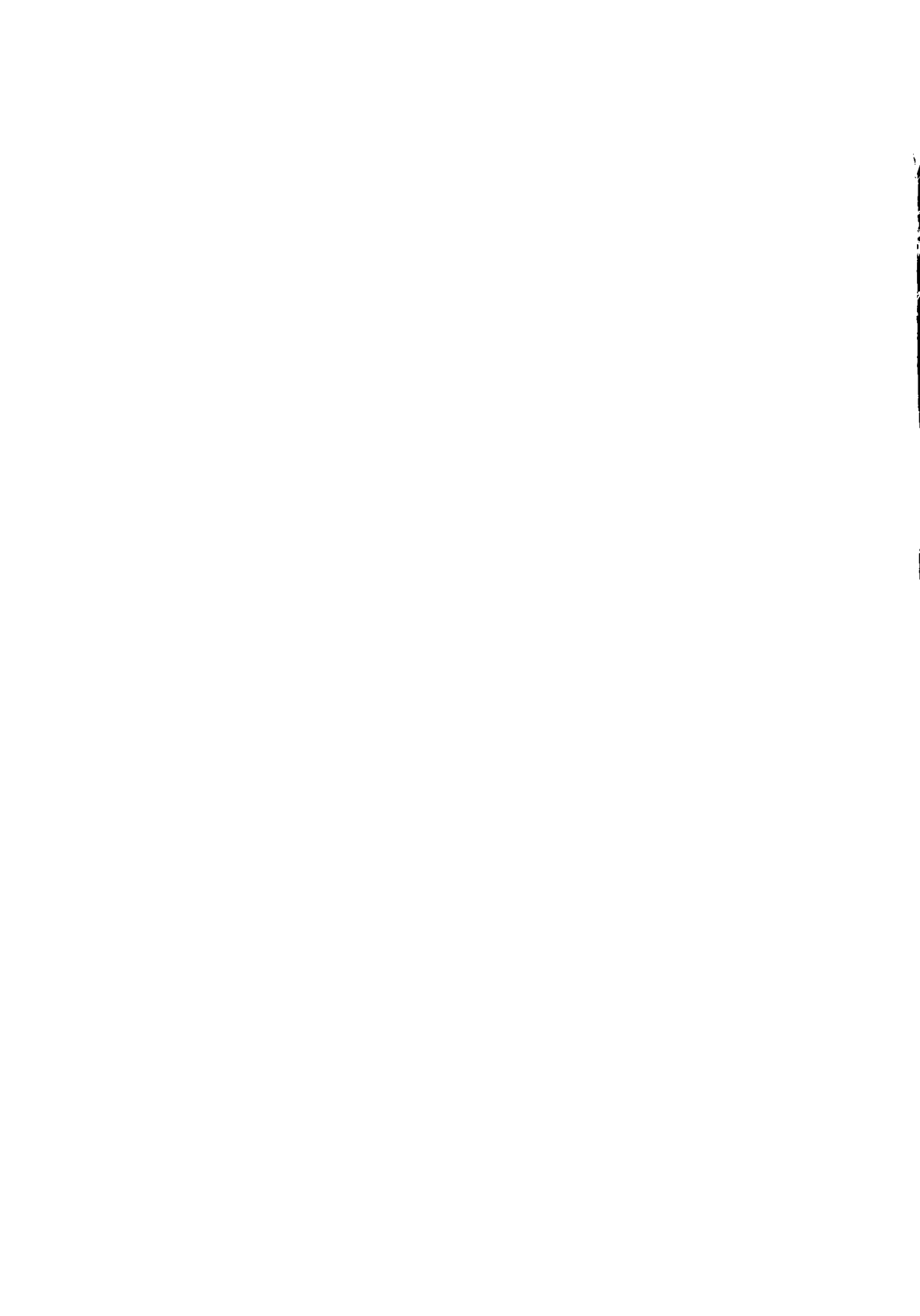

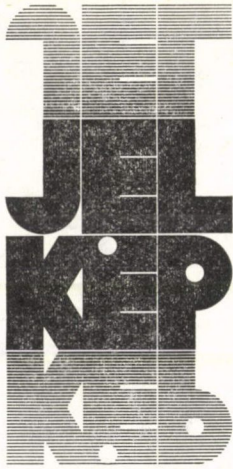
TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT

1986 JUN 1.7.

JEL KÉP

**A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA**

**MEGJELENIK
NEGYEDÉVENKÉNT**

**VII. ÉVFOLYAM
2. SZÁM**

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Forgó Mihály

Hajdú János
Lázár István
Liszkai Tamás
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szecskő Tamás
főszerkesztő

**SZERKESZTŐSÉG
TAGJAI:**

Gerelyes Endréné
főszerkesztő-helyettes
Balogh Elemér
Bogdán Éva
Frank Ernőné
Hanák Katalin
Mester Ákos
Varga Zsuzsanna
Wisinger István
Zöldi László

TARTALOM

Szecskő Tamás: Műhold-kaleidoszkóp	3
Tamás Pál: Információpolitika és társadalmi modernizáció	5
A politikai hatalom és a tömegkommunikáció viszonya néhány polgári demokráciában	24

KÖZELKÉP

Vázlatpontok a rádiózás önismeretéhez	35
Jakab Zoltán: A fogyasztók beruházásai a tömegkommunikációban — néhány hosszútávú trend	49
T. Kiss Tamás: Hajós község kommunikációs szinterei	58

FÓRUM

Jogtudat és tájékoztatás	
Szűk László: Megjegyzések a bűnügyi tudósításról	65
Deák András: Krónikus időhiány	69
Katona Horváth János: Perben a joggal?	72
Képtelenségek a képregény körül	
Rubovszky Kálmán: Vita Püspökladányban	76
S. Nagy Katalin: A képregény mint tömegkommunikációs eszköz	79
Zsilka Tibor: A képregény mint műfaj	83
Szilágyi Erzsébet: Képregényszagú világ	87
Vicsék Ferenc: Min lehet osztolni?	91
Szűcs László János: Szabad bejárás Magyarországra	94

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

Zádor Tibor: Tájékoztatás külföldre	97
Bedő Iván: „Könyörgünk, több, sokkal több hírt!”	105
Széky János: A tökélyen innen	114
A sport-toll hitele. — Zsolt Róberttel beszélget <i>Nádor Tamás</i>	119

MÉG EGYSZER

Katonadolog	126
-------------	-----

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT

SZERZŐINK KÖZÜL:

Bedő Iván *újságíró, MR*; Deák András *újságíró, Népszava*; Jakab Zoltán, *a TK főmunkatársa*; Katona Horváth János *újságíró, a BM sajtóosztályának vezetője*; Rubovszky Kálmán, *a KLTE tanára*; S. Nagy Katalin, *a TK munkatársa*; Székely János *újságíró, Élet és Irodalom*; Szilágyi Erzsébet, *a TK munkatársa*; Szűcs László János *újságíró, Tolna megyei Népiújság*; Szűk László *igazgató, Igazságügyi Minisztérium*; T. Kiss Tamás, *a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanára*; Tamás Pál *szociológus, az MTA Szociológiai Intézete*; Vicsek Ferenc *újságíró, MR*; Vince Mátyás *főszerkesztő, HVG*; Zádor Tibor *főszerkesztő, Hungarian Digest*; Zsilka Tibor, *a nyitrai pedagógiai főiskola docense*.

A grafikákat
Banga Ferenc készítette

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

MÚLTUNK

Bodnárné Takács Erika: A spanyol polgárháború a korabeli magyar sajtó tükrében	137
Szabó Miklós: A rádió és a „közszolgálat” kezdetei	148
Ritter Aladár: A Magyar Nap azt írta . . .	151

KITEKINTÉS

Új eszközök a közönségkutatásban	
Lendvay Judit: Franciaország: változó szervezetek és változó módszerek	168
Vásárhelyi Mária: NSZK: gyors és sokrétű tájékozódás	170
Ausztria szellemi és művészeti műhelye. — Az ORF vezetőjével beszélget Vince Mátyás	173
Herbert I. Schiller: Az üzleti tevékenység világrendszere és a nemzeti szuverenitás	178

SZONDA

„Csak ha nem okoz gondot”	182
Egyre nehezebb	184
Lesz-e foganatjuk?	186
Nines lényeges változás	188

TALLÓZÓ

Könyvekből	189
Lapokból	193
Rövidre fogva	200

LAPOZGATÓ

Kozma György: Szerelmi történet?	207
----------------------------------	-----

Műhold-kaleidoszkóp

A tervek szerint egy-két hónap múlva megkezdji televíziós programjainak üzemszerű sugárzását a TDF—1 és a TV-Sat, vagyis a francia és a nyugatnémet közvetlen műsorszóró műhold (DBS = „műsorhold”). A tervek szerint — mondom —, mert egyelőre még az űrtechnikában is csak az a biztos, ami már megtörtént. A tervek szerint — mondom —, mert a műsorholdak „piacán”, a tervek és kusza elképzelések, a vágyfantáziák és az aggályok dzsungelében ma szinte nehezebb megbízható prognózisokat készíteni, mint néhány évvel ezelőtt. (Persze az is igaz, hogy a hatvanas évek közepén a Rand Corporation már a hetvenes évek második felére prognosztizálta az első műsorholdak megjelenését, és lám, alig több mint egy évtizedet tévedett!)

Mint egy kaleidoszkóp: összerázása előtt nemigen tudom, milyen képet látok majd, ha belenézek a lencsébe. A hasonlat azért nem túlzottan suta, mert a kommunikációs helyzetet több, egymástól részben független, részben viszont épp egymásra utalt tényező alakítja. A londoni Economist, miközben a helyzet bizonytalanságán mereng, rámutat arra, hogy „az átlag európai felnőtt csak 2—4 órát televíziózik naponta. A műholdas műsorszóróknak az országos csatornáktól és a képmagnótól, sőt hamarosan a közösségi televíziótól és az interaktív videótól kell elhódítaniuk őket”. És a kaleidoszkópban ott van még a videotext, a teletext, a koaxiális és az ivergszálás kábel — és nem utolsósorban a személyi számítógépek egyre növekvő serege.

A másik bizonytalansági tényező, hogy a műholdas műsorpiac egyelőre meglehetősen veszteséges. A legismertebb (távközlési) műholdprogram, a Sky Channel működésének eddig három éve alatt 30—35 millió dollár veszteséget könyvelhetett el, mert potenciális közönsége egyelőre „csak” öt-hat millió európai háztartás.

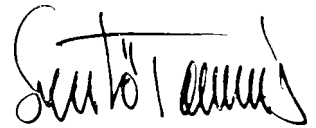
Az érdekelt magántőke ezért hosszú távú stratégiákat követ, s nem is pontosan azonos területen véli megtalálni a jövő profilját. Egyes tőkecsoportok a hirdetési piac bővülésében bízhatnak, mások az elektronika, a készülékek és berendezések piacára építenek. Úgy tűnik például, hogy a franciák azért siettek elsőnek feljutni az éteri pályára, hogy a francia ipar (mégpedig a diverzifikálódó autógyártás!) letarolhassa a tányérantennák európai piacát: a TDF—1 működésének első évében egymillió, a másodikban már hárommillió ilyen antennát vélnek eladhatónak.

Részben ezeket az érdekeket metszi keresztbe egy másik profitőrekvés: azoké a műholdas műsorszóróké, akik sugárzott műsoraikat akarják megfizettetni. Az International Herald Tribune címlapfotóján egy Bruce Confer nevű amerikai polgár áll, bánatosan, négyezer dollárért felszerelt tányérantennája mellett. Azért bánatos, mert mindeddig ingyen vehette le készülékére a műholdas műsorokat (a műsorszórók szerint „lopta”, sokadmagával együtt, évi 500—700 millió dolláros veszteséget okozva nekik). Mostantól viszont a műsorokat „sifírozni” fogják. Így Bruce Confernek egy 400 dolláros dekóderre is szüksége lesz, no meg természetesen állnia kell a havi 20 dolláros előfizetési díjat. Egy műholdprogramért. Több műsorért ennek többszörösét. (Jól figyeljük meg az adatokat: egyelőre még nem is olyan olcsó mulatság ez!) 8

További mozzanat a kaleidoszkóp-képben: a kormányok és a — többnyire multinacionális — magántőke harcának/együttműködésének hullámzó, időről időre változó jellege. A nemrég távozott szocialista francia kormány az állami műsorholdba is beengedte a magántőkét. A másik oldalon viszont létrejön az Európa-program: a holland, a nyugatnémet, az ír, az olasz és a portugál televíziók (egy-től egyig úgynevezett „közhasznu”, tehát nem magántársaságok) közös műholdműsora, amely színvonalat kíván szembeállítani az elektronikus konzumkultúrával. És Jack Lang, a francia kultuszminiszter angol nyelvű levelet ír a francia audiovizuális főhatóság elnöknőjének — hátha így jobban megérti! —, tiltakozva az amerikai szórakoztatóiparnak a francia képernyőkre vetülő dömpingje ellen.

De mi a bizonyos ebben a többismeretlenes egyenletben? Az erővonalak kuszasága mellett is nyilvánvaló: az európai tömegkommunikációban új korszak kezdődött. (Európát írok, s nem Nyugat- vagy Kelet-Európát, hiszen elkerülhetetlen a műsorholdak programjának kölcsönös „átesordulása” a határokon túlra.) Az is világosan kirajzolódik, hogy a kormányok válaszul a műsorholdak kihívásaira, gazdasági, kulturális integritásuk megőrzése érdekében többnyire stratégiai léptékű tervezeteket dolgoznak ki. (Emiatt a nemzeti kultúra — benne az „elektronikus kultúrával” — hathatósabb támogatást kap, mint régebben.) Végül az is egyértelműnek tűnik, hogy a regionális együttműködés e stratégiák egyik fontos rendező elve lesz.

A kaleidoszkóp véletlenszerűsége mellett a bizonyosságokat is érdemes meglátunk!

Tamás Pál

Információpolitika és társadalmi modernizáció

Egy erőforrás-ínséges időszakban különösen időszerű a kérdés: hogyan járulhatnak hozzá az információtechnológiák a társadalmi modernizációhoz. Az ezzel kapcsolatos optimális döntések kialakítása elképzelhetetlen az információpolitika fogalmi újraértékelése nélkül.*

Bertolt Brecht:
Die andere Seite

1934, im achten Jahre des Bürgerkriegs
Warfen Flugzeuge Tschiang Kai-scheks
Über dem Gebiet der Kommunisten Flugblätter ab
Die auf den Kopf Mao Tse-Tungs einen Preis setzten
Umsichtig
Die der gebrandmarkte Mao angesichts des Mangels
An Papier und der Fülle der Gedanken die einseitig
Bedruckten Blätter aufammelt und brachte sie
Auf der sauberen Seite bedruckt mit Nüchlichem
Unter der Bevölkerung im Umlauf.

Bertolt Brecht:
A másik oldal

1934-ben, a polgárháború nyolcadik évében
Csang-kaj-sek repülőgépei röplapokat
Dobtak le a kommunisták területére
S ezekben Mao Ce-Tung fejére díjat tűztek ki
Körütekintően
Azonban a keresett Mao tekintettel
A papírhányra valamint a gondolatok sokaságára
Összegyűjtötte az egyik oldalukon
Telenyomatott röplapokat s az üres
Oldalakra a szükségeset nyomtatva
Terjesztette azokat a lakosság között.
(Ügyetlen nyersfordításomban — T. P.)

* Az anyaggyűjtésre az ACLS American Studies programja ösztöndíjával a MIT Science Technology and Society programjánál került sor (Cambridge, Massachusetts, USA), 1985-ben.

A modernizáció és a kommunikáció, a társadalmi-gazdasági fejlődés és az információhálózatok viszonyának kutatása hagyományos terület a programok és politikák megalapozását szolgáló társadalomvizsgálatokban. Egy ilyen kutatási program bizonyos összefüggései már a húszas évek *Zeitungswissenschaft*-jában is felmerültek, de első, a modern nemzetközi kutatások megalapozásánál jelentkező válfajai is közel négy évtizedesek.

E kutatások egyfajta közös kiindulási alapja, legalábbis kikerülhetetlen hivatkozási pontja *D. Lerner* (1958) könyve. Ez a munka tulajdonképpen olyan kutatócsoport talán tízéves munkáira támaszkodhatott, amelyet a szociológia számos klasszikusa, „főrendiházi tagja”, többek között *P. F. Lazarsfeld* és *R. K. Merton* is nevével jelzett. Megközelítésük az első volt azon fejlődő országok terepein, amelyekben kutatások hosszú-hosszú sora az urbanizáció, az írástudás (és szélesebben az iskola által közvetített műveltség) és a tömegkommunikáció fejlődésétől, terjedésétől várta az érintett társadalmak modernizációját. Nem e helyt kellene részletesen értekezni arról, hogy — az egyszerűség kedvéért *Lerner*nek nevezett — megközelítés linearitását és politikafüggőségét a fejlődő országokban és másutt már a társadalomfejlődés és a kutatások meghaladták, s meglehetősen nagy nemzetközi komparatív anyag bizonyítja a tradicionális társadalmak szerves átnövésének lehetőségeit is. De a *Lerner*i modellekből mi is feltehetően továbbvihetőnek, vagy legalábbis hazai megközelítéseinkhez közeleink érzünk egyfajta döntésközpontúságot, vagyis a szükségleteknek és aspirációknak egy olyanfajta körülményét, amely megoldandó kérdésekre és megoldásuk módjára összpontosított (egyéni, illetve össztársadalmi szinten), erőforrásként használva többek között az információt is.

A későbbi modernizációs elméletek — még mindig a hatvanas években — egyre inkább az egyén körül megoldható, annak személyes szükségletei, attitűdje, motivációja szintjén megvívandó

csatának tartották az egész folyamatot (lásd *McClelland* és *Inkeles* műveit, vagy kiváló összefoglalásukat magyarul is — *Varga K.* 1974-ben).

Számos vizsgálat azóta hasznos és tanulságos kultúrákózi összehasonlító anyaggal árnyalta felhalmozódott tudásunkat, viszonylag átfogó magyarázó erejű elmélet azonban ezen a területen nem született. Ilyesminek még csak vázlatos bemutatására sem gondolok dolgozatomban. E rövid írás — elsősorban egyfajta problémásor megfogalmazásával — két momentumot kíván hangsúlyozni. Először is, hogy a modernizáció és kommunikáció összefüggései nem csak „fejlődő” problémák, s nem csak Törökországban, Costa Ricában vagy Indiában (hogy a szakirodalomban legjobban jegyzett vizsgálatok némelyikének terepeit felsoroljam), hanem Kelet-Európában is relevanciával bírnak. Másodszor pedig, hogy az új információtechnológiákkal kapcsolatos alkalmazkodási kényszerek egyértelmű modernizációs kihívást jelentenek, s hogy a szóba jöhető régióbeli reakciók elképzelhetetlenek a társadalmi információháztartást kezelő szakpolitikák értékeinek és kontúrjainak valamilyen újrafogalmazása nélkül.

Modernizáció

Az információpolitikával kapcsolatos gondolkodásunkat egyfajta társadalmi innovációs potenciál-fejlesztési programhoz való kapcsolódás határozza meg. Ezt a társadalmi innovációs potenciált három főbb, nagyon eltérő konzisztenciájú tényezőcsoport befolyásolja:

1. különböző rétegek, csoportok *szükségletstruktúrája* és annak megjelenése az érdekviszonyokban,
2. a szélesebben vett kulturális változók (pl. mozgási korlátok, tolerancia a társadalomban stb.),
3. a társadalmi változások számára az intézményes politikai struktúra

által biztosított (engedélyezett) játéktér; ezt *sponán megújulási résnek* is nevezhetjük.

Az információs alrendszerek — bár nem egyenlő erősséggel — mind a három faktorcsoporttal kapcsolatban vannak. Különösen szembetűnik ez a második és a harmadik faktor esetében. A másodiknál közhelyszerű. De a „hard” információs szektor — főleg átpolitizált társadalmakban — a kívánatos attitűdök és viselkedési drill átörökítésében, a domináns és kívánatosnak tartott politikai normák átadásánál is meghatározó.

A társadalmi innovációs potenciál tulajdonképpen a modernizációs folyamat minőségében ragadható meg.

A továbbiakban „modernizáció” az *elkésített társadalomfejlődésnek külső növekedési és fejlesztési mintákat és egy autochon fejlődési vonal szervesülését biztosító változatát* értенénk. A hagyományos modernizációs elméletek (Eisenstadt, Deutsch) a modernizációt általában társadalmi értékek, intézmények egyfajta (nem politikai értelmű) westernizációjával köti össze. Ezen elképzelésektől eltérően, bár nagy jelentőséget tulajdonítok a *külső minta követésének* és a szervesülés ezzel összefüggő *konfliktusainak*, úgy vélem, a legújabb magyar fejlődés semmiképpen sem illeszthető maradéktalanul ezekbe a sémákba: *itt a westernizáció és az „easternizáció”* (amennyiben politikai rendszerünkre, az országot körülvevő gazdasági, kulturális övezetre gondolunk) egyszerűen jelentkezik.

A bevezetésünkben utalásszerűen jelzett lerner-i—Mc-Clelland-i modell az egyén beállítódásait kezelő lehetséges beavatkozási szintként. Az én kifejtési logikám más: „a makrofeltételek → szervezeti környezet → egyéni motivációs változások” irányt követi.

A modernizáció hatásmechanizmusainak „beazonosításánál” nagy szerepet tulajdonítunk a tudás társadalmon belüli mozgásának; a tudástermelés, -forgalmazás, -alkalmazás rendszereinek. Minden innováció felfogható tudásállapot-változásként valamilyen társadalmi alrendszerben. Ebben az ér-

telemben a társadalom megújulási készségét kezelhetjük azon képességként, hogy új (relatív vagy abszolút) tudást képes alkalmazni a termelés és — szelcsebben — a társadalmi és az egyéni lét újratermelésének folyamatában. Ennek a hol összeszűkülő, hol tárguló társadalmi tudáshálózatnak két típusú korlátja is van. Az első ezek közül az adott társadalmi csoportok, rétegek valódi vagy manipulált tudás-szükséglete (amely kapcsolatban van — többek között — az érdekérvényesítés lehetőségeivel, az egyéneknek és csoportoknak a társadalomszerkezeten belüli rögzítettségével, a társadalom által még tolerált elérhető legnagyobb előny mértékével, a döntéseknek az adott szituációkban különböző tényezők által meghatározott szabadsági fokával stb.) A második a politikai hatalomból következik (különösen Kelet-Európában). A politika itt ugyanis a társadalmi mobilizáció és a stabilizáció „istrángjait” kezeli. Mozzgósít bizonyos — általa kedvezőnek tartott — társadalmi célok elérésére, és ez meghatározott innovációkat is jelenthet, ugyanakkor igen gyakran fél is attól, hogy az innováció igazán beindul, mert nem tudja: a kialakuló új szituációban fennmaradhatnak-e a jelenlegi meghatározó struktúrák. A helyzet az atomerőművekben alkalmazott „szabályozott láncreakció” példáját követi. Láncreakció kell, mert energiát termel, és energiára szükség van. De vigyázzunk, nehogy felgyorsuljon a reakció (e célra az erőművekben különböző lassítókát alkalmaznak), mert az, úgy mond, robbanásveszéllyel jár. S miután a társadalmi innovációról szerzett ismereteink nem érik el fizikai tudásunk szintjét, a politika nem tudja pontosan, hol kezdődik a robbanásszerű gyorsulás övezete, ezért a reakciót (a társadalmi innovációt) mélyen a lehetséges és kívánatos — a különben elvben a politika szempontjából is még biztonságos — szint alatt tartja.

Magyarországon az innováció alap-típusa eddig is a mindenkor világgazdaságból vagy kultúrából érkező impulzusok adaptálása volt — a helyi tár-

sadalmi szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően. Ez a magyar társadalomban eddig szunnyadó „saját” hajtómotorokat is beindított. Például a reformáció az első időkben Magyarországon „német” ügy volt; Luther tanítványa, Melancthon még csak Lőcsén és a többi felső-magyarországi szász bányavárosban prédikált. Néhány emberöltő alatt azonban a reformáció már magyar nemzeti kultúrát, és azon belül is egy mélyen plebejus, független ágat jelentett. A példákat napjainkig lehetne folytatni.

Természetesen a történelmi szempont kiemelésével nem analógiák kereséséről, hanem az adott folyamatok részét alkotó esetleges innovánsok kezeléséről van csak szó. Napi akciók szintjén a probléma kezeléséhez tartozik a külső eredetű innovációk hazai beültetési háttérének biztosítása. S itt most nem is elsősorban a külföldi technológiák, licencek hasznosításának hatékonyságára gondolunk. Még fontosabb a szervezetek, társadalmi rétegek megfelelő nyitottsága és — hogy technikából kölcsönzött műszóval éljünk — a kapcsolatot biztosító szervezetek, a csatolóegységek, az interface megléte, illetve annak működése.

Ugyanakkor a jövőbeli társadalmi innovációknak „szervezeti bölcsőkre” is szükség van. Itt olyan szervezetekre gondolok, amelyek „alulról”-szervezettségük, viszonylagos társadalmi autonómiájuk, sajátos — az uralkodó értékekhez képest eltérő — értékrendjük alapján kikristályosodási pontjaik jelenthetnék a jövő különböző társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális áramlatainak. Ha ezeket a „jövőkeltező” helyeket a társadalmi környezet valamilyen okból felszámolja (túlzott ellenőrzésük is felszámolásnak minősül!), úgy vélem, hosszú távon az egész rendszer károsodik.

A társadalmi egységek csökkenő autonómiája, a szigorú ellenőrzés nélküli cselekvések viszonylag szűk rése e „bölcsők” számának csökkenéséhez, a jelen értékeire, képeire szabásához vezetett. Ez jelentkezik az új generációk (mint nemzedékek és nem mint egyé-

nek!) cselekvési alternatíváinak kijelölésében is (itt elsősorban az ifjúsági mozgalom meghatározó aktuális gyakorlatára gondolok).

S az innovációs területek — esetleg konkrét gazdasági vagy műszaki értéktől függetlenül — fontosak lehetnek a társadalmi feszültségek általános levezető csatornájaként is. A társadalmi előremeneteli lehetőségek lelassulása egyes társadalmi csoportok: szakmák, korosztályok számára tartós feszültségeket okoz. Ezek közvetlenül vagy áttételeken keresztül egyes alrendszerek, szervezetek vagy nagyobb entitások, a tudomány, a kultúra destabilizálódásához vezetnek. A jelenség részben közbövíthető új tevékenységi területek (ezeket nevezném „innovációs szűzföldeknek”) megnyitásával. Példának a számítástechnika kínálkozik. Az 1956 utáni szervezeti változások, a tömeges vezetőcsere után a hatvanas évek pályakezdőit lelassult szakmai mobilitás és előmeneteli lehetőségek várták. A fiatal mérnök- és közgazdász nemzedék felgyülemlett energiái számára jó (és társadalmilag is hasznos) levezető csatornának tűnt ebben a helyzetben a számítástechnika. A 80-as évek lelassult gazdasági fejlődése, a hagyományos szellemi munkalehetőségek csak igen mérsékelt bővülése az évtized pályakezdő fiatal értelmisége számára — minden bizonnyal — újabb innovációs szűzföldek megnyitását teszi szükségessé.

Az információkultúra kérdése, a társadalomban adott időpontban létező információtechnológiák kezelése központi elemévé válhat mindenféle változásnak. A társadalmi modernizáció sikere szempontjából egy adott szociális egység — kiscsoporttól az egész társadalomig — „impulzus-abszorbeáló” képessége lesz a meghatározó. Ezt mondhatnánk úgy is: minél rigidebb, minél kevésbé hierarchikusan bontott, minél kevésbé helyi egységek szintjén és autonóm rendszerekbe összekapcsolódó az információháztartás (amely itt tulajdonképpen a formális és informális hatalommegosztási hálózatokat ké-

pezi le), annál kisebb az adott helyen a modernizáció sikeressége. És megfordítva: minél rugalmasabb, sőt helyenként képlékenyebb mindez az adott társadalomban, annál nagyobb valószínűséggel gondolhatunk ott sikeres innovációs akciókra.

A másik ilyen, számunkra is fontos elem (melyet *Eisenstadt* modernizációs elméletéből emelnénk át), a változás mint „szociális vajúdas” felfogása. Ezek a változások egyes társadalmi csoportok számára többé-kevésbé fájdalmas befolyásvesztéssel, szervezeti vagy intézményi átalakulással járnak. Egyes társadalmi szegmensek, vagy meghatározott kulturális poggyással rendelkező egész társadalmak különböző „fájdalomelviselő” ingerküszöbökkel és „fájdalomfeldolgozó” stratégiákkal rendelkeznek. Hipotetikusan megkockáztatnám, hogy minél információdúsabb egy adott társadalmi csoport közege, annál könnyebben viseli el a fájdalmas átalakulásokat is (hatalmi kényszerek direkt következményeiként megfogalmazódó rekációktól, ha a gyakorlatban nem is, jelen kifejtésben el kell tekintenünk). Ez érthető, hiszen a rosszabb informáltság bizonyos értelemben nagyobb kiszolgáltatottságot is jelent, és fordítva: egy valami miatt rosszabb helyzetbe jutó csoport esetleges kedvezőbb információs tartalékaira építve, szélesebb szociális horizontot befogva könnyebben tud a következő szakaszra önmaga számára mentő, vagy legalábbis kompenzáló lépéssorozatot kidolgozni (itt egyébként ismét *Varga K. (1974)* ad lényegesnek tűnő szociálpszichológiai elemzési szempontokat). A megrázkódtatások a különböző társadalmakra különbözőképpen hatnak. *Egyesek apátiába zuhannak*, tagjaik közömbössé válnak a makrotársadalmi összefüggések iránt, „politikai frigiditásuk” növekszik. *Másokat a katalklzmák fölráznak*. Ezek a társadalmak vagy szociális csoportok össze tudják szedni magukat, *eddig látens energiáikat* mozgósítani tudják, s így a társadalmi válság pozitív kimenetelű, gyorsított fejlődést eredményezhet.

Az elmúlt húsz év nagy gazdasági-társadalmi kríziseiben mindez egyre inkább háttérbe szorul, a lakosság egyre inkább apátiával, vagy a legszűkebben vett egyéni és csoportérdekeinek előtérbe helyezésével reagál. Mindebben nem kis szerepe lehet az információháztartás strukturális zavarainak is (mindenekelőtt a *közéleti információk* vonatkozásában). Anélkül, hogy a témát itt részletesebben kifejteném, jelzem, hogy elvi síkon, az agitációs doktrínában itt — többek között — feltehetően a *tradicionális és a modern értékek* sajátosan túlzott szembenállása húzódott meg. Amennyiben e két értékhalmozta az adott társadalom fejlődési modelljén belül egymásnak ellentmondó, egymást kizáró entitásként fogjuk fel, és valamilyen társadalmi modernizációs politika nevében (mint az ötvenes-hatvanas évek politikai alapideológiájában) a tradicionális értékrendszer megsemmisítésének érdekében ösztűz alá vesszük, akkor megakadhat a szerves fejlődés. Kipusztulnak azok a társadalmi tudáscsatornák, kulturális reflexek és tanulási mechanizmusok, amelyekre stabilan lehetne a további fejlődést építeni, vagy másképp fogalmazva: elfelejtjük, hogy a modernizáció mozgósításból és a helyzet valamilyen stabilizálási szakaszainak változásaiból tevődik össze. Ekkor a *mobilizálás érdekében aláássuk a stabilizációs szakaszok lehetséges bázisát*, és ezzel féloldalassá tesszük az egész modernizációs folyamatot. Mindez a folyamat, ha nem is teljes mértékben, de visszavezethető információs mechanizmusokra is.

Érdeemes itt érintőlegesen egy sajátos innovációs elméleti vonulat (Karl *Deutsch* iskolája) egyes eredményeire is utalni. Ezen irányzat az ún. szerves modernizációt két elemből rakja össze. Az egyiket társadalmi mozgósításnak is nevezhetjük. A társadalmi mobilizálódáson azt a folyamatot értjük — *Deutsch* szerint —, amelynek során a régi gazdasági és mentális megközelítések szétzilálódnak, és a népesség alkalmassá válik új szocializációs és viselkedési formák felvételére. A másik modernizációs fócsapás irányát a társa-

dalom növekvő differenciálódása, az egyéni és intézményi szerepek növekvő diverzifikáltsága jelöli ki. Mindkét esetben nyilvánvalóan a kommunikációs és információs hálózat átszabása, az abban továbbított értékek újrendezése alapvető eszközévé válhat a modernizációnak. Nyilvánvalóan egy ilyen modernizációs koncepció különböző aspektusokat, dimenziókat, formákat és tartalmakat kísér elne meg egységes keretbe rendezni. Mondhatnánk úgy is, itt egy olyan több dimenziós elképzelés rajzolódik ki, amelyben gazdasági és népesedési folyamatok, társadalmi mobilitás és pszichikai mozgósíthatóság, politikai átalakulások és kulturális ugrások egyfajta rendbe kapcsolódnak össze. Az e rendszeren belül kialakult információs hálózatok manipulálása igen lényeges, s a közeljövőben egyre növekvő fontosságú eszköztárat kínál a változások kezelésére.

Társadalmi információhíztartás

Az elmúlt húsz-harminc év gazdasági és társadalmi változásainak igen nagy csoportját egy *globális folyamat: a társadalmi termelés információhíztartásának áthangolódása*, modernizációja részeként kezelhetjük.*

Társadalmi információhíztartáson itt most mindazon erőforrások, eszközök és folyamatok összességét értjük, amelyek biztosítják a történetileg kialakult, rendelkezésre álló tudás és a jelenlegi tudástermelés megfelelő szintű és igényű hasznosulását, valamint a jövőbeli társadalmi tudás- (információ-) szükségleteket szolgáló köztes infor-

máció-tárolók (pufferek) kiépítését és működtetését.

Így végül is a társadalmi információhíztartás (információgazdaság) fogalmába két jelenség tartozik. Egy tágabb interpretáció szerint ez a társadalmi termelés teljes információs és kommunikációs rendszere, amely teljességében áthatja a kutatás — termelés — irányítás valamennyi szervezetét. Szűkebb, vagy legalábbis a kutatás céljaira (*I. táblázat*) alkalmasabb definíciók szerint az információgazdaságba a primer információ-előállítás, -terjesztéssel, -feldolgozással, -tárolással foglalkozó alrendszereket soroljuk. *1. ábránkon* az információhíztartásában leginkább korszerűsödött két ipari társadalom, az USA és Japán társadalmi információ-forgalmának összetételét és nagyságrendjét mutatjuk be (fajlagos költségek — információs áramok koordináltákban).

Az információhíztartás átrendeződése kétfajta típusú társadalmi igény jelentkezésére vezethető vissza. Az elsőt *esszenciálisnak* nevezzük, és mindenekelőtt a javak termelési és forgalmazási szükségleteivel kapcsolatos. A másodikba a társadalom tagjai, az egyének szükségletszerkezetéből következően kielégítendő információs funkciók tartoznak.

Az esszenciális információs igények tulajdonképpen a társadalmi munkamegosztásból vezethetők le. Feladatuk a termelés és értékesítés (valamint esetenként a felhasználás) zavartalanságának biztosítása. Az új termelési viszonyok új társadalmi relációkat teremtenek. Ezek közé tartozik a ki- (vagy át-) alakuló kommunikációs hálózatok is.

* A „társadalmi információhíztartás” fogalmát — tudomásom szerint — a hazai szociológiában először *Gergely Attila* használta. A hetvenes évek közepének műhelyvitáiban ez a fogalom azonban még az operacionalizáláson innen, egyfajta mozgósító metaforaként volt használatos az MTA Szociológiai Kutató Intézetében.

1. táblázat

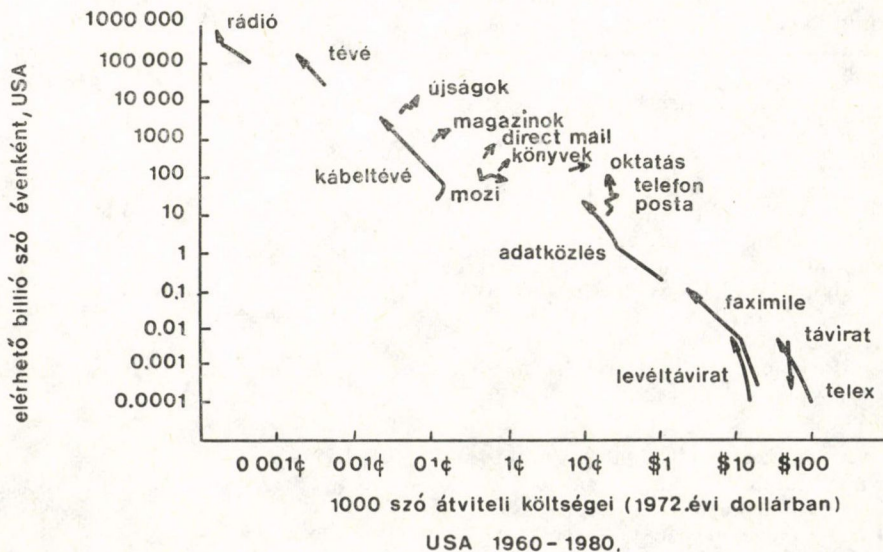
A társadalmi információhíztartás elemei

Eszközök alrendszerek	egyének	szövegek	audio-vizuális módszerek	művészeti termékek	dolgok
gazdaság	×	×××	—	—	×××
kultúra	×	×××	×	×××	×
oktatás	×	×××	×	×	—
életstílus	×××	×	×××	×	×××
társ. szerveződés	×	×	—	—	—
tájékoztatás	×××	×××	×××	—	—
tudomány	×	×××	—	—	×
technológia	×	×	—	—	×××

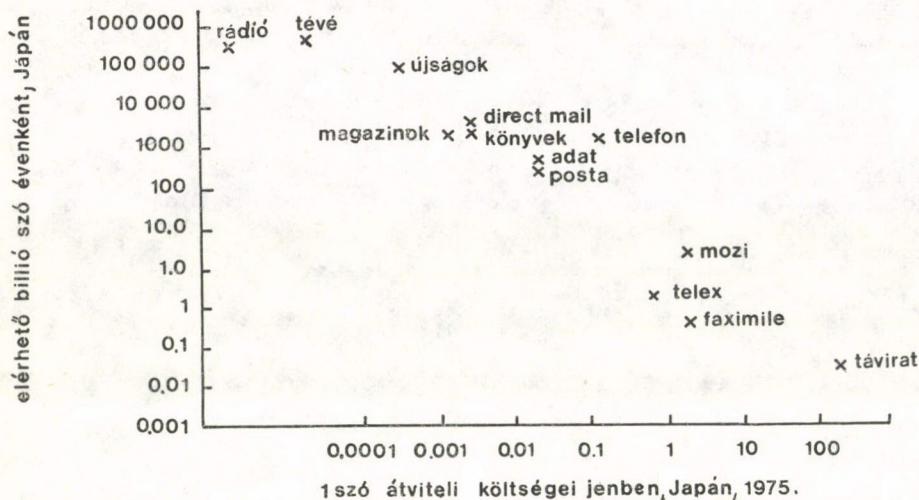
××× = igen fontos
 × = átlagosan fontos
 — = nem fontos

1. ábra

Kommunikációs csatornák terjedelme és átviteli költségei, USA - JAPÁN (logaritmikus skálán)

1. ábra folytatása

Forrás: de Sola Pool et al, 1984 p. 78.

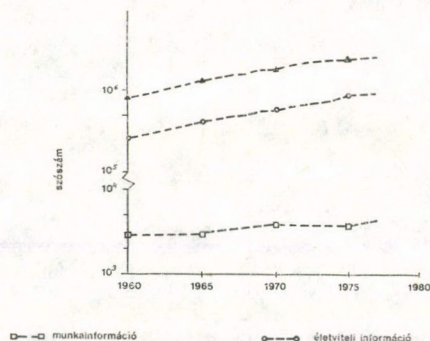
A 2. ábrán — hármás bontásban — munka-, életviteli és szórakozási információ — az USA 1960–80 közötti információfogyasztási trendváltozásait mutatjuk be. A mérések munkahelyi kommunikációra nem terjedtek ki — innen az alacsony munkainformációs hányad.

A nagy kommunikációs hálózatok azonban előző fejlődési szakaszukban (a XVIII. és a XX. század eleje között) a tulajdonképpeni termelési folyamatokkal összefonódó információáramlással nem foglalkoztak, ahhoz képest *külső* folyamatoknak voltak minősíthetők. Kialakulásukkal egyidőben — ám tőlük függetlenül — azonban lejátszódott a *belső* (értsd: termelőegységben belüli) információforgalom rendszerbeépítése is (például kialakult a könyvelés).

A XX. század első harmadára mindezek a rendszerek technológiájukban sokszorososan megújultak, szervezeteik hatalmassá és — már-már — áttekint-

2. ábra

Egy főre jutó információfogyasztás funkciók szerint az USA-ban

Forrás: de Sola Pool et al, 1984 p.57.

hetetlen bonyolultságúakká növekedtek. Alapvető funkcióik azonban nem változtak, és az információgazdaság különböző rendszerei közötti integrációban is alig jelentkeztek minőségi újdonságok.

Az egyéni szükségletszerkezetből következő „információs funkciók” a vizsgált periódusban a lakosság túlnyomó többségénél a modern szektoron kívül rekedtek. Csak az írásbeliség terjedésével és elsősorban a „társadalmi piramis felső emeletein” lévőknél kezdett beépülni a modern információforgalmazás az egyén életébe. Érdekes itt is hangsúlyozni, hogy a társadalmi információforgalomban való részesedés mértéke, a modern, valamint a hagyományos információs csatornák aránya az egyéni szintű használatnál az egyén társadalmi struktúráján belüli helyének ki-

magaslóan fontos indikátora. Egyes csoportoknál, rétegeknél mind határozottabban, valószínűleg nem a termelőeszközökkel való rendelkezés (mert hogy az központosodik, vagy anonimá válik), hanem az információhoz (tudáshoz!) jutás, az azzal élni, bánni tudás lesz a társadalmi munkamegosztáson belül, s így a társadalmi struktúráján belül elfoglalt egyéni pozíció meghatározója.

Az egyéni generált igények ebben a fejlődési sorban többnyire csak „másodlagos piacként” jelentkeztek, vagyis zömmel (de korántsem mindig) a gazdasági igények hozták létre az információs rendszereket, és ezekre a működő hálózatokra települt rá a „magánszükséglet” és hatott a rendszer további növekedésére (de általában nem funkcióbővülésére!).

2. táblázat

Az információpolitika területi megosztottsága

	tájékoztatás-politika	iparpolitika	infrastr. pol.	tudománypol.	kulturpol.	par excellence politika
információtovábbító hálózatok						
technikai pol.		×	×		×	
műszaki—tud. inf. rendszer		×		×		
központi adattárolási rendszer., államig.						
tömegkomm. rendszer	×		×	(?)		
könyvkiadás és filmforgalmazás					×	
agit. prop. politika	×					×
archívumok			×	(?)	×	

3. táblázat

A „primer információs” szektor súlya néhány fejlett ipari ország bruttó nemzeti termékének százalékában

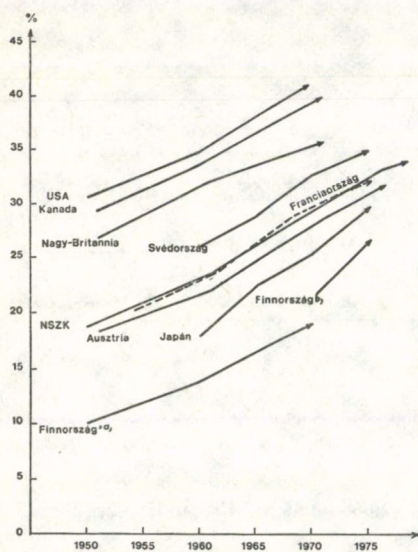
Terület	Japán		Svédország		Nagy-Britannia		USA		Franciaország	
	1960	1970	1970	1975	1963	1972	1958	1967	1962	1972
I. információkezelő szolgáltatások	6,72	14,52	15,10	15,46	13,98	18,55	17,44	20,79	15,8	16,4
II. információs eszközgyártás	1,69	4,30	1,83	2,34	2,06	3,46	2,19	3,05	2,7	2,7
I.+II. primer információs szektor	8,41	18,82	16,93	17,80	16,04	11,01	19,63	23,84	18,5	19,1

Forrás: OECD, Information Activities, 1981. p. 40.

A második világháború után jelentkező technikai újítások (a modern elektronika) azonban módot adnak a társadalmi termelés különböző információforgalmazási és kommunikációs köreinek, hálózatainak összekapcsolódására, sőt összeolvadására. A kiépülő hálózatok nagyságrendjét jól mutatja a 2-3. táblázat és a 3-4. ábra. A fejlett ipari országokban a primér információs szektor nagyságrendjében megközelíti a foglalkoztatottak és a nemzeti jövedelem egyharmadát-egyötödét. A nyolcvanas évek elejére az USA számítástechnikai ráfordításai elérték a bruttó nemzeti termék kb. 10 százalékát. Ekkora nagyságrendű gazdasági szerkezetváltásnál a vélt vagy valós társadalmi hatások felmérése kikerülhetetlenül könyvtárnyi irodalmat szült.

3. ábra

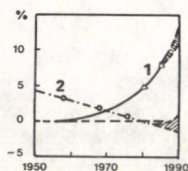
Az „információforgalom” arányának változásai az OECD országok „gazdaságilag aktív” népességében

Forrás: OECD Information Activities, 1981 p.25.
Finnországról két forrás áll rendelkezésre: a) J. Pietarinen adatai
b) a Finn központi Statisztikai Hivatal számításai

4. ábra.

Számítástechnikai kiadások a bruttó nemzeti termék százalékában (1) és a termelékenység változása az USA gazdaságában (2) 1950-1990

Források: Economic Report of President, 1981. p. 69.
Datamation 1980. 2. pp 160-162.

A hatáselemzés korlátai

A számítástechnika, az elektronika elterjedésével kapcsolatban jelentkező társadalmi kérdéseket boncolgató irodalomnak — úgy tűnik — két alapvonulata van. Az első, s ezen írások szerzői közé tartozik a kérdésről értekező műszakiak többsége, társadalmi aspektusokon egyszerűen az elektronika elterjedése által érintett, a társadalmi lét legkülönbébb szféráihoz tartozó potenciális vagy valós alkalmazási területek panorámaszerű bemutatását érti. S miután az elektronizálás átfogja a hagyományos ipari, műszaki berendezéseket tartalmazó területek mellett az oktatástól az egészségügyig és a háztartásig az egyes funkcionális rendszereket, magától értetődik, hogy ezek összege „az elektronizálás” társadalmi vetületeit fogja a szakértők számára jelenteni.

A második megközelítés nem annyira a jelen aprólékos alkalmazási példáihoz kötődik, hanem inkább jövőre orientált. Az elektronizálástól radikális társadalmi változásokat, az élet legkülönbébb területeinek alapvető újrendeződését várják (általában szélsőségesen optimista vagy pesszimista megfogalmazásokban, melyekben még a kiegyenlített megközelítés is legfeljebb e két szélsőség valamilyen mechanikus keverékét jelenti). Kissé sommá-

san azt a kijelentést is megkockáztatnám, hogy bár szerzők és olvasók többsége ezt az irányzatot forradalmian újnak tudja, éli át, valóban itt a technicista utópiáknak a kultúrtörténetben újra meg újra felbukkanó, feléledő válfajával találkozunk.

Ezen írások szinte valamennyiében előjön néhány — bár korántsem tudományelméleti keménységgel megfogalmazott — alapaxióma. A teljesség igénye nélkül ezek közül az alábbiakat emelnénk ki:

— Tulajdonképpen mindkét megközelítés az ún. technológiai determinizmus gondolati síkján mozog. Vagy más szavakkal, abból indul ki, hogy a technika alkalmazása, ha már egyszer az adott technológiai kultúrát bevezették, szinte automatikusan, konkrét társadalmi eltéréseket is szinte háttérbe szorítva, mindenütt alapvető meghatározójává válik a szociális változásoknak.

— Bemutatják, hogy a gyors technikai fejlődés, a műszaki kultúrák váltásának lerövidült ciklusideje megnöveli az élet különböző területein az elektronika alkalmazásai lehetőségeit, ugyanakkor azt sugallják, hogy ezekkel mindig és mindenkor élni is kell, hogy a megjelenő és esetlegesen alkalmazható technika kötelezően előírja, hogy bevezessék, majdnemhogy függetlenül az adott társadalmi szituációban meglévő más prioritásoktól.

— Ez az irodalom általában tartózkodik a történeti analógiákon túlmenő alaposabb fejlődési vizsgálatoktól, és nemigen elemzi, vajon melyek is egy alapvető technológiai kultúraváltás algoritmusai (az elektronizálás és más, akár az ipari forradalom múlt századi elemeinek összevetésével), és melyek az elektronizálás társadalmi elterjedésének valóban eddigi sémákba nem illeszthető elemei.

— Nemigen vizsgálja, melyek is az elektronika mint technológia elterjedésének társadalmi előfeltételei, meghatározói, vagy másfelől nézve: korlátai. A fejlett ipari országok gyakorlatát elemezve, illetve az ott születő szakiro-

dalom következtetéseit kimondatlanul is egyfajta társadalmi invariánsként kezelve, a diffúziót végül is olyan automatikus folyamatnak tartja, amelynek más régiókban legfeljebb a sebessége lesz más (egy „lemaradunk — nem annyira maradunk le” skálán mozog az eddigi hazai elemzés is).

Az információs technológiák társadalmi hatásának vizsgálatánál kétfajta csapdát kellene — már amennyire lehetséges — elkerülni. Az első: a „technológiai determinista”, a technikai jellegű változások társadalmi hatásait rövidre zárva, leegyszerűsítve, lineárisan elképzelő megközelítés. Ugyanakkor hazai számítástechnikai eredményeink-kudarcaink tanulságain elgondolkozva feltűnik, hogy az elmúlt húsz évben a technika hazai terjedésének az „új technika versus hazai társadalmi környezete” jellegű konfliktusainál az esetek elsőpró többségében a szociális peremfeltételek bizonyultak a keményebbeknek. Azokban a szituációkban, amelyekben a technika logikája manifesztált érdekstruktúrákkal került szembe, mindig a technika lett a vesztes. Amennyiben hatalmi struktúrákat sértettek, az új megoldások általában meg sem születhettek, vagy ha mégis, úgy ez a technika a pillanatnyi erőviszonyokhoz hozzáidomított, mondhatnánk úgy is, domesztikált technika lehetett csak. Különböző feltehetően ez lehet egyik magyarázata a magyar számítástechnikát, pontosabban az alkalmazások fogadtatását körülölelő nyhe unalomnak is (az utóbbi néhány évben ez sajnálatos módon egyre pregnansabban szembe-tűnik mind több területen). A technikában rejülő objektív lehetőségek ugyan radikálisan újszerű megoldásokat is lehetővé tettek volna, azonban ez domináns szervezeti + hatalmi szerkezeteket sértett volna, így a megvalósításra nem, vagy csak igen visszafogottan kerülhetett csak sor. S ez a visszafogott újdonság már tényleg csak keveseket irritált, a fakósága azonban el is kedvetlenítette mindazokat, akik ezeken a területeken lényeges változásokat szerettek volna látni.

A második csapda tulajdonképpen egy ellenkező szélsőségé. Egyfajta időhorizontvesztés fenyegethet. A nemzetközi élvonaltól való lemaradás miatt tulajdonképpen nem igazán élesek az igazi nagy újdonságok bevezetésével kapcsolatos nehézségek kontúrjai, és lefegyverezhetnek az innovációkkal kapcsolatos általánosan közismert nehézségek is. Mindebből esetleg egyesek arra a hamis konklúzióra is juthatnak, hogy az érintett területen itt, Kelet-Európában a következő 10–15 évben „nem jön meg a vonat”, és alapvető, esetleg valamely társadalmi szerkezeteket is megrázó változásokra aligha kerülhet sor. Következésképpen a témával foglalkozni tulajdonképpen holdkórosság. (Valamennyien jól ismerjük a „nekem a törött széket sem tudják az irodában kicserélni, ezek meg itt számítógépekről dumálnak” szövegeket).

Ha az információs rendszerek változásaira vonatkozó szakirodalmat valamilyen módon szisztematizálni akarjuk, vagy az „információs forradalomra” vonatkozó elméleti utalásokat sorba rendezzük, akkor háromfajta alapmegközelítés rajzolódik ki:

Mikroszektoralis megközelítés

Az ide sorolható munkák közös eleme, hogy a változásokat leginkább valamilyen gazdasági szektorra, társadalmi területre lokalizálják. A vizsgálatok túlnyomó többsége egyébként itt a kommunikációs ágazatokra esik. A policy-tanulmányok e hagyományos területen a különböző, hol parciális, hol átfogóbb jellegű újdonságokat a „kommunikációs technológiák” átfogó terminusa mögé rejtik, és azután e terén belül „forradalmakat” jelenítenek. E megközelítés értelemszerűen erősebben jelentkezik olyan nemzeti tudományokban, melyekben a kommunikációkutatásnak valamilyen hagyományai vannak (s mivel ez a terület nagyobb súlyú néhány nemzetközi szervezetben [például az UNESCO-ban], a nemzetközi szervezetekből származó általánosabb című dokumentu-

mokban az „információs társadalom” koncepciók mögött többnyire kommunikációpolitikai, vagy hírközlés politikai megfontolásokat találunk).

E megközelítés veszélyét mindenekelőtt parciáltságában látom, hiszen a kommunikációs szektorban lezajló, bármilyen fontos változások is csak csekély területét fedik le az adott témában érintett társadalmi alrendszernek. Ugyanez a szemléleti korlát jellemzi különben azokat az írásokat is, amelyekben hasonló módon egy elemet ragadnak ki kiindulópontként (videokazetták, irodai automatizáció, otthoni elektronika stb.), és azok bevezetéséből vagy elterjedési sajátosságaiból próbálnak korszakos változásokat levezetni.

Makroszektoralis nézetek

Ha az előző nézetekkel szemben túlzott aprólékosságukat róhatjuk fel, úgy itt épp az ellenkező szélsőség tűnik fel. A változásokat a szerzők egy gazdasági szektornak egy másik rovására történő előretörésében, vagy egy társadalmi csoportnak az egészen belüli aránynövekedésében látják.

A legismertebb idesorolható tanulmány *Porat* 1976-os „The Information Economy”-ja, melyet némely hazai munkálat előkészítő szakaszában szintén normáltéknak, vagy „kályhának” tekintettek. *Porat* koncepcióját (azt hiszem, nagyfokú statisztikai biztonság miatt) különben később a legtöbb nemzetközi vizsgálat is követte. Az utánzást feltehetően az is megkönnyíti, hogy a hasonló vizsgálatokat elvégző országok mindegyikének statisztikai rendszeré (lévén, hogy általában OECD-tagországozokról van szó) nagyjából konform az USA-éval (lásd a 4. ábrát).

A megközelítés kétségtelenül sokat ígérő, csábító. Nagyon lényeges szempontokat vet fel. Az általánosítások mögött azonban fontos és megválaszolatlan alapkérdések húzódnak meg. Vajon, ha „anyagfeldolgozó gazdaság”-ból az információtermelési pályák fokozatos előtérbe kerülésével „információs

gazdaság” lesz, úgy valóban egy unikális, eddig soha nem volt átalakulás játszódik-e le a szemünk előtt? Azt hiszem, nem (amennyiben a változások feltételezett abszolút újdonságokra gondolok). Ugyanis, ha nem is globális szinten, vagy egész nemzetgazdaságokat átfogó mértékben, de az eddigi történelem folyamán már alakultak ki és tulajdonképpen hosszú időszakokon keresztül stabilan működtek olyan viszonylag zárt, nagyobb társadalmi egységek, amelyek alapja az információforgalmazás volt, és így módon valamilyen mértékben „információs társadalmaknak” voltak tekinthetők. Egyes szakírók ide sorolják akár az ókori Egyiptom sajátos vallási ciklusoknak alárendelt termelési rendszerekkel átszőtt gazdaságát is. Mások szerint ide számítható a reneszánsz Firenze vagy a Periklész-kori Athén társadalma is. De közelebbi és megragadhatóbb — s az adott kor viszonylag kisebb mérvű integráltsága miatt tulajdonképpen önálló gazdasági és társadalmi entitásnak tekinthető — a különböző egyetemi városok világa. Ha ilyen „információs társadalom” volt, mondjuk Oxford, Göttingen, Sárospatak és Nagyszombat világa, akkor melyek lesznek az „információs társadalmak” általános vonásai, illetve csak a mi társadalmunkban jelentkező specifikumai. És milyenek lesznek, a technikai változásoktól függetlenül, azok a kiinduló tényezők, amelyek egy nagyobb, autonóm társadalmi egységet rávesznek arra, hogy információforgalmazásra szakosodjon? Ha esetleg voltak valamilyen törvényszerűségek adott társadalmi egységek fejlődésében az információs és nem-információs termelési szférák valamilyen váltakozásában, akkor ezeknek milyen szabályai ragadhatók meg? És végül, hogyan értelmezhetők a technológiai és a társadalmi eredetű változási kényszerek és lehetőségek összekapcsolódásai a vizsgált esetekben?

Strukturális megközelítési lehetőségek
Tulajdonképpen ezek lennének az igazán csábító elemzési alapszempontok.

Ha ugyanis a feltételezett változások valóban kibontakoznak, akkor előbb vagy utóbb nem egy vagy két ágazatban vagy szektorban, hanem sokkal szélesebben ható jelenségekkel találjuk szemben magunkat. (Ugyanakkor szó nincs arról, hogy a társadalmi információforgalom teljes rendszere nemcsak a belátható időn belül, hanem egyáltalán valamikor is elektronizálódjon.) Kibontásukhoz viszont az információpolitikák újraértékelésén keresztül juthatunk el.

Információpolitika

Nem véletlenül foglalkoztam ilyen részletesen a modernizációs és innovációs kérdésekkel az információpolitika kontúrjainak kialakítása kapcsán. Meggyőződésem ugyanis, hogy az információpolitika makrotársadalmi célok szolgálatába kell, hogy álljon. Csak ily módon lehet funkcionális, és tehet szert megfelelő erőforrásokra és társadalmi befolyásra. Egy szakpolitika kialakításánál elvben mindig többfajta prioritás egymáshoz rendelésének nehéz problémájával kell megküzdeni. Egyre drámaibbá váló, élesedő gazdasági és politikai krízisjelenségek idején azonban egyre aránytalanabban tolnak előtérbe egyes célok és programok, és marginalizálódnak (rövidebb-hosszabb időre) mások. Az eddig vázolt gondolatmenet alapján az információpolitika céljait a társadalmi modernizációs folyamatok felgyorsítását jelölhetjük ki a jelen Magyarországon. Ez azt jelenti, hogy ennek a modernizációs-innovációs politikának a támogatása adhat legitimitást az új információtechnológiák bevezetéséért fáradóknak egy olyan időszakban is, amelyben az erőforrások összeszűkülése, illetve az általánosan elbizonytalanodó makrotársadalmi közegben a döntések növekvő kockázata nem az újnak, nem a meglepően vagy akár viszonylagosan eredetinek kedvez. Egy a döntéseinek alapjául a „biztonsági játékot” megtevő társadalomirányítás csak akkor és olyan mértékben fogja az új informá-

ciótechnológiákat is támogatni, amennyiben azok a rendszer makrocéljaihoz (pontosabban azok megvalósulásához) közvetlenül hozzájárulhatnak. Természetesen ez az információháztartás számos más fontos aspektusát háttérbe szorítja.

Az információtechnológiák társadalmi szerepnövekedése valószínűleg csak akkor kezelhető megközelítően is hatékonyan, ha maga az információval kapcsolatos gondolkodás is új dimenziókba kerül. Ennek központi magja lehetne, hogy az információt — a nyersanyag, energia vagy munkaerő faktorokhoz hasonlóan — a társadalmi termelés önálló és a fenti tényezőkkel egyenrangú tényezőjeként kezeljük. Egy ilyen szemléleti váltás hozzájárulhat egy sajátos profilú információpolitika kialakításához. De hogyan is definiálható ez az új információpolitika-felfogás (INFP)? Attól függően, hogyan vélekedünk az információháztartásról, választhatjuk itt is a szűkebb, s a szélesebb meghatározásokat.

- a) Az INFP szélesebb értelemben olyan általános szemlélet, amely a tudástermelés — forgalmazás — hasznosítás legszélesebben kezelt alrendszereit áthatja, és ezek — a lehetőségekhez képest — elvi és logikai ellentmondamentességét biztosítja, a jelentkező társadalmi diszfunkciókat — szándékai szerint — minimalizálja.
- b) Szűkebb értelemben az INFP a társadalmi termelés elkülönült információs-kommunikációs szektorának irányítását és fejlesztését meghatározó célok és eszközök rendszere. Ily módon az INFP részét képezik:
 - az információtovábbítás, telekommunikációs fejlesztés technikapolitikái (ide tartoznak az elektronikai ipar, a nyomdaipar, a film- és lemezgyártás, valamint a posta technikai és gazdasági politikáinak bizonyos vonatkozásai is);
 - a műszaki és tudományos információ rendszereire vonatkozó politikák (az ország központi tu-

dományos könyvtáraitól a vállalati innovációs elősegítő adatszolgáltatásig);

- az államigazgatási döntéseket elvben segíteni hivatott központi adattárolók kiépítése, működtetésének elvei és megvalósításának módozatai;
- a tömegkommunikáció rendszere (rádió, tévé, sajtó);
- könyvkiadási és filmforgalmazási politikák.

Ugyanakkor elkerülhetetlen az információpolitika felületi elhatárolása is. Az egyes információtovábbítási alrendszereket irányító szervezetek aligha mondanak le befolyásukról. Az alapelvek és a keretkonceptiók kijelölése, egyeztetése azonban mégis elképzelhető.

Az információpolitikáról való elgondolásaink rendezésére a következő alapkérdéseket kell megválaszolni:

- Melyek az információpolitika területi korlátai?
- Kik lehetnek a szereplői?
- A makrotársadalmi célokból milyen konkrét információpolitikai célok és alapelvek következnek?
- Melyek lehetnek az információpolitika eszközei?
- Milyen módon történhet implementációja?

Az információpolitika szereplőiről nyilvánvaló, hogy a jelenlegi magyar irányítási rendszerben a terület igen széttagolt, és egyesítésére a jövőben aligha van reális lehetőség (és ami a szervezeti gigantomániát illetné — egy óriási információpolitikai minisztérium megvalósítása esetén — szükség sem igen lenne). Az információpolitika jelenleg legalább öt ágazat között van felbontva; a politika elemeit és az ágazatok kapcsolatait egy mátrixban, a 4. táblázatban foglaltuk össze. Nyilvánvalóan az információpolitika a továbbiakban sem helyettesítheti ezeket a szakpolitikákat. Reális célként — legalábbis rövid- és középtávon — minden bizonnyal az is elég lenne,

ha az intézményi megközelítés mellett (a szektorális politikák tulajdonképpen ennek képviselői) lehetőség lenne az információ egységes, valóban koordinált erőforráskénti felfogására. A kialakuló két felfogást (intézményi és átfogó erőforráskénti) ugyanazokon az objektumokon egyidejűként lehetne valamiképpen érvényesíteni.

4. táblázat

Információs termékek aránya az OECD-ba irányuló feldolgozott termékek exportjában

(százalékban)

Exportáló régió	1965	1975
Világ	16	31
OECD	17	30
OECD—Európa	13	26
USA	20	36
Japán	18	46

Forrás: OECD, Information Activities, 1981. p. 40.

Az információpolitika alapelveinél három elvet hangsúlyoznék. Önmagában mindegyik közhely, de furcsa módon a hazai és a nemzetközi informatikai gyakorlat arról tanúskodik, hogy mégsem érvényesülnek kellőképpen, s ebből az információs szektorban számos diszfunkció keletkezik. Az első ezek közül tulajdonképpen a használó (user) dominanciáját kell, hogy jelentse az információtechnológiai fejlesztésekben. A második egy holisztikus elv hangsúlyozása. Az információtechnológiák hasznáról és káráról folyó társadalmi vita csak kontextuális módon, vagyis nem egy technológia, hanem az egész adott társadalmi alrendszer információs részének átalakulása szempontjából értelmezhető igazán. A harmadik alapelv kimondaná, hogy az információtechnológia a munkahelyek túlnyomó többségénél másodlagos technológiának minősül, és természetesen célja a használó primer tevékenységeinek maradéktalan elősegítése. A Magyarországhoz hasonló nagyságrendű országokban az új alapmegoldások

nyilvánvalóan a műszaki fejlesztésnek e területén is az ország határain kívül születnek meg. A döntések e területen is tulajdonképpen arra irányulhatnak, hogy bemérjük, milyen technológiákat hozunk be és melyeket negligáljunk tudatosan. A hazai információpolitikai döntések a fejlesztés további fázisaiban is tipikusan csak alkalmazási döntések lehetnek. Vagyis meghatározhatjuk, hogy a rendelkezésre álló technológiákat mikor, milyen mértékben és milyen feltételek mellett kísérreljük meg alkalmazni, bevezetni; maguk a technikai források ebben az értelemben másodlagos fontosságúak lesznek. Nem kevésbé fontos annak tisztázása sem, milyen mértékben központi, s milyen mértékben elsősorban helyi, autonóm erők cselekvési lehetőségeinek együttese lehet az információpolitika. A kérdés nemcsak a mai gazdaságpolitikában e téma kapcsán folyó általános vita keretei között releváns, hanem közvetlenül kapcsolódik a tanulmány eddigi részében felvetettekhez. A társadalmi modernizáció érdekében ugyanis egyfelől feltehetően nagyobb sikerrel kecsesgtenek, jobb szervezési fokot adhatnak a decentralizált, helyi érdekekből, értékekből kinövő információkezelési elképzelések különböző csoportokban, szervezeteknél. Ugyanakkor egy erőforrás-ínséges világban a központi preferenciák fölgyorsíthatják a kívánatosnak vélt változásokat is.

A témáról rendelkezésünkre álló ismeretek rendszerezetlensége és kiforratlansága korántsem magyar specifikum, lényegében még ott is csak a problémák első letapogatásánál tartanak, ahol az e célra beindított hazai kutatásoknál nagyságrendekkel nagyobb kapacitásokat vetettek be ezen a területen. Következésképpen az információtechnológiáknak az oktatásban nálunk is egyre szélesebb terjedésével párhuzamosan még feltáró, alapozó kutatásokat kellene végezni. Rövid távon e két pilléren: a szélesedő informatikai oktatáson és a minőségileg és nagyságrendileg ugrásszerűen kibővülő kutatáson építhető ki egy távlati információpolitika is.

Válogatott bibliográfia

- BANNON, L.—BARRY, V.—HOLST, O. (eds.): *Information Technology: Impact on the Way of Life*. Dublin, Tycooly, 1982.
- BARRON, IANN—CURNOW, Ray: *The Future with Microelectronics; Forecasting the Effects of Information Technology*. Frances Pinter, London, 1979.
- BELL, Daniel: *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Book, 1973.
- BENJAMIN, J. (ed.): *The Communications Revolution in Politics*. New York, Proceedings of the Academy of Political Science, 1982.
- BJORN—ANDERSON, N. (ed.): *The Human Side of Information Processing*, Amsterdam, North-Holland, 1980.
- BJORN—ANDERSON, N.—EARL, M.—HOLST, O.—MUMFORD, E. (eds.): *Information Society: For Richer, For Pooper*. Amsterdam, Elsevier-North Holland, 1982.
- BOORSTIN, Daniel J.: *The Republic of Technology. Reflections on our Future Community*. New York, Harper and Row, 1978.
- BRAUN, Ernest—MAC DONALD, Stuart: *Revolution in Miniature: The History and Impact of Semiconductor Electronics*. London, Cambridge University Press, 1978.
- BROD, Craig: *Technostress: The Human Costs of the Computer Revolution*. Reading, Mass, Addison-Wesley, 1984.
- BURKE, J. G.: *The New Technology and Human Values*. Belmont, Wadsworth, 1967.
- BURNHAM, David: *The Rise of the Computer State*. New York, Random House, 1983.
- CARTWRIGHT, Glenn F.: *And now for something completely different: Symbiotic minds*. *Technology Review*, October 1980. pp. 68—70.
- CORDELL, A. J.: *The Uneasy Eighties: The Transition to an Information Society*. Background Study No. 53. Ottawa, Science Council of Canada, 1985.
- COVVEY, H. D.—MCALISTER, N. H.: *Computer Consciousness: Surviving the Automated '80s*. Reading, Mass, Addison—Wesley, 1980.
- DERTOUZOS, M. L.—MOSES, J. (eds.): *The Computer Age: A Twenty Year View*. Cambridge, Mo., MIT press, 1979.
- DEUTSCH, Karl W.: *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York, The Free Press, 1966.
- DIZARD, Wilson, P.: *The Coming Information Age: An Overview of Technology, Economic and Politics*. New York, Longman, 1982.
- DORDICK, H. S.—BRADLEY, H. G.—NANUS, B.: *The Emerging Network Market-Place*. Norwood, NJ., Abnex 1981.
- DREYFUS, Hubert L.: *What Computers Can't Do: The Limits of Artificial Intelligence*. New York, Harper and Row, 1979.
- EISENSTADT, S. N.: *Modernization: Protest and Change*. Chicago, University of Chicago Press, 1961.
- EISENSTADT, S. N. (ed.): *Readings in Social Evolution and Development*. Oxford, Pergamon Press, 1970.
- ELLUL, Jacques: *The Technological society*. New York, Knopf, 1974.
- ENGBERT, Ole: *Who will lead the way to the „Information Society?“ Impact of Science on Society (UNESCO)*, July—Sept. 1978. 28 (3). pp. 283—295.
- EVANS, Christopher: *The Mighty Micro*. London, Victor Gollancz, 1979.
- EVANS, John: *The Impact of Microelectronics on Employment in Western Europe in the 80s*. Brussels, European Trade Union Institute, 1980.
- FORESTER, Tom (ed.): *The Microelectronics Revolution*. Cambridge, Ma., MIT Press, 1980.
- FORESTER, Tom (ed.): *The Information Technology Revolution*. Cambridge, Ma., MIT Press, 1985.

- FREY, F. W.: Communication and Development. In: de Solla Pool et al. (eds) Handbook of communication. Chicago, Rand McNally, 1973. pp. 337—461.
- GARDINER, W. L.: Public Acceptance of the New Information technologies: The Role of Attitudes. Information Society Project, Paper No. 1—9. Montreal, Gamma, 1980.
- GASSMANN, H. P. (ed.): Information, Computer and Communication Policies for the 80s. Amsterdam, North-Holland, 1981.
- GLASS, Robert, L. (1977): The Universal Elixir and Other Computing Projects which Failed. Seattle, Computing Trends, 1977.
- GLASS, Robert, L.: Software Soliloques. Seattle, Computing Trends, 1981.
- GLASS, Robert, L.—DENIM, Sue: The Second Coming: More Computing Projects which Failed. Seattle, Computing Trends, 1980.
- GODFREY, David—PARKHILL, Douglas (eds): Gutenberg Two: The New Electronics and Social Change. Porcépé Press, Toronto, 1980.
- GREWLICH, K. W.—PEDERSEN, F. H. (eds.): Power and Participation in an Information Society. Brussels-Luxembourg, Commission of the European Communities, 1984.
- GROMOV, G. R.: Nacionalnije informacionije reszurszi: Problemi promislennoj ekszpluatacii. Moszkva, Nauka, 1984.
- HALL, Kenneth: Technological Change and the Labour Market. AUS. Comp. Bul. Vol. 5. Jul. 1981. pp. 17—30.
- HARMS, L. S.: An emergent communication policy science-context, rights, problems and methods. Communication. Vol. 5. 1980. pp. 65—87.
- HEVERTZ, Ruth: The Computer and Soviet Society, Osteurope-Wirtschaft. 1980. Vol. 25. No. 3. Sept. pp. 215—225.
- HILTZ, Starr Roxanne and TUROFF, Murray: The Network Nation: Human Communications via Computer Reading, Mass., Addison-Wesley, 1978.
- HOFFMAN, L. J. (ed.): Computers and Privacy in the Next Decade. New York, Academic, Press, 1980.
- ILLICH, Ivan: Tools for Conviviality. New York, Harper and Row, 1973.
- Information Activities, Electronics and Telecommunications Technologies. Impact on Employment, Growth and Trade. Vol. 1. Paris. OECD, 1981.
- The Information Society. Különszám. Journal of Communication, Winter, 1981.
- INKELES, A.—SMITH, D. H.: Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries. Cambridge, Ma., Harvard University Press, 1974.
- JEFIMOV, A. N.: Informacionij vzriv: problemi realnije i mnimije. Moszkva, Nauka, 1985.
- JENKINS, Clive—SHERMAN, Barrie: The Collapse of Work. London, Eyre Methuen, 1979.
- KLING, Rob: Social Analyses of Computing. Theoretical perspectives in recent empirical research. Computing Surveys, March. 1980. 12. (1) pp. 61—110.
- LA FORTE, T.—METLEY, D.: Public attitudes toward present and future technologies: satisfactions and apprehension. Social Studies of Science, Vol. 5. 1975. pp. 373—398.
- LUTSCH, John C.: Computers, communications and the wealth of nations: Some theoretical and policy considerations about an information economy. Computer Law Journal. Vol. 4. Summer. 1983. pp. 101—132.
- LEE, R. S.: Social attitudes and the computer revolution. Public Opinion Quarterly, Spring, 1970. Vol. 34. No. 1. pp. 53—59.
- LEHMAN, M. (ed.): Communication Technologies and Information Flow. Elmyford, Ny., Pergamon, 1981.
- LEARNER, D.: The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East. New York, The Free Press, 1958.
- LUSSATO, Bruno—BOUNINE, Jean: Telematique? Ou Privatique? Questions an Simon Nore et Alain Minc. Paris, Editions Informatique, 1979.
- MACHLUP, Fritz: The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, Princeton University Press. 1962.
- MACHLUP, F.: Knowledge, Its Creation, Distribution, and Economic Significance. Vol. 1. Knowledge and Knowledge Production. Princeton, Princeton University Press, 1980.

- MANTEN, Ane, A.—TIMMAN, Theo (eds.): *Information Policy and Scientific Research*. Amsterdam—Elsevier, 1983.
- MARIEN, Michael: *The Two Visions of Post-industrial Society*. *Futures*, Vol. 9. 1977. (5). pp. 415—531.
- MARTIN, James: *Telematic Society: A Challenge for Tomorrow*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981.
- MARTIN, Th. H.: *Information and Communication Policy Research in the United States: The Researcher as Advocate, Facilitator, and Staff Member*. In: *Progress in Communication Sciences*. Vol. IV. Norwood, NJ., Ablex, 1984. pp. 23—43.
- MASUDA, Yoneji: *The Information Society as Post Industrial Society*. Bethesda, MD, World Future Society, 1981.
- MATTELART, Armand: *Technology, Culture and Communication: Research and Policy Priorities in France*. *Journal of Communication*, Vol. 33. No. 3. Summer 1983. pp. 59—74.
- MCCLELLAND, D. C.: *The Achieving Society*. Princeton, Van Nostrand, 1961.
- MIKHAILOV, A. I. (ed.): *Theoretical Problems of Informatics. Social Aspects of Modern Informatics*. FID 649, Moscow, VINITI, 1985.
- MORRISON, Perry R.: *A Survey of Attitudes toward Computers*. *Communications of the ACM*. Vol. 26. Dec. 1983. pp. 1051.
- MOSS, M. L. (ed.): *Telecommunications and Productivity*. Reading, Ma, Addison, Wesley, 1981.
- NANUS, Burt: *Developing Strategies for the Information Society*. *The Information Society Journal*, Vol. 1. 1982. 4. 339—356.
- NEUSTAD, R. M.: *Information policy — what next?* *Bulletin of the American Society for Information Science*. Vol. 7. No. 3. 1981. pp. 16—19.
- NILLES, Jack M. et al.: *Telecommunications—Transportation Tradeoff: Options for Tomorrow*. New York, John Wiley, 1976.
- NORMAN, Colin: *Microelectronics at Work: Productivity and Jobs in the World Economy*. *Worldwatch Paper 39*. Washington D. C. 1980.
- OETTINGER, A. G.—BERMAN—READ, W. H.: *High and Low Politics: Information, Resources for the 80s*. Cambridge, Ma., Ballinger 1977.
- OSBORNE, Adam: *Running Wild: The Next Industrial Revolution*. Berkeley McGraw—Hill, 1979.
- PELTON, J. N.: *The Future of Telecommunications. A Delphi Survey*. *Journal of Communication*, 31.: 1 Winter, 1981. 177—189.
- Planning Now for an Information Society: Tomorrow is Too Late*. Report No. 33. Science Council of Canada, 1982.
- PORAT, M. U.: *The Information Economy*, Stanford University, Center for Interdisciplinary Research, 1976.
- PRATT, Joanne H.: *Home Teleworking: A Study of Its Pioneers*. *Technological Forecasting and Social Change*. February 1984. pp. 1—14.
- PYE, L. W. (ed.): *Communications and Political Development*. Princeton, Princeton University Press, 1963.
- RADA, Juan: *The Impact of Microelectronics*. Geneva, ILO, 1980.
- RADA, Juan: *La micro-electronique et son impact socio-economique: Elements de diagnostic*. Geneva. ILO, 1982.
- J. REESE. et al.: *Gefahren der informationstechnologischen Entwicklung*. Frankfurt, Campus, 1979.
- ROCHA, Sergio: *Microelectronics: Catalyst of New Models of Development in Advanced Countries: The Case of France*. Roskilder Institute of Economics and Planning, 1982.
- ROBINSON, G. O. (ed.): *Communications for Tomorrow: Policy Perspectives for the 1980s*. New York, Praeger, 1980.
- RUBIN, M. R.—TAYLOR, E.: *The US information sector and GNP: An input—output study*. *Information Processing and Management*. 1981. Vol. 17. pp. 163—194.
- SCHUMANN, Gunda: *The macro- and microeconomic social impact of advanced computer technology*. *Futures*, Vol. 16. No. 3. June 1984. pp. 160—285.
- SINDELL, Peter S.: *Public Policy and the Information Society*. Montreal, Gamma, 1979.

- SLEICH, I—BOATWRIGHT, B.—IRWIN, P.—STANYON, R.: *The Manpower Implications of Micro-electronics Technology*. London, HMSO, 1979.
- SLACK, J. D.—FEJES, F.: *The Ideology of the Information Age*. Norwood, NJ., Ablex, 1981.
- SMITH, A.: *The Geopolitics of Information: How Western Culture Dominates the World*. New York, Oxford University Press, 1980.
- DE SOLA POOL, Ithiel: *Technologies of Freedom: On Free Speech in an Electronic Age*. Cambridge, Ma., Harvard University Press, 1983.
- DE SOLA POOL, I.—INOSE, H.—TAKASAKI, N.—HURWITZ, R.: *Communication Flows: A Census in the United States and Japan*. Amsterdam, North-Holland, 1984.
- STONIER, TOM: *The Wealth of Information: A Profile of the Post-industrial Economy*. London, Thames, Methuen, 1983.
- A számítógépesítés hazánk hosszútávú fejlődésében. 16—8001—K. Konceptió. Budapest, OMF. 1982.
- SZEMENIVK, E. P.: *Informatika: Kak jejo ponyimaty? Analiz szlozsisvieszja situacii*. NTI Szerija 2. 1984. No. 7. pp. 1—9.
- Tweede Ramer der Staten-Generaal: *Overheidsbeleid op het terrein van informatie* (Memorandum on Information Policy). The Hague, Staatsuitgeverij, 1980.
- TAVIS, Irene: *A survey of popular attitudes toward technology*. *Technology and Culture*. Vol. 17. No. 4. pp. 606—621.
- US National Telecommunications and Information Administration: *Issues in Information Policy*. Washington, DC, GPO, 1981.
- VALASKAKIŠ, Kimon: *The Information Society: The Issue and the Choices*. Information Society Project: Integrating Report, Gamma, Montreal, 1979.
- VALASKAKIŠ, Kimon—SINDELL, Peter S.: *Industrial Strategy and the Information Economy: Towards a Game Plan for Canada*. Information Society Project, Paper No. 1—10. Montreal, Gamma, 1980.
- VARGA Károly: *Modernizáció és tömegkommunikáció*. Budapest, TK. Szakkönyvtár, 1974.
- WEIZENBAUM, Joseph: *Computer Power and Human Reason: From Judgement to Calculation*. W. H. Freeman. San Francisco, 1976.
- WHITESIDE, Thomas: *Computer Capers: Tales of Electronic Thievery, Embezzlement and Fraud*. New York, New American Library, 1978.
- WISE, K. D. et. al.: *Microcomputers: A Technology Forecast and Assessment to the Year 2000*. New York, Wiley—Interscience, 1981.
- WOODWARD, K. (ed.): *The Myths of Information: Technology and Post-Industrial Culture*. Madison, Wisconsin, Coda Press, 1980.

ABSTRACT: Today in Hungary the aim of information policy can be to accelerate modernization processes in the society. A modernization/innovation policy can offer legitimation to those who make efforts to introduce new information technologies even in a period in which scarce resource and the increasing risks in decisions do not favour the new or the original.

A politikai hatalom és a tömegkommunikáció viszonya néhány polgári demokráciában

1985 júliusában rendezték meg Párizsban a Nemzetközi Politikatudományi Társaság (IPSA) XIII. világkongresszusát. Az előadások és írásban terjesztett tanulmányok közül több is elemezte a tömegkommunikáció és a politikai hatalom intézményei között a polgári demokráciában kialakult viszonyokat. Az alábbi összeállítás egy-egy kanadai, amerikai és ausztrál kutató tanulmányát ismerteti.

Edouard Cloutier, a montreali egyetem tanára elsősorban francia és észak-amerikai tapasztalatok alapján írta meg tanulmányát¹

a közvélemény-kutatás és a politikai marketing

közvetítő szerepéről, melyet a modern állam és a tömegek közötti kapcsolatban töltenek be. Az államon tág jelentésben a kormányt és a különböző pártokat, a tömegeken pedig a vezetettek összességét érti a szerző.

A politikai tömegkommunikációt általában a közlési eszközöket sokáig úgy fogták fel, mint a vezetőktől eredő és a vezetetteknek szóló, lényegében egyirányú információ-továbbítást. Valójában az egyirányú viszony csak a legszélsőségesebb esetekben alakul ki, amikor a vezetők többnyire fegyverrel a kezükben beszélnek. A politikai tömegkommunikáció működése minden más helyzetben csak akkor válik teljesen érthetővé, ha feltételezzük, hogy a politikai vezetők megértik és megpró-

bálják meggyőzni a vezetetteket. A *közvélemény-kutatások* megjelenése és elterjedése nyomán szerkezetileg megváltozott annak a módja, ahogyan a vezetők a vezetetteket észlelik.

A modern politikai pártok, tagságuk révén, történetileg hosszú ideig kiváltságos helyzetű eszközei voltak a vezetők és a vezetettek közötti kétirányú kommunikációnak. A modern tömegkommunikációs eszközök a kezdeti időszakban csupán továbbították a vezetőktől származó információkat a tömegekhez, a későbbiekben azonban magukra vállalták, hogy mintegy a tömegek szószólói legyenek a vezetők előtt bizonyos ügyek felkarolása, majd levelezési rovatok és hallgatói fórumok megteremtése révén.

A politikai közvélemény-kutatásokat, némileg leegyszerűsítve vagy a vezetők, vagy a tömegkommunikációs eszközök végeztetik. Az első esetben a tömegek statisztikai képviselőitől kapott válaszok közvetlenül visszajutnak a politikai vezetőkhez, a második esetben viszont az információkat a — közvetítő szerepet betöltő — tömegkommuniká-

¹ A tanulmány eredeti címe: Entre l'état moderne et les masses: le sondage et le marketing.

ciós eszközök továbbítják a vezetőknek. Ezáltal folytatódik a politikai pártok helyzetének az a változása, amelyet a tömegkommunikációs eszközök megjelenése indított el. Az iparosodott nyugati országokban a tömegkommunikáció és a politikai közvélemény-kutatások egyaránt lehetővé teszik a vezetők számára, hogy közvetlenül fordulhassanak a tömegekhez. S a véleményvizsgálatok arra szolgálnak, hogy felmérjék a tömegek körében terjesztett üzenetek hatását és — a kutatási eredményektől, a vezetők szándékaitól függően — újabb üzeneteket készítsenek elő.

Hasonlítsuk össze a tömegektől a vezetőkhez áramló információk három közvetítési módját — a pártokat, a tömegkommunikációs eszközöket és a közvélemény-kutatásokat — a vezetők szemszögéből.

A tömegekről szóló információk előállításában általában rendszerezettebb, közvetlenebb, gyorsabb és olcsóbb, ha ezek a közvélemény-kutatásokból származnak, és nem a párt apparátusától. Erről tanúskodnak a pártok nehézségei, amikor pontos vagy éppenséggel „igaz” képet akarnak kapni a tömegekről, azoknak a sokszor eltérő vagy éppen ellentmondó, részleges és részrehajló információknak az alapján, amelyek mind származásukat, mind érdekeiket tekintve fölöttébb különböző forrás-személyek (azaz a tagjaik) közvetítésével jutnak el hozzájuk. Ezek a nehézségek főleg abból fakadnak, hogy a vezetők ellenőrzése csak egészen viszonylagos és nagyon nehezen valósítható meg az ilyenkor használt és sokszor alig megfogalmazott — mondjuk így — „kérdőív” és a forrás-személyek által nagyon szabadon értelmezett válaszok fölött.

A közvélemény-kutatásokat viszont ellenőrizhetik a vezetők, mivel képzett és politikailag motivált személyek állítják össze a kérdőívet, határozzák meg a mintavételt és az adatgyűjtési stratégiát, és dolgozzák fel a válaszokat. Végül a közvélemény-kutatás olyan információszerezést tesz lehetővé, amely jobban megfelel a vezetők szándékai-

nak, mert meghatározott kérdéskörre összpontosul.

Mindezek az előnyök hozzájárultak ahhoz, hogy a közvélemény-kutatások kiváltságos státusra tegyenek szert a vezetők körében. A pártok pedig fokozatosan elvesztették a tömegek és a vezetők közötti közvetítő funkciójuk egy részét. Megőrizték viszont azt a részét, hogy a társadalomban valóban kialakult csoportok képviselői között, vitában formált képről tájékoztatnak, míg a közvélemény-kutatásokban elvont kategóriák statisztikai képviselőinek egyéni jellegzetességeiből kiindulva, ma tematikailag állítanak össze egy képet.

Ha a tömegkommunikációs eszközöket akarjuk összehasonlítani a közvélemény-kutatásokkal a tömegekből a vezetőkhez közvetített információk tekintetében, két típust kell megkülönböztetnünk egymástól. Egyrészt azokat az információkat, amelyeket a tömegkommunikációs eszközök számára készített és ezek által ismertett közvélemény-kutatások hoznak létre, másrészt pedig minden más, tömegesen terjesztett, általános információt. A vezetők szempontjából a tömegkommunikációs eszközöktől származó általános információk ugyanazokban a fogyatékosságokban szenvednek, mint a politikai pártoktól eredőek: szétszórtak, kerülő úton haladnak, lassúak, drágák és főleg — kivéve a pártos sajtó egyre ritkább esetét — nehezen lehet az adatukat a vezetőket foglalkoztató kérdések középpontjába állítani. A közvélemény-kutatások viszont inkább azokra a kérdésekre adnak válaszokat, amelyek a vezetőkben vetődnek fel, és nem azokra, amelyek a tömegkommunikációs eszközöktől származnak. Ezért a vezetők úgy gondolják, hogy a közlési eszközöktől származó információkat a közvélemény-kutatásokból származó információkkal párhuzamosan és ezek fényében kell olvasniuk.

A tömegek szóvivőinek szerepében fellépő közlési eszközök gyorsan felismerték a közvélemény-kutatásokban a tömegek hangját, és széles körben ismertették az eredményeket. Ezáltal a

tömegekben tudatosult saját hangjuk, amelyet a tömegkommunikációs eszközöktől kaptak. Mivel ezt a tudatot az ő tudtukkal és beleegyezésükkel alakították ki, a vezetők arra kényszerülnek, hogy figyelembe vegyék. Emiatt csökkent az a mozgásterük, amivel a tömegkommunikációs indíttatású közvélemény-kutatási eredmények nyilvános terjesztésében rendelkeztek. Következésképp minden nyugati kormány felvetette a kérdést, nem kellene-e szabályozni a közvélemény-kutatási eredmények nyilvános terjesztését. A legtovább a francia kormány ment, amikor törvényileg szabályozta a választási közvélemény-kutatások eredményeinek közlését. Másutt rendszerint hiányzik a szabályozás, bár egyre több országban tiltják meg, hogy közvetlenül a választások előestéjén vagy legalábbis a választási eredmények ismertté válása előtt nyilvánosságra hozzák a közvélemény-kutatási eredményeket.

Másfelől viszont a közlési eszközök közvélemény-kutatásai — éppen azért, mert mások intenciói befolyásolják őket — kiegészítik a vezetők közvélemény-kutatásait. A nyilvános közvélemény-kutatások nemcsak a népet világsítják fel, hanem a vezetőket is.

Régebben egy termék piacra dobása egyszerűen abból állt, hogy a vevőnek megpróbálták eladni egy gazdasági, gyártástechnológiai és egyéb szempontok szerint kialakított árucikket. A *marketing* — leginkább elismert teoretikusai szerint — megfordítja a termék és a fogyasztó viszonyát, az utóbbi javára. A *marketing*nek az a fő célja, hogy az árucikk belső tulajdonságait és külső megjelenését az előzetesen kipuhított keresletnek megfelelően szerkeszse meg. S miután a terméket az igényeknek megfelelően eszelik ki, a fogyasztót egyre kevésbé kell külön meggyőzni arról, hogy szerezze azt megmagának.

A *politikai marketingben* szükségképpen más a helyzet a „vevők” szükségleteivel, amelyek elsődlegességét komolyan megkérdőjelezzik a társadalmiak-

nak nevezett szükségletek. A „vevők” szükségleteit hozzá kell igazítani a vezetők politikai döntéseivel kijelölt társadalmi célokhoz. Ennek ellenére a politikai *marketing* kidomborítja annak szükségességét, hogy megkérdezzék a választópolgárt, mielőtt felkínálnák neki a különféle vezetőket és politikákat.

A politikai *marketing* hatására gyakoribbakká és speciálisabbakká válnak a tömegektől származó információkat előállító közvélemény-kutatások és eredményeik terjesztése a tömegkommunikáció révén. Olyannyira, hogy a véleményvizsgálatok és a tömeges hírszórás egyre jobban összekapcsolódott egymással.

Az Egyesült Államokban, a harmincas évek Kaliforniájában született meg az első politikai *marketing* cég egy nagy öntözési tervről rendezett népszavazás alkalmából.

A politikai *marketing* gondolatának amerikai őse, Edward L. Bernays már a harmincas években javasolta, hogy az elnöki iroda szintjén hozzanak létre egy titkári állást a public relations feladatok ellátására. Ez a javaslat sohasem látott napvilágot, mivel akkoriban az ilyesfajta tevékenységnek nagyon rossz volt a sajtója. Bernays a második világháború alatt tagja lett a politikai propaganda első amerikai kormányzati szervének.

Ekkor közvetlen bejárása volt az elnökhöz, amivel megteremtette a közvéleménnyel foglalkozó, többé-kevésbé hivatalos elnöki tanácsadók intézményét. Bizonyos késéssel az összes nyugati iparosodott országban meghonosodott az a gyakorlat, hogy a közvéleménnyel foglalkozó tanácsadók működnek a kormányzat legmagasabb szintjén.

Az egyes államok fokozatosan felállították a közvélemény különböző aspektusainak felmérésével foglalkozó szerveket, amelyek először inkább adminisztratív egységekhez (például minisztériumokhoz) kapcsolódtak, majd a hetvenes évek óta teljes politikai felhatalmazást nyertek.

A modern államok egyre jobban felhasználják ezeket a szerveket, ami magyarázza azt is, hogy miért szorultak háttérbe a politikai képviselő hagyományos intézményei (a parlamentek, a politikai pártok és a nyomásgyakorló csoportok) a végrehajtó szervekhez és azokhoz a tanácsadókhöz képest, akiknek a közvélemény-kutatások és a tömegkommunikációs eszközök hasznosítása a feladatuk.

A közvélemény vizsgálatából nyert eredmények felhasználása magyarázza azt is, hogyan bomlasztotta fel a tömegeket az eltérő célú politikai vezérlési műveletek sokaságának egyidejű hatása. Végül és főleg magyarázza azokat az erős központosító törekvéseket, amelyek az összes mai politikai szervet jellemzik. A közvélemény-kutatás és a marketing meghatározásánál fogva olyan eszköz, amivel a vezető testületek anélkül is elérhetik a tömegeket, hogy tőlük részben független közvetítők segítségét vennék igénybe.

A politikai marketing által összeházasított közvélemény-kutatás és tömegkommunikáció a jelenkori társadalom-irányítás — és mindenekelőtt a kormányok — vezérlési rendszerének két fontos mozzanata. A működésében tapasztalható holtjátékok ellenére a rendszer egészében véve hatékony. Ezt tanúsítja az, hogy nagy népszerűsége tett szert az összes olyan magán- és állami szervnél, amelyeknek a tömegek körében — a tömegkommunikációs eszközök révén — megszerzett támogatással kell létezésüket hosszabb-rövidebb ideig fenntartaniuk.

Ám, ha igaz, hogy a vezetők vezérelni akarják a tömegeket, nem kevésbé igaz az sem, hogy a tömegek nem mindig hagyják magukat békésen vezérelni. A politikai vezérlés nem pusztán mechanikus művelet, amikor a beavatkozás biztosan eléri a kívánt hatást. A tömegek pedig nem fizikai tárgyak, amelyeket tetszés szerint lehet ellenőrizni.

Ha a vezetők és a tömegek közötti konkrét politikai viszonyt eredetileg a vezetők intenciói alakítják is a közvélemény-kutatások és a tömegkommunikációs eszközök révén, a későbbiekben ez megváltozhat az érintett fél reagálása nyomán. Amikor az üzenet nem kelti azt a hatást, amire számítottak — és ez sokkal gyakrabban előfordul, mint ahogy általában hiszik —, akkor nemcsak az üzenetet kell felülvizsgálni hanem — a marketing kötelez! — a „terméket” is, vagyis a politikai intenciókat is. Így az eredeti szándék majdnem mindig rákényszerül, hogy a tömegek különböző megnyilvánulásaival való találkozás hatására módosítsa eredeti pályáját, rövid távú céljait, sőt néha még távolabbi céljait is.

Gyakorta látnak napvilágot olyan kutatási eredmények, amelyek a televízió-nak különböző politikusok megválasztásában játszott szerepét mutatják. Korántsem fordítanak viszont elegendő figyelmet arra, hogy mekkora és milyen

az elektronikus tömegkommunikáció hatása a politikai vezetők funkcióinak ellátására.

Robert E. Gilbert (Northeastern University, Boston) tanulmánya² e hatást mutatja be az Egyesült Államok elnöki és Kanada miniszterelnöki hivatalára. (Az ismertetés az utóbbit mellőzi.)

Az Egyesült Államok elnöke, mivel egy személyben a végrehajtó hatalom vezetője és államelnök, a hírközlő eszközök állandó figyelmének tárgya.

Az elnökről szóló hírek száma és ezek nyomán a közönség figyelve, valamint az Elnöki Hivatal viszonylagos kormányzati fontossága századunkban és különösen az I. világháború óta jelentősen és többé-kevésbé folyamatosan növekedett. Még az alapjában véve helyi és valamelyest provinciális újságok

² Eredeti címe: The Impact of the Electronic Media on The Offices of President of The United States and Prime Minister of Canada.

is nagyobb figyelmet szentelnek az elnöknek, mint a kongresszusnak, és ezzel követik a New York Times gyakorlatát. Nemcsak az elnöki dominancia állandósult a nyomtatott sajtóban, hanem az is, hogy a kongresszus súlya hosszú távon csökkenő trendet mutat — mind abszolút értelemben, mind az elnökről szóló hírekhez viszonyítva. S az elektronikus eszközök nem térnek el ettől az irányzattól.

Elsőként Franklin D. Roosevelttel demonstrálta igen meggyőzően azt a lehetőséget, amit az elektronikus tömegkommunikációs eszközök a végrehajtó hatalom számára hordoznak. Híres „kandalló melletti beszélgetéseivel”, amelyek átlagosan 60 milliós közönséget vonzottak, Rooseveltnek sikerült meghitt kapcsolatot létesítenie választóival szerte az egész országban. Ha a mikrofon elé ült, és közvetlen, bizalmas modorban szólt a nemzethez, a kongresszust hamarosan elárasztották a lakosság levelei — sürgetvén Roosevelttel programjának elfogadását.

A televízió megjelenése óta az elnök többé már nem pusztán egy hivatalnok a távoli Washingtonban, hanem konkrét személy, aki a képernyőn való gyakori megjelenése révén jó ismerőssé vált.

A belföldi és nemzetközi hírek kiemelkedő forrásaként a tévéhálózatok rendkívüli figyelmet fordítanak az elnökre.

Általánossá vált, hogy a tévéhálózatok egyenesben és teljes terjedelmükben közvetítik az elnök fontosabb beszédeit. Ezek az adások nem ritkán 70 milliós vagy akár nagyobb közönséget is elérnek. Elnökségének ideje alatt Eisenhower és Kennedy évente körülbelül hét, Johnson nyolc, Nixon több, mint tizenegyet, Ford négyet, Carter közel négyet és Reagan mintegy hét országosan közvetített beszédet mondott. Az elnökök 1953 óta összesen több mint kétszáz alkalommal éltek ezzel a lehetőséggel.

Az elnökök általában akkor fordulnak a televízió nyilvánosságához, amikor népszerűségük ingatagga válik. Ez különösen igaz az elmúlt három évtized republikánus elnökeire, talán azért,

mert nekik az ellenzék által irányított kongresszusokkal kellett számolniuk, és nagyobb szükségét érezték programjuk lakossági támogatásának.

S a közvélemény-kutatások kimutatták, hogy az országosan közvetített beszédeknek pozitív hatásuk van az elnök népszerűségére.

Még egy olyan elnök is, akit általában nem tekintenek erős tévészemélyiségnek, gyakran váltott ki szerepléseivel pozitív reakciót. Elnöksége első évében, 1969-ben, Richard Nixon a kamerák elé lépett, hogy megvédje a vietnami háborúval kapcsolatos, vitatott politikáját. A beszédet megelőző Gallup-felmérés kimutatta, hogy a válaszadók 58 százaléka helyeselte, és 32 százalék helytelenítette az elnök háborús lépéseit. Beszéde után a vietnami politikáját helyeslő válaszadók aránya 64 százalékra ugrott, míg az ellenzést kifejezők százalékaránya 25-re esett vissza. S még a Watergate-botrány kiterjedése alatt is volt bizonyos „felzárkózás az elnökhöz” Nixon egyes tévészereplései után.

Esetenként téves számítás is előfordult az országosan közvetített elnöki beszédekkel kapcsolatban. Ford döntése, hogy országos tévébeszédben jelenti be a Nixonnak megkegyelmező határozatát, személyes népszerűségének közel 20 százalékos zuhanását eredményezte. Az elnöki bűnbocsánat mindenképpen negatívan hatott volna Ford népszerűségére, de az, hogy országos tévébeszédben hangsúlyosan hívta fel rá a figyelmet, a nyilvánosság működésének meglepő meg nem értéséről tanúskodik.

A formális beszédeken túl rendszeres lett az elnöki sajtóértekezletek élő rádió- vagy tévéközvetítése is. Az elmúlt évtizedekben az elnöki sajtóértekeztet a végrehajtó hatalom potenciálisan létfontosságú eszközévé vált. Elsőként Truman engedélyezte, hogy sajtókonferenciáinak szalagra vett részleteit közvetítse a rádió. A televíziós sajtóértekezletek korszakát pedig Eisenhower nyitotta meg, amikor 1955 elején hozzájárult, hogy a sajtóval létrejött találkozóiról felvételekből összeállított műsort közvetítsen a televízió. A Kennedy-kor-

mányszat alatt kezdték egyenesben és teljes egészükben közvetíteni az elnöki sajtóértekezleteket.

Kennedy elnök hivatalban töltött 34 hónapja alatt több mint hatvan, televízió közvetített sajtóértekezletet tartott. Egyik közvetlen munkatársa rámutatott, hogy ezeknek az értekezleteknek a fő célja „nem annyira a sajtó, mint inkább a közvélemény tájékoztatása és befolyásolása volt”.

Noha utódai nem voltak Kennedyvel egyenrangúak ezen a „fórumon”, Lyndon Johnson évente átlagosan 27, Richard Nixon 6, Gerard Ford 16, Jimmy Carter 27 és Ronald Reagan 6 televíziós sajtóértekezleten vett részt.

Bárki legyen is az elnök egy adott időpontban, az elnöki sajtóértekezlet ma már olyan politikai színház, amely országos méretű közönség előtt zajlik, és *normális* esetben nagy előnyhöz juttatja az elnököt. A stílus rendszerint nagyobb hangsúlyt kap, mint a lényeg, időnként az elnök szája ize szerinti „beépített” kérdéseket alkalmaznak, nem mindig engedik meg a visszakerdezést, és az általában szelíd szóváltásokat rendszerint az elnök uralja. Az elnök gyakran ad szót olyan újságíróknak, akiknek politikai nézeteit és álláspontját ismeri, hogy ezáltal ellenőrzése alatt tarthassa a sajtóértekezlet hangulatát és irányát.

Érdekes, hogy Reagan, aki már politikai pályája előtt komoly tömegkommunikációs gyakorlatra tett szert, bizonyos feszélyezettséget mutatott a sajtókonferenciák adók-kapok világában. A legtöbb felvetett témában a tényszerű, mély ismeretek hiánya derült ki róla.

Első pillanatra meglepő, hogy az elnök átlagosan mindössze évi hét országosan közvetített televíziós beszédet mondott. A meglepetés azonban szétfoszlik, ha Reagan *egész* tömegkommunikációs erőfeszítését vizsgáljuk. Először is hivatali ideje nagy részében rendszeresen mondott heti rádióbeszédet. Másodsorban az Elnöki Hivatal tömegkommunikációs aktivitása látványos módon kiterjedt az országos tévétársaságok híradóműsoraira.

Reagan és tömegkommunikációs tanácsadói arra építenek, hogy a televízió vizuális eszköz, amely inkább képeket és külsőségeket közvetít, mintsem kemény információkat. Azt is számításba vették, hogy az esti híradóműsorok rendszerint naponta csak egy jelentős „elnöki híranyagot” hoznak vezető helyen. A kormányzati irányítás ezért kiválaszt egy „napi vonalat”, ezt helyezi előtérbe és hangsúlyozza az elnök egész hírverési apparátusa, és ezt használják fel, legtöbbször vezető helyen az országos hálózatok híradói. Ennek a stratégiának központi eleme, hogy a Fehér Ház határozza meg, a televízió és a nyomtatott sajtó riporterei mikor, hol, hogyan és milyen távolságból találkozhatnak az elnökkel.

Például amikor a kormányzat azt tervezte, hogy megkurtítja a diákoknak nyújtott hitelprogramokat, és szó volt az Oktatásügyi Minisztérium megszüntetéséről, fokozódni kezdett az az érzés, hogy Reagan oktatásellenes. A kormányzat tömegkommunikációs ellenoffenzívát indított, Reagan utazásokat tett az ország különböző részeibe, sürgette az oktatás minőségének javítását, kiemelt fizetést javasolt a kiemelkedő tanároknak, és sűrűn találkozott diákokkal, oktatókkal. A tévékamerák országos közönséghez juttatták el Reagan fellépéseit, és az egyik elnöki tanácsadó megjegyzése szerint „a közvélemény-kutatási eredmények tökéletesen megfordultak, Reagan értékelése egyik napról a másikra negatívból pozitívba ment át (az oktatásügyi témában)”.

Az elnökhöz való hozzáférés szoros ellenőrzésének stratégiája nemcsak előnyöket, de teherterhelést is hozott. Az újságírók arra kényszerültek, hogy szokatlan mértékben forduljanak interjúkért Reagan környezetéhez, s az így forgalomba került sztorik és kiszivárogatások időnként felhördülést váltottak ki a Fehér Házban. Például épp akkor jelent meg egy cikk arról, hogy Reagan hajlamos elbűbösölni a kabinet ülésein, amikor a kormányzat 1984-ben

felgyorsította újraválasztási kampányát. Néhány további, állítólag magas szintű kiszivárogtatás vezetett Reagannek ahhoz a mostani gyakorlatához is, hogy a fehér házi tudósítók kisebb csoportjaival bizalmas beszélgetéseken, fehér asztal mellett találkozik.

Reagan és más közelmúltbeli elnökök gyakorlata azt a tényt tükrözi, hogy az amerikai végrehajtó hatalom vezetője rendszerint képes arra, hogy monopolizálja a nyilvánosságot. Ez hozzásegíti ahhoz, hogy a nemzet szimbólumaként és a döntéshozatal fő letéteményeseként tekintsenek rá, különösen a nemzetközi kapcsolatok szférájában. Kevés amerikai képes érzelmileg ellenállni annak, amikor egy külpolitikai válság közepette az elnök hirtelen és drámai módon megjelenik a képernyőn. Az érzelmi hatáson túl a közönség nagy része az elnöktől kapja a nemzetközi politika „kulcsszavait”. S amikor az elnök választóival a tömegkommunikáció révén ismerteti céljait, általában is meghatározza a külpolitikai napirendet, és a kongresszus gyakran teljesen kimarad abból, hogy érdemben befolyásolhassa e folyamatot. A kongresszus és az elnök viszonya nem pusztán alkotmányjogi kérdés, hanem a közvélemény támogatásáért folytatott csatározások sora.

Mivel az elnök könnyen hozzáfér a tömegkommunikációs eszközökhöz, a legtöbbször — de nem mindig — előnye van ebben a harcban. Reagan népszerűsége 1983 őszén nem azt követően növekedett, hogy csapatokat küldött Grenadára, hanem miután erről tévébeszédet tartott. Miután Carter elnök a Panama-csatorna szerződés mellett emelt szót, a vitatott szerződés ellenzőinek aránya 39-ről 17 százalékra esett vissza. Az amerikai csapatok Kambodzsába küldésének politikáját támogatók aránya 7-ről 50 százalékra nőtt, miután Nixon a televízióban magyarázta meg a döntést. 1968-ban Johnson elnöknek azt a beszédét, amelyben a vietnami háborúban elrendelt fegyverszünetet bejelentette és megindokolta, a fegyverszünet-helyeslők arányának növekedése követte, mégpedig 40-ről 64 százalékra.

A Kennedy-adminisztráció idején pedig az atomcsend-egyezmény támogatóinak aránya nőtt 49-ről 63 százalékra, miután az elnök megjelent a televízióban, hogy az egyezmény mellett érveljen.

Az elnökök létre tudnak hozni eseményeket vagy áleseményeket, amelyek országos híreket generálnak. Ennek a jelenségnek talán a legjobb, bár nem egyetlen illusztrációja az, ami 1980 márciusában történt a wisconsini elnöki előválasztás napján. Aznap Carter elnök addig példa nélkül álló időpontban, reggel 7 órakor tartott sajtóértekezletet, amelyen bejelentette, hogy frontátvétel várható az iráni túszválságban. Az előválasztás szavazói egész nap az elnök által elindított hír hatásának voltak kitéve. Nem sokkal azután, hogy az elnök könnyedén megnyerte a wisconsini előválasztást, kiderült, hogy a kora reggeli reményteli hír illuzorikusnak bizonyult. Az elnökség az egyetlen hivatal az amerikai politikában, amely képes monopolizálni a nyilvánosság csatornáit, a kedvező nyilvánosság viszont létfontosságú politikai előnyökkel jár.

Az elnökök tudatában vannak ennek a ténynek, és az országos nyilvánosság legfőbb alkotóelemét, a televíziót arra használják, hogy átlépjék az alkotmányban foglalt hatalommegosztási elvet, különösen azt a pontját, amelyik az elkülönített és gyakran ellenszegülő törvényhozó hatalomról intézkedik. Amikor a kongresszus ellenállásába ütközik, az elnök túlléphet az egyes törvényhozókhoz intézett üzeneteken, kéréseken, és a televízió segítségével a kongresszus tagjainak feje fölött közvetlenül választóihoz fordulhat, hogy támogatást és közreműködést kérjen tőlük.

Az elmúlt húsz évben az elnökök gyakorlatává vált, hogy évi kongresszusi üzenetüket az unió helyzetéről este 9-kor mondják el, hogy így a főműsoridő közönségéhez fordulhassanak, amelyeket a legfőbb célpontnak tekintenek. Az elnök és választói közötti szoros kapcsolat tovább erősítheti az elnök pozícióját a politikai folyamat más sze-

replóihoz viszonyítva. Ugyanakkor az olyan elnök, aki néptribunnak tekinti magát, akinek jó érzéke van a nyilvánossághoz, és rámenős a személyisége, elkerülhetetlenül erőteljes érdekcsoportokat mozgósít, amelyek követelik, hogy a kongresszus szerezze vissza valószínűleg törvényhozó funkcióját, és szünnék meg fejbőlintő jánosok gyülekezete lenni.

A mértéktelen nyilvánosságnak az előnyök mellett potenciális hátrányai is vannak. Nemcsak a közönség telítődése jelent problémát, hanem az állandó reflektorfény nehézségeket okozhat az elnökről kialakuló kép vonatkozásában is. A legnyilvánvalóbb ezek közül talán az, hogy a televízió és más tömegkommunikációs eszközök olyan várakozásokat ébreszthetnek az elnök iránt, amelyeknek az nem tud megfelelni.

Az elnököknek ügyelniük kell, hogy a róluk kialakított tömegkommunikációs kép megfelelő legyen. Carter elnök egész hivatali idejében nagy gondot fordított arra, hogy fontos feladatokra kijelölt átlagembernek tekintse. A formális „James” helyett előnyben részesítette a „Jimmy” nevet, és még hivatali eskütétele során is ezt a becenevet használta. Országosan közvetített tévébeszédet mondott zakó helyett pulóverben, és még az is előfordult, hogy fotóriporterek megörökítették, amint induláskor vagy érkezéskor maga cipelte bőröndjét. Azt a képet igyekezett magáról kialakítani, hogy „az emberek közül való”, és nem felettük áll. Kezdetben általában tetszést aratott, mintegy hat hónap után azonban népszerűsége hanyatlani kezdett. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a Carter által sugallt „egyszerű ember”-image összeütközésbe került azzal az elképzeléssel, amit az amerikai közönség nagyobb része az elnöki hivatal betöltőjéről táplál. Az amerikai közönséget általában nem

elkesíti az a gondolat, hogy a Fehér Házat egy „egyszerű ember” lakja, különösen nem hazai és nemzetközi válságok idején.

Az előzőektől lényegesen eltérő megközelítésből elemzi az ausztrál rádió- és televízió-szervezet, az ABC helyzetét *Eva Etzioni-Halevy* (Australian National University) tanulmánya.³

A politikai hatalom és a műsorszóró szervezet viszonya

a szerző értelmezésében konkrét példa arra, hogy a demokratikus rend és a bürokrácia között szükségszerűen és elvileg is ambivalens kapcsolatrendszer alakul ki.

Etzioni-Halevy a demokrácia szabályait félreérthetőeknek, következteleneknek és ellentmondásosoknak tekinti, a demokratikus rendszert keretező ideológiákat pedig bizonytalanoknak. Az ilyen körülmények között kialakuló intézményi szerkezetet törékenynek tartja, s az ezzel kapcsolatos gondok egyik forrását a bürokráciában látja. A szerző alapvető tézise szerint a demokratikus rend és a bürokrácia viszonyát állandó feszültségnek, konfliktusok sorozatának kell jellemeznie. A demokratikus folyamatok fennmaradásához ugyanis szükségesek az erős és független bürokratikus szervezetek, mert korlátozzák a politikai elit pártcélokat szolgáló manipulációinak mozgásterét. Ugyanakkor a bürokráciát is ellenőrzés alatt kell tartani, mivel nem választás útján létrejött elitet alkot.

Demokratikus viszonyok közepette a nemzeti műsorszóró társaság függetlensége szükségszerű is, ám egyben fenyegetést is jelent a demokrácia számára. A kormány ellenőrzése alatt kell állnia, de nem szabad függenie a kormánytól. A helyzet e kettőssége lehetőséget kínál a politikai elitnek, hogy a legkülön-

³ A tanulmány eredeti címe: The Australian Broadcasting Corporation: Recent Attempts to De-bureaucratization.

félébb módszerekkel nyomást gyakoroljon a műsorszóró társaságokra, s ugyanaz a kettősség kínál lehetőséget a műsorszórásnak arra, hogy ellenálljon a nyomásnak. A tanulmány azt mutatja be, hogy e dilemma miképp állt fent és oldódott meg részlegesen az ABC esetében.

Ausztráliában szembeszökő a műsorszóró társaság közjogi helyzetének kettőssége. Alapításakor az ABC-t (a BBC-hez hasonlóan) olyan jogokkal ruházták fel, amelyek tevékenységét elkülönítik a kormánytól. A törvényi meghatalmazás lehetővé teszi a szervezet számára, hogy a mindenkori kormánytól függetlenül tevékenykedjék, de bizonyos fokig mégis megmaradjon a kormány és a parlament ellenőrzése alatt.

A törvény az ABC igazgató tanácsát bízza meg azzal, hogy gondoskodjék a társaság függetlenségéről. Kötelezi az igazgató tanácsot arra, hogy a kommunikációs ügyek miniszterének minden politikai természetű észrevételét tegye megfontolás tárgyává, ám ezeket az észrevételeket nem kötelező elfogadnia. A miniszter pedig utasíthatja a társaságot bármely anyag sugárzására, amely megítélése szerint az ország érdekeit szolgálja, de köteles a parlament tudomására hozni utasításainak lényegét és okait.

Bár a törvényi meghatalmazásnak azt kellene jelentenie, hogy a társaság bizonyos fokú autonómiát élvez, a gyakorlatban ez nincs mindig így.

Egy parlamenti vizsgálóbizottság megállapította, hogy „az ABC műsorszervezési függetlenségével kapcsolatos erőteljes hagyományt ma már inkább csak hagyománynak tekintik, függetlenül attól, hogy törvényi biztosítékok is léteznek . . .”

Ugyancsak nyilvánvaló az ABC-vel kapcsolatos kettősség a normatívák birodalmában.

Az ABC-t a politikai struktúrához kapcsoló szálak tekintetében létezik határozott, jól megalapozott nézet, amely szerint az ABC függetlenségét meg kell erősíteni. Ugyanakkor létezik

az a nézet is, amely szerint az ABC felelősséggel tartozik a parlamentnek, miközben a kormány és a parlament nem választható el élesen egymástól, hiszen a képviselőházban a kormány többséggel s a szenátusban is tekintélyes (ha nem is szükségszerűen többségi) hatalommal rendelkezik. Miképpen lehetne tehát egyszerre független is, meg beszámoltatható is az ABC?

Emiatt a kettősség miatt nyilvánvaló, hogy a politikai nyomás változatos módon éri az ABC-t, s az eredménye is változó. A legnyilvánvalóbban a politikusok élnék lehetőségeikkel, mégpedig úgy, hogy időről időre elmondják javaslataikat, és felsorolják panaszait az igazgatótanáccsal, az igazgatói sággal, a szerkesztőkkel vagy az újságírókkal kapcsolatban, például a parlamenti vitákban vagy más hasonló alkalmakkor. A módszer másik változata a fenyegetőzés.

C. Semmler, az ABC egykori főigazgató-helyettese egy 1983-ban megjelent cikkében a következőket írta: „A hatalmon levő párt egyszerűen meg van győződve arról, hogy az általa kinevezett ABC az ő ABC-je. Az ABC legtapasztaltabb tisztségviselőinek többsége időről időre kiszolgáltatott helyzetbe kerül (persze így volt ez mindig is) a politikusokkal szemben. Sőt, nem is csak a politikusokkal, hanem — nézzünk szembe a tényekkel — a hatalmon levő párt komisszáraival szemben is.”

Időnként az ABC a más elveket valló sajtónyilvánosság támadásainak célpontja. 1984 tavaszán az ausztráliai munkáspárt vezetőségi ülésén mind a miniszterelnök, mind a külügyminiszter „gyilkos támadást” intézett az ABC ellen, valószínűleg számítva arra, hogy szavait a sajtó idézni fogja. Ám a kommunikációs ügyek minisztere védelmébe vette az ABC-nek a függetlenséghez való jogát. Kifejtette a vezetőség előtt, hogy az ABC nem maradhat független, ha egyszerűsind befolyásolni is akarják. Vita közben feltette a kérdést: „Azt akarjátok, hogy az ABC a kormány tájékoztatási hivatalának egyik

alosztálya legyen?” A sajtó tudósításai szerint ezen a ponton a vita elkeseredett összecsapássá fajult, s a résztvevők trágár szavakat vagdostak egymás fejéhez.

A másik klasszikus eszköz, amellyel politikai nyomást gyakorolnak a műsorszóra: a költségvetés. Amióta Ausztráliában (és persze máshol is) a nemzeti műsorszóró társaság költségvetési támogatását részben vagy teljes egészében a parlament (gyakorlatilag a kormány) vette át, ez mindig is rendkívül hatékony eszköznek bizonyult.

Ennek a fegyvernek a legemlékezetesebb bevetése a Fraser-kormány idejében történt. 1976 elején a liberális kormány váratlanul arról értesítette az ABC-t, hogy nem áll teljes egészében rendelkezésére az a költségvetési támogatás, amit a kormány 1975–76-ra helyezett kilátásba. A kormány ugyan nem indokolta meg ezt a döntését, de nagyon valószínű, hogy összefüggésben volt a politikával, hiszen az ABC éppen akkoriban sugárzott néhány baloldali szellemű, kormányellenes hangvételű riportműsort. A kormány a költségvetési korlátozásokkal a műsorok 5 százalékos csökkentését kényszerítette ki, az alkalmazottak bérkeretét pedig 15 százalékkal kellett szűkíteni.

A költségvetési szorongatásnak az lett az eredménye, hogy az ABC elszegényedett, ezért aztán műszaki berendezései is vagy húsz évvel öregebbek a kereskedelmi adók berendezésénél.

A politikai nyomás egy újabb területe: a munkaszerződések megszővegezése. Ezzel persze nem a politikusok élnek, hanem a társaság vezetői.

Manapság az ABC az újságírókat és a többi dolgozót egyre inkább meghatározott időre szóló munkaszerződéssel alkalmazza, s nem véglegesíti őket. A munkaszerződés záradékában benne van, hogy a szerződés megújítható, de az is, hogy a munkavállaló elbocsátható vagy visszaminősíthető.

Az ABC egyik munkatársa írta a következőket 1982-ben: „... ennek a szerződéses rendszernek az az eredete, hogy az igazgatóság megpróbálja meg-

zabolázni a kreatív embereket. A leg-
rámenősebb riporter is, akit csak valaha látott a székház, kezes báránnyá változik, amikor közeledik a szerződés megújításának ideje. Könnyen kiadhatják az útját. Emlékszem olyan esetekre, amikor megtévedt riportereket és producereket hetekig a háttérben tartottak a szerződésük lejártá után. Mégpedig azért, hogy visszatereljék őket a vonalhoz. Ez az idegtépő év vége, amikor senki nem szól egy szót sem a szerződések megújításáról, ez jellemző erre a módszerre, amellyel az ABC vezetői nyugodt életet akarnak maguknak biztosítani.”

Ez pedig ahhoz vezet, hogy a műsorszórók egyre óvatosabbakká, sőt, egyre félnébbé válnak hivatásuk teljesítése közben. Az ABC-vel kapcsolatos bürokratizálási kísérleteknek is ez lett a következményük.

1983-ban az ausztrál munkáspárti kormány feloszlatta az addigi állami rádió- és televízió-bizottságot, s újjászervezte az ausztrál műsorszóró társaságot, amelynek élére új igazgatótanácsot nevezett ki. Az új igazgatótanács azonnal hozzálátott a műsorszóró társaság átszervezéséhez.

A legfőbb intézkedések a következők voltak:

- A legfontosabb igazgatósági állásokra, amelyeket eddig tapasztalt belső emberek töltöttek be, pályázatokat írtak ki, megadva a lehetőséget külső pályázóknak is. Vagy ötvenhatvan ilyen magasabb besorolású vezetői állást tettek ilyenformán szabaddá.
- A felelősséget és az intézkedési jogköröket átruházták az egész intézményben: ettől fogva a műsorokért a felelősséget azok viselik, akik a műsort készítik. Az ABC ily módon átalakult egy „közreműködő” szervezetté, amelyben a munkatársak hozzájárulnak a főbb célok megfogalmazásához, a tervek kidolgozásához.

Erre az átszervezésre azért volt szükség, mert az igazgató tanács és néhány munkatárs úgy érezte, hogy az ABC korábbi bürokratikus szabályzati rendszere fojtogatta az intézményt. Célja tehát az volt, hogy az új gondolkodásmódra, rugalmasságra, kreativitásra, hatékonyságra ösztönözzön, s hogy nagyobb hallgatói, nézői rétegeket hódítson meg.

Az előléptetési mechanizmus bürokratizmusát ténylegesen csökkentették. 1985 májusában az ABC 59 vezető beosztású munkatársát értesítették arról, hogy beosztásukból felmentik őket, s más beosztást fognak kapni. Korábban még egyszer ennyi vezetői munkakör betöltésére akartak pályázatot kiírni külső pályázók számára, és ezt csak az akadályozta meg, hogy a törzsgárda, jogaival élve, erőlyesen tiltakozott ellene. Mindazonáltal a vezetői állások jelentős hányadát kivonták az eddigi előléptetési mechanizmus hatálya alól. Azok a belső vagy külső munkatársak, akik pályázat útján kerültek ezekbe az állásokba, jelenleg hároméves szerződéssel töltik be munkakörüket, s a három év letelte után újra minősítik őket. Ami a nagyobb rugalmasságot, az

új ötleteket és a jobb teljesítményt illeti, az eredmények nem egyértelműek. Miközben az „elszáradt gallyakat” lenyesegették, és „vérátömlesztést” hajtottak végre, a munkavégzés folyamatában jó néhány új buktatót is felállítottak. A rövid időre szóló szerződések miatt például az emberek energiájuk nagy részét arra fordítják, hogy állásukban megmaradjanak. Vagy szerződésük utolsó időszakát azzal töltik, hogy valami új, megfelelő állást találjanak maguknak, és így a munkájukat nem képesek rendesen ellátni.

Meg kell jegyezni, hogy az ABC-nél végrehajtott debürokratizálási kísérletek egyik kifejezett célja a demokrácia erősítése volt: azt akarták elérni, hogy az ABC kevésbé hierarchikus szervezet legyen, hogy az alkalmazottak beleszólási joga s így az intézményen belüli demokrácia növekedjék. Ezt a célt, a demokrácia mikroszintű növelését nem sikerült elérni. Ehelyett inkább az történt, hogy a debürokratizálás a politikai beavatkozás növekedésére teremtette meg a lehetőséget, és ez az ausztrál politika szintjén valószínűleg a demokrácia csökkenését hozza magával.

Vázlatpontok a rádiózás önismeretéhez

Az utóbbi fél évtized változásai ismét szükségessé tették a rádiózás helyzetének széles körű áttekintését. Erre az igényre reagálva a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közönségkutató osztálya 1985-ben többirányú kutatást végzett, hogy hozzájáruljon az 1984 októberében bevezetett műsorrend értékeléséhez és az új középtávú terv előkészítéséhez. A vizsgálatok tapasztalatait a „Kedves hallgatóink — 1980—85” című kötetben rövidesen megjelenő tanulmányok ismertetik (Valkó Emőke: Lehetőségek, szokások, preferenciák; Lendvay Judit: Rádiózás a 80-as évek első felében; Oszlányi Marianne: A reggeli és éjszakai rádiózásról; Malecz Attila: Koncentrált rádiózás; Vásárhelyi Mária: Aki keres, az talál . . . ?; Dankánics Mária: A módosított műsorrend fogadhatása). Az itt rövidítve közölt összefoglaló tanulmányt Erdősi Sándor készítette.

A rádiózás története — műsorreformok története. Bármilyen túlzó legyen is ez a parafraízis, a műsorreformok története nem kevés tanulsággal szolgálna a rádiózás mai helyzetének megítéléséhez. Ez a történet azonban csak akkor lehetne teljes, ha a megvalósult reformok mellett a műsorstruktúrára vonatkozó viták is helyet kapnának benne.

A magyarországi műsorszóró rádiózás éppen hatvan évvel ezelőtt, 1925. december 1-én indult meg hivatalos formában. Alig telt el egy hónap, és a Népszava bejelentette, hogy nyilvánosságra hozza a rádióműsorral kapcsolatos *panaszokat*. A Magyar Radio Ujság pedig még ugyanabban a hónapban külön rovatot nyitott a *közönség kritikája* számára, mondván: „Minden vállalkozás, amely arra van hivatva, hogy a nagyközönséggel bármely vonatkozásban kapcsolatot létesítsen, csak úgy boldogulhat, ha a közönség ízlésével, kívánságaival és igényével tisztában van.”¹ A „nagyközönség” akkor 17 000 főt számlált.

A műsorszórás megindulását követő harmadik hónapban kezdetét vette a műsorarányok (konkrétan a cigány-, a klasszikus és az operettzene aránya)

körüli vita, amely a mai napig nem jutott nyugvópontra. Ezt a vitát természetesen nem a hagyománytisztelet táplálja. A rádiózás (és általában a műsorszórás) lehetőségei ugyanis végső soron korlátozottak, s ez a körülmény elkerülhetetlenné teszi a közlők szándékai és a különböző típusú hallgatói igények közötti *kompromisszumot*. A kérdés valójában az, hogy a műsorpolitika feletti ellenőrzésben kiknek, a társadalom mely csoportjainak érdekei milyen mértékben jussanak szóhoz. A lehetséges válaszokat pedig a társadalom politikai intézményeinek aktuális állapota, az uralkodó értékrendszer és a technikai lehetőségek határozzák meg.

Néhány szó erejéig még a kezdeteknél maradva, érdemes felidézni, hogy mit írt a Magyar Radio Ujság 1927-ben. Az első kudarcba fulladt szavazás után sajnálkozott a közönség passzivitása miatt (csak bírál, de nem ad ötleteket), majd kijelentette: „... a Stúdió mindenkor vezetőségére kell bízni, hogy legjobb tudása és ízlése szerint állítsa össze a rádióműsört.” A megismélt és sikeresnek látszó szavazás eredményeinek értékelése előtt pedig így írt: „A Stúdió műsora nem minden tekin-

tetben kifogástalan, de ezen változtatni a szavazás sem fog. *A műsor összeállítást nem lehet a többségi elv alapján megoldani.*" (Kiemelés: E. S.)

A teljes történeti áttekintés más tanulmányok és erre hivatott szakemberek feladata. Annyit azonban itt is megállapíthatunk, hogy bármilyen mértékben változott a rádiózás helyzete (és változtak körülményei) a kezdetek óta, az alapkérdés lényegében változatlan. *Megismerhetők-e a közönség igényei, és ha igen, akkor milyen mértékben és milyen módon kell azokat figyelembe venni a műsorpolitikában és a gyakorlati műsorszerkesztésben?*

A kérdés első része technikai természetű. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a rádióra (és általában a műsor-szórásra) vonatkozó közönségigény önmagában nem létezik. A „keresletet” ugyanis jelentős részben maga a „kínálat” termeli. A kérdés második részére háromféle — diktatórikus, paternalisztikus és demokratikus — válasz adható. A tényleges megoldásokban ez a három típus különböző arányokban keveredhet, részben a hatalmi konstelláció, részben a kulturális értékek eloszlásának függvényében. Jelenleg a műsorpolitika paternalizmusának csökkenése és a demokratikus mozzanatok erősítése van napirenden. A kérdés az, hogy milyen mértékű elmozduláshoz adottak, illetve teremthetők meg a feltételek ebben az irányban.

A 60-as évek közepén, a televízió tömeges elterjedése következtében a rádió defenzívába szorult. A választék hirtelen növekedése nyomán kiderült, hogy a közönség korántsem passzív, csakhogy nem ötleteivel, hanem a viselkedésével szavaz. A monopolhelyzet megszűnésére a rádiónak háromféle lehetséges stratégia — a konfrontáció, a kitérés és az alkalmazkodás — közül kellett választania.²

Elvi szinten az együttműködés követelménye is megfogalmazódott, de ez inkább csak a versenyszabályok szerepét töltötte be, és a két intézmény szétválásakor végleg (?) lekerült a napirendről. Az erőviszonyok józan megítéléséről tanúskodik, hogy a rádió veze-

tése akkor az alkalmazkodás elvét emelte határozattá. A gyakorlatban eleinte inkább az alkalmazkodás passzív változata érvényesült, amely a kitérés és a konfrontáció elemeinek változó összetételű ötvözetét jelentette. Ilyen indokolt kitérő motívumként értékelhető, hogy a rádió kivonta a televízió felségterületéről bizonyos esti műsorait, például az Esti Magazint. Később az alkalmazkodás aktív értelmezése került előtérbe. Erősödött ugyanis az a meggyőződés, hogy maguknak a műsoroknak is változniuk kell.

Az alkalmazkodás állomásait egymást követő műsorreformok jelezték. Ezek a reformok később egy átfogó távlati fejlesztési koncepcióba kezdtek illeszkedni. A 70-es évek rádiója című távlati fejlesztési terv és a Társadalom és rádiókésőbb egy 80-as években című prognosztikai tanulmány egy-egy évtizedre előre tekintve vázolta fel a várható változásokat és a tennivalókat. Ugyancsak az új követelményekhez való alkalmazkodást kívánta segíteni az 1976-ban lezajlott „Komplex rádiókutatás”.

Ehhez a hagyományhoz csatlakozott az 1985-ben Kedves hallgatóink címmel végzett kutatássorozat. Ez az írás összefoglaló áttekintést nyújt a vizsgálatok főbb tapasztalatairól, de természetesen nem helyettesítheti az eredeti tanulmányokat. Célja inkább az, hogy felidézze, szembesítse, értelmezze, és néhány ponton kiegészítse a bennük foglalt fontosabb eredményeket. Számos fontos kérdéssel (például a regionális és helyi rádiózással, az ismétlési rendszerrel, a rádió „hangvételel”) ezúttal nem tudunk foglalkozni. Ennek ellenére reméljük, hogy az újabb kutatási tapasztalatok hozzájárulnak a rádiózás önismeretéhez, és egy tágabb körű, a rádiózás jövőjére vonatkozó eszmecsere részévé válnak.

Vevőhálózat

A rádiókészülékkel nem rendelkezők aránya Magyarországon az elmúlt tíz évben 8-ról 1–2 százalékra csökkent.

Megközelítettük tehát a teljes telítettséget, de kb. 100—150 ezer embernek még mindig nincs semmilyen rádiója.

Körülbelül ugyanennyien vannak azok is, akiknek van valamilyen készülékük, de „nem szoktak rádiózni”.

A készülékek száma (asztali vagy hordozható), jellege és műszaki jellemzői (URH, sztereó) alapján kidolgozott komplex mutató szerint a felnőtt lakosság 10 százaléka rendelkezik jó, 50 százaléka közepes és 40 százaléka rossz vételi lehetőségekkel.

A vételi lehetőségek másik jellemzője a hangminőség, ami részben a vevőkészülékektől, részben az adóhálózattól függ. A kérdezettek saját megítélése szerint a Kossuth rádió műsorát 82 százaléuk, a Petőfiét pedig 65 százaléuk tudja jó minőségben fogni a *középhullámon*. Az URH-sávú vétel lehetősége ezt a Kossuth esetében 87, a Petőfi esetében pedig 73 százalékra növeli. Az URH-adólánc tehát főleg a Petőfi vételét segíti, de ez még így is 10—15 százalékkal elmarad a Kossuthétól. Végeredményben a felnőtt lakosságnak kb. 70 százaléka tudja hallgatni mindkét műsort jó hangminőségben.

Magyarországon jelenleg a rádiózás egyik kritikus kérdése az *URH-sáv* alkalmazása, különös tekintettel a küszöbön álló normaváltoztatásra. 1977 óta az URH-sávós készülékkel rendelkező felnőttek aránya 40-ről 60 százalékra növekedett. Az URH-sáv tényleges használata azonban jelentős mértékben eltér ettől.

Vannak, akik a Magyar Rádió mindhárom műsorát ezen a sávon hallgatják, és vannak olyanok, akik egyiket sem, pedig rendelkeznek erre alkalmas készülékkel. A mindent URH-n hallgatók aránya a felnőtt lakosságon belül kétszeresére nőtt 1977 óta. Ez a változás tehát gyorsabb volt, mint a készülékek terjedése, mivel az URH-val rendelkezők körén belül is növekedett azok aránya, akik kihasználják a sáv előnyeit. Az optimista várakozással ellentétben viszont néhány százalékkal növekedett a másik póluson elhelyezkedők aránya is. Ennek az a magyarázata, hogy az elmúlt években (is) többen vásároltak

URH-vételre alkalmas készüléket, mint ahányan ténylegesen használják ezt a sávot.

Röviden szólva: a korszerűbb rádiózás gyorsabban terjed, mint ahogy megszűnőben van a korszerűtlen. További elemzésre lenne szükség annak felderítéséhez, hogy ebben a lakosság közel 20 százalékat kitevő csoportban mi okozza az URH-sáv mellőzését. Az egyik lehetséges ok az adóhálózat fehér foltjaiban, a másik pedig a célzott propaganda hiányában keresendő.

A Magyar Rádió három programja közül a Kossuthot *hétyszer*, a Petőfit *öt-ször*, a 3. műsort pedig *háromszor* annyian hallgatják ma URH-sávon, mint tíz évvel ezelőtt. Napjainkban azonban nincs lényeges különbség a három program URH-vételének arányai között. A 3. műsor hallgatói valamivel kevesebben vannak (33 százalék), mint a Kossuth és a Petőfi műsorát URH-sávon hallgatók (35 és 38 százalék).

Kedvezőtlenebb képet mutat ennél a 3. műsor hallgatásának gyakorisága: a lakosság egyharmada, illetve az alkalmas készülékkel rendelkezőknek valamivel több mint a fele „szokta” hallgatni ezt a programot. A műsornaplóval gyűjtött adatok tanúsága szerint viszont a műsor átlagos hallgatottsága 0,1 százalékos. Ez az adat abszolút számban adáspercenként 8—10 ezer hallgatót jelent. A legmértéktartóbb megállapítás tehát, amit ennek alapján tehetünk, hogy a lakosság döntő többsége még ma sem használja ki a rádió három műsora által nyújtott kínálatot. Súlyos hiba volna azonban ezért csupán a hallgatókra hárítani a felelősséget.

A 3. műsor hallgatása csak erre alkalmas készülékkel lehetséges. Főleg az iskolázottabbak, a magasabb foglalkozási státusúak, a fiatalabbak és az urbanizáltabb településeken élők *vásároltak* ilyen készüléket. Ugyanezeknek a tényezőknek a mentén tovább növekszenek a 3. műsor *hallgatásában* mutatkozó különbségek a megfelelő készülékkel rendelkezők körén belül is. Ez a differenciáló hatás azonban általában gyengébb, mint az előző. Az egyetlen

kivétel az életkori metszetben fedezhető fel: azok között a fiatalok között ugyanis, akik már hozzájutottak ilyen készülékhez, sokkal nagyobb a 3. műsort hallgatók aránya, mint más csoportokban.

Kézenfekvő feltételezésnek tűnik, hogy a 3. műsor hallgatótáborát az igényes zenei programok toborozzák. Csak-hogy, amikor kérdezőink 1982-ben arról érdeklődtek, hogy milyen műsorokat szoktak meghallgatni leggyakrabban a 3. műsorból, akkor a válaszadók 14 százaléka említett komoly zenei műsorokat, 31, illetve 42 százalékuk említett hagyományos, illetve modern könnyűzenét és 46 százalékuk prózát.³ Érdekes továbbá, hogy az alkalmi hallgatók nagyobb arányban keresik a könnyűzenei, a rendszeres hallgatók pedig a prózai műsorokat.

A 3. műsor jövője szempontjából lényeges kérdésnek látszik, hogy vajon a komoly vagy a könnyűzenei műsorok vonzzák ide jobban a hallgatókat. Ez a dilemma azonban főleg arra jó, hogy a kedélyeket korbácsolja, mivel arra a kérdésre hasonlít, hogy melyik templomba járnak inkább az ateisták. Mindazonáltal az önbesorolással adott válaszok alapján a 3. műsor hallgatása szorosabb összefüggést mutat a könnyű-, mint a komoly zenei műsorok hallgatási gyakoriságával.

Az előbbi műfaj esetében a 3. műsort hallgatók aránya lineárisan növekszik, kb. 10-ről 40 százalékra. Ezzel szemben a komoly zenét nem hallgatóknak 25, a hallgatóknak pedig kb. 40 százaléka „szokta” hallgatni a 3. műsort, függetlenül a komolyzene-hallgatás gyakoriságától. Összecegensz ezzel az a műsorfigyelésből (panelből) szerzett tapasztalat, hogy a könnyűzenei műsorok hallgatottsága rendszeresen, a komoly zenei műsoroké viszont csak ritkán éri el a mérhető szintet.

A fentieket mérlegelve célszerű azt is figyelembe venni, hogy a felnőtt lakosságnak közel a fele (46 százaléka) *mindennap* hallgat valamilyen könnyűzenét, és körülbelül ugyanennyien vannak olyanok, akik *egyáltalán nem*

hallgatnak komoly zenét (42 százalék). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a zenei preferencia iránya két táborra osztaná a közönséget. A többség ugyanis „vegyes” zenei ízléssel jellemezhető. És ami a lényeg — ez a vegyes zenei ízlésű réteg a 3. műsor hallgatói között nagyobb arányt képvisel (60 százalék), mint a 3. műsort egyáltalán nem hallgatók között (46 százalék).

Végezetül arra a kérdésre kellene válaszolnunk, hogy a hiányos adóhálózat, a korszerűtlen készülékellátottság vagy a műsorkínálat jellege okozza-e a 3. műsor viszonylagos mellőzését. Erre a kérdésre azonban ismét nem lehet empirikus tapasztalatokon nyugvó egyértelmű választ adni. Egyrészt azért, mert a feltételek nem összevethetők, hiszen az URH-s készülékkel nem rendelkezők eleve nem tudják hallgatni a 3. műsort. Másrészt nincsenek adataink arról, hogy mekkora a Kossuth és a Petőfi *tényleges* hallgatottsága URH-sávon.

Logikai alapon viszont levonható bizonyos következtetés. A 3. műsor adóhálózata az országnak nagyobb (de legalább akkora) részét lefedi, mint a Kossuthé és a Petőfié (93—90 százalék). A Kossuthot és a Petőfit valamilyen gyakorisággal URH-n hallgatók aránya viszont nagyobb (de legalább akkora), mint a 3. műsor hallgatóié (38—33 százalék). A jelenlegi URH-hallgatási szokásokat mint szűk keresztmetszetet figyelembe véve ebből az következik, hogy *azonos vonzerővel* rendelkező kínálat esetén a 3. műsor *átlagos hallgatottsága* legalább a Kossuth és/vagy a Petőfi hallgatottságának egynegyede lenne (lásd az 1. táblázatot). Márpedig ez nincs így. A 3. műsor viszonylagos mellőzését tehát főleg az okozza, hogy a műsorkínálat nem találkozik a potenciális közönség igényeivel.

A szerkesztő azonban azt mondhatja erre, hogy egy műsornak nem is a potenciális, hanem a célközönség igényeivel kell egyeznie. Ez a probléma azonban már az adóprofilok kérdésköréhez vezet. A mellőzés egyik okaként végül arra is lehet hivatkozni, hogy a 3. mű-

1. táblázat

A hallgatók feltételezett megoszlása egyenlő vonzerővel rendelkező programok esetén

Szokások	(százalékban)			
	Kossuth	Petőfi hallgatók	3. műsor	összesen
hallgat URH-t	11	11	11	33
nem hallgat URH-t	33	33	—	66
együtt	44	44	11	99

sor a Kossuth unokája lehetne, s ezért a közönség még mindig kevésbé ismeri. Csakhogy ezen is a célzott műsorszerkesztés és propaganda segíthet.

Mozgólépcsőn

A televízió felől érkező kihívás nyomán annak idején mindenütt a világon viszszaesett a rádiózás. Azóta azonban már nálunk is egy negyedszázad telt el, s a közeljövő kapuján most újabb kihívások dörömbölnék. Időszerű tehát szemügyre venni a közönség viselkedésében mutatkozó változásokat. Ezek a változások természetesen nem függetlenek azoktól a (had)műveletektől, amelyeket a rádió tett helyzetének stabilizálása érdekében. A kettő együtt határozta, és ezután is ez határozza meg a rádiózás helyzetét, mint azét az emberét, aki felfelé tart egy lefelé haladó mozgólépcsőn.⁴ Az áttekintés annál időszerűbb, mivel az új kommunikációs technikák terjedésével a mozgólépcső sebessége növekedni fog.

A rádiózás jelenlegi helyzetét illetően lényegesnek látszik két általános tapasztalat. Az egyik, hogy abban a 12 európai országban, amelyekről adatokkal rendelkezünk, a rádiózásra és tévézésre fordított átlagidő között nincs sem pozitív, sem negatív összefüggés. Ez arra utal, hogy a médiaviselkedés átrendeződése nem eleve meghatározott pályákon halad, hanem jelentős szerepe lehet a társadalmi környezetnek és a hagyományoknak is.

A másik egy hazai tapasztalat, bár már régen és másutt is kimutatták. Eszerint, akik sokat nézik a televíziót, azok sokat hallgatják a rádiót is, és viszont. Ez a tendencia persze nem zárja ki az időbeli változásokat, mégis mint szinkron keresztmetszet, arról tanúskodik, hogy a tévézés egyik szélső helyzetben sem szorítja ki teljesen a rádiózást az erre fordítható időalapból. Az összefüggések részletes elemzése helyett itt csupán utalunk arra, hogy az úgynevezett háttérrádiózás legalább annyi előnyt jelent a televízióval szemben, mint amennyi hátrányt.

1980 és 1984 között a naponta rádióhallgatásra fordított idő 4 százalékkal csökkent. Ez a 4 százalékos napi 6 percre felel meg, és mint ilyen, a mérési hibahatár közelében van. Nagyobb volt a csökkenés az átlagosnál a középfokú végzettségűek, a vidéki városokban élők és a nők körében (7–7 százalék). A felnőtt panelben a legnagyobb csökkenést (17 százalékot) a 30 éven aluli korosztályban tapasztaltuk.

Hétfőn, a tévé nélküli napon jelentősen növekedett, a hétvégén (szombat és vasárnap) viszont jelentősen csökkent a rádióhallgatásra fordított idő. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a vizsgált időszakban megszorodtak, és főleg a hétvégeken torlódnak a második gazdaságban végzett munkák. Kevésbé látszik azonban valószínűnek, hogy ezek kevesebb rádiózást engednének meg, mint azok, amelyek a hétköznapokat kitöltik. A másik lehetséges

magyarázat az lenne, hogy az életszínvonal csökkenése következtében az emberek többen és gyakrabban választják a szabadidő-eltöltés otthoni formáit, s ebben hétfőn a rádiózásnak, hétvégén pedig a tévézésnek vannak nagyobb esélyei. Ehhez hasonló paradox hatást a gyermekrádiózás vizsgálata során tapasztaltunk az iskolai szabad szombatok bevezetése után.⁵ Ezt a magyarázatot azonban cáfolni látszik az a körülmény, hogy a hétfői tévézés is csökkent, noha kevésbé, mint a rádiózás. A válasz végleges tisztázásához további információk szükségesek.

Ide kívánczik, hogy a rádiózásnak ez a „heti gradiense” mérséklődött az 1984-es struktúraváltozás során. Ebből azonban a rádió számára csak a hétközbeni és a szombati növekedés előnyös, a hétfői és a vasárnapi csökkenés nem.

Petőfi-dominancia

A Kossuth és a Petőfi rádió hallgatása 1980 és 1984 között eltérő módon változott. A Kossuth hallgatására fordított idő 22 százalékkal csökkent, a Petőfié pedig 10 százalékkal növekedett. Más

megközelítésben azt mondhatjuk, hogy átalakulóban van a rádióhallgatás adónkénti szerkezete. A 70-es évek végén a hallgatók még megközelítőleg ugyanannyi időt fordítottak a Kossuth és a Petőfi rádió hallgatására. Napjainkban ez az arány körülbelül 40:60 százalékra változott a Petőfi javára. Ezt a fokozódó Petőfi-dominanciát a legutóbbi műsorreform sem állította meg, sőt tovább növelte. Áttételesen a modern rádiózás szinte minden lényeges kérdése koncentrálnodik ebben a jelenségben. Ezek közül talán elsősorban az, hogy a rendelkezésre álló adók milyen munkamegosztásával képes a rádió a leginkább megfelelni a változó hallgatói igényeknek és szokásoknak.

Vannak, akik féltik a hagyományos humán értékek ápolását a Petőfi-dominanciától, a nemzeti főadót pedig az elnéptelenedéstől. Aggodalmukra az ad alapot, hogy az elmúlt öt évben a Kossuth mellett csak az alacsony iskolázottságú idősök tartottak ki rendületlenül, az iskolázottabb rétegek egy része a Petőfihez pártolt. Az átvándorlás mértéke arányos az iskolai végzettséggel: 2–14 százalék. A hallgatási arányok 1984-ben durván a következők voltak:

2. táblázat

A Kossuth és a Petőfi rádió hallgatási aránya 1984-ben

Iskolai végzettség	Kossuth	Petőfi
nyolc osztálynál kevesebb	1/2	1/2
általános iskola	1/3	2/3
középiskola	1/3	2/3
főiskola, egyetem	1/2	1/2

Ezek az arányok tehát még nem adnak közvetlen okot az aggodalomra, de ha ez az átrendeződés tovább folytatódik, akkor a Kossuth elnéptelenedése valóban veszélyes lehet. Kérdés azonban, hogy a Kossuth pozícióját hogyan lehetne megerősíteni. További kérdés lehet, hogy egy ilyen manővernek elsősorban a hallgatottság vagy a Kossuth profiljában testet öltő értékek meg-

őrzésére kell-e irányulnia. Mivel azonban az első nélkül a második nem tejesíthető, az adóprofilok kérdését új megvilágításban kellene átgondolni.

A 80-as évek elején kialakult Petőfi-dominanciát egyrészt a szórakoztatószolgáltató műsorok sikere — amelybe ezúttal a Petőfi rádió reggeli zenés műsorát is beleértjük —, másrészt a háttérrádiózás terjedése magyarázza.

A *szolgáltatás* mint műsorpolitikai alapelv (vagy szerényebben: szerkesztői ideológia) nálunk meglehetősen későn kapott polgárjogot. Tudomásunk szerint Losonczi Ágnes volt az első egyike, aki ezt a funkciót súlyos érvekkel indokolta,⁶ de még nem használta a „szolgáltató” elnevezést. A viták ekortájt még arról folytak, hogy a Petőfi rádió inkább szórakoztató-informáló, vagy inkább informáló-szórakoztató adó legyen. A 70-es évek végén készült R-80 tanulmány viszont már létezőként kezelte a „szerviz-funkciót”, és jelezte, hogy a rádióknak ebben az új szerepkörében milyen sokféle igényt kellene kielégítenie. Azóta a szolgáltató műsoroknak egész rendszere jött létre. Már-már zavarba ejtő sokféleségük a manapság tetőző divat kétségtelen jele.

Ez az új helyzet szükségessé tenné a különböző szolgáltató funkciók elvi elméleti elhatárolását. Erre most nem vállalkozunk, csupán két megjegyzést teszünk. Az egyik, hogy hiba lenne egymással szembeállítani a rádió érték-közvetítő és szolgáltató funkcióit. A jó szolgáltató műsor is értékeket közvetít. (Például a kompetens életvezetés értékeit: autonómia, kreativitás, tolerancia stb.). Ha más nem, hát ez elvileg is indokolja elterjedésüket.

Másik megjegyzésünk óvatosságra int. Nem lehetnek ugyanis illúzióink a tekintetben, hogy a szolgáltató műsorok sikerének titka jórészt a zene. Baj ez? — kérdezhetné erre a zenei szerkesztő. Önmagában persze, nem. A kérdés inkább az, hogy amikor a hallgatottság növekedését tapasztaljuk, akkor a szolgáltató funkció érvényesüléséről van-e szó, vagy csak a háttérrádiózás terjedésének vagyunk tanúi. Az értő válasz természetesen az, hogy a kettő keveredik. De milyen arányban? Erre a hallgatottság és a tetszésindex önmagában nem adhat választ. A tisztes hallgatottság ugyanis a szolgáltató funkció teljesülésének (is!) csupán szükséges, de nem elégséges feltétele.

A Petőfi-dominancia kialakulása szoros összefüggésben van azzal is, hogy a rádiózásra fordított időn belül to-

vább növekedett az ún. *háttérrádiózás* aránya. A szűkülő időpiramis csúcsa felé haladva ugyanis a rádióknak egyre inkább csak arra van lehetősége, hogy a napi tevékenységek rendszerének részeibe ékelődjön be, és ezen tevékenységek mellett, illetve közben vonja magára a hallgatók figyelmét. Ez a „csak” azonban a rádió nagy lehetősége is egyben. A háttérrádiózás terjedése tehát bizonyos értelemben az aktív alkalmazkodás sikerét jelzi.

1985 tavaszán, amikor egy 1000 fős mintától erről érdeklődtünk, válaszaiuk szerint csupán 38 százalékkal fordult elő „mostanában”, hogy csak a műsorra figyeltek. A figyelmes rádiózás az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző az idősebbekre, a férfiakra, a legkevésbé és a leginkább iskolázottakra; azokra, akik viszonylag pontos ismeretekkel rendelkeznek a műsorstruktúráról, szelektíven rádióznak, és különböző változtatási javaslatokat is tettek; és végül azokra, akik kevésbé tudják hallgatni a Petőfi-adót.

További kérdéseinkre a figyelmesen rádiózóknak is több mint a fele egy óránál rövidebbnek jelölte meg azt az időszakot, amely alatt egy-egy alkalommal csak a műsorra figyelt. Ez az arány a rövidebb műsorok mellett szóló érvnek tekinthető, a különböző típusú műsorok optimális időtartamát azonban továbbra is csak ezek tartalmától és funkciójától lehet függővé tenni.

Ebbe az irányba mutat egyébként az a tapasztalat is, hogy nem sikerült olyan közönségszerepeket azonosítani, amelyek bizonyos műsorokat hosszabb, másokat viszont csak rövidebb ideig képesek (szoktak) figyelmesen hallgatni. Az ún. háttérrádiózás esetében csak a figyelem rövid idejű, átmeneti odafordulására lehet számítani. A figyelmes rádiózást magát viszont főleg a műsorpreferenciák befolyásolják, és a figyelem időtartama az aktuális műsorhosszaktól függ. Ezek persze csak a típusesetek, s az igazán érdekes inkább az átmeneti formák és az átbillenések intenzív vizsgálata lenne. Erre azonban a survey-módszerek nem alkalmasak.

Az eddig mondottak egy viszonylag szűk minta egyszeri megkérdezéséből származnak. A rendszeres közönségvizsgálat (panel) tapasztalatai alapján röviden a következőket állapíthatjuk meg:

- A figyelmes rádióhallgatás 1980-ban még a rádiózásra fordított időnek egyharmadát, 1984-ben viszont már csak alig több mint egynegyedét tette ki. A másik irányból tekintve: 6 százalékkal növekedett a háttérrádiózásra fordított idő a rádióhallgatáson belül.
- Elsősorban a Petőfi-adón növekedett a háttérrádiózás aránya — 68-ról 77 százalékra. A Kossuthon ez a növekedés mindössze másfél-százalékos volt (63,5-ről 65 százalékra).
- A Petőfin már 1980-ban is nagyobb volt a háttérrádiózás (és kisebb a koncentrált rádiózás) aránya, mint a Kossuthon, de míg ez a különbség akkor csak 5 százalékot tett ki, 1984-re 12 százalékra növekedett.

A Petőfi-dominancia kialakulása tehát valóban a háttérrádiózás terjedésének következménye, illetőleg annak tulajdonítható, hogy a Petőfi műsorai alkalmasabbak az ilyen rádiózásra. Azt lehetne tehát mondani, hogy az a *többletidő*, amelyet a hallgatók 1984-ben a Petőfi rádió hallgatására fordítottak, teljes egészében a háttérrádiózás növe-

kedéséből származik. Ennél azonban többről van szó. A háttérrádiózás terjedése ugyanis a Petőfi rádió figyelmes hallgatására fordított időt is csökkentette, átlagosan naponta 4 perccel (23-ról 19-re). A Kossuth figyelmes hallgatása átlagosan napi 23 percről 18-ra csökkent, tehát a csökkenés itt valamivel erőteljesebb volt, de ez inkább az adótól való általános elfordulásnak tulajdonítható.

Lényeges kérdés — mint említettük —, hogy a szolgáltató kínálat növekedése és a háttérrádiózás terjedése hogyan viszonyul egymáshoz. A két tendencia ugyanis elvben erősítheti és gyengítheti is egymást.

Amint az a 3. táblázat adataiból világosan kitűnik, a figyelmes rádiózás valóban a szolgáltató műsorok esetében volt és maradt a legkisebb arányú, de a háttérrádiózás terjedésének nem ez volt az oka. A kulturális és irodalmi, a politikai-tájékoztató és a szolgáltató műsorok hallgatására fordított időn belül ugyanis az átlagnál kevésbé csökkent a figyelmes rádiózás aránya. (A csökkenés rendre: 1—3—4 százalék.) Ezzel szemben a szórakoztató és a sport, a zenei és főleg a gyermek- és ifjúsági műsorok esetében az átlagnál erőteljesebb volt a csökkenés. (Rendre: 7—8—11 százalék.) A szolgáltató műsorok hallgatása tehát nemcsak hogy nem növelte, hanem inkább mérsékelte a háttérrádiózás terjedését.

3. táblázat

A figyelmes rádiózás aránya az egyes műsортípusok hallgatására fordított időn belül 1980-ban és 1984-ben

(százalékban)

Műsортípusok	csak a műsorra figyelt		különbség
	1980-ban	1984-ben	
politikai	41	38	— 3
kulturális—irodalmi	43	42	— 1
zenei	35	27	— 8
szórakoztató—sport	45	38	— 7
szolgáltató	23	19	— 4
gyermek- és ifjúsági	44	33	—11
együtt	34	28	— 6

Reggeltől reggelig

1980 óta általában és az egyes napszakokban külön-külön is növekedett azok aránya, akik (hosszabb-rövidebb időre) bekapcsolják a rádiót. Ez a tapasztalat a személyes kérdezéssel gyűjtött önbesorolós válaszok elemzéséből származik. A paneladatokra támaszkodó elemzés szerint viszont a rádió átlagos hallgatottsága csak délelőtt (6.00 és 14.00 óra között) növekedett, délután (14.00 és 20.00 óra között) csökkent. A kétféle forrásból származó adatsor összehasonlítása egy óvatos következtetést sugall, amely részletes ellenőrzésre szorul.

A délelőtti azonos irányú elmozdulás azt sejteti, hogy az egy bekapcsolásra jutó átlagidő ebben a napszakban lényegében nem változott. Délutánonként viszont több a hallgató, de kisebb a hallgatottság, mint négy-öt évvel ezelőtt. Ez csak úgy lehetséges, hogy rövidültek a hallgatási periódusok. Vagy — ami ugyanazt jelenti — a délutáni közönség cserélődése intenzívebb lett.

Meglepő talán, de ez az eltolódás csak növelte a délelőtti és a délutáni rádiózás ritmusában eddig is fellelhető különbséget. Ez a felismerés mindenesetre ellentétes azzal az egyébként ésszerűnek látszó feltételezéssel, hogy a délelőtti műsornak frissebbnek, pergőbbnek kell lennie, a délutáni pedig lehet lassúbb, kényelmesebb.

A rádiózás napi eloszlásában egy további különbség is megfigyelhető a már említett kétféle adatsor között. Ennek lényege, hogy leginkább 20.00 óra után növekedett a rádiózók száma, az átlagos hallgatottság viszont változatlan maradt 1980-hoz képest. Ez azt jelenti, hogy manapság „tévé-csúcsidőben” is többen *rádióznak*, mint korábban, de mintha nem találnának igazán kedvükre való műsorokat. Vagyis az esti műsorok „árfolyama” növekedőben van. Érdeemes tehát az esti kínálatra nagyobb figyelmet fordítani.

A kereslet persze nem túl nagy. főleg 22.00 óra után. Olyannyira nem, hogy a

kérdezetteknek csak egynegyede helyeselte az erre az időre elképzelt ismétléseket, mivel a többiek ilyenkor már csak nagyon ritkán rádióznak. Az ismétléseket támogatók konkrét javaslatai a szokásos műsorpreferenciák körén belül maradtak és főleg a lazításra, a kapcsolódást segítő műsorokra vonatkoztak.

Az említett tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy este nyolc és tíz óra között gyengült a televízió egyeduralma. Ez fontos adalék lehet ahhoz a régi vitához, hogy a rádió milyen stratégiát kövessen a televízióval szemben. A hivatalos álláspont ma az, hogy: „a tévé főműsorával szemben elsősorban választékot kell nyújtjunk.” Ez azonban a gyakorlatban a „lábhoz tett mikrofon” stratégiája. A rádió ugyanis ilyenkor csak azokra számít, akik a maguk erejéből is képesek kijutni a televízió búvókárából.

Az Esti Magazin követő prózai sáv létrehozása már a rivalizálásra tett óvatos lépésnek is tekinthető. Ez a kísérlet azonban egyelőre nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A magunk részéről mégis egyetértünk Varga Károlynak egy 1973-ban leírt megállapításával: „... mindkét médiumnak és főleg a közönségnek az érdeke azt kívánja, hogy a *rádió kínálatában is ott legyen a legváltozatosabb és legértékesebb műsorcsoporthoz, ahol a tévé vonzóereje is a legnagyobb.*”⁸ A probléma persze valójában az, hogy milyen *alternatívát* kínálhat a rádió a tévével szemben anélkül, hogy értékes műsorait méltatlan helyzetbe hozná. Véleményünk szerint tömegigényre számottartó *ismétlésekkel* nyerné a legtöbbet, és veszítené a legkevésébbet a rádió is és a közönség is.

A rádió műsorát kétségtelenül reggel hallgatják a legtöbben. Ebben a napszakban egyelőre a rádió van monopolhelyzetben. A kínálat tehát belső ügy, s a „verseny” — ha van — egyenlőtlen feltételekkel és házi szabályok szerint zajlik. A két reggeli műsor közül adataink szerint még ma is a Kossuthot hallgatják többen, de az elmúlt években a Petőfi hallgatottsága dinamiku-

san növekedett. (A Kossuthé viszont csökkent). Részletes elemzésre ezúttal nem vállalkozhatunk, csupán megjegyezzük, hogy a két reggeli műsor viszonya több vonatkozásban is a két adó egész viszonyát példázza.

Az éjszakai műsort 1985 tavaszán még viszonylag kevesen ismerték. Akik már hallgatták, kedvezően vélekedtek róla. Az azóta megvalósult középhullámú sugárzás bizonyára növelte a hozzáférés esélyeit. A potenciális közönség azonban annyira speciális, a fejlesztés lehetősége pedig annyira korlátozott, hogy a fogadtatás és az igények vizsgálatára később kellene vizsgatérni.

A struktúráról

A műsorstruktúrának voltaképpen kettős arculata van. A *közönség* szempontjából azt a megvalósult műsorrendszert jelenti, amellyel a jó vételi lehetőségekkel rendelkező hallgató elvben találkozhat. Másfelől az a célrendszer képeződik le benne, amelynek jegyében a *közlő szervezet* a műsorfolyamatot létrehozza. Innen nézve végső soron egy kétfázisú döntésrendszer első szakaszáról van szó, amely (1) a műsorpolitikai funkciók teljesülését és (2) az egyes szerkesztőségek érdekeinek egyeztetését hivatott biztosítani. Ebben a minőségében tehát a műsorstruktúra olyan *eszköz* a rádió kezében, amelynek segítségével a szervezet részfunkcióit koordinálja.

A műsorstruktúra vizsgálata során ezt a kettős minőséget érdemes mindig szem előtt tartani. Nem azért, mintha a kettőt élesen el lehetne választani, hanem azért, hogy a szempontok ne keveredjenek és főleg ne helyettesítsék egymást. A hatékonyság szempontjai ugyanis különbözőek. A *produktum* oldaláról nézve a kulcskérdés az, hogy milyen mértékű legyen a *közönségorientáció*. Más szóval: milyen műsorstruktúra mennyire felel meg a közönség igényeinek és szokásrendszerének. A *produktó* felől tekintve viszont inkább arról van szó, hogy hogyan lehet

egy adott műsorstruktúrát hatékonyan megvalósítani. Az alapkérdést itt a *centralizáció és a decentralizáció* konkrét viszonya jelenti.

Mivel vállalt feladatunk ezúttal csak az első megközelítésre terjed ki, az utóbbival kapcsolatban csupán annyit jegyezzük meg, hogy megítélésünk szerint jelenleg nem elsősorban a centralizáció és decentralizáció arányának módosítását vagy megtartását kellene mérlegelni, hanem arra kellene törekedni, hogy a centralizációt és a decentralizációt képviselő mozzanatok egyaránt erősödjenek a műsorszerkesztésben. Az első nélkül ugyanis a műsorszerkesztés energiáit főleg az egyeztetés emészti fel, a második nélkül viszont a műsor-szerkezet könnyen elveszti plaszticitását, átalakulásra való képességét.

Szinte közhely, hogy a műsorstruktúra ma három gyakorlati alapelven nyugszik. Ezek — a profiltisztítás, az ún. „ütköztetés” (ami a rádiós szlengben az eltérő választék biztosítását jelenti a három adón) és végül a sávostás. Ez a három alapelv számos ponton ellentmond egymásnak, és a viták során gyakran olyan munícióként szolgál, amelyre a felek hivatkozni tudnak álláspontjuk védelmében. Főleg a tiszta adóprofilok és a széles spektrumú kínálat követelménye kerül gyakran szembe egymással.

Érdekes tapasztalatokkal szolgált annak vizsgálata, hogy milyen műsorokat kínál ugyanazokban az adáspercekben a rádió három programja. A két műsorhét adásperceiből vett minta elemzése azon az elfeltévesen alapult, hogy a Magyar Rádióknak ma három egyenrangú programja van, amelynek kínálatából a hallgatók egy része izlésének, hangulatának és érdeklődésének megfelelően választ.

A „horizontális” műsorarányok arról tanúskodnak, hogy a profiltisztítás a Kossuth és a Petőfi rádió esetében egyaránt „sikeresebb” annál, mint ami a műsorstatistika alapján kirajzolódik. (A Kossuthon több a tájékoztatás és a komoly zene, és kevesebb a modern és hagyományos könnyűzene.) A Pető-

fin viszont több a könnyűzene és a szórakoztató jellegű műsor. Aligha lehet ezt csupán mintavételi vagy észlelési hibának tulajdonítani, amikor éppen a Petőfit hallgatják egyre többen és a Kossuthot kevesebben.

A Kossuth profilja (a Jó reggelt! kivételével) egész nap mereven érvényesül, a Petőfi viszont az egyes napszakokban jobban eltér a főprofiltól. Ez azt a kérdést helyezi éles megvilágításba, hogy vajon nem kellene-e az egyes adók horizontális profilja mellett egyenrangú szempontként kezelni bizonyos napszakokban „a” rádió vertikális profiljának kialakítását is. Ehhez persze sokkal többet kellene tudni az egyes napszakokban rádiót hallgatók speciális igényeiről, de véleményünk szerint a kérdés csupán ezzel nem vehető le a napirendről.

Tanulságosnak bizonyult az ún. *elérhetőség* szempontjának alkalmazása is. Ebben ugyanis közvetlenül az a hallgatói érdek tükröződik, hogy aki bizonyos típusú műsorokat keres, milyen arányban, milyen valószínűséggel találja meg azokat *legalább az egyik adón*. Ezek az arányok a terítéstől függően lényegesen eltérhetnek az egyszerű műsorarányoktól. Az elérhetőségi arányokat és a hallgatói igényeket összehasonlítva kiderült, hogy a komoly zene az elérhetőségi rangsor élén áll, holott ezt keresi a legkevesebb hallgató. Ezzel szemben a tájékoztatás után a szórakoztató műsorokat keresik a legtöbben, ez viszont a kínálati rangsor 7–8. helyét foglalja el (tíz műsортípus közül). „A műsor összeállítását — természetesen — nem lehet a többségi elv alapján megoldani”, de ezt a feszültséget valamilyen módon talán lehetne enyhíteni.

Az elemzés fényt derített néhány ellentmondásra is. Ilyen ellentmondás például, hogy a napszakok közül látványosan a délelőtti kínálat felel meg a legkevésbé a közönség igényeinek, holott 1984-ben (a reggelt leszámítva) ekkor volt a legnagyobb az átlagos hallgatottság. Lehet a választ abban is keresni, hogy a délelőtti igények bizo-

nyára mások, és ezek valójában jobban illeszkednek a délelőtti elérhető kínálatához. Arra is lehet azonban gondolni, hogy délelőtti a kereslet és a kínálat illeszkedésének túrészi küszöbe is alacsonyabb, és a hallgatást az illeszkedés csekély javulása is jelentősen növelheti.

A másik ellentmondás az ütközésekkel kapcsolatos. Rögzített szerkesztési normatívák híján az elemzésben csak arra a várható gyakoriságra lehetett támaszkodni, amellyel a választék egyes fajtái (a lehetséges műsorpárok vagy műsorhármasok) akkor fordulnának elő, ha a konkrét műsorok elhelyezését *csak a véletlen szabályozná*. Az ennél *gyakoribb* választékfajták a szerkesztők preferenciáit jelzik. Az elemzés egyebek között azt mutatta, hogy a vizsgált idői metszetekben a tájékoztató műsorok ütközése kétszer, az ismeretterjesztőké pedig két és félszer nagyobb volt a várhatónál. A komoly zenei műsorok viszont a várhatónál 60 százalékkal ritkábban kerültek egymás mellé. Ennek ellenére napi átlagban közel egy órát tesz ki az az idő, amikor mindhárom adón komoly zene szól, és csaknem további két órát, amikor valamelyik kettőn. A jelzett ellentmondás azonban nem ez, hanem az, hogy a jó terítés növeli az elérhetőséget, de ezzel még nyilvánvalóbbá teszi a műsorarányokban rejlő eredeti feszültségeket.

A választékteremtés dilemmái

A megfelelőnek ígérkező kínálatot lehet a műsorok, és lehet a hallgatókra jellemző magatartás oldaláról keresni. Műsoroldalról háromféle megoldás kínálkozik: 1. a párhuzamos adók versenyztetése, 2. a minél egyértelműbb profilírozás, és 3. a közönség érdeklődésének ismeretére támaszkodó folyamatos egyeztetés.

A *versenyt* a spontán profilírozás olyan esetének is tekinthetjük, amelyben az egyes adók egy-egy speciális célközönség igényeit igyekeznek maximálisan kielégíteni. Ha viszont

4. táblázat

A rádióhallgatók megoszlása a Kossuth—Petőfi dominancia mértéke szerint

(százalékban)

Kossuth	A hallgatás aránya Petőfi	A hallgatók aránya N W 604*	
0—10	90—100	16	} Petőfi-domináns: 49
10—20	80—90	12	
20—30	70—80	12	
30—40	60—70	9	
40—50	50—60	12	
50—60	40—50	10	22
60—70	30—40	10	} Kossuth-domináns: 29
70—80	20—30	8	
80—90	10—20	5	
90—100	0—10	6	
Összesen:		100	

* Ebben a táblázatban nem szerepelnek azok, akik naponta negyedóránál rövidebb ideig hallgatnak rádiót.

ugyanazért a közönségért versengenek, akkor növelik ugyan a választási lehetőséget, de nem biztos, hogy növelik a választékot.

A *profilozás* szükséglete történetileg akkor merül fel, amikor ugyanaz az intézmény a második csatornát működtetni kezdi. Nálunk egy 1961-es határozat szögezte le, hogy: „Elkezdjük az adók profilozását”. Azóta folytatjuk, de befejezni egyelőre nem fogjuk. Egyrészt azért, mert ahhoz, hogy viszonylag tiszta profilú adókkal megfelelő kínálatot lehessen teremteni, a nemzetközi tapasztalatok szerint legalább négy párhuzamos adóra lenne szükség. Másrészt azért, amit a legutóbbi műsorreform elveit rögzítő bevezető így fogalmazott meg: „Az adóprofilokat tisztábbakká kell tenni, de nem teljesen tisztákká”... mert... „a rádió fő funkcióit nemcsak a műsörtömeg egésze, hanem a maga módján mindhárom program önmagában is gyakorolja”.

A *folyamatos egyeztetés* egy olyan matematikai értelemben vett optimalizáláson alapszik, amely egyidejűleg minimalizálja az ütközéseket és maximalizálja az igényeiben kielégített közönséget. Ehhez a megoldáshoz a kö-

zönségtípusok érdeklődésének alapos ismerete, számítógép és megfelelő arányú műsортartalek szükségesek. A folyamatos egyeztetés nem a kis létszámú célközönségek igényeinek kielégítésére veszi az irányt, ahogy azt például az R—80 tanulmány megfogalmazta,⁹ hanem a legnagyobb homogén csoportokat igyekszik megtalálni és a választékot ezekhez igazítani. Végül ez a lehetőség azon a feltételezésen nyugszik, hogy a közönség többsége aktívan választ a rendelkezésére álló kínálatból.

A műsorszerkesztés egyik lényegi kérdése éppen az, hogy a hallgatók válogatnak-e? Ettől függ ugyanis, hogy tiszta profilú adókra kell-e törekedni, vagy olyanokra, amelyek a rádiózás funkcióit külön-külön is betöltik.

Mostanában nyílt először reális lehetőség a paneladatok ilyen irányú elemzésére (ld. a 4. táblázatot). Az adóhűség *vagy* műsorhűség kérdésére azonban nem lehet egyértelműen válaszolni, mert:

— Az abszolút adóhűség mindkét adó esetében elenyésző mértékű.

- A hallgatók többségére relatív adóhűség jellemző. Ennek határait a viszonylag egyenletes megoszlás miatt csak önkényesen lehet megállapítani. Ha ezt a határt a 60:40 százaléknál húzzuk meg, akkor a relatíve adóhű hallgatók aránya 78 százalék.
- A Petőfi-dominancia nemcsak az átlagos hallgatottságban, hanem az egyéni hallgatási arányokon belül is megfigyelhető.

Ellenőriztük azt is, hogy a relatív adóhűség, illetve a Kossuth—Petőfi-dominancia milyen összefüggést mutat a rádióhallgatás mennyiségével.

A napi 3 óránál kevesebbet, illetve többet hallgatók között a relatív adóhűség arányát tekintve nincs lényeges különbség. Mindkét csoportra Petőfi-dominancia jellemző, de a sokat rádiózókra inkább, a kevesebbet rádiózókra kevésbé. A Kossuth-domináns hallgatók aránya viszont a napi 3 óránál kevesebbet hallgatók körében éppen kétszer akkora, mint a sokat rádiózók között. Más szóval, a Kossuth- vagy a Petőfi-hallgatás a viszonylag keveset rádiózókat élesebben két táborra osztja, míg a sokat rádiózók döntő többsége zömmel a Petőfit hallgatja, vagy válogat a két program műsorai között.

Kitekintés

Végül tegyünk egy rövid kitekintést a várható jövőre. A hagyományos műsor-szórással szemben már ma is fennáll az a lehetőség, hogy ki-ki a neki leginkább megfelelő egyéni programot állítsa össze — általa rögzített, vásárolt vagy kölcsönzött műsorokból. Az *ellátó és önellátó modell* közé azonban napjainkban egy *harmadik modell* látszik ékelődni, amelyre a program-identifikációs (PI) rendszer nyújt lehetőséget. Idézzünk a Svéd Rádió számára 1982-ben készült tanulmányból.¹⁰ „A program-azonosítás a rádiós digitáltechnika újabb aspektusa . . . elvben teljes választási szabadságot ad a hallgatónak az egyes csatornák között. Előzetes beállítás után automatikusan keresi meg az adott programot a hallgatók érdeklődésének megfelelően . . . A műsor-készítő vállalatok manapság még alig tudják felmérni azokat a lehetőségeket, amelyeket e rendszer megjelenése hozott.” Amennyire meg tudjuk ítélni, ez a rendszer megteremtheti a műsorszórás és az egyéni használat kompromisszumát. A PI rendszer sem lesz azonban csodaszer, és főleg nem önmagától jön létre . . . Sőt fokozott következményeket támaszt a műsorszerkesztéssel szemben.

Jegyzetek

1. Idézi: Kérészné Szabó Klára: Rádiós közvélemény-kutatások Magyarországon 1925—1945. In.: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből. TK Szakkönyvtár 30. kötet, 1975.
2. Takács Ferenc: A rádióműsor szerkesztése. TK Szakkönyvtár 27. kötet, 1975.
3. Egy válaszadó többféle műsort is említhetett.
4. Ezt a metaforát Aczél György használta 1982-es Széchenyi-beszédében a társadalmi helyzetünket alakító hatásokra utalva.
5. Erdősi S.—Dankánics M.: A tizedik hallgató. TK Tanulmányok 1985/5.
6. Losonczi Á.: A rádióműsorok jellemzéséhez. In.: Gondolatok a rádióműsor fejlesztéséről. TK Tanulmányok, 1973. 66. old.
7. Bevezető a Magyar Rádió műsorstruktúrájának 1984. október 1-én életbelépő módosításához. 1984. április.
8. Varga Károly: Néhány észrevétel . . . In.: Gondolatok a rádióműsor fejlesztéséről. TK Tanulmányok 1973/8.
9. Társadalom és rádiózás a 80-as években — TK Tanulmányok 1978/3. 63. old.
10. Merre tart a rádió? TK Tájékoztató, 1985/14.

ABSTRACT: This paper summarizes and interprets the findings of audience research outlining the latest tendencies of listening to the radio in Hungary. According to these, the stratum which has no radio has shrunk to 100—150 thousand persons by our days. Modern listening (using the VHF band) spreads more rapidly than traditional listening declines. The quantity of listening has diminished insignificantly in the last four to five years and parallel with this a clear dominance of the second programme has developed. The latter is completely due to the further spreading of background listening. The listeners' behaviour shows a relative loyalty to one or the other station owing to the fact that the profiles of the stations prevail more clearly than it was presumed.

Jakab Zoltán

A fogyasztók beruházásai a tömegkommunikációban — néhány hosszútávú trend

Hogyan alakultak az elmúlt évtizedben a fogyasztók tömegkommunikációra fordított kiadásai? Mekkora volt a beruházások hányada? Valóban olesó-e az információ? Az alábbi írás a kérdések megválaszolásához szükséges adatokból kirajzolódó tendenciákat ismerteti, amelyek valamelyest sejtetik az információgazdaság jövőbeli alakulását is.

Gutenberg nevezetes bibliájától (1455) hosszú volt az út a tömegkommunikáció kezdetéig. Mintegy 150 év telt el, míg megjelentek az első ós-hírlapok Németalföldön és Angliában¹, s további 230 esztendő múlva kelt fel a filléres, kommerciális sajtó napja (New York Sun, 1833). Körülbelül innen számítható a folyamatok felgyorsulása, amely előbb az újságok fergeteges ütemű elterjedésében, majd újabb és újabb eszközök megjelenésében mutatkozott meg.

Még mindig megmaradva az illusztratív eseményeknél, a történések így követték egymást: Edison fonográfja (1878), Lumiere kinematográfja (1895), a rádió (az 1920-as évek első fele), a magnetofon (1935), a televízió (az 1930-as évek közepe), a fogyasztói használatú képrögzítő (az 1960-as és 70-es évek fordulója). S a tendencia folytatódását mutatják napjaink új eszközei, a kábeltelevízió, a képlemez és a műholdas műsorszórás.

A dolgok menete valójában sokkal folyamatosabb volt, mint ahogy a dátumok önmagukban jelzik, mégpedig az egyes eszközök innovációját követő sorozatos fejlesztések következtében.

(Jelzéseként elegendő a fonográfhangertől a sztereo hanglemezig, a harmincas évek elektromechanikus rendszerű televíziójától a még mindig fejlesztési fázisban levő nagy sorszámú televízióig [HDTV] vezető láncolatokra utalni.)

S az utóbbi száz év során nemcsak az újabb és újabb fogyasztói használatú eszközök megjelenése vált, mondhatni, periodikussá, hanem az is megfigyelhető, hogy a később piacra került eszközök elterjedése gyorsulónak, viszonylagos telítődési időszakuk rövidülne látszik. Az utóbbi jelenséget az újság, a mozi, a rádió és a televízió példájával lehet szemléltetni, mivel erre áll rendelkezésünkre megfelelő adat és kutatási eredmény.²

Angliában mintegy 270 év alatt érte el a napilapok keresleti görbéje a viszonylagos telítettség szintjét, a mozi és a rádió esetében ez az időszak mintegy 35 évre tehető, míg a televíziónak 25 esztendőre volt hozzá szükségesége. Az Egyesült Államokban a megfelelő időszakok hossza 100, 30 és 10 év. Magyarországon ma még aligha lehet a sajtótermékek, ezen belül a napilapok iránti kereslet telítődéséről beszélni, az aktuális reáljövedelmi helyzet és a sajtóter-

mékek drágulási tendenciájának ellenére sem. A mozilátogatások számának csúcsertékét 1960-ban jegyezték fel, a rádióval való ellátottság viszonylagos telítődése a hetvenes évek elején befejeződött, míg a televízió a hetvenes évtized második felében érte el ezt a pontot. A mozinál tehát mintegy 60 év, a rádiónál 50, a televíziónál pedig 20 esztendő volt a viszonylagos telítődés időszaka.

Mindez — alapjában véve — közzismert. A felidézésre azért volt szükség, hogy háttérrel kapjon a *tömegkommunikációs eszközök használóinak, fogyasztóinak gazdasági tevékenysége*, amiről ez az írás szól.

A tömegkommunikációs beruházások szerkezetváltozása

A plakát, a napilap és a mozi több tekintetben is rokon vonásokat mutató tömegkommunikációs eszköz, s közös jellemzőik egyben határozottan megkülönböztetik őket a hanglemeztől, a rádiótól, a televíziótól és az azóta megjelent újabb médiumoktól.³

Az újság és a mozi információinak befogadása egyrészt *kulturális előfeltételekhez* (nyelvtudáshoz, iskolázottsághoz stb.) kötődik, másrészt minden egyes termékegység elfogyasztása bizonyos nagyságú *folyó ráfordítással* jár. A rádió, a televízió és a többi tömegkommunikációs eszköz esetében is számításba veendőek — bizonyos mértékig — a kulturális előfeltételek, de gyakorlatilag fontosabbnak bizonyulnak az információk fogyaszthatóvá tételének *technikai előfeltételei*, a készülékek, amelyek *fogyasztói beruházást* kívánnak. Ez utóbbi tény csak látszólag triviális.

A plakát, az újság és a mozi esetében a *népgazdasági összberuházások teljes egésze az információk termelőinek és terjesztőinek számlájára megy*. A fonográf, majd a rádió elterjedésének kezdete után azonban gyökeres fordulat következett be: a *népgazdasági összberuházá-*

sok immár megoszlanak az információk termelői, terjesztői, illetve fogyasztói között. S nem is akármilyen arányban, mivel a *fogyasztók* ilyen jellegű *ráfordításai nagyságrenddel nagyobbak*, mint a készülék- és információtermelők együttes ráfordításai. Az Egyesült Államokban kialakult arányokat az 1. tábla mutatja. A hazai helyzetről nem rendelkezvén átfogó adatokkal, csak a televíziózás vonatkozásában tudjuk az arányokat jelezni. 1975-től 1984-ig a magyar fogyasztók több mint tizenötször annyit költöttek tévékészülékek vásárlására, mint amennyit ezalatt a Magyar Televízió beruházására fordít(hat)ott. A tízéves periódusban a legalacsonyabb arányszám a fogyasztói beruházások tízszeres, a legmagasabb pedig huszonkilenceszeres túlsúlyát mutatta.⁴

Egy-egy tömegkommunikációs eszköz fogyasztói beruházásai a népgazdaság szintjén folyamatként jelentkeznek. Részben az adott eszköz elterjedésének társadalmi rétegenként eltérő sebessége miatt, részben pedig a termékfejlesztések újabb és újabb beruházási impulzusai következtében.

S ha most visszaemlékszünk a bevezetőben felidézett két tendenciára, az újabb és újabb tömegkommunikációs eszközök megjelenésének szinte periodikus voltára és viszonylagos telítődési időszakaik rövidülésére, akkor az alábbi következtetés adódik.

A korábban megjelent tömegkommunikációs eszközök folytonosan megújuló fogyasztói beruházási keresletére fokozatosan rárakódik a később piacra hozott médiumok újabb és újabb fogyasztói beruházási kereslete. Azaz — más körülményeket változatlanul feltételezve — népgazdasági szinten és történeti időtávban folyamatosan növekszenek a fogyasztók tömegkommunikációs összberuházásai. Konkrét gazdaságban, hosszabb távon természetesen számítani lehet arra, hogy a gazdasági visszaesések és válságok, a háborúk és más körülmények időleges hullámzásokat idézzenek elő, de logikailag mégis e trend érvényesülését várhatjuk.

1. táblázat

Néhány tömegkommunikációs termelői ágazat és a magánfogyasztók beruházásai az Egyesült Államokban

(millió dollár)

	rádió műsorszórás	tévé	rádió, tv- készülék- gyártás	hanglemez- gyártás	együtt	fogyasztói tömegkom- munikációs beruházás*	f
	a	b	c	d	e	f	e
1958	22,6	55,0	13,3	4,0	94,9	3 100	33
1963	26,6	50,6	30,5	8,7	116,4	4 310	37
1972	57,6	73,8	58,6	16,9	206,9	10 964	53
1975	81,6	146,4	75,2	15,0	318,2	14 836	47
1979	145,2	427,3	165,2	52,3	790,0	20 860	26

* Vevőkészülékek, zeneszerszámok (beleértve: lemezjátszó, magnó), hanglemezek.

Források: A műsorszóró szervezetek adatai a *Federal Communication Commission Annual Report*jaiból, a többi pedig a *Bureau of Census Annual Survey of Manufactures* sorozatának megfelelő évi köteteiből származik.

Amerikai, nyugatnémet és magyar trendek

Többféle körülményt is számításba kell venni, ha statisztikailag vizsgáljuk a fogyasztók tömegkommunikációs beruházásainak tendenciáját. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a beruházások értékadatainak növekedése hosszabb távon elég nehezen értelmezhető, például a pénz értékváltozásai következtében. Másrészt a fogyasztóknak jelentős összegű folyó költségei is vannak a tömegkommunikációval kapcsolatban (előfizetési díjak, javítási költségek, tartozékok vásárlása stb.), s ezek alakulása befolyásolhatja a beruházás jellegű kiadásokra (készülékek vásárlása stb.) fordított összegek nagyságát. Harmadrészt, a fogyasztók vásárlóerejét mindenképpen figyelembe kell venni.

A hozzáférhető adatok alapján a következőképp jártunk el. Előbb megvizsgáltuk, hogy a fogyasztói összkiadásokhoz mérten miképp alakultak a fogyasztók tömegkommunikációs összkiadásai, majd azt vettük szemügyre, hogy a tömegkommunikációs összkiadásokból mekkora volt a beruházási ráfordítások hányada. (A korábban megfogalmazott következtetést ezek alapján úgy alakíthatjuk át, hogy

történeti időtávban a fogyasztók tömegkommunikációs beruházásainak hányada növekvő irányzatú az összkiadásokon belül.) A megfelelő és kellően hosszú adatsorokat az Egyesült Államok, az NSZK és Magyarország statisztikai kiadványaiból tudtuk összeállítani.⁵

Az egyik tapasztalatunk az, hogy a tömegkommunikációs összkiadások hányada a fogyasztói összkiadásokon belül hosszabb távon is meglepően stabil, illetve csekély mértékben változik.

Az Egyesült Államokban 1929–1931-ben a tömegkommunikációs kiadások részaránya 3,2–3,5 százalék volt, a nagy válság és az utána következő depresszió éveiben, 1932 és 1940 között is 2,6–2,9 százalék között ingadozott. 1946 és 1968 között pedig 2,8 és 3,2 százalék volt a két szélső érték, anélkül, hogy e 23 éves periódusban — a televízió tömeges elterjedése ellenére — bármiféle trend mutatkozott volna.

Az NSZK-ból két háztartástípusra vannak adataink. A négytagú, közepes jövedelmű munkás háztartásokban 1952 és 1982 között a tömegkommunikációs összkiadások 2,6–3,9 százalékot tettek ki a teljes fogyasztói kiadásból. A növekedés jelentősnek látszik, de a statisztikai számbavétel eltérései is közrejátszottak. Az 1965 és 1982 között-

A FOGYASZTÓK BERUHÁZÁSAI A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓBAN

2. táblázat

A fogyasztók tömegkommunikációs ráfordításainak mutatószámai Magyarországon (1960—1984)

Év	tömegkommunikációs összkiadások (millió folyó forint)*	az összkiadás részaránya a lakosság nettó pénzbévélé- teléhez mérve (%)	a fogyasztói beruházások részaránya az összkiadás- ban (%)
1960	2 490	3,0	26,6
1961	2 812	3,3	30,1
1962	3 035	3,4	31,5
1963	3 374	3,5	34,4
1964	3 964	3,8	38,4
1965	3 755	3,5	30,5
1966	4 106	3,6	33,6
1967	4 409	3,5	32,1
1968	5 736	4,3	39,7
1969	5 583	3,8	33,9
1970	5 984	3,7	37,2
1971	6 322	3,6	36,7
1972	6 378	3,4	33,2
1973	6 614	3,2	31,5
1974	7 412	3,3	33,0
1975	8 217	3,3	34,2
1976	8 799	3,4	35,0
1977	9 717	3,4	36,0
1978	10 351	3,3	37,0
1979	11 943	3,5	36,7
1980	12 674	3,4	36,6
1981	14 519	3,6	38,4
1982	15 121	3,5	37,6
1983	15 503	3,3	37,7
1984	16 564	n. a.	38,0

* A kulturális felszerelési tárgyak (pl. televízió) javításának költségei nélkül. (Ilyen adat csak 1970-től állna rendelkezésre.) 1960—1972-ben a közületek hanglemezvásárlásaival együtt.

Források: KSH Kultúrstatistikai Osztály; A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960—1980; Magyar Statisztikai Évkönyv 1965, 1983.

ti időszak — jobban összehasonlítható — számai 2,9 és 3,9 között váltakoztak, a hetvenes évek eleje óta enyhe növekedési tendenciát mutatva. A másik háztartástípusban, a négytagú, magas jövedelmű alkalmazotti és tisztviselői háztartásokban 3,3 és 3,8 százalékot volt a két szélső érték az 1965—68-as periódusban.

Magyarországon 1960 és 1983 között a tömegkommunikációs összkiadások túlnyomórészt 3,3—3,8 százalékot tettek ki a lakosság teljes nettó pénzbévételeéhez képest. (Részletesen 1. és a 2. táblázatban.)

A fogyasztók tömegkommunikációs beruházásai pedig — az időszakos ingado-

zások ellenére — egyértelműen növekvő hányadot tesznek ki a tömegkommunikációs összkiadásokból.

Az Egyesült Államokban a fogyasztói beruházások hányada 1946-ban 24,6 százalékot tett ki, 1981-ben pedig már 51,6 százalékot. Az NSZK-ban a beruházási részarányok jóval nagyobb hullámzást mutattak, jelezve a fekete-fehér majd a színes televízió rétegenként eltérő időszakú beszerzésének hatását, újabban pedig a háztartási képrögzítők vásárlásának befolyását. A trend-elemzés azonban itt is emelkedő irányzatot mutat. S Magyarországon is hasonló a helyzet.

Semmifajta értéktartalmat nem tu-

lajdonítunk annak, hogy a magyar *trendek* nagymértékben hasonlóak az amerikaiakhoz és a nyugatnémetekhez. Az irányzatok szembetűnő egybeesése elgondolkodtató, de sem valamiféle vívmánynak, sem társadalmi vészjelnek nem tekinthető. Egyszerűen csak annyit jelez, hogy a *magyar folyamatok nem specifikusak*. Mielőtt azonban általánosabb következtetésekre is sort keritnénk, néhány megjegyzést kell fűznünk a magyar adatokhoz.

A tömegkommunikációs összkiadások stabil aránya, s különösen a beruházások növekvő hányada igen figyelemreméltó jelenség, ha szem előtt tartjuk, hogy az adataink olyan időszakról szólnak, amikor a lakosság lakásépítési és -vásárlási tevékenysége, terhei az ismert mértékben nőttek, felutózt az automobilizmus, s széles körűek voltak a telekvásárláshoz kapcsolódó beruházások stb. Ugyanakkor a szóban forgó negyedszázad során a vevő- és lejátszó berendezések belföldi kínálata többnyire elég szerény volt. (Komolyabb piaci impulzusokkal — a fekete-fehér televíziók beszerzése után — inkább csak az utóbbi négy-öt évben számolhatunk, ha eltekintünk a magánimporttól, amit az adatok egyébként nem is tartalmaznak.)

A fogyasztói beruházások arányának növekedését azonban úgy is kell nézni, mint az árpolitika következményét. (A fekete-fehér televíziók belföldi ára például a hetvenes évek második felében és szocialista összehasonlításban is magas volt.⁶ S a színes vevőkészülékek jelenlegi árában sem éppen elhanyagolható tétel különféle adók összege.) Másrészt a beruházási arányt hosszú időn át inflálta számos tömegkommunikációs termék, illetve szolgáltatás állami dotációja is, amelynek révén a fogyasztó nem piaci, hanem úgynevezett politikai áron kapta az újságot, a mozijegyet, s manapság (a díjnövekedés ellenére is) a televíziós vételi engedélyt.

E rövid megjegyzések jelzik, hogy a tömegkommunikációs fogyasztói beruházások trendjei mögött olyan gazdasági összefüggések húzódnak meg, amelyek érdemesek volnának mélyebb

elemzésre is, mert a tömegkommunikáció komplex társadalmi természetének újabb vonásait világíthatnák meg. Nyilvánvaló az is, hogy a fogyasztók tömegkommunikációs beruházásainak növekedését a jelenleg bemutatottnál jóval szélesebb körben kellene adatszérien dokumentálni, figyelembe véve például az országok általános gazdasági fejlettségének szintjét, a belföldi fogyasztói-elektronikai ipar teljesítményességét stb. Ilyen vizsgálati eredmények híján az alábbi általánosabb összefüggések inkább csak hipotetikus értékűek.

Az olcsó tömegkommunikáció mítosza

Triviális tény, hogy a tömegkommunikációs információért *közvetlenül* fizetendő egységárak vagy nagyon alacsonyak, vagy az információnak éppenséggel nincs ára, mint például a plakát vagy a tisztán kommerciális rendszerű televízió műsora esetében. E tény nagyon alkalmasnak bizonyult arra, hogy lényegesen különböző társadalmi körülmények közepette érvként használják az adott tömegkommunikációs rendszer (e politikai, ideológiai apparátus) működésének legitimálására. A tömegkommunikációs információ olcsóságának ténye valójában csak látszat, illetve amennyire tény, annyira alaptalanul tüntetik fel az adott tömegkommunikációs rendszer érdemének, előnyös vonásának.

Az amerikai televízió műsora, úgy mond, „*free lunch*” (ingyenes ebéd, azaz jótékonysági gesztus), amiért a néző „mindössze” a reklámokra szentelt figyelmével „fizet”. Mintha a vevőkészülék is ingyenes volna, egyéb költsége⁷ a nézőnek nem is lenne, s a reklámköltségek sem emelnék a fogyasztási cikkek árszintjét.

S bizony az is csak játék a számokkal, ha manapság a magyar statisztikusok⁸ arra hoznak fel adatokat, hogy az állami költségvetés mennyivel támogatja a rádiós és televíziós műsorszórást, vagy ha valaki a 60, illetve 80 forintos előfizetési díj csekély voltát em-

legeti. A költségvetési támogatás természetesen tény, főleg a rádiózás esetében. Ám a Magyar Televízió például „szempontjából nyereséges»vállalkozás« volt”⁹ az 1962–1982 közötti időszakban. A valóban alacsony előfizetési díj pedig nem fejezi ki azt, hogy a nézők más formában is fizetnek a műsorokért — például a reklámozott áruk, szolgáltatások megvásárlásakor. (Mellékesen, a rádió előfizetési díjának eltörlése sem volt a szociális támogatás legtipikusabb¹⁰ esete.)

1983-ban a fogyasztók (a javítási költségekkel együtt) összesen 16,3 milliárd forintot fordítottak tömegkommunikációra. A háztartások egy-egy tagjára évi 884–2055 forint tömegkommunikációs összkiadás jutott, ami a személyes célú kiadások 2,5–4,2 százaléka volt¹¹. Sok-e ez vagy kevés? És van-e értelme a kérdésnek?

Lehetne úgy érvelni, hogy az egy főre jutó tömegkommunikációs kiadások az aktív keresőjű háztartások átlagos benzinköltségének 74–97 százalékát vagy a mosó-, tisztító- és testápoló szerekre fordított összegek másfél-kétszeresét tették ki 1983-ban. Az ilyen okoskodás azonban nagyon esetleges, és nem sokat mond.

Ha viszont végiggondoljuk a háztartások tömegkommunikációs ráfordítási tételeit, eléggé egyértelműnek látszik, hogy *a fogyasztók össznépgazdasági szinten legalábbis ugyanannyit fizetnek ki a tömegkommunikációs információkért, mint amennyibe ezek előállítás, terjesztése és a kapcsolódó intézmények fenntartása, fejlesztése kerül.* Másképp kifejezve, ha a tömegkommunikációs információ olcsó, akkor nemcsak a fogyasztónak az, hanem a széles értelemben vett termelői rendszer számára is olcsó.

A fogyasztói beruházásokat azonban nemcsak ilyen összefüggések vizsgálatkor szükséges figyelembe venni, hanem az információgazdaság perspektíváinak¹² és a tömegkommunikáció átfogó, globális fejlődésének felvázolása során is.

A transznacionális társaságok és a tömegkommunikáció

Közismert, bár kevéssé dokumentált tény, hogy a II. világháború után a tömegkommunikáció fejlődése igen jelentős mértékben a katonai célzatú távközlés és információtechnika területén végzett kutatások következménye volt. A katonai kutatási és fejlesztési eredményeknek a civil szektorba való átkeverése, alkalmazása és elterjedése sokkal bonyolultabb folyamatháló annál, hogy a kutatás¹³ akárcsak kísérletet tehetett volna felvázolására. Azonban az információk mozaikszemcséiből is világosan körvonalazódik, hogy a transznacionális társaságoknak igen hathatós szerepük volt és van a tömegkommunikáció világméretű változásában. Két illusztratív példa is sejteti az összefüggést.

Az 1960-as téli olimpiai játékok (Squaw Valley, Kalifornia) tévéközvetítési jogát az amerikai CBS-hálózat még 50 ezer dollárért kapta meg. Az 1988-as téli játékokért (Calgary, Kanada) az ABC-társaság már 309 millió dollárt fog fizetni.¹⁴ Bármilyen tőkeerős cég is az ABC, a közvetítést nem egymaga fogja finanszírozni, mint ahogy a sportversenyek szűben például az amerikai nézőknek sugárzott reklámok bevételei sem csupán a tévétársaság jövedelmét növelik.

A nemzetközi méretekben zajló reklámtevékenység nagy hányadát transznacionális hirdetési ügynökségek bonyolítják le. A 15 legnagyobb ilyen cég közül 14 amerikai, egy pedig japán.¹⁵ Nélkülük manapság már nincs olimpia, még ha egy-egy televíziós társaság nevében folynak is a tárgyalások a nemzeti és nemzetközi olimpiai bizottságokkal. S a labdarúgó- és úszó-világbajnokságok, Forma 1 versenyek, nagy nemzetközi tenisztornák, nehézsúlyú profi ökölvívódöntők stb. is transznacionális reklámügynökségek közreműködésével lettek elérhetőek, közvetíthetőek a világ tévészervezetei számára.

Amellett lehet tényleket felsorakoztatni, hogy már a televíziózás előtt kialakult a labdarúgás iránti tömeges

érdeklődés, de az utóbbi negyedszázadban bekövetkezett nézőszám-növekedés jórészt éppúgy a képernyőnek köszönhető, mint az, hogy például a wimbledoni teniszbajnokság tömegszórakoztató intézménnyé változott. S az ilyenfajta információk iránti igényeket nem csupán a felkínálás, e műsorok léte alapozza meg, hanem a fogyasztók széles körű és folyamatos tömegkommunikációs beruházásai is. Ezek viszont ismét csak és egyre inkább — a legnagyobb ipari országok állami akcióival is támogatott — transznacionális berendezés- és készülékgyártó társaságok kutatási-fejlesztési és marketing tevékenységének impulzusai nyomán bővülnek. Nem szocialista és szocialista országokban tulajdonképpen egyaránt.

A tranzistoros zsebrádiótól, a hordozható magnetofontól a színes televízióig át a fogyasztói képrögzítő berendezésig terjed ama berendezések köre, amelyek világpiacát — a fogyasztók jelentős hányada számára is közzismert nevű — transznacionális óriások tartják (vagy tartották a felfutó nagy kereslet időszakában) a kezükben. S a perspektívák ugyanennek folytatódását sejtetik.

A műsorszóró műholdak nyugat-európai piacát — a századfordulóval bezárólag — mintegy 26 milliárd dollárra becsülik¹⁶ egyes előrejelzések. Ennek 85 százalékát a vevőantennák fogyasztói keresletében látják. A kábeltelevízió esetében 1990-től évi 3–5 milliárd dolláros piacról szólnak a nyugat-európai prognózisok,¹⁷ s a fogyasztók ráfordításait Angliában a hagyományos televíziózás költségeinek mintegy ötszörösére becslik, az NSZK-ban pedig 1350 márkára teszik az egy háztartásra jutó fogyasztói beruházási költségeket.¹⁸

A francia és a nyugatnémet műsorszóró műholdak felbocsátására létrehozott közöspiaci konzorcium nem a két

ország belső piacát, s nem is csupán az EGK-t, hanem a tőkés világpiacot tekinteti célba vett működési területének. Az Anglia lakóinak jó 50 százalékát bekábélezni kívánó tervek sem csupán a szigetországra, hanem nemzetközi felvevőpiac kilátásaira épülnek. Van-e érvényes és értelmes kérdéseink?

A prognózisok konkrét számainak megbízhatósága természetesen kérdéses, a jövődöntő programbőségének forrásai homályosak, a fogyasztók *jelenlegi* érdeklődése és ráfordítási hajlandósága csekély, a pénzügyi körök pedig még inkább tartózkodóak, mint lelkesek. Am a trend bizonyos. A fejlesztések, beruházások, műsorkísérletek mind szélesebb körben folynak, a vállalkozó pionírok némelyike már profithoz jut, s a nyugat-európai kormányok erőteljesen, időnként agresszíven támogatják a bekábélezett, műholdakról beszórt, jövő felé irányuló lépéseket.

Ugyanakkor a tömegkommunikáció végtelen sok fogyasztási aktusában a gazdaság és a kultúra közös hálózata szövődik, közös infrastruktúrája épül. Látható és mégis észrevétlen kötelékek fűzik az egyedi műsornézési döntést a nemzetállamok területén túlnyúló transznacionális társaságok világgazdasági stratégiáihoz. A műsorszóró szervezetek körültekintő tervei — tudatosan vagy öntudatlanul — védekező reakciók a kulturális világpiac meg lehetőségen közvetlenül kényszerítő tendenciáira. A nemzeti kultúrák mindennapokban való tovább- és túlélése, endogén fejlődése védtelenné látszik a nemzeti — de nem az ideológiai — tálajtól elszakadó transznacionális jeltelmezés inváziójával szemben.

Úgy tűnik, hogy alapvetően meg kell változtatni kutatói és egyéb gondolkodási rendszerünk paradigmáit, ha ebben a helyzetben értelmes és érvényes kérdéseket akarunk a világgal szembeszegezni.

Jegyzetek

1. V. ö.: Kauko *Pietilä*: Formation of the newspaper: A theory. University of Tampere, 1980 és Joseph *Frank*: The Beginnings of the English Newspaper — 1620—1660. Harvard University Press, 1961.
2. Az amerikai helyzetre vonatkozóan I. Melvin L. *DeFleur*: Mass Communication and Social Change. IN: J. Tunstall (ed.): Media Sociology, Constable, 1970. Az angol fejlődésre vonatkozóan I.: James *Curran*: The Impact of Television on the Audience for National Newspapers. IN: Tunstall: i. m. és Brian P. *Emmett*: The Television and Radio Audience in Britain. IN: D. McQuail (ed.): Sociology of Mass Communications, Penguin, 1972.
3. A könyv tömegkommunikációs eszköz mivolta több tekintetben is problematikus: Felfogásunk szerint az utóbbi évtizedekben mindinkább azzá válik, de történetének nagyobb részében nem tekinthető tömegkommunikációs médiumnak, ezért nem is vesszük a gondolatmenetben figyelembe. Az érvelésre itt nincs terjedelmi lehetőség.
4. A Magyar Televízió beruházási adatainak publikálására nincs felhatalmazásunk, ezért nem közölhetjük konkrétan az éves arányszámokat sem.
5. Az amerikai adatok forrásai: *US Bureau of Census*: Census of Manufactures, illetve Annual Survey of Manufactures; Maxwell E. *McCombs*: Mass Media in the Marketplace. Journalism Monographs, August 1972; A nyugatnémet források: *Statistisches Bundesamt*: Der Verbrauch in Arbeitnehmerhaushalten, 1957. W. Kohlhammer, Stuttgart é. n. továbbá *Media Perspektiven* 1976/3 és *Daten zur Medien-situation in der Bundesrepublik* — 1977, 1979, 1981 és 1983. (A Media Perspektiven mellékletei.)
6. V. ö.: *Bokor Judit*: Tévé-árak és jövedelmek 1965—1976-ban. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1978.
7. A tömegkommunikációs fogyasztási statisztikák számos olyan kiadási tételt nem tartalmaznak, amely a fogyasztót ténylegesen terheli. Leginkább kézenfekvő ezek közül az áramfogyasztás, illetve a különféle elemek, telepek ellenértéke, ami nemcsak csinos kis összeget tesz ki egy-egy év alatt, hanem esetenként még nemzetgazdasági tételnek is bizonyul. (L. áramkorlátozások.)
8. L. pl.: *Varga Alajosné*: A kulturális információs tevékenység fejlődése az elmúlt 25 évben Magyarországon, a számok tükrében. Az információgazdasági szemináriumon tartott előadás kézirat, 1985, 21—22. old. Továbbá: Magyarország művelődési viszonyai 1960—1982. Kossuth, 1984—275. old.
9. L.: *Kövesdi László*: Mibe került a Magyar Televízió? Jel—Kép, 1985. 3. sz., 65. old.
10. U. o.
11. V. ö. *KSH Háztartástatisztika* 1983. Az egy főre jutó kiadás (hanglezvadászítás nélkül) legalacsonyabb összege a kétfős jövedelmű háztartásokban, a legmagasabb a szellemiekben mutatkozott. Hasonlóképpen alakultak a fajlagos ráfordítás szélső értékei is.
12. Nagyon kezdeti kísérletként. I. *Jakab Zoltán*: Tömegkommunikációs fogyasztói beruházások és az információgazdaság. Előadáskézirat az információgazdasági szemináriumra, 1985.

13. Az érdeklődőknek Herbert I. Schiller, Tapio Varis, Rita Cruise O'Brien, Armand Matteijart, Vincent Mosco írásai ajánlhatók a — nálunk viszonylag nehezen hozzáférhető — szakirodalomból.
14. L.: *Media Perspektiven*, 1985/9. sz., 681. old.
15. V. ö.: *Transnational Corporations in Advertising*. United Nations Centre on Transnational Corporations, New York, 1979 (hozzáférhető az Országgyűlési Könyvtárban) és Tapio Varis: *The Mass Media TNCs: An Overall Review of their Operations and of Control Options — Operations and Conflict*, 1978/4.
16. L. Calin Rosetti: *The beginning and the future*. IN.: *Inter-Media*, 1981. július.
17. V. ö.: Patrick Whitten: *Die Zukunft der Kabelkommunikation in Europa*. *Media Perspektiven* 1983/4. sz.
18. V. ö.: *Kabelfernsehen — Die wirtschaftliche Lebensfähigkeit . . . Media Perspektiven*, 1983/2. sz. és *Great Britain: Progress and problems*. IN.: *World Broadcast News*, 1984. november.

ABSTRACT: Research and theory of mass communication have neglected an important factor of the media development: the consumers' investments. This paper presents three hypothetical trends of historical relevance as well as some statistical evidence from Hungary, the Federal Republic of Germany, and the US supporting the hypotheses.

The trends of the consumers' spending and investments in mass communication are the basis for the position that the allegedly low costs of the media for the consumers are nothing but an ideological statement serving the legitimization of the existing media systems under different societal conditions.

The third part of the paper sheds some light on the relationships between the role of the transnational corporations in mass communication and the growing importance of the consumers' spending in the media.

T. Kiss Tamás

Hajós község kommunikációs színterei

Egy falu arculatát a tárgyiasult munka mellett azok a formális és informális kommunikációs csatornák is meghatározzák, amelyek a közösség hagyományait, aspirációit és kultúráját közvetítik.

A népművelőképzés egyik nagy gondja, hogy túlzottan a hagyományos intézményrendszerre épít. A gyakorlóléhelyek jórészt körülhatárolt kapcsolatokat mutatnak be a hallgatóknak, a hozzájuk való alkalmazkodást nem átélniök és megszenvedniök kell, hanem a tájékoztató alapján megtanulniök. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola népművelés szakos hallgatóival elhatároztuk, hogy kilépünk a falak közül, és közelebről is megismerkedünk egy község kommunikációs színtereivel. A gyakorlat színhelye Hajós nagyközség volt. A viszonylag zárt, nemzetiségi település ugyanis jó feltételeket biztosított a megfigyelések végzéséhez. Hajós kommunikációs színterei közül hármat mutatunk be. Azokat, amelyek jellegzetességeik miatt méltán érdemelnek figyelmet és számos tanulsággal is szolgálhatnak.

A pincekultúra

A hajósi szőlőkultúra eredetéről több nézet ismert. Az egyik, hogy az „őshazából” — Nyugat-Bajorországból — hozták magukkal az első német telepeseik. A másik, hogy közvetlenül letelepedésük után a környező szőlőterme-

lő területekről vették át a termesztés technológiáját.

Vitathatatlan, hogy a messzi földön is híres hajósi bor — főként a vörösből Cabernet — sokat köszönhet a sváboknak. A szőlőtermesztés folyamatosságára, hagyományaira, a munkával megtermelt értékre — a minőségi borra — idős és fiatal ma is egyaránt s egyformán büszke. A hajósiakkal folytatott beszélgetések során gyakran tapasztalhattuk a „márka” védelmét. A község termelői „mereven” elhatárolták magukat a szomszéd települések borászaitól. „Azok vizezik a bort és csinálják, megfájdul tőle az ember feje” — emlegette szinte mindenki, akinél megfordultunk. „Hozzánk jönnek a borért, a szomszédok meg viszik árulni” — próbálták egy-egy kocintás között a két termék közti különbséget érzékeltetni.

A hajósi gazda nemcsak pincét, de „házat” is épített a bornak. Az apró épületekből — hogy a legelső mikor épült, arra már senki nem emlékszik — több mint 1200 sorakozik a községtől mintegy négy kilométerre emelkedő, agyagtalajú dombhátak oldalában. A 60-as évek végén, a 70-es évek elején rendbehozott pincék, a folyamatosan (műemlékvédelmi felügyelet alatt) épü-

lő préházak a messziről közelgő emberben egy lilliputi település benyomását keltik.

Az ember hajlamos arra, hogy elhamarkodottan ítéljen. Aki a szőlőtermesztésben és borászkodásban csak a hajósiak gazdagodását, gyarapodó vagyónából vadhajtásként kibúvó morális problémát veszi csak észre, az tévedéseknek teheti ki magát. Egy embercsoport feledésbe nem merült kollektív tudásának objektívalódott és mérhető, sőt látványos eredményességét kérdőjelezheti meg.

Túl kell emelkedni a szőlőtermesztés és borkészítés megkövetelte „éjt nappallá tévő” munkavégző embert (akit, úgymond, ez tart távol a kultúrától, közélettől) megdorgáló közhelyeken, az anyagi gyarapodást egyoldalúan elítélő kritika színterén.

1. A pincefalu funkciói évszázadok során alakultak ki. Az egymást követő sváb generációk szőlőtermesztő-borász kultúrája ezekben a kis „*szakmai klubházakban*” teremtődött meg és formálódik napjainkban is.

Vendéglátóink pincéiben gyakran voltunk tanúi „*szakmai csatározásoknak*”. A szemtől szembe (face to face helyzetű) beszélgetéseket, a kiscsoportos vitákat többnyire nem a „kinek van jobb bora Hajóson” rangsor eldöntése indukálta, hanem a szőlőtermesztés és borkészítés módszereinek megítélése. Az érvek és ellenérvek kiderítették az álláspontokat, és viszonylag pontosan tükrözték az egyén szakmai felkészültségét, tájékozottságát.

Például Sz. Gábor, amikor tizenhat éves korában megkapta nagyapjától a pincekulcsot, akkor „nemcsak a felnőtttség jelképét” vehette át. Bizalmat kapott. Birtokolta már azokat az ismereteket és készségeket, amelyek a szőlőtermesztéshez és borkészítéshez elengedhetetlenül szükségesek. Ezt tapasztalhattuk is. Gábor a szakmai vitákban rendre bizonyította felkészültségét.

A pincékben folytatott beszélgetésekből más is kiderült. Az egyének és a családok megítélésében — a község tár-

sadalmi értékrendjében — a vagyoni helyzet mellett fontos szerepet kapott a munka. Ki hogyan gondozza szőlőjét, készíti-kezeli-ápolja borát? A munka az életfeltételek termelésének központi kérdése. A hajósiak élete a szinte teljesen szolgálatnak tekintett munka köré szerveződik. A különféle tevékenységformák is a munka függvényében léteznek. A szórakozás például kifejezetten a munkák szakaszaihoz szerveződik. Sőt még a házasságkötések időpontjai is a munka ritmusához igazodnak. A pincékben folytatott beszélgetések során jól megmutatkozott az a szemlélet, hogy a hajósi ember akkor érzi magát természetesen, ha sem magát, sem a környezetében lévőket nem látja tétlenkedni.

2. A történelmi és politikai viharoktól megbodált hajósi „óvatosabban” alkot véleményt a „magas politikáról”. Tartózkodóbban értékeli a termelőszövetkezetet, a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát vagy a nagyközségi tanács tevékenységét. A „belső fékeket” rendszeresen érzékeltük. Tapasztalataink mégis azt mondják, hogy a hajósi ember törődik az őt övező szűkebb és tágabb világgal. A pincefalu házacskaiban gyakran voltunk részesei és tanúi a köz ügyes-bajos dolgait megvitató kiscsoportos beszélgetéseknek. A hajósiak minden iránt érdeklődnek, ami életük alakulását befolyásolja.

A pincefalu a község sajátos agórája. A falu informális „tanácsülésének” színtere. Olyan politikai-közéleti fórum és művelődési „intézmény”, ahol szervezett és spontán tevékenységek jól kiegészítik egymást. A pincefalu döntései nem rögzülnek határozatokba. A meghozott „döntések végrehajtása” viszont nem tűr halasztást. A pincefalu a jól dolgozókat népszerűsíti, a község (az angol community szónak is megvan ez a jelentése, a community research például nem közösségeket, hanem a községek és nagyobb települési egységek létét és működését vizsgálja) ellen vétőket a „szájára veszi”, rosszabb esetben megbélyegzi vagy kiközösíti.

A társadalmi nyilvánosságnak e megjelenési formája azonban sok tekintetben ellentmondásos. A közösségi cselekvés, a „szókimondás szabadsága” ugyanis át-helyeződött a privát szférába, ahogyan a hajósi ember önmegvalósítása is a mikro-kreativitás világában (a háztájiban, a gmk-ban) érvényesül, s ezáltal partikuláris vonásokat öltött. Ez a jelenség nem kedvez a község demokratikus fejlődésének. Gátolhatja a művelődés szélesebb körű kibontakozását is. A tanulás például egyre inkább magánügygyé válik. A lakásokban felhalmozott kultúrahordozó eszközök következtében a zene — a hangszalagok és lemezek miatt is — privát élvezetté válik. A sokszorosítás, a fénykép- és filmfelvételek sokasága, a video térhódítása, a televízió, rádió általánossá válása lehetővé tette, hogy ki-ki képességei, s felkészültsége alapján, de közvetlen közösségi élmény nélkül kerüljön kapcsolatba a művészeti alkotásokkal és a különféle információkkal. Fennáll annak a veszélye, hogy az önmagára maradó egyén elbizonytalanodik, és kultúrája ellentmondásossá válik.

A pincefalu privatizált nyilvánossága ezen csupán annyit tud segíteni, mint a nagyvárosok kocsmái és vendéglői, melyek köztudottan a „köznapi okoskodások” színterei. S ebből a megközelítésből a hajósi pincék a község társadalmának „szelepei” is.

Nyilvánvalónak látszik, hogy az önképzés és önművelés a jövőben általánosabbá válik, másrészt reálisnak tűnik az a veszély, hogy a jelenleginél nagyobb rétegek ragadnak meg a szűkebb és tágabb világ eseményeit leegyszerűsítő tükröző heteronóm (szórakoztató) kultúra szintjén.

A pincefalu privatizálódó nyilvánossága mellett érzékelhető egy sajátos reprezentáló nyilvánosság, amely a vendéglátásban ölt testet, s a „kóstolja meg a boromat”-tól az IBUSZ-csoportok fogadásán át az Orbán-napi manifesztációig terjed. Ez utóbbi kora délelőttől késő éjszakáig tartó májusi vigalom.

A vallási „formációk”

A hajósi templom funkciói sokat változtak az elmúlt évszázadokhoz képest. Arányaiban ma Hajóson sem járnak többen templomba, mint máshol. Az istentiszteleteken többnyire idősebb emberek — főként asszonyok — vesznek részt. A nagy vallási ünnepeken azonban a fiatalok közül is többen megjelennek. Sok embert vonz az ereklyeként számon tartott Mária-szobor tiszteletére — a hagyomány szerint még az első telepések hozták magukkal az „őshazából” — nyaranta (májusban) megrendezésre kerülő búcsú.

A vallás kapcsán három sajátos jelenségről szükséges szólni.

Legelőször a templom (és a szentháromság-szobor) felújítása kapcsán. A munkálatok előkészítését és megszervezését a falu papja vállalta magára. Ez természetes és önmagában nem mond sokat. A hajósi általános iskola megépítéséből is több szülő, pedagógus s községi vezető vette ki a részét. A két intézmény munkálatainak megszervezése közötti különbségek számba vétele azonban mégis tanulságos.

Az iskola megépítése központi — állami — költségvetésből történt, még akkor is, ha több gazdálkodó egység is kinyitotta a bukszáját. A templom felújításához szükséges több millió forintnyi összeg kb. 90 százaléka viszont közadakozásból gyűlt egybe. Nyilvánvalónak tűnik, hogy amennyiben a „kiutalnak” és a „felajánlok” pálusai között bármely irányban lényeges az eltolódás, akkor az egyén és a község tudatában is arányeltolódás jelentkezhet. A templom felújítása nemcsak egy jelentős kulturális érték közösségi megóvása. Azt is bizonyítja, hogy a hajósiak — attól függetlenül, hogy gyakorolják-e a vallásukat vagy sem — vallásérzületi igényeiket a munkálatok anyagi támogatása révén elégtették ki.

Sok tanulsággal szolgáló másik kezdeményezés az „ifjúsági búcsú”.

A rendezvényeken több száz fiatal vesz részt, akik az ország különböző tá-

jairól érkeznek. Az újabban már két-három naposra tervezett „búcsú” a templomban megtartott vitaindító előadással veszi kezdetét. Ezt követően 15–20 fős kiscsoportok alakulnak, hogy megbeszéljék a hallottakat. Ott telepednek le, ahol helyet találnak. Bent a templomban, vagy ha az idő jó, akkor künn a Kálvárián, a fák alatt, sőt az is előfordul, hogy a községi presszóban vitatkoznak. A programok között nagy szerep jut a *közös éneklésnek*, újabban amatőr színjátszók is tartanak előadásokat.

E jelenség nemcsak a létszám és a korosztály értékrendszere miatt érdemel figyelmet.

Az ifjúság kultúrájának változásait és tendenciáit többen többféleképpen ítélik meg. Egy biztos: a jelenségek (hajviselet, öltözködés, zene, viselkedés stb.) szembavétele helyett inkább a felület mögött meghúzódó összefüggéseket kell feltárni.

Köztudott, hogy bármely társadalomban adva vannak egyidejűleg különböző generációk, amelyek az élethez (a világhoz) való viszonyulásuk, belső rétegzettségük és osztály meghatározottságuk (hogy csupán a legfontosabbakat említsük) mellett tendenciaszerűen különböznek is egymástól. Ilyen értelemben mindenkor létezik nemcsak nemzedékek, de „kultúrák közötti” feszültségek is.

Napjainkban gyakorta használják azt a kifejezést, hogy ellenkultúrák. A fiatalság kultúráján többen a beatkultúrát és annak „holdudvarát” értik. Mások, amikor fiatalokról beszélnek, akkor szubkultúra(k)k emlegetnek. Arra hivatkoznak, hogy a szubkultúra jól kifejezi a különböző helyzetű rétegek (csoportok) egymástól eltérő cselekvését, viselkedését, gondolkodásmódját stb., amely meghatározott szimbólumokban (öltözködés, magatartás, ízlés, tevékenységformák stb.) nyilvánul meg. Vannak, akik tömegkultúra kifejezéssel illetik a fiatalok kultúráját.

Mi kerüljük ezeket a fogalmakat. Ismeretes, hogy a fiatalság gondolko-

dásmódját a brechti felszólítás jellemzi: „vizsgáljátok, szükségszerű-e a megszokott”. S az eredmények fémlélik, hogy a „járatlanért” jelentős eredményekkel gazdagították az autonóm kultúrát és a tradicionális-folklorisztikus kultúrát egyaránt. Igazán azonban mégis a heteronóm kultúra megváltoztatása terén tett sokat a fiatalság. Mondjuk ki bátran: forradalmi módon.

A mindennapok kultúrájának forradalmi megváltoztatása azonban nemcsak új értékeket teremtett. A változásokkal válságok jártak együtt. Egyre több család bomlik fel, növekszik az öngyilkosok száma, emelkedik az alkoholfogyasztás, terjed a különféle drogok szedése. A szexuális szabadság nem csupán a „kötöttségeket” oldotta fel, morális-erkölcsi problémák sokaságát is előidézte. E nemkívánatos jelenségek leküzdésére a *fiatalok egy rétege olyan etikát vall, amellyel vallás-erkölcsi alapokon nyugszik, és amellyel a mindennapi emberbaráti kapcsolatokat megújítását próbálja szolgálni. S ezt manifeszt módon mutatja kifejezésre.*

A harmadik figyelmenre méltó kezdeményezés (jóllehet máshol is találkozhatunk vele) nem csupán érdekesség.

A hívők (s érdeklődők) számára a tisztelendő ország- és világjáró kirándulásokat szervez. Jártak már a Felvidéken, Ausztriában, Velencében és Párizsban, sőt ellátogattak a hajósiak „őshazájába” is.

A plébános az utazásokat — mi *„hit-túráknak”* neveztük el, hiszen a kirándulások célja egy-egy szent hely felkeresése — rendhagyó prédikációkkal készíti elő. Bemutatja a helység szűkebb és tágabb környezetét, kitér az ország társadalmi-kulturális életére.

A „hit-túrák” nemcsak a kultuszhelyek felkereséséből állnak. Elősegítik az egyetemes kulturális értékek élményszerű megismerését, bővítik, alakítják a hajósiak látókörét, a családi közösségek vonatkoztatási-viszonyítási-értékelési alapját.

A művelődési ház funkciói

A művelődési ház tehát nem tekinthető a községi kulturális élet egyedüli és kizárólagos letéteményesének. A népművelők felismerték, hogy a lakosság művelődése szélesebb körű tevékenység, mint amihez a hajósi intézmény lehetőséget képes biztosítani. Jelentősen megváltoztatták hát a művelődési ház tevékenységszerkezetét. Megőrizve a bevált hagyományos formákat (klubokat, szakköröket, ismeretterjesztő előadásokat stb.) új típusú szolgáltatásokat vállaltak fel. Helyet adtak a női fodrászatnak és kozmetikának, az ügyvédi irodának, az IBUSZ-kirendeltségnek és a községi könyvtárnak. A falak között tehát olyan szolgáltatások kaptak teret, amelyeket a helyi társadalom informális fórumaihoz szoktunk sorolni.

Az új típusú szolgáltatások révén — a népművelők által mintegy „intézményesen becsalva a művelődési házba a község ügyes-bajos dolgait” — jelentősen megnövekedett az *intézmény informáló-inspiráló funkciója*. E funkció pedig a község különböző szinterein — a szemtől szembe, a kiscsoportos és a tágabb társadalmi formációkban — eredményesen segíti-támogatja a köz kezdeményezéseit, művelődését.

1. Igen intenzív nevelési-művelődési szinterek a *szemtől szembeniek*. A problémák „négy szemközti” megbeszéléséhez éppúgy lehetőségeket biztosítanak, mint az információk továbbításához és feldolgozásához. A szemtől szembeni szinterek nem csupán a művelődés és a társas kapcsolatok mikroformái. A köz tevékenységének természetes tartozékai is.

A szemtől szembeni szinterek a művelődési ház helyiségeiben legalább annyira megtalálhatók, mint a pincefalu házacskáiban, a község utcáin-terein vagy különféle intézményeiben. A népművelők, tudva, hogy ezen szinterek döntő többsége a művelődési házban kívül funkcionál, felismerték: ki kell lépni a falak közül. Ha azt akarják, hogy nap mint nap élő és eleven kapcsolatba kerüljenek (abban marad-

janak) a hajósiakkal, nekik kell felkeresniük a Fuzsenekker bácsit, a Kati nénit, egyszóval az embereket.

2. A hajósi társadalmat a *kiscsoportok (közösségek)* gazdag hálózata jellemzi. Megtalálhatóak a szakirodalomból jól ismert formációk: az elsőfokú és másodfokú, a kis és a nagy, a spontán és intézményesült csoportok egyaránt. A szorgos megfigyelő hol stabil közösségek részeként, hol az egyszeri — például borkóstolásra — egybegyűlt spontán csoport tagjaként viszonylag jól megismerheti e nevelő-művelődő szinterek működését. Amíg a szemtől szembeni szinterek elvileg bárhol kialakulhatnak, ahol két ember megállhat beszélgetni, addig a kiscsoportos (közösségi) formációk létrejöttéhez feltételekre van szükség. Például legyen hol leülni, a helyiségben többen is elférjenek, esetleg tudjanak valamit fogasztani is.

Fontos szerep hárul a „házigazdára”. Aki lehet hivatalos megbeszélést levezető elnök, vagy sört fizető haver. A „házigazda” személye, lakása, pincéje, pozíciója vagy pénze lehet összetartó erő, de nem jelenti feltétlenül azt is, hogy ő a beszélgetés (vita stb.) formális, esetleg informális vezetője.

Több embert huzamosabb időn keresztül a munkavégzés és a beszélgetés (vita) tárgya-témája-tétje tarthat együtt. Az aktuális probléma megoldásának igénye és a nagyobb horderejű kérdés kollektív megvitatásának szüksége. S ez minden esetben megszabja a „vezető” személyét.

A népművelők e pozíció megszerzésére és megtartására törekednek szinte nap mint nap. Ebből adódik, hogy a művelődési ház mindig fordít nagy figyelmet a község kiscsoportjaira, amelyek egyben a helyi társadalom közvélemény-formálói is. A dominánsan szokás- és hagyományörző értékrendet való sváb családok pozíciójukból eredően, vagyoni helyzetüktől függően stb. ugyanis kisebb vagy nagyobb információs rendszert működtetnek. Ezek hatékonysága változó. Létükkel azonban

színesítik, dinamizálják és jelentősen befolyásolják — segítik vagy gátolják — a köz művelődését.

3. Még a legjobb művelődési házak termei és helyiségei is „bezártságérzetet” kelthetnek az emberben. A „vizuálisan steril” vagy elhanyagolt klubszobák egyaránt „ridegen ölelhetik körül” még a sok vihart átélt művelődő csoportokat is. A települések utcáin és terein — spontán körülmények között — megrendezett programok többek között azért vonzóak a lakosság (és a turisták) számára. Oldódik a művelődési házakkal szembeni tartózkodás, ha a népművelő szabadtéri filmvetítéseket, lakótelepi majálisokat, utcabálokat vagy vásári komédiákat szervez.

Az így elért sikerek miatt a népművelők többsége hajlik arra, hogy valamennyi szabadtéri rendezvényben társadalmi méretű művelődési formát lásson. Pedig a *szélesebb társadalmi közeg* nem azonos a nagy rendezvényeket szervező népművelő területével. A köz teljesítőképességének fokozása, a hátrányos helyzetben lévők problémáinak felvetése, az emberek széles rétegeinek bevonása saját helyzetük meghatározásába és gondjaik megoldásába, örömeik-eredményeik közvetítésébe — más metodikát kíván, mint bármilyen nagy rendezvény megszervezése.

A hajósi művelődési házhoz több olyan kezdeményezés kötődik, amely sok szempontból figyelmet érdemel. Érdemes megemlíteni az egyetemisták és főiskolások évente megrendezésre kerülő közművelődési-szociográfiai táborát, valamint az Orbán-napot. Mindkettő olyan formáció, amely Hajós lényegével kapcsolatos, de túlmutat a község határain.

A *nyári táborok* Hajós társadalmi valóságával foglalkoznak. A beszélgetések (viták) során „kirajzolódik” a község arculata. Idővel még a legapróbb részletekre is fény derül.

Ismertté válnak a községben élők napi örömei, az álmatlanul forgolódnak gondoljai. „A vant elmondani (megmutatni) nem dicsekvés” — hangoztatták a vendéglátók. Az anyagi gyarapodás

mögött nemcsak a munka áll; a talpraálló sváb ember — „azért is megmutatom” — többet, jobbat akaró törekvése is meghúzódik.

A kitelepítések ki tudja hányszor és hányféleképpen elmondott (elmesélt) története már a múlthoz tartozik, de itt-ott még ma is „behegedt sebeket” sért fel.

Feltáru a hajósiak hagyományvilága. A régóta őrizgetett varrottások, a régi ruhák, faragások előkerülnek a szekrények és ládák mélyéről. A fiatalok kedvéért egy-egy idősebb asszony még azt is megmutatja, hogyan működik a rokka. A múlt használati tárgyai az elmesélt történetek látható bizonyítékai. Az öregekkel együtt azonban lassan, fokozatosan eltűnik a jellegzetes fekete színű sváb viselet is. A faklumpákat csak nagyon ritkán veszik elő, csupán a néptáncegyüttes tagjai használják egy-egy műsor bemutatásakor.

A táborok segítik megismertetni a fiatalokkal a történelem konkrétumait, az egyes ember életét és napjaink tényeit. Hozzájárulnak a diákok nemzeti önismeretének elmélyítéséhez. Formálják a hajósiak önazonosságtudatát is. Ezért értékteremtésükben és hatékonyságukban sokszorososan felülmúlják még a legsikerültebb nagy rendezvényeket is.

Sajátos hajósi esemény a májusi *Orbán-nap*. Ezen a napon a község apraja-nagyja „kiköltözik” a pincefaluba. A „borünnepre” rokonokon és barátokon kívül nagyszámú érdeklődő is kíváncsi.

Az Orbán-nap ünnepélyes megnyitójára a pincefalú főterén — a „világ közepén”, ahogy az egyik pince falára felerősített zománc tábla hirdeti — kerül sor. A szőlőművesek és kocsmárosok védőszentjét, a virágzásnak indult szőlőt a rossz időtől megvédő patrónust ábrázoló Orbán-szobor — Vass Csaba szobrászművész fából faragott alkotása — sajátos köszöntését kulturális programok követik. (Egyébként a pincefalú utcácskáiban és terein több fából faragott szobor is látható.

Ezeket az alkotásokat a nyaranta megrendezésre kerülő művésztabor résztvevői készítették.) Reggeltől estig tart a vigalom, a vendéglátás és vendéglátás.

Téved, aki az Orbán-napot „hajósi bacchanáliának” tartja. A „borünnep” — reprezentáló, terméket propagáló, szórakoztató stb. funkciója mellett — a hajósi termelők társadalmi méretű kulturális manifesztációja. Ez a kultúra átfogja a hajósi emberek termelőmunkájának és munkatevékenységének egészét. Ebben az összefüggésben a munka nemcsak a kultúra forrásaként jelenik meg, hanem egyre inkább — különösen az újabb és újabb ismeretek hatására — maga is a kultúra hordozója, vagyis kultúrjelenség. Az Orbán-nap kifejezi a hajósiak képességeit, felkészültségét, a műveltségüknek a munkatevékenységben megtestesülő objektívációit; a munka környezetét és feltételeit; a munkához kötődő hajósiak emberi kapcsolatait; a munkához való viszonyukat és végül a munka termékének kulturáltságát.

Az Orbán-nap egyben a turistaszegzon nyitó rendezvénye is. A művelődési ház, együttműködve a termelőszövetkezettel és a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombináttal, szerződést kötött az IBUSZ-szal. A megkötött szerződések alapján számos csoport érkezik Hajós-

ra. A turistákat a néptáncgyűttes tagjai fogadják táncsal és jellegzetes sváb muzsikával. Zeneszóval kísérik őket a pincefalu házacskái között, ahol a jó kedvről a termelőszövetkezet pincemestere és a boraikat kínáló termelők gondoskodnak. De egyénileg is sok — főként német — turista érkezik. Az idegenforgalomhoz szükséges infrastruktúra még hiányos. A tájba illő és hangulatos Cabernet fogadó csupán tizenkét szobával rendelkezik. Hitelek segítségével azonban sikerült néhány nagyobb, arra alkalmas pincében is lakrészeket létesíteni, s így a turisták hosszabb időt tölthetnek Hajóson.

*

E svábok lakta falu látszatra hasonlóknak tűnt, mint bármely szőlőtermesztéssel foglalkozó település. A település egysége itt is kulturaközvetítő intézményként funkcionál. Alaposabban szemügyre véve azonban kiderült, hogy a helyi kommunikációs színterek olyan sajátosságokkal is rendelkeznek, amelyek Hajóst jelentősen megkülönböztetik más, hasonló nagyságrendű községektől.

ABSTRACT: The students specializing in popular education at a teachers' college accomplished their field work in a relatively closed settlement in which national minorities live. This study makes an account of their experiences, presenting three of the communication scenes of the village: cellar culture, religious formations and events organized by the cultural house.

Jogtudat és tájékoztatás

Az előző számunkban elkezdett cikksorozat írásai a bűnügyi tájékoztatás jogi, erkölcsi és tudatformáló szerepét elemzik, s különböző nézőpontokból ugyan, de szinte egyöntetűen eljutnak a társadalmilag kívánatos tájékoztatás követelményeinek megfogalmazásáig.

Szűk László

Megjegyzések a bűnügyi tudósításról

A legérdekesítőbb bűnügyi tudósítást évről évre a legfőbb ügyésztől kapjuk, aki a szokásos év eleji sajtótájékoztató-

ján ismerteti a bűnözés előző évi adatait. Ezek az adatok évtizednyi ideje a bűnözés növekedéséről tanúskodnak:

Év	Ismertté vált közzéadás bűncselekmények száma	A bűncselekmény elkövetőjét nem sikerült felderíteni
1980	130 470	34 022
1981	134 914	35 804
1982	139 795	39 400
1983	151 505	43 883
1984	157 036	47 692

1977-ben 123 263, 1978-ban 126 907, 1979-ben 125 267 közzéadás bűncselekményt regisztrált a bűnügyi statisztika.¹

Szembevetendő lehet egy időbeli egybeesés: a bűnügyi statisztika az új büntető törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) alkalmazását követően (1979. július 1.) mutat növekményt. Nincs szó azonban oksági összefüggésről. A kedvezőtlen és tartós változás nem a Btk kudarca, és nem is a büntető igazságszolgáltatás gyöngeségének (liberalizmusának) bizonyosága. A bűnözés ala-

kulására ugyanis a jogi eszközök — a közhiedelemmel ellentétben — nagyon is mérsékelten hatnak. A bűnözés, mint azt a kriminológusok osztatlanul vallják: társadalmi termék, a makrofolyamatok által kondicionált társadalmi tömegjelenség. Ezt a kauzális kapcsolatot igazolja a gazdaság elmúlt évtizedbeli „szövődményes gyengélkedése”.²

Sztoriéhség

A fent ismertetett adatok azért is jelentőségteliek témánk kapcsán, mert belőlük kerülhet ki a bűnügyi tudósítások híryanaga. Bűnügyi tudósításon itt már az értendő, amit teljes biztonsággal annak minősít az újságolvasó. Azaz olyan publikációról van szó, amely egy konkrét bűncselekmény miatti felelősségre vonás tényét (menetét) „újságolja el”.

Ennyi ügy — könnyű belátni — akkor sem kaphatna publicitást, ha a napilapok kizárólag bűnügyi tudósítást közölnének. Szelektálni kell és tanácsos is. Ugyan kinek érdekelnének a közönséges ügyek vagy azok elkövetői? Az olvasó — a hírfogyasztó — figyelme a „különleges ügyek” számíthatnak: a súlyos (főbenjáró) vétkek, mint például az emberölés (mióta ember az ember), vagy az olyan ügyek, amelyeket az elkövető személye emel a közérdeklődés magasába (művészek, sportolók, funkcionáriusok). A cselekmény tárgyi súlya és az elkövető jelentékenyebb státusa együtt felfokozott érdeklődést keltethet (például gyilkosság a börtönben, a tatabányai „orvosper” stb.).

A bűnügyi tudósítót — érthetően — nem a „magasabb szempontok” vezérlik a témaválasztásban, hanem az olvasók nyilvánvaló sztoriéhsége, az avatatlanságból is fakadó gyermeki kíváncsisága.

„A belpolitikai hírek közül elsősorban a bűnügyi tudósítások elégitik ki azoknak a borzalom- és extremitás-igényét, akik esetleg a szórazoktatás igényesebb formáit oktató, illetve politikai jellegük miatt utasítják el” — szögezte le *Pelle János*, visszhangot kiváltó dolgozatában.³

A fentebb közöltekkel függ össze az a kritika, amely amiatt éri a bűnügyi tudósítást és a tudósítókat, hogy „A bűnügyi statisztikában a legnagyobb tömeggel szereplő kisebb lopásokról, ittas vezetésről — hacsak nem baleset okozásával kapcsolatban — szó sem esik. Ez dezinformál a bűnözés tényleges helyzetéről.”⁴

„Fair comment”

Hihetőleg annyiban jelentős a sajtó szerepe ezen a téren is, mint általában: a sajtónyilvánosság a társadalmi kontroll túlbecsülhetetlen eszköze és biztosítéka. Ez igazolhatja, hogy akár a jogerős döntés előtt is foglalkozzon a sajtó valamely ügygel. Ismeretes, hogy ezzel kapcsolatban megoszlanak a vélemények.⁵ S szerfelett tanulságos a kérdés történeti megközelítése a vádlott érdekeit illetően. A büntetőeljárás elveit elemezve sajátos tartalommodosulásra figyelmeztet *Bárd Károly* „Így pl. a nyilvánosság vagy a néprészvétel elvei, amelyeket keletkezésükkor arra szántak, hogy a közösségi ellenőrzés útján az eljárás tisztaságát és így a terhelt védelmét szolgálják, ma — amikor a reszocializáció gondolata mindinkább áthatja az igazságszolgáltatást, és ezért a bíróság a terhelt magánéletének részletei iránt is tudakozódik (holott egyébként a személyiségi jogok fokozott tiszteletben tartásának az elvét valljuk) —, egyre inkább szembekerülnek a vádlott érdekeivel, hiszen megfélemlítését, nyilvános meghurcoltatását, megbélyegzését eredményezhetik, sőt meggátolhatják abban, hogy védekezéshez való jogával optimálisan éljen.”⁶

A 111/1980. IM számú utasítás (amely az igazságügyi dolgozókra és az igazságügyi tudósítókra vonatkozik) azt mondja: „A nyilatkozatnál és a cikk megírásánál egyaránt arra kell törekedni, hogy a közöltek megfeleljenek a törvényességi és a jogpolitikai célkitűzéseknek, a tárgyilagos tájékoztatás követelményeinek, egyben erősítsék a törvénytiszteletet és a szocialista jogrendbe vetett bizalmat.” [3. § (1) bekezdés]

Az idézett utasítás nem tesz említést egy múlhatatlanul fontos körülményről: a hírré avatandó esemény aktualitásáról. Am nyilvánvaló, hogy nem lehet ellentétes a Sajtóutasításban megfogalmazott igényekkel. A hírértékű információt visszatartani ugyanis hibával vesződség, miért is otromba hibának kell az ilyes fiáradásokat tartanunk. Mert bölcselkedő intézményfeltés-

sel itt is találkozhatunk. R. R. „ámokfutása” a szegedi börtönben kétségtelesen „rendkívüli eseménynek” minősülhetett. Am nem árt megjegyezni, hogy — mint utóbb a Tájékoztatási Hivatal elnöke megállapította — hiba volt a történeteket szolgálati titokként kezelni. Ezt a helyi sajtónak — mondom itt állampolgári minőségemben — fel kellett volna mérnie, s a hír jelentőségének és a sajtó hivatásának megfelelően vállalnia kellett volna a közlékeny magatartást, illetőleg az abból fakadó konfliktus kockázatát.⁷ A sajtónak az intézmények állapotával, működésével is foglalkoznia kell, éberrel figyelve a közérdek — így a jogos magánérdek — érvényesülését, s adott esetben kifogásolva annak akadozását. Bizonyos, hogy ezen a téren a hazai sajtó fejlődéspályája jelentékeny minősíthető. Az itt jelzett igényt világítják meg *Sólyom* Lászlónak az egykori angliai sajtóviszonyokat taglaló szavai. „A kormányzat tetteinek kommentálása, ahogy az 1868-ban mindennapos, »fél évszázaddal ezelőtt még bírósági eljáráshoz, valamint a szerző és a kiadó megbírságolásához és bebörtönzéséhez vezetett volna«, tanúsítja Cockburn főbíró a Wason v. Walter ügyben. A jogot csak az 1830 és 1840 közötti korszakos társadalmi változás ragadja magával, mely az addigi késeletetett fejlődést felrobbantva kiméretlenül megteremti Angliában a szabadverseny feltételeit. A parlamenti nyilvánosság is megvalósul, s a korábbi partizánakciók helyett a sajtónak »kötelessége« lesz, hogy a közhivatalokat és köztételeményeket szemmel tartsa. A fair comment joga az államügyekkel, bíróságokkal, helyi hatóságokkal foglalkozó tudósítások kapcsán szilárdul meg.”⁸

A sajtó, a valóban elkötelezett sajtó maga is „csinálhat” ügyet: fényt vethet lappangó üzemekre. Spiro Agnew alelnök kényszerű távozása magas posztjáról, majd pedig Nixon elnök dicstelen lemondása: a sajtó, azaz a sajtónyilvánosság bámulatosa lehetőségeit példázák. Kisebb horderejű ügyekben ugyan, de azért mifelénk sem fehér holló az újságírói elszántság. *Brády* Zoltán pél-

dául egy ingatlangyűjtés tilalmas körülményeit szellőztette meg az Új Tükör hasábjain nemrégiben. Szomorú fejlemény viszont, hogy ebből neki támadt törvényszéki kellemetlensége, mint arról *Fekete* Sándor az Új Tükör január 12-i számában hírt adott.⁹

Sajnos az ügy fontos részleteit — már ami a fejleményeket illeti — nem ismerjük. Hümmögünk hát egyet addig is, míg valaki eloszlatja ezt a zavaró homályt.

Nem krimi

Emlegetjük, hogy a bűnügyi tudósítás a bűnözés megelőzésére hivatott.¹⁰ Nem tagadva az ilyen hatás lehetőségét, amondó vagyok, hogy a sajtó lehetőségei a bűnözés megelőzésében meglehetősen korlátozottak (pláne egy viszonylag korlátozott sajtó lehetőségei mérsékeltek). A bűnügyi tudósítás hírt ad a bűnözés létezéséről (amit a sértettek és a környezetükhöz tartozók tagadhatatlanul megbízhatóan érzékelnek), hírt ad a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás gépezetének működéséről. A sztori kapcsán ezt sugallják a bűnügyi tudósítások. Ennyiben kétségtelen a megelőzés szolgálata: ijesztik az elszántakat, figyelmeztetik az ingatagokat. Ezt állíthatjuk teoretikus szinten. Am ha a tényeket tiszteljük, nem becsülhetjük túl a sajtó megelőzési kapacitását. Hízen a magatartásra — így a jogsértő viselkedés kialakulására — nem csupán a bűnügyi tudósítás hat; még az igazságszolgáltatás rendszerének is nyilvánvalóan korlátozottak a megelőzési esélyei. A bűncselekmény ugyanis: problémamegoldó és szükséglet-kielégítő viselkedés (már ami a szándékos bűncselekményeket illeti).¹¹ Máskülönben azt kellene mondanunk, hogy a krimi (detektívregény) a bűnügyi tudósításnál is eredményesebben szolgálja (szolgálhatja) a jogtisztelő magatartás népszerűsítését, mivelhogy a *bűnügyi tudósítás: mini-krimi*.

Így látom jelenleg legalábbis. Bár kétségtelen, hogy jelentős fejlődése ese-

tén jobban pártfogolható a bűnügyi tudósítás mint a bűnmegelőzés eszköze. Ha nem ragad meg a sztori jelenség-szintjén, de összefüggéseket tisztáz és tudatosít; ha a nyilvánosság számára hozzáférhetővé teszi az igazságszolgáltatás működésszféráját, s nem csupán a magánszféra szellőztetésére vállalkozik — a haszna fölbecsülhetetlen lehet. Meglehet persze, hogy ehhez jelenleg nincsenek meg a feltételei. Terjedelempanaszokról olvashatunk például. Való igaz, tudja minden tollforgató, hogy röviden írni: helyénvaló és megokolt kíváncsi ugyan, de inkább ritka erőny az, mint általános gyakorlat. Hát még ha a tömörség igényét a tanulságosság követelményével tetézzük! Bár erre is akad tárgyunkban példa. *Mikszáth* Kálmán a tiszaezlári vérvád tárgyalásairól tudósított. Folytatásokban.¹² S érdekes módon sem az ügyet, sem pedig az ítéletet nem ismertette . . . A bíróság

munkáját, az ügy szereplőit vette szemügyre, s számolt be eltűnődve, s nem apodiktikus határozottsággal arról, amit lényegesnek gondolt. Ehhez képest, visszaemlékezve a tatabányai „orvosper” tudósításaira, úgy rémlik, hogy az újságok mindent pontosan megírtak. De nem tudom felidézni, kik voltak az elhunyt kised szülei. Mintha még nevük sem lett volna szegényeknek. S nem volt arról sem hírem, miként vélekedtek a történetekről.

A bűnügyi tudósításokat azért is elmarasztalják, mert a jogkövetkezmények differenciált rendszere teljességgel ismeretlen a nagyközönség előtt. Ezen a téren valóban nagy a hiányosság. Azt gondolom, hogy szinesíthető (gazdagítható) a kommunikáció. Például perbeszédgyűjtemények közreadásával. Az ilyen kiadványnak nagyobb volna a szellemi haszna, mint a krimiáradatnak.

Jegyzetek:

- 1 *Forrás*: Igazságügyi Statisztika (1982). Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 1983. Legfőbb Ügyészség lg. 100/1985. Legf. Ü. számú tájékoztatója.
- 2 „A gazdasági folyamatoknak a bűnözést meghatározó szerepére ugyancsak értékes bizonyító anyagot szolgáltat Marx és Engels »Belgium, a mintaállam« című cikkében. Statisztikai adatok tükrében mutatják be az ún. »alkotmányos mintaállam« gazdasági állapotát, amely a vizsgált időszakban, 1845—1847 között, jelentős hanyatlásban van. Ez a körülmény növekedő mértékben szüli a pauperizmust.” „De ugyanabban a mértékben — idézi a szerző a klasszikusok véleményét (Sz. L.) —, amelyben a pauperizmus gyarapszik, gyarapszik a bűnözés és demoralizálódik maga az életforrása a nemzetnek, az ifjúságnak.” Lásd: *Vermes* Miklós: A kriminológia alapkérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 67. old.
- 3 *Pelle* János: Információ, szórakoztatás. Reflexiók a tömegtájékoztatásról. *Kritika*, 1979/12. 24. old.
- 4 *Moldoványi* György: Regionális közélet a nyilvánosságról a büntetőeljárásban. (Bécs, 1985. április 10—12.) *Jogtudományi Közöny*, 1985/9. 544. old.
- 5 *Kerekasztal* a bűnügyi tudósításról. *Jogpolitika*, 1985/3.
- 6 *Bárd* Károly: A tárgyalás kontinentális rendszerének bírálata az eljárásjogi irodalomban. (Kézirat.) 4. old.
- 7 „Nem az a káros, ha fény derül valamilyen negatív dologra vagy jelenségre, hanem az okoz sokszor nehezen helyrehozható károkat, ha késünk a tájékoztatással, vagy nem adunk hírt olyan ügyekről, amelyekről már meggyeszte mendemondák keringenek.” Lásd: *Bereczky* Gyula: A helyi közélet és a tömegtájékoztatás. Pártélet, 1986/1. 40. old.

- 8 *Sólyom* László: Az injuria és a személyiségi jogok. „Semlegesség” és technika. *Állam- és Jogtudomány*, XXIV/2. (1981) 249. old.
- 9 *Fekete* Sándor: Védtelt övezetek. *Új Tükör*, 1986. január 12. 21, 23. old.
- 10 Lásd *Lukács* Tibor véleményét a *Jogpolitika* — hivatkozott — ankétján. A tárgy adatgazdag feldolgozására lásd: *Malonyai* Péter: A sajtó szerepe a bűnözés megelőzésében. In.: *A bűnmegelőzésről*. Tanulmánykötet. II. (köt.) Szerk. Szék László. IM Bv. Háziny. 1984. 274—285. old.
- 11 Lásd: *Szabó* András: Bűnözés — ember — társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 97—116. old.
- 12 A tudósításokat a *Pesti Hírlap* közölte. Együtt ezeket lásd: az összegyűjtött művek Tudósítások c. kötetében, *A tekintetes törvényszék előtt* cím alatt. (Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.—T. 1938, 157—253. old.)

Deák András

Krónikus időhiány

Ki tudósítsa a tudósítót? — teszi fel a kérdést — meglehet, félig tréfásan — Bodnár Lajos, s talán nem is gondolja, hogy ezzel mennyire a téma velejébe vág. Mert véleményem szerint — a gyakorlat oldaláról közelítve a bűnügyi tájékoztatás napi gondjaihoz — az egyik legnagyobb probléma éppen az, hogy az újságírók immár krónikus időhiánnyal küszködnek. Képtelenek végigülni napokig tartó tárgyalásokat csak azért, hogy utána egy, legföljebb két-három flekkes tudósítást, riportot készítsenek az esetről. Így aztán informálódásuk óhatatlanul áttételeessé válik, s még valóban az a legjobb eset, amikor az erre legautentikusabb személy, maga a bíró foglalja számukra röviden össze a tényállást. Az valóban szélsőséges példa, amit a szerző említ — hogy tudniillik egy bírósági adminisztrátortól kapott tájékoztatás alapján jelent meg másnap tudósítás az egyik napilapban —, az viszont szinte mindennapos, hogy a kollégák az ügy tárgyalásának részleteiről egymást tudósítják, attól függően, hogy mikor ki ült a tárgyalóterem-

ben. Mert miközben egyikük a tanúvallomásokot hallgatja, a másik riportert a szerkesztőségben talán éppen egy népi ellenőri vizsgálati anyagot tanulmányoz, a harmadik pedig már egy újabb vádiratot olvas. S az ítélethirdetéskor természetesen mindhárman tudósítani fognak a bűnügy befejezéséről.

Nem arról van persze szó, hogy az állandóan növekvő munkateher miatt fel akarom menteni a bűnügyi tudósítót az alapos, körültekintő tájékozódás és tájékoztatás kötelezettsége alól. A kérdés reális megítéléséhez azonban a napi gondok ismerete is hozzátartozik. Mert hiába elemezzük mi hosszú oldalakon át a bűnügyi tájékoztatással szemben jogosan megfogalmazódó elvi követelményeket, hiába filozofálunk a személyiségi jogok tiszteletben tartásának fontosságáról, ha a témában leginkább érintett személynek, magának a bűnügyi újságírónak még az egyes tényállások alapos áttanulmányozására sem marad ideje. S ha mindennapi munkája során mégis megtalálja azt a keskeny ösvényt, ami a bírálat szabadsága és a

becsület csorbítása, a személyiségi jogok megsértése között van, azt többnyire csak sokéves rutinjának, esetleges megérzéseinek köszönheti.

„Szenzációs” ügyek

A praktikus megközelítés könnyen választ ad arra a már számtalanszor felvetett kérdésre is, hogy a sajtó miért akar minden, a nyilvánosság elé tárt bűnügyből szenzációt csinálni, hogy az újságírók miért nem tisztelik eléggé a gyanúsítottak, vádlottak, elítéltek személyiségi jogait. Nos, ez utóbbi kérdés a szerkesztőségekben többnyire fel sem merül. Nyilvánvaló, hogy az olvasó a laptól, a lap szerkesztője pedig az újságírótól minél nagyobb szenzációkat vár. S ez az igény pontosan találkozik az újságíró belső készítetésével, talentumával is, hiszen ő is avégre van a világon, hogy meghökkentse az olvasót, valamilyen szenzációval hívja fel a figyelmet az általa feldolgozott témára. Márpedig a bűnügyi riportázs olyan műfaj, amely szinte tálcán kínálja a kisebb-nagyobb szenzációk lehetőségét. A riportert már csak azért is hajlamos egy kissé sarkítani — hogy azt ne mondjam elferdíteni — a tényeket, mert pontosan tudja: a másnapi értekezleten nem a vádlott vagy az elítélt, hanem szerkesztője fog véleményt mondani az írásáról. Ő pedig nem ismeri a bírósági iratokat, a tárgyalási anyagot, neki nincs mihez mérni a tájékoztatás objektivitását. A megítélés mércéje tehát kizárólag az, hogy a szóban forgó riport mennyire tudja magával ragadni a szerkesztőt és az olvasó fantáziáját, mennyire „emészthetően” tálalja az ügyet.

Ehhez képest igazán másodlagos szemponttá válik, hogy később persze a cikkben szereplő személy tiltakozhat, esetleg még személyiségi jogi pert is indíthat, vagy sajtó útján elkövetett rágalmozás miatt akár vádlottak padjára is ültetheti az újságírókat. Ha éppen nincs ennél nagyobb gondja.

Gyanúsított — vádlott — elítélt

Tudom, furcsa szerep egy országos napilap belpolitikai rovatvezető-helyettesének, aki naponta ad le „szenzációs” bűnügyi tudósításokat tartalmazó kéziratokat, a vádlottak, az elítéltek védőügyvédjeként tetszelegni. Mégis leírom: az a tapasztalatom, hogy a nagyüzemi-vé vált bűnügyi újságírás korában, a futószalagon gyártott sztorik mellett egyre nagyobb a tévedés — s ezzel együtt a személyiségi jogsértés — kockázata és lehetősége. Éppen Bodnár Lajos írása hivatkozik K. Vendel, a somogyi munkásember esetére, aki egy fatális félreértés miatt hatvan napot töltött előzetes letartóztatásban. Elképzelem, ha valamelyik újságíró kolléga riportot készít vele a rendőrségen, mennyire zavarba lehetett volna hozni, milyen arcpírító ellentmondásokat tudtak volna kimutatni a vallomásában. És ezek alapján milyen súlyos következtetéseket vonhatott volna le a néző, a hallgató, az olvasó K. Vendel eltorzult személyiségéről.

Bár az ártatlanság védelmével elvileg mindenki tisztában van, aki bűnügyi újságírással foglalkozik, tapasztalataim szerint a szerkesztőségi gyakorlatban ezt kevesen veszik komolyan. Mivel az esetek döntő többségében a gyanúsítottból ügyis vádlott, a vádlottból pedig elítélt lesz, az újságírókban, szerkesztőkben igazából fel sem merül, hogy a két dolog nem ugyanaz. Stilisztikus szempontok alapján biztosan részletesen megindokolható, miért kell a gyilkosság elkövetésével alaposan gyanúsítható személyt lakonikus tömörséggel egyszerűen csak gyilkosnak nevezni, de a hasonló leegyszerűsítések a személyiségi jogokra kétségtelenül sérelmesek lehetnek, hiszen egy hatósági feltételezést tényként tüntetnek fel. Csaknem ugyanaz a helyzet a vádirati tényállás alapján megírt bűnügyi tudósításokban: az újságíró a vádlottat gyakorlatilag elítéltnek, az ügyészégi megállapításokat bizonyított tényeknek tekintik. Gyakran előfordul, hogy az újságíró kollégák az írásba még nem foglalt ítéletet

a vádirati tényállás ismertetésével indokolják meg, mondván: lényegesen az úgysem változott.

Úgy vélem, a sajtó — a nagyobb, a közfigyelem homlokterében álló ügyeket kivéve — arra sem fordít mindig kellő figyelmet, hogy végigkísérje az elkövető sorsát a büntetőeljárás valamennyi szakaszában, mégha az esetről nem is születik mindig újabb meg újabb cikk. Mert a személyiségi jogok védelméről lévén szó, jogos igény, hogy a tömegkommunikáció ne csak az ítéletek súlyosbításáról adjon hírt. Érezze erkölcsi kötelességének azoknak a jogerőssé vált verdikteknek az ismertetését is, amelyek csökkentették a felelősségre vonás mértékét.

Felesleges akadályok

A gyakorló újságíró, szerkesztő tapasztalatai alapján még egy témát szeretnék érinteni Bodnár Lajos cikke nyomán. Ez pedig a sajtótájékoztatás megtagadása, ami ellen a sajtótörvény előkészítése során többen is szigorú szankciók bevezetését sürgették. A szerző felteszi a kérdést: a szankciókat követelő újságírás vajon elég agilis újságírás-e? A nyilatkozatra való készítésnek nincs más törvényes módja? Anélkül, hogy akár csak megkísérelném a válaszadást ezekre az egyébként cseppet sem lényegtelen kérdésekre, szeretném megjegyezni: az újságíró munkája során még mindig sok felesleges akadályoztatással találkozok az igazságügy területén is. Bár köztudott, hogy a bírósági tárgyalások nyilvánosak, főleg vidéken számtalanszor előfordul: a bíróságon az iratokba való betekintéshez miniszteriumi engedély kívánatik meg. Önmagában az igazságügyi tudósítói státus — s a vele járó igazolvány — is egyfajta diszkriminációt jelent, hiszen a többi

újságíró olykor kirekeszti az alapos tájékozódás lehetőségéből, pedig ők éppúgy a nyilvánosságot képviselik.

Úgy gondolom, rosszul működik az igazságszolgáltatás védekezési reflexe. Nem ab ovo kellene tisztességtávolságot tartani a riporterektől, nem a bizalmatlanság elvéből kiindulva kellene meghatározni a bíróságok és a tömegkommunikáció közötti kapcsolatrendszerét. Nem mondom, hogy nincs szükség egyfajta szűrőre, de erre utólag is lehetőség van. Ha valamelyik kollégánk több alkalommal is bizonyosságot ad arról, hogy visszaél a bírósági tárgyalások nyilvánosságával, ha írásaiban rendre eltorzítja a valóságot, a bíróság által megállapított tényállást, ezt kérjék számon tőle, vonják őt felelősségre. De ne általánosítsanak és ne úgy vonják le a következtetést, hogy a legközelebb hozzájuk forduló újságíró kérései elől eleve elzárkóznak.

A lapok közötti konkurenciaharc az utóbbi időben ismét felelevenítette a kérdést: melyik újságírónak sikerül megelőznie a másikat, melyikük találja először a legújabb sztorit. Úgy vélem, minden magára valamit is adó újságíró szeretné olvasóit elsőként, minél gyorsabban tájékoztatni, s ha betartja a játékszabályokat, ebben a törekvésében támogatni kell. Ezért nem vagyok híve az úgynevezett megállapodásos tudósításoknak, amikor különböző lapok képviselői előre megbeszélik, melyik napra adják le ugyanazt az anyagot. És különösen helytelennek tartom, amikor egyes bírósági vezetők arra hivatkozva tagadják meg a tájékoztatást, hogy a vezetés még nem döntött: melyik lap adhatja le elsőként az ítéletről szóló tudósítást. Mert sajnos a gyakorló újságíró — igaz, kivételesen, de — még ilyesmivel is találkozok.

S utána érthetően nem sok kedve van a bűnügyi tájékoztatás dilemmáiról filozofálni.

Perben a joggal?

Bodnár Lajoshoz hasonlóan, bár kérdőjellel a végén, én is idézem dr. Petrik Ferenc könyvének címét. Sietve megjegyzem ugyanakkor, hogy a kölesönvett és megkérdőjelesített mondatot nem a szerző művével kívánom valamilyen módon összekapcsolni. A bűnügyi, ezen belül konkrétan a rendőrségi tájékoztatásról szeretnék szólni, amire a Jel-Képben megjelent írás adott ösztönzést. A cikkben Bodnár Lajos több kérdést is felvetett, amelyekre joggal vár választ az olvasó, különösen, ha ezek a dolgozatból hiányoznak, még akkor is, ha a szerző nyilvánvalóan vita-indítónak szánta írását.

„Hogyan” tájékoztassunk?

Ha abból indulunk ki, hogy a büntetőjog tudatos és a bűnügyi tudósítás ösztönös, úgy vélem, félretájékoztatunk, nem a kérdés lényegi oldalát elemezzük. Nem egészen világos, mit ért B. L. a bűnügyi tájékoztatás ösztönösségén. Azt, hogy a tájékoztatásra szánt bűnügyek kiválasztása mintegy véletlenszerű, vagy azt, hogy a jogerős bírósági ítéletek előtti tájékoztatás kérdései „de jure” rendezetlenek? Gyanítható, hogy az utóbbit, bár gyakorlati ismereteim alapján megjegyzem, az első kérdéskörben is sokkal nagyobb tervszerűség, összehangoltság lehetne a bűnügyi tudósítások különböző fázisainak előkészítésekor. De milyen jogi rendezés képzelhető el az ítélet előtti bűnügyi tudósításokat illetően?

Alapvető és nemzetközi vonatkozásokban is érvényes az a megállapítás, hogy a közvélemény számára a tömegkommunikációs eszközök jelentik a legfontosabb információs forrást a bűn-

ügyeket, a közbiztonság helyzetét illetően. Mindez a jogi aspektusok felvetése előtt döntően politikai kérdés. Ha azt mondjuk, hogy a közbiztonság megfelelő, alapvetően szilárd, a belpolitikai helyzet kiegyensúlyozottságát, a jó politikai légkör tényét is alátámasztjuk. Márpedig ha a tények ezt bizonyítják, akkor a tájékoztatás és ezen belül a bűnügyi tájékoztatás napi gyakorlatából is ez kell, hogy kicsendüljön. Elképzelhetetlen tehát az a megoldás, amit egyébként B. L. is elvet, hogy a közvélemény csak a törvényes felelősségre vonás után kapjon tájékoztatást a bűncselekményekről. Akkor hát mi a megoldás? Csakis az lehet, ha a bűnügyi tudósításokat társadalmi fontosságuk alapján értékeljük, és minden más szempont ezek után vizsgálunk. Mert a személyiségi jog megsértése nem feltétlen vele járója a bűnügyi tudósításnak, miként a prejudikáció sem. Az pedig eleve megkérdőjelezendő, hogy a bűnügyi és ezen belül a rendőri tudósítás a kritikai műfajokhoz sorolható-e.

Az informátor felelőssége kétségtelenül nagy. Azt ugyanis nem lehet elvárni (és nincs is szükség rá), hogy az országban történt valamennyi bűncselekményt a sajtó útján a nyilvánosság elé tárjanak. A szelektálás mércéje és mértéke a rendőrség, az ügyészség, a bíróság tájékoztatással foglalkozó szakembereire van bízva. Az alapkövetelmények? Minden olyan bűncselekményről tájékoztatni, amelynek nagy a társadalmi veszélyessége, széles közvéleményt érint és a hiteles tájékoztatás erősíti a bizalmat, olyan átfogó tanulságokkal szolgál, amelyek a prevenció vonatkozásában segítséget nyújtanak a bűnüldöző szerveknek és az állampolgároknak egyaránt. A nagy kérdés tehát nem a „miről”, hanem a „hogyan”.

A személyiségi jog védelme

Kétségtelen, hogy a bűnügyi tudósítás egyik legkényesebb pontja a személyiségi jog védelme. De ha a tömegkommunikációs eszköztár bővüléséből arra következtetünk, hogy megsokszorozódtak e jog megsértésének lehetőségei, megítélésem szerint csak annyiban állítunk igazat, hogy több lett a közlési eszköz, több a lehetőség a pontatlan, a valóságtól eltérő írások megjelenésére. Ez azonban egyáltalán nem törvényszerű, hiszen ilyen anyagok közlésére egyetlen szerkesztőséget sem köteleznek! A megjelenés előtti szakmai és önellenőrzési lehetőségek változatlanul megvannak, és a bűnügyi tájékoztatás tartalmi jegyei sem változtak.

Utánajártunk, hogy az elmúlt évek sajtóperei, helyreigazítási kérelmei mennyiben érintik a bűnügyi — ezen belül a belügyi — tájékoztatást. Az elmúlt három esztendőben egyetlen egy ilyen kereset nem volt, helyreigazítási kérelem is mindössze kettő érkezett. Ha ezeket összevetjük az éves átlagban háromszáz körüli, a rendőrségi szak alatt íródott cikkek, kommunikék számával, elmondhatjuk, hogy mind az informátorok, mind az újságírók nagy felelősséggel oldották meg ezt a feladatot, a jogi rendezetlenség ellenére. Az a bizonyos ösvény tehát nem is olyan keskeny, főleg ha körültekintően járnak rajta.

Más kérdés, ha a bűnügyi tájékoztatásnak ezt a fázisát a jogelmélet oldaláról vizsgáljuk, de ismételten hangsúlyozom, hogy ennek elemzése nem szabad, hogy befolyásolja a tájékoztatást. Gyakorlati példák sora igazolja, hogy a megalapozott, megfelelő időben elhangzott, megjelent bűnügyi tudósítás nyomán nem merülnek fel személyiségi jogi problémák. Ha azonban vétenek (akár az informátor, akár az újságíró) a normák ellen, valóban gondok jelentkeznek. Emlékeztet az Üllői úti, amikor egy személygépkocsi fellökött egy segédmotoros kerékpáron közlekedő fiatalembert, majd segítségnyújtás nélkül továbbhajtott. A rendőrségi tá-

jékoztatóban az előbbi mondat fogalmazódott meg, a riporterez azonban „utánajárt” az ügynek, és a sérülttől megtudta, hogy a személygépkocsi vezetője az ő megítélése szerint szándékosan ment neki. Kollégánk ezt már hozzátette a hivatalos közleményhez, sőt „országúti gyilkosnak” nevezte a gépkocsi vezetőjét. Nem hiszem, hogy sok kommentár szükséges ehhez, talán csak annyi, hogy ez volt az egyik tiltakozás, és ez sem a rendőrségi tájékoztatás miatt történt. A másik egyébként egy gazdasági bűncselekmény közlése után érkezett egyik hetilapunkhoz, amikor a gyanúsítottat szabadlábra helyezték, ám az eljárás tovább folyt ellene. Emberrünk sem azt kérte, hogy vonjuk vissza vagy helyesbítsük a korábbi közleményt, hanem annak közlését, hogy már nem előzetes letartóztatásban van. Egyébként ez az egyik kényes pontja a rendőrségi szak bűnügyi tájékoztatásának. Mert itt csak két megoldás lehetséges: vagy megegyezünk a sértettel, hogy a vizsgálat befejeztével, a vádemelési javaslat megtételekor, esetleg a bírósági ítélethozatalkor visszatérünk az ügyre, vagy vállaljuk, hogy esetleg polgári pert indít. Ha azonban tájékoztatásunk megalapozott volt, ennek sincs különösebb veszélye.

Mindezekkel talán sikerült kiegészíteni B. L. dolgozatát és alátámasztani azt a meggyőződésemet is, hogy a korrekt, hiteles bűnügyi tájékoztatás talán nem a legjobb példa az előző számban megjelent cikk első kérdéskörének bevezetésére. A „kritikus tájékoztatás, a valóságfeltáró kritikai műfajok dilemmája” sokkal inkább azért következett be, mert — nagyon leegyszerűsítve — a szocialista demokrácia fejlesztésével párhuzamosan egyre nyitottabbá váló politikai és tájékoztatáspolitikai lehetőségekkel nem megfelelően éltünk. A főhatóságok, hatóságok, vállalatok, intézmények, de a sajtó sem tudta minden esetben megtalálni azt az „ösvényt”, amin biztonsággal járhatnak e műfajok művelői, akik közé megítélésem szerint nem sorolhatók a bűnügyi tudósítók.

A valóságfeltáró szerep

Csaknem teljes mértékben osztom B. L. nézetét, amikor a bűnügyi tudósítói munka alapkövetelményeiről ír. Csupán egy dologban vitatkozom vele: a bűnügyi tudósító valóságfeltáró szerepén. Ha ez a tevékenység a társadalmi háttér bemutatását, a felelősségérzet felélesztését szolgálja (a B. L. írásában megfogalmazottak alapján), akkor nincs baj, ám ha az újságíró egyfajta pótnyomozást végez, már ingoványos talajra lép. De hát ez már az egyéni felelősségérzet kérdése, no és természetesen a szerkesztői kontrollé. B. L. is említette a szolnoki gyermekgyilkosság ügyét. Az ismertetett példákat mi még egyfelől kiegészítünk: amikor a gyanúsítottat első fokon elítélte a megyei bíróság, a lapok többsége eltekintett a mértékadó véleménynyilvánítástól, aztán nem sokkal később ugyanezt tették, amikor az ügy újabb fordulatot vett, ám most már fordított éllel, szinte a mennyországba emelték az érintett személyt. Ebben az esetben egyértelműen az újságírói felelősségérzet hiánya merülhet fel, és felvetődik a bizalom kérdése is.

Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a rendőrség és a sajtó kapcsolatrendszerének meghatározója a bűnözés megelőzésének közös szolgálata, az, hogy e programba az állampolgárokat is mindinkább bevonják, növeljék önmegvédő képességeiket, akkor elengedhetetlen feltételként kell kezelni a két intézmény közötti bizalmat. E folyamatnak szinte napi gyakorlata a közvélemény tárgyilagossága, hiteles tájékoztatása. Minél sikeresebben oldjuk meg ezt a feladatot, annál inkább meg tudunk felelni az állampolgárok elvárásának, és élvezzük támogatásukat is.

Mert a bűnözés azzal nem fog megszűnni, ha a sajtó nem tájékoztat róla, csak egy-egy ítélethozatal után. És, ahogy B. L. is mondja, akkor sincs ez másképp, ha a bűncselekmény egy, a külvilágtól elzárt közösségben történik. Az említett esetben — az előző példával ellentétben — bizony az informátor,

vagy ha úgy tetszik, a döntéshozó felelőssége volt a meghatározó. A szegedi történethez még csak annyit, hogy az említett országos napilap nem „szellőztette”, hanem hivatalos tájékoztatás alapján írta meg az esetet, mégpedig azután, amikor az eredetileg „józanak tűnő megfontolást” revidálták.

Erkölcsi minimum

Végül néhány gondolatot a Kék fény kapcsán. A felvetett kérdésekre egyértelmű választ ad a műsor készítésének gyakorlata. Minden esetben írásos nyilatkozat készül a felvétel engedélyezésére, amennyiben pedig az érintett visszavonja azt, az anyag nem kerül adásba. A gyanúsított tiltakozása ellenére valóban csak nyomós közérdek esetén használják fel a róla és vele készített kép- és hangfelvételeket. Bármennyire merevnek tűnik is a jognak erre vonatkozó kikötése, alkalmazása — a bizalom érdekében is — kötelező. Többször is előfordult már, hogy egy-egy felvétel dobozban maradt, sőt az is, hogy a riportalany „ellenszolgáltatást” kért a nyilatkozatért. A műsor készítőinek alapállása az, hogy sokkal nagyobb kár lenne abból, ha a tiltakozás, visszavonás ellenére is közölnék a felvételt. Egyébként ismereteim szerint az ilyen, adott esetben jogorvoslást követelő kérdésekben a bíróságok illetékesek . . .

Az elmúlt, több mint ötszáz adásban bemutatott csaknem háromezer bűnügyi kapcsán pontatlan közlés, a személyiségi jogot sértő feldolgozás miatt mindössze egy esetben kellett helyreigazítást tenni.

Ami pedig a B. L. cikkében leírt riporteri „szellemi bravúrt” illeti, az ismét egyértelműen az újságírói etika kérdéskörébe, és nem a jogi szférákba tartozik elsődlegesen. Bár az is megjegyzendő, hogy a riportot félbe is lehet szakítani, ha a riportalany személyére nézve sértőnek érzi az újságíró magatartását. Jogos az a felvetés, hogy az „alapos gyanú alaptalannak bizonyulása, a gyanúsított felmentése esetén” általában nem helyes a helyreigazítás.

De az írásom elején említett adatok is bizonyítják, hogy ez mennyire és milyen mértékben befolyásolja, jellemzi a rendőrségi tájékoztatást. Meggyőződésem, hogy K. Vendel esete az igen ritka kivételek és a „fatális” véletlenek közé sorolható. A legkörülbőlőbbben előkészített, tudatos tájékoztatás során is bekövetkezhet egy ilyen „baki”, ami alapján azonban semmiképp sem szabad arra a véleményre jutni, hogy a rendőri szakban folytatott bűnügyi tájékoztatás jogellenes és így felesleges. Sokkal inkább helyes azt a gyakorlatot követni, amit B. L. is javasol: a bűnügyi tájékoztatást végzők (intézmények és a sajtó egyaránt), bármely műfajban gondolkodnak is, nagy felelősséggel foglalkozzanak a bűnmegelőzés égető társadalmi kérdéseivel, munkájukat az információk megalapozottsága, pontossága, a jog és ezen belül a személyiségi jog tiszteletben tartása jellemezze, mert a felelősségteljes közlés, a szakmai jártasság itt (is) valóban erkölcsi minimum. Ha pedig mindez így valósul meg, akkor talán a címben és a B. L. cikkében felvetett kérdés is feleslegessé válik.

„Vásári bűvész”

ABSTRACT: In its last issue Jel—Kép began a series on criminal information. The articles analyze the legal, moral and consciousness shaping role of informing the public on criminal cases and, although from different viewpoints, they almost unanimously formulate the requirements of information desirable under the present social conditions.

Képtelenségek a képregény körül

Egy nemrégiben megtartott konferencián a képregény magyarországi helyzetével foglalkoztak a résztvevők. Az alábbiakban Rubovszky Kálmánnak, a tanácskozási igazgatójának összefoglalóját közöljük, s helyet adunk néhány hozzászólásnak is.

Rubovszky Kálmán

Vita Püspökladányban

A képregény és a tömegkultúra viszonyát elemző konferencia ötlete a Debreceni Akadémiai Bizottság művelődéskutatói munkabizottságától származott. Ez a kollektíva eddig számos más kérdésben teremtett már országos fórumot. Említésre méltó többek között „Tömegkommunikáció és regionalitás” vitája, melynek anyaga épp mostanában látott napvilágot egységes kötetben s nem utolsósorban: a két évvel ezelőtt Nyiregyházán megtartott első képregénytanácskozást is e társaság rendezte.

Az 1985 augusztusában Püspökladányban megtartott újabb eszmecsere célját az előkészítő bizottság a következőképpen határozta meg:

- a konferencia vegye alaposan szemügyre azt a kulturális terméket, amelyet hazánkban képregénynek nevezünk;
- állapítsa meg a képregény helyét kultúránk jelenlegi rendszerében, és tegye fel a kérdést, hasznosítható-e az a szó nemes értelmében is;
- ha úgy látja, tegyen javaslatot, miként lehetne a képregény lehetőségeit is felhasználva gyarapítani kultúránkat.

Kivonatossan hadd jelezzem, melyek voltak azok a kérdések, amelyeket az előkészítő bizottság inspirálására a tanácskozás igazgatójaként megfogalmaztam:

- Mi is az, amit mi voltaképpen képregénynek nevezünk?
- Tudunk-e példákat arra, hogy a képregény a szórakoztató cse-reértéken túllépve a társadalmi viszonyok jobbítását szolgálja?
- Válthat-e valaha a képregény autonóm művészetté, miként a film részben azzá lett?
- Csupán a tömegkultúra műfaja lehet-e a képregény?
- A képregény a legveszélyesebb tényező-e azok között, melyek elcsábítanak az olvasástól?
- Milyen előnyökkel és hátrányokkal kell számolnunk a verbalitás, illetve az (audio)vizualitás birodalmában?
- Van-e jövője hazánkban a képregénynek?
- Milyen legyen egy korszerű művelődéspolitikán belül a modern képregénykiadói stratégia?

Önálló közlési rendszer

Az időnként hevesse váló, de általában barátságossá oldódó vita során a résztvevők véleménye ugyan megoszlott abban, hogy a képregény irodalmi műfaj-e vagy képzőművészeti, a többség azonban azon az állásponton volt, hogy e sajátos jelenség önálló tömegkommunikációs rendszer, mely annak ellenére, hogy ezek vonásait hordozza, nem irodalom, nem képzőművészet és nem film, de a legközelebb a képzőművészethez áll. A mi képregényeink a polgári eredetű *comics*tól némiképp különböznek, de annak csupán szelídített változatai. A *comics*ot a múlt század végén szintén a kapitalista gazdasági változások okozta információszélesítés hívta életre és stabilizálta elsősorban a rövid befogadói idejű, leginkább a kellemes szórakoztatás profitjára alapozó tömegkultúra-üzleti szférában. Véleményünk tehát röviden az, hogy az eddigi *comics*ok többségükben tömegszórakoztató eszközök.

A hozzászólók megerősítették, hogy kutatásaik szerint a képregény a film után a legnépszerűbb közlési rendszer, ezért nagy a képregényalkotók, -kiadók, -terjesztők felelőssége. Jogos a művelődésben dolgozó szakembereknek az az aggodalma, hogy a könnyebben befogadható képregények kiszoríthatják az egyéb közlési rendszereket, főleg a tartalmas és művészi irodalmat. Az azonban, hogy valamely gondolat miféle műfajban, közlési rendszerben s így esetleg képregényformában jelenik meg, nem tekinthető értékmérőnek. A kulturális életben kialakuló formák hierarchizálásának van ugyan alapja, e formákat azonban csak tartalmukkal egyetemben szabad mérlegelni, semmiképpen sem helyes róluk előítéletzerű véleményt alkotni. Ugyanúgy helytelen, ha képregényszerű, a kiadott példányok száma kábit el bennünket, Sem ez, sem pedig az esetleg manipulatív céllal kiadott díjak nem orientálhatnak kellőképpen. Hogy a képregény jó vagy rossz, annak eldöntéséhez az elkötelezett esztétika módszereit és kategóriáit

kell segítségül hívnunk. Ezen az alapon kellene kritikai fórumot teremteni e közlési rendszernek is.

Könyvtári családok

A kritikai szűrés egyik lehetőségét teremtheti meg a könyvtár s főleg a gyermekkönyvtárosok munkája. Ugyanis elsősorban a gyerekek azok, akik képregényt olvasnak. A tanácskozáson jelenlévő könyvtárosok egy része elutasította ezt a kulturális terméket, de „családoknak”, vagyis becsalagatóknak szívesen alkalmazná, más része komoly nevelésbeli felhasználási lehetőséget látott benne. Ezek a könyvtárosok és más felszólalók is érezték, hogy ahogy egyikük fogalmazott: „a képregényfalást” a gyerekek körében nem lehet egyszerű tiltással megszüntetni. (A hozzászóló „képregényfaláson” azt a jelenséget értette, amikor valakik, s főleg a gyerekek kizárólag csak képregényt fogyasztanak.) A tiltás helyett jóval célravezetőbb lenne a kiváltó okok megszüntetése. Ugyanis ezt a problémát is komplex módon, korunk magyar gazdasági-társadalmi környezetébe ágyazva lehet és kell elemezni. A képregény iránti igény csupán a képregényfogyasztók életkörülményekből fakadó műveltségeszményének tükröképe, amit kizárólag neveléssel és könyvtáros rábeszélése révén nem tudunk mássá tenni. Hazánkban — állapították meg a résztvevők — az utóbbi időben a művelődés presztízse hanyatlott, s ezzel párhuzamosan nőtt a könnyebben befogadható vizuális kultúra fogyasztása. A képregény (és általában a képi kultúra) iránti érdeklődést mozdította elő az oktatásnak s ezen belül az olvasás tanításának az ismert iskolai körülményekből fakadó rossz hatásfoka, megoldatlansága is.

A kiadók ugyancsak a hátrányos gazdasági körülmények miatt kénytelenek a nagyobb haszonnal kecsegtető kiadványok felé fordulni, és sajnálatos, hogy ezek egyike, a képregény többnyire megmarad a tömegszórakoztatás szintjén.

Kultúráközvetítő

Felvetődött a hozzászólások során, hogy miért kell ragaszkodnunk a nehezebben befogadható verbális közléshez, mikor a kulturális értékek terjesztésének vizuális lehetőségei is adottak hazánkban. Ezzel kapcsolatban a résztvevők álláspontja az volt, hogy azért a legfontosabb számunkra a természetes nyelv és ennek művészi formája, a szépirodalom, mert általa évezredek gyakorlatára szert téve a legegyszerűbben önthetjük formába gondolatainkat. Az irodalmi alakba öltöztetett közléshez ugyanis nem szükséges rendkívül bonyolult módon és költségesen hang- vagy képfelvételi apparátust mozgatnunk, vagy rajzok tömkelegét elkészítenünk, a közlemény gondolatainkhoz plasztikusan, könnyebben illeszkedik. A korrekciókat viszonylag pontosan lehet elvégezni a közlés során, és a kifejezés pongyolását, felületességét könnyebben ki lehet küszöbölni. Nem tehetjük meg azonban, hogy — különösen az alacsonyabb kultúránívójú felnőttek és a gyerekek esetében — ne számoljunk (a televízióval, a filmmel és) a képregénnel. Sokan ugyanis nem képesek arra, hogy a „betűsivatagon” átrághják magukat, még ha egy részük esetleg érzi is ennek szükségét. Ráadásul a képregény, melyet azért olvasni is kell és könyv alakja van, ilyenformán kultúráközvetítő helyet foglalhat el az irodalom, a művészetek, a tudomány és a tömegek között abban az időben, amikor már a videokultúra és a világtelevíziózás is az ajtónkon kopogtat, s fennáll a veszély, hogy a személyes kommunikáció kiművelésében oly fontos szerepet betöltő irodalmi (verbális) kultúrától még inkább elfordul a jövő nemzedéke.

Számolnunk kell azzal, hogy egy ideig az eszményeket és értékeket — többek között — a képregények segítségével tudjuk csak viszonylag maradóan, mert könyvszerűen is összegyűjthető, módon eljuttatni a tömegekhez. Nincsenek megbízható felméréseink, azonban szinte biztos, hogy a képre-

gényolvasók többsége először és utoljára találkozik ilyen adaptáció révén egy-egy irodalmi művel. Hogy ez valamivel kevésbé legyen így, a konferencia résztvevői, tisztán látva, hogy a kezelés csak felületi jellegű, különféle megoldásokat javasoltak. Az egyik ezek közül, hogy az alkotók az adaptációk címe alatt igen feltűnően jelezzék, hogy a fogyasztó nem az eredetit, hanem annak csupán erősen átdolgozott változatát kapja; a másik, hogy a történetet megszakítanák azzal, hogy utalnak az irodalmi mű lehelyére. Az eszmecsere résztvevői leginkább azonban a tartalmas, erkölcsi szempontból hasznos eredeti képtörténetek gyártását sürgették. Ehhez kétségkívül olyan írókra volna szükség, akik nemcsak képregényeket ontanak magukból, hanem minden porcikájukban jártasak a társadalom minőségi, felsőszintű kultúrájában. Legtöbben mégis az ismeretterjesztő, propagáló és nyelvgyakorlást elősegítő képregényeket sürgették, melyeknek az eddigiéktől eltérő, a gyakorlatnak leginkább megfelelő változatait még ezután kell kidolgoznia egy szakértői csoportnak, melynek megalakulását a minisztériumnak kellene szorgalmaznia.

A vitázók úgy gondolták, hogy szükség lenne egy, a képregényeket minősítő testületre, de abban, hogy ez előzetes cenzúráként működjön vagy utólag névódíjat adjon ki, a minisztériumban vagy az egyes kiadónál jöjjön-e létre, nem született egyetértés. Persze, hogy legyenek szakértők, tudományos módszerekkel is kutatni kellene e témát. Szerencsére a magyar kutatóintézetek ma már nem helyezkednek arra az álláspontra, hogy elutasítanak a tömegkultúra kutatását, mert az értéktelenebb termékeket vizsgál. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtárak és közgyűjtemények nem gyűjtik elég gondosan a korunk szellemi arculatához ugyancsak hozzátartozó tömegkulturális termékeket, s ez ahhoz vezethet, hogy az utókor kutatójában az a benyomás támad: korunkat csak az elit kultúra jellemzi.

A képregény mint tömegkommunikációs eszköz

Még mindig mostohagyermekként kezeljük a képregényt. Még mindig arról vitatkozunk, kell-e egyáltalán, jó-e, hogy van, hogy lehetne ellene védekezni stb. Holott a realitásból kellene kiindulnunk: 1879 az elfogadott dátum, amióta a modern értelemben vett képregényről beszélünk. Nálunk az elmúlt években 30–40 képregény ötmillió példányszámban jelent meg, s ebben az adatban nincs benne a Füles és a hasonlók. Az Egyesült Államokban már a hetvenes években a televízió után a második legtöbbet fogyasztott tömegkommunikációs eszköz a képregény. Jugoszláviában a nyolcvanas évek elejére a televízió és a film után a harmadik helyre került a fogyasztási ranglistán. Már a hetvenes évek közepén a lakáskultúra — vizuális kultúra — életmódvizsgálatban regisztrálhattuk, hogy milyen népszerűek a szöveg megértése híján is az olyan képregények nálunk is, mint például a francia Pif. A rajzvilág figurái megjelentek lakberendezési tárgyakon, használati cikkeken, ruhadarabokon, teret hódítottak a mindennapi kultúrában.

„Magas” művészet helyett?

A képregény fogyasztóiról nincsenek pontos adataink, de feltételezhető, hogy minden társadalmi rétegben nagy számban található, és életkoruk három évtől az emberi életkor végső határáig terjed. Egy 1981-es szegedi vizsgálat szerint a gyerekek 20–23 százaléka rendszeresen olvas, néz képregényt. Vasárnap délelőttönként 20 százaléka néz tévét, és 53 százaléka vesz a kezé-

be képregényt. Kaposvárott 200 megkérdezett gyerek zsebpénzét kizárólag képregényre költi.

Mi a képregény funkciója? Ugyanaz, ami korai elődjének, a középkori falfestészetnek vagy a biblia pauperumnak: világkép-közvetítő, információhordozó s mindenekelőtt szórakoztató. A mindennapi életben természetes szükségleteket elégíti ki leginkább vizuálisan, akárcsak a képiség eluralkodása következtében a televízió, a film, a video, a plakát. Tömegkommunikációs eszköz, mint ez utóbbiak is. Épp ezért ütközik nehézségbe, ha a hagyományos művészeti műfajok esztétikai kritériumai alapján próbálkoznak a megközelítésével, értelmezésével. Nem tekinthető sem irodalomnak, sem képzőművészetnek, még akkor sem, ha grafikusok készítik a rajzokat, és azok képként jelennek meg, illetve a szövegeket szépirodalmi művekből írják vagy adaptálják. Furcsa paradoxon, hogy a képregény létrejöttét a századfordulón az írni-olvasni tudó népeesség növekedése tette szükségessé, mostanában pedig épp az irodalmat és képzőművészetet védők támadják, féltve az irodalmat és képzőművészetet attól, hogy a képregény tömeget von el fogyasztásuktól. Pedig nem irodalom és képzőművészet helyett fogyasztják, hanem vagy amellelt, vagy olyan rétegek kedvelik, akik enélkül sem olvasnák el azokat a könyveket, nem látogatnák azokat a múzeumokat, kiállításokat, amelyek el nem olvasása, meg nem nézése miatt a magas művészet hívei aggódnak. Nem a képregény szorítja ki a szépirodalmat, a képzőművészetet a tömegek érdeklődéséből, izléséből, hanem nincs rá igényük, nem

olyan a szabadidő-szerkezetük, műveltségük, életvezetési mintájuk, hogy abba beleferne más is, mint a tömegkommunikációs eszközök használata. Az az ember — márpedig a magyar társadalom többsége ilyen —, aki napi tíztizenegy órát dolgozik, leginkább pihenni, szórakozni, kikapcsolódni vágyik, és ezt a lehetőséget kínálja a képregény is. A szabadidő újrafelosztásáért vívott versenyben a hagyományos kultúráközvetítő eszközök elmaradtak a tömegkommunikációs eszközök mögött. A tömegkultúra, a tömegkommunikáció pedig újabb s még újabb eszközökkel erősíti meg a többit: a képregényt a televízióval, a televíziót a videóval és így tovább. Ezek mindegyikének megvan a saját specifikumai és saját esztétikai törvényszerűségei, ám rendelkeznek egymáshoz nagyon hasonló tulajdonságokkal, típusjegyekkel is.

Inkább fordítva lehet, mint ahogy a hagyományos kultúrát féltők gondolják: a szépirodalmi adaptációk esetleg felkelthetik az eredeti könyv iránti érdeklődést, és a modernbb formanyelvű rajzok növelhetik a modern képzőművészet iránti toleranciát. Számos televíziós műsor, sorozat után ugrásszerűen megnő a könyv iránti kereslet. Feltételezhető ugyanez a visszahatás a képregény esetében is. Túl sokáig hagytuk figyelmen kívül, hogy az olyan közlési eszközöknek, mint amilyen a képregény is, nyilvánvaló a kulturális, szórakoztató vonzereje, mivel megbízható, állandó anyagot kínál, mérsékelt beleélést, kényelmes figyelmet igényel. Nem lehet egyszerűen „olcsó izgalommá” degradálni; az effajta szórakozás, élmény szükséglet a személyiség számára, életformánktól, az önreprodukció kényszeréből következően is. Ma még aligha tudunk elfogadható szociológiai magyarázattal szolgálni arra vonatkozóan, hogy miért oly népszerű minden szórakoztató műfaj, milyen ösztönzést nyújt a közönségnek, milyen következményekkel jár az egyén, a csoport, a társadalom számára. A képregényről még nem, de a televízióról már tudjuk, s a tömeges eszközhasználatról árulkodó

statisztikák, hatásvizsgálatok igazolják, hogy milyen rendkívüli ez a szórakoztató funkció a gyerekek és a felnőttek szocializációjában egyaránt.

Delejes hatás

A képregény különféle, változó intenzitású érzelmi reakciókat vált ki olvasóiban-nézőiben, közvetett érzelmi élményeket okoz, megindíthatja az identifikációs mechanizmusokat. Ellenzői a keltett emocionális izgalom miatt is támadják, szerintük a képregény sokkáló hatású a morálisan és esztétikailag érzékeny ember, különösen pedig a gyermek számára. Amiatt utasítják el, ami miatt közönsége szereti: szenzációsága, szenzációhajhászása miatt. Korunk emberének visszatérő, állandósult panasza: „velem nem történik semmi” (számos interjúban regisztráltam magam is). A képregény, a video, a televízió a mindennapiság ellentétéként kínálja a történéseket, a szenzációt. *Schramm* fogalmazza így: a tévének „delejes hatása” van a gyerekekre. A képregénynek is. Az aggodalom pedig? Már *Platón* is aggodalmát fejezte ki a meg nem szűrt információ káros hatása miatt a gyerekeket illetően. A képregény olyan kisgyerekekre is hat, akik még olvasni se tudnák, hiszen otthoni környezetükön kívül nincsenek tapasztalataik, és akárcsak a televízió esetében, sokféle olyan helyettesítő élményhez jutnak, amely nyilván túlszárnyalja kognitív képességeiket. Befolyásolja hiedelmeiket, megmozgatja képzeletüket, fantáziájukat. A gyermekek különösen, de a felnőttek is hajlamosak elfogadni és saját körülményeikre is alkalmazni a készen kapott viselkedési mintákat.

Mindez egyébként egyben bizonyíték a képregény tömegkommunikációs eszköz mivolta mellett. Kielégíti a fő kritériumokat: nagy létszámú, heterogén tömegeknek közvetít azonos üzeneteket.

Itt kell beszélnünk arról, hogy a képileg közvetített agresszió, amely sok

képregényben megtalálható, ösztönöz-e agresszív viselkedésre. Úgy vélem, a képregény vonatkozásában is kialakíthatók, ki fognak alakulni ugyanazok a nézetcsoportok, mint a televízióval kapcsolatban. *Himmelweit, Oppenheim, Schramm* és mások szerint a tévében — és így feltehetően a képregényben — látott erőszaknak se káros, se jótékony hatása nincs, kivéve talán az érzelmileg labilis, érzékeny gyerekeket, felnőtteket. *Feshbach, Singer* és mások katarzis-elmélete szerint a nézőben felgyülemlett ellenséges érzelmek csökkenhetnek, sőt megszűnhetnek a tévében — és így valószínűleg a képregényben — látott erőszakos cselekményekben való közvetett részvétel révén. *Berkowitz, Bandura, Hartmann* és mások szerint az erőszak látványa növeli a hajlamot az agresszivitásra, a tévében — és így a képregényben — látott erőszak ösztönző hatású. *Tannenbaum* szerint — s magam is e véleményt osztom — a vizuális kódban folyó kommunikáció, a kommunikációs üzenet a nézőben emocionális ingerületet vált ki, és ez az izgalom határozza meg az agresszív viselkedés mértékét. Az ellenséges és erőszakos viselkedés látása — újra *Tannenbaum* — akár közvetlenül, akár kommunikációs eszköz közbeiktatásával a nézőben izgalomszint-növekedést vált ki, és ez az izgalom agresszív viselkedésre is ösztönözhet.

S ha már szóltunk az agresszióról, említsük meg a másik vádat is a képregény ellen: állítólag a pornográfia terjesztője. Erre kénytelen vagyok azt mondani, hogy nálunk az emberek többségének olyan alacsony a szexuális kultúrája, hogy talán még ez az állítólagos pornó is töredezni a képmutatók álarcát.

Egyébként pedig alig vannak tényleges ismereteink a képregény hatásmechanizmusait illetően. Valószínűleg a képregénynél is érvényesül ugyanaz, ami a televíziós sorozatoknál: az egyik rész hatása áttevéődik a másikra, az ismerettség fokozza az élményt, az emberek többsége kedveli az ismertet — kis változtatásokkal (ezt még a hetvenes

évek elején a festmény-befogadási folyamatról végzett kutatásaimból tudom). Tény, hogy a képregény szűk emocionális skálával dolgozik, sztereotípiákat alkalmaz, idő és tér technikája merőben eltér a hagyományos képzőművészettől. A képregény olyan, mint a mindennapi gondolkodás; antropomorf, pragmatikus, ökonomikus, teleologikus, túláltalánosításokra hajlamos és partikuláris. Ezért is tudja könnyen befolyásolni a befogadót, összetalálkoznak ebben a szférában.

Nincs író, nincs rajzoló

A szöveg „zanzásított” — mondják az értelmiségiek. De ezt a zanzásított szöveget értelmiségiek írják. Ha rossz, ez az írástudók árulása. Magam is „tanultam” egyetemi szigorlatra a „Száz híres regény”-ből zanzásított könyvtartalmat, pedig viszonylag olvasottnak vélem magam a szépirodalomban is. Bevallhatom, egyetlen így megismert regényt se olvastam el később. Gondolom, ha rossz a képregény szövege, eleve nem kelti fel az érdeklődést az eredeti könyv iránt. A képregényírás Magyarországon monopolizált műfaj. Alig egy-két ember műveli. Mint mindenben, itt is meg kellene szüntetni a monopolhelyzetet. Az írókat pedig érdekeltté kellene tenni, hogy ők írják a képregényszövegeket is.

Ugyanez a gond a rajzolókkal. Alig néhány grafikus műveli ezt a cseppet sem könnyű műfajt. Ahogy nincs író, nincs rajzoló sem, panaszkodnak jogosan a kiadók. Micsoda ellentmondás ez! A mi korunk a vizualitás korszaka, a képözöné: filmkép, tévékép, videokép, plakátkép, képregény stb., ugyanakkor a mi kultúránkban hiányzik a rajzolás képessége. Már az iskola is szisztematikusan leszoktatja a kisgyermeket a rajzolásról, akinek pedig ez még természetes nyelve, kifejező eszköze. Közhely: kettévált a képzőművészet. Más kell a közönségnek, mást művel a szakma által elkényeztetett művész. A főiskolán talán meg sem tanul rajzolni. A képre-

gény, a reklám stb. lenézett, „alacsonyabb rendű” műfaj: mintha volna ilyen, és nemcsak jó—rossz ellentétpár létezne. Ez a hierarchikus, arisztokratikus szemlélet megnehezíti, hogy becsülete legyen annak, aki jól rajzol végig egy jó képregényt: *Dürer* sokszorosított lapjai a templomok falán ugyanolyan magas színvonalúak voltak, mint egyedi festményei. Egyébként *Dürer* is azok közé tartozott, akik saját koruk képzőművészetét nem becsülték, és az előző korhoz képest csökkent értékűnek ítélték. Nyilván más műfaj a festészet, a képgrafika, az alkalmazott grafika, mint a képregénygrafika. Lehet, hogy ugyanaz a grafikus ezt is, azt is tud, képes rajzolni, lehet, hogy nem. Egyébként a képregénynél valószínűleg nagyon fontos a történelmi, kultúrtörténeti hitelesség, de a hamisítás veszélye a színházi díszlettervezőnél, a televíziós berendezőnél ugyanígy fennáll. Talán nálunk még valóban nem találták fel, nem tették kulturális fogyasztásra alkalmassá a képregényt — se vizuálisan, se szöveg szerint. Ez azonban már esztétikai kérdés, amit persze a tömegkommunikációs eszközök (televíziós műfaj, plakát stb.) esetében se lehet megkerülni.

Nyíltan kellene beszélni arról is, hogy a képregénykiadás: üzlet, s mert a könyvkiadók egyre inkább rákényszerülnek, hogy a piaci törvényeket s igényeket figyelembe vegyék, jövedelmezősége miatt tettek engedményt e nálunk sokáig előítéletekkel kezelt eszköznek. Nem hivatalos közlés szerint évente 150—200 millió forint hasznot hozhat a képregény. De attól még, hogy üzlet és pénz hoz, kulturális tényező is, hiszen a képcsarnoki kép is festmény, annak ellenére, hogy pénzért árulják.

A képek kora

Nem tudjuk, hogy a hazai képregények milyen világképet tükröznek, mennyire terjesztik az amerikanizmust, a nálunk felemásan létező tömegkultúrát, milyen értékstruktúra szerint szerveződnek

(pontosabban: melyik, hogyan), mennyire követik vagy teremtik a divatot. *Schramm* szerint a tömegkommunikáció azért hatásos, mert átveszi a kommunikáló társadalom funkcióit. Lehetséges, hogy a képregény sikerének, térhódításának is ebben rejlik egyik titka. A másik titkára van olyan hipotézisem, amit később empirikusan is szeretnék bizonyítani. Ez azonban nemcsak a képregényre vonatkozik, hanem a vizuális tömegkommunikációs eszközökre általában. Alapkérdésnek tartom a megértéshez annak megfejtését, hogy miért éppen a mi korunk a vizualitás korszaka, és miért épp a vizuális (képregény, dia, poszter stb.) és az audiovizuális tömegkommunikációs eszközök (film, televízió, video stb.) terjedtek el egymás után igen nagy sebességgel gyakorlatilag a világon mindenütt s minden társadalmi rétegben (természetesen a civilizáció, modernizáció mértékének függvényében — azonban csak idő, technika, pénz kérdése, hogy mindenüvé eljussanak térben is, társadalmi rétegződés szerint is). Itt es most csak felvetni szeretném: a gyermeknél életkori sajátosság, hogy vizuálisan érzékeli a világot, hogy vizuálisan gondolkodik, hogy hat-nyolc éves koráig a rajz a természetes kifejezési eszköz a számára. Kilenc-tíz éves korában zajlik a váltás: az átérés a fogalmi gondolkodásra, a verbális, intellektuális kifejező eszközre. Az a gyanúm, hogy a felnőttek jelentékeny részének rögzült a gondolkodása a hat-nyolc, kilenc-tíz éves szinten, és nem tért át az intellektuális, fogalmi gondolkodásra. Ezért válhat fogékonnyá az új és még újabb vizuális eszközökkel szemben, és ez a szükséglet teremtheti is a vizuális, audiovizuális eszközök sokféleségét. Az analfabétizmus leküzdése mellett másik probléma termelődött ki: tömegek alig tanulnak meg írni-olvasni, és elvágják úgy az általános iskolát, a szakmunkásképzőt, hogy nem rendelkeznek az írás-olvasás készségével. A felnőttkori verbális kultúra hiánya passzivitást, kreativitás-hiányt okoz. A vizualitás előnyei látszólagosak. Ez azonban már messze vezet eredeti témánktól.

A képregény mint műfaj

A XX. századi művészetben nemcsak a műfaji határok elmosódása, egymásba olvadása tapasztalható, hanem az egyes művészeti ágak keveredése, egymásra hatása is. A képzőművészet és az irodalom szimbolizálásából született meg a képregény mint sajátos műfaj, amelynek egyértelmű meghatározása mind ez ideig várat magára. Ma már aligha vitatható tény, hogy a képzőművészeti elem játszik benne erősebb szerepet, s a szépprózára jellemző cselekményesség csupán másodlagos funkciót tölt be. A képregény azonban irodalmi mű is, tehát az irodalmi művek között is számolni kellene vele, ide is besorolandó. Mégsem említik az utóbbi időben megjelenő poétikai szótárak. Vajon azért, mert a tömegkultúra tartozéka, azaz a szórakoztató irodalom műfaja vagy egyéb oknál fogva? Viszont a kimit, a detektívregényt már nemigen mellőzik a szakkönyvek, és a szórakoztató irodalom egyéb műfajai is helyet kapnak a poétikai szótárakban.

A továbbiakban próbáljuk megvizsgálni a képregény és az irodalom kapcsolatát. Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy az irodalom nem egységes rendszer, nagyon is összetett és bonyolult szisztéma, amelyhez bizonyos alrendszerek is kötődnek. Tudvalevő, hogy elsődleges funkciója az esztétikai funkció, de szerephez juthat benne az ismeretterjesztés, a szórakoztatás, a kikapcsolódást, a nevelés stb. is. E funkciók csupán kiegészítik az esztétikai funkciót, semmiképpen sem veszélyeztetik annak elsődlegességét. De az irodalomnak mint egésznek vannak olyan alrendszerei is, amelyekben nem az esztétikai funkció az elsődleges,

hanem a fentebbi funciók valamelyike kerül előtérbe. Ilyen példának okáért a szórakoztató irodalom, a tényirodalom, a tudományos-fantasztikus irodalom, a gyermek- és ifjúsági irodalom és a népművészet (a folklór). Természetesen nem megy ritkaságszámba az sem, amikor az egyes alrendszerek között átfedések, áthajlások tapasztalhatók. Nos, ezek után feltehetjük a kérdést: hová sorolható a képregény mint műfaj? Szinte banálisan hangzik, hogy a tömegkultúra műfaja s mint ilyen, a szórakoztató művészet egyik válfaja. Alapvető tulajdonsága és funkciója a szórakoztatás, egyik legfontosabb ismérve az egyszerű, minden bonyolultságot háttérbe szorító hatáskeltés. Ugyanakkor még egy szubszisztéma igényt tarthat rá, mégpedig a gyermek- és ifjúsági irodalom. Úgy tűnik, a tényirodalom vagy akár a science-fiction inkább témát szolgáltathat a képregényszerző számára, de a téma feldolgozását illetően eltávolodik ezektől a műfajoktól.

Nem mindennapi hősök

Ennek kapcsán általában két szinten beszélhetünk a képregényről mint műfajról. Egyrészt része, szerves eleme a szórakoztató művészetnek, másrészt egyes válfajai egyértelműen a gyermek- és ifjúsági művészetet gazdagítják. A szórakoztató művészet sajátos ismérvei között tartjuk számon a cselekményességet és a közvetlen hatáskeltés igényét, a történetből származó tanulságot, az érzelmosséget, vagyis a feszültség- és izgalomkeltésre irányuló törekvés túl-

exponáltságát. A szórakoztató művészet sajátos jelrendszere segít az esztétikailag igényes irodalom fejlettebb és bonyolultabb struktúráit közérthetőbb formába önteni, úgy alakítani, hogy azt az átlagolvasó is magáévá tehesse. Egyszerűbb formáival az átlagolvasót is előkészítheti az igényesebb struktúrák befogadására, megértésére. Mindez teljes mértékben vonatkozik a képregényre is. A Tarzan-történetek feldolgozása például kiindulópontként szolgálhat egyéb egzotikus történetek megértésére.

A képregény, mint a szórakoztató művészet tartozéka strukturális összetevőit, azaz a cselekményességet, az emocionalitást és egyéb módszereit a „magas” (elit) irodalomból meríti, ugyanakkor e tulajdonságokat túl is exponálja, fel is erősíti. A főhős szerepe általában túlméretezett, ennek következtében a képregény hőse nem lehet egyszerű figura, hétköznapi ember, csak valamilyen rendkívüli, fiktív vagy nem fiktív szereplő, aki főleg tetteivel nő az átlagember fölél. A főhős közreműködésével a jó és a rossz erősen polarizálódik, s erre a felfokozott kontrasztra épül a mű feszültsége. Ezzel összhangban van a fantázia jelentős szerepe is, amelynek segítségével az olvasó egzotikus vidékekkel ismerkedhet meg. A kaland szintén helyet kap a képregényekben, mert hiszen sosem egyszerű, hétköznapi események iránt tanúsítanak a szerzők érdeklődést, hanem a csodával határos, nemegyszer irreális történeteket dolgozzák fel. Mind a szórakoztató irodalom egészét, mind a képregényt a nem mindennapi emberi sorsok és hőstettek jellemzik. A Tarzan-téma mellett Jonathan Swift Gulliver-regényének egy-egy epizódja, mozzanata is megelevenedik képregényként, de ugyanez vonatkozik Münchhausen báró kalandjaira vagy Don Quijote és Sancho Panza ízes történeteire, Naszreddin Hodzsa sztorijaira, és így tovább. A képregényalkotások éltető elemei a történelemből vett témák, az életrajzok, a kalandokkal túlfűtött események. Az izgalomkeltés igénye, a

hatás túlzott keresése készíti a képregény szerzőit, hogy az említett témák mellett a krimi- és történeteket, valamint a detektívregényeket is feldolgozzák. De ha a téma megfelelő cselekményt kínál, akkor a science-fiction alkotások is, sőt olykor-olykor a tényirodalom egy-egy műve is a képregény tárgyává válik. Ámde hogyha a feldolgozás kritériumai-
ból indulunk ki, akkor azok is elsősorban a szórakozás céljait szolgálják.

Metaművek

Engedtessek meg, hogy kisebb kitérőt tegyek! Csehszlovákiában a hatvanas évek végén egyre-másra jelentek meg a képregények önálló füzetekben, folyóiratokban, napilapokban, de a konzolidáció éveiben fokozatosan kimaradtak az újságok és folyóiratok hasábjairól, bár hivatalosan — tudomásom szerint — senki sem ítélte el. Az ideológia ugyan nem üzent hadat e műfajnak, de a programba valahogyan nem illett bele; túlságosan semmitmondónak, csak a szórakozás igényeit kielégítő műfajnak tűnt ahhoz, hogy a jelentősebb problémákat felvető lapok közlésre alkalmasnak tartsák. Egy területről azonban mégsem szorult ki a képregény, mégpedig a gyermekek számára megjelenő folyóiratokból! Ezen a téren nem kivétel a Szovjetunió sem. A Misa nevű képeslap minden egyes száma közöl képregényt, s olyan kiváló rendező is a szerzői között tartható számon, mint Szergej Mihalkov. A mai gyermekek, de részben a fiatalok is szinte megkövetelik a folyóiratoktól, hogy képregényt is tartalmazzanak.

Mármint felmerülhet a kérdés, hogy miben különbözik a szórakozás igényeit kielégítő képregény a gyermekek, illetőleg az ifjúság részére készülő képregényektől. Vajon az effajta mű nem mutatja ugyanazokat a sajátosságokat, jellemző vonásokat, mint a felnőttek szórakozását, szórakoztatását célul tűző kiadvány?

Előre kell bocsátanunk, hogy a határok valóban nemegyszer elmosódnak, az

átfedések, áthajlások törvényszerűek, bizonyos kritériumok szerint mégis megvonható a határ a két szubszisztéma között a képregény kapcsán is. Tudvalevő, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom epikai műfajai között számon lehet tartani a mesét, a mondát, a regény egyes típusait (a kalandregény, a tudományos-fantasztikus regény, a lányregény, a tényirodalom egyes válfajai tartoznak ide elsősorban). Igaz, itt sem lehet kizárni a szórakozás igényét, de a gyermek- és ifjúsági irodalomra egyéb feladatok is hárulnak. Emeltesre méltó közülük a didaktikai funkció, amely nem hiányzik Walt Disney képregényeiből sem. Ebből következik: a gyermekek számára készült képregények általában hangsúlyozzák a nevelői célszót, bármilyen témát tartalmaznak is. Legyen az mese, tudományos-fantasztikus történet vagy non-fiction tárgyú alkotás, a képregénnyé való adaptálás során felerősödik benne a didaktikai szempont.

Köztudomású, hogy a képregény mindenfajta témát felöllelhet, amely kielégíti a gyermek- és ifjúsági irodalommal szemben támasztott követelményeket. A kérdés mármost az, hogy milyen funkciót tölt be a szubszisztémán belül a képregény. Általában fontos tulajdonságai közé tartozik metaszövegszerűsége, azaz egy már előbb létrejött műhöz való kötődése. Azt a jelenséget értjük ezen, amikor a szerző bizonyos értelemben valamilyen más műre épít, abból indul ki. Ilyen esetben a szerző a befogadó szerepét tölti be elsődlegesen, s az immár befogadott (ismert) témát saját elképzelései szerint adaptálja, formálja át, történetesen képregénnyé. Természetesen ez nem zárja ki, sőt egyenesen feltételezi az alkotó módszert! A mintául szolgáló mű ugyan inspirációs bázissá válik, a későbbi szerző mint befogadó a mű hatása alá kerül, értékeli, de vitázhat is vele, parodizálhatja is. Ilyenek a travesztia, a paródia, a költeményről szóló költemények esetei, de ide sorolható nem egy rádió- vagy tévéjáték, dráma is. Az ilyen művek a mintához, a másik

műhöz képest metaművek, azaz másodlagos alkotások a szó nemes értelmében. Az iskolai irodalmi nevelés ma egyenest feltételezi az effajta művek létrejöttét, s ilyenkor az irodalmi szöveg csak kiindulópont, alap, amely metaművek egész sorát keltheti életre. Egy-egy irodalmi műből születhet képzőművészeti vagy zenei alkotás, illetve rádió- vagy tévéjáték. Mindezzel az elmélet eddig is számolt, ám a képregény hasonló küldetéséről, jellegéről nemigen vett tudomást. A képregény ugyanis éppúgy jelentős szerepet tölthet be az irodalmi nevelésben, az irodalmi művek megszerettetésében, mint az előbb említett műfajok mindegyike. Ebből következik: az iskolai gyakorlatban helye ott van az úgynevezett komplementáris parafrázisok, parafrasztikus művek sorában, amelyek az iskolai (oktatási) metaszövegek sajátos típusát képviselik. (Ilyen például az irodalmi szöveg képben, rajzban való megörökítése, átírása, zenei művé való átalakítása, megfilmesítése, tévéjátékká, rádiójátékká való adaptálása stb.).

Hatáskeltő eszközök

A képregény tehát fontos funkciót tölthet be az irodalmi műveltség növelésében, hozzájárulhat az irodalmi ismeretek elsajátításához is. Ezzel kapcsolatosan érdemes megemlíteni azt a közismert tényt, hogy a mai gyermekek és fiatalok már nem „falják” olyan módon a könyveket, mint az egykoron divatban volt, viszont bizonyos témák ismeretére, birtokbavételére feltétlenül szükségük van. Nos, ezen a téren is jelentős szerepet tölthet be a képregény! A maga változatosságával, de ugyanakkor egyszerűségével is fontos irodalmi ismeretekkel gazdagíthatja az olvasót, irodalmi típusokkal, hősökkel ismerkedhetünk meg a képregény olvasása során.

Az említett funkció nyilván az újabb fejlődés eredménye, hiszen az eredeti elnevezés, a comic strip, elsősorban a komikus, a humortól átítatott

képregényekre utalt, amilyenek manapság is garmadával születnek. Ilyen alapon a képregény műfaja visszavetethető egészen a középkorig, amikor például a reneszánsz kori Lengyelországban vagy Oroszországban a kép a vásári naptárakban a verbális szöveg kiegészítésére (illusztrálására) szolgált. Természetesen a kép és a szöveg egyenértékűsége, szimbiózisa újkeletű fejlemény, s aligha vitatható a filmművészet közrejátszása a képregény létrejöttében. A képek egymás mellé állítása, a vágás alkalmazása már ön maga is drámaiságot kelt, amire már a múltban is rámutattak (Hernádi Miklós). Ez a drámaiság a szórakoztatást biztosító alkotások sajátja (ilyen jellege van történetesen a detektív- és kalandregénynek, a kriminek stb.), de a gyermek- és ifjúsági irodalom is megköveteli az ilyenfajta cselekményfelépítést. A képregény — a filmhez és a tévéjátékhoz hasonlóan — a cselekmény dinamizmusát nemcsak a kép segítségével valósítja meg, hanem a vágás eredményeképpen kidomborodnak benne az egyes mozzanatok, a cselekmény legjelentősebb motívumai, s kimaradnak a közérthetőek, a redundánsak. Ugyanakkor az egyes képregényekben a színek gazdagsága az expresszivitás hordozója, kifejezője. De nemcsak a színek élénksége, valamint a testrészek deformálása (az orr, a száj, a fül stb.), hanem a verbális szöveg szintjén is hasonló jelenségekkel állunk szemben. A használt mondatok és szavak szintén a drámaiság irányába hatnak: az elliptikus (kihagyásos) mondat szerkesztés, a prozopézisok és apoziopézisok mellett a grafostilisztikai eszközök is fokozott mértékben szerephez jutnak. Ezek közé soroljuk a felkiáltójeleket, a kérdőjeleket gyakori használatát, sőt a kiemelés a szó deformálása útján sem ritka jelenség a képregényben. A betűk nagy-

ságának, a felkiáltó- és kérdőjelek megduplázásának, sőt megsokszorozásának is jelentős szerepe lehet egy-egy képregényben. A mondatok között — főleg a párbeszédekben — nem szoros a kötődés. A lényeges jegyek és mozzanatok felnagyítása, illetve kisebbítése jobbára ugyan képzőművészeti eszközökkel történik, de ilyen tulajdonságok valamelyest a verbális szöveget is jellemzik. S minthogy a cselekmény elsődlegességéhez aligha férhet kétség, e sajátosság az igék gyakori használatához vezet.

Minthogy a képregény nem idegenkedik a science-fiction és a non-fiction témák feldolgozásától sem, érdemes felfigyelni a szavak használatára is. A publicisztikai stílushoz hasonlóan előtérbe helyezi a közismert szavakat, és ha a szakterminológia területéről alkalmaz kifejezéseket, akkor azokat valamilyen módon magyarázza is. Egyébként a képregény — a publicisztika kritériumaihoz hasonlóan — kedveli az expresszív, túlzást sugalló kifejezéseket; ezzel szemben a szóképek előfordulása majdnemhogy kizárt, mert veszélyeztethetné a közérthetőséget. Vagyis a képregény előtérbe helyezi az egyértelmű és konkrét szavak alkalmazását.

A gyermekek számára írott comicsban érdemes még egy fontos tünetre felfigyelni: gyakoriak benne a bevezetők, amelyek nemcsak a képregény könnyebb megértését szolgálják, hanem bizonyos irodalmi műveltséggel is felvértezik az olvasót (ilyen a Gulliver-téma rövid ismertetése, a szerző bemutatása, Naszreddin Hodzsa vagy Münchhausen báró jellemzése stb.). Ez azért is fontos, mert egy-egy regény az átírás során elveszti epikus túltelítettségét, túlbujánzó medrét, s az adaptáció már inkább valamiféle képnovellet juttat eszünkbe, s nem regényt.

Irodalom

- Hernádi Miklós: *A képregény szükséglete*. In.: Gellért Endre: *A képregény története*. Budapest, 1975. 3—20.
- Kopál, Ján: *Literatúra pre deti v procese* (A gyermekirodalom fejlődésben). Bratislava, 1984.
- Liba, Peter: *Kontexty populárnej literatúry* (A populáris irodalom kontextusai). Bratislava, 1981.
- Mihálik, Peter: *Kapitoly z filmovej teórie* (Fejezetek filmelméletből). Bratislava, 1983.
- Mukarovsky, Jan: *Studie z estetiky* (Tanulmányok az esztétikából). Praha, 1966.
- Popovic, Anton: *A műfordítás elmélete*. Bratislava, 1980.
- Sz. Szabó László: *Ízlés és közművelődés*. Budapest, 1978.

*Szilágyi Erzsébet***Képregényszagú világ**

A tömegszórakoztatás különböző műfajait, formáit, kifejezési lehetőségeit nagyon ritkán szoktuk sorra venni. Leginkább csak azokra figyelünk oda, amelyekben már esztétikai mércével is mérhető művek is születtek. Így nem szentelünk sok figyelmet a képregényeknek, hisz nálunk ezek még nem váltak a tömegszórakoztatás olyan részévé, mint nálunk nyugatabbra vagy keletebbre levő országokban. Pedig ha átnézzük a napi- és hetilapokat vagy az utóbbi időben gombamódra szaporodó (nemegyszer színvonalas) képregényeket, akkor kiderül, hogy lassan a magyar piac is telített lesz. Igaz, a fogyasztói társadalmakra jellemző gazdag áru kínálattól még nagyon messze állunk. Egyes becslések szerint körülbelül ötmillió példányban jelentek meg a legkülönbözőbb képregények, melyek között a történelmi regény és a sci-fi vezet.

Mi a képregény?

És rögtön itt vagyunk egy fontos kérdésnél: mi a képregény? Az irodalom és a képzőművészet határesetete? Mindkét kifejezési forma hívei élénken tiltakoznak ellene. Netán önálló műfaj, a tömegszórakoztatás egy sajátos területe, formája? Hajlunk ez utóbbi besorolás elfogadására. A képregény a *tömegkommunikációs eszközök egy sajátos fajtája*, mely még (legalábbis nálunk) kialakulatlan. Módszereit és témáit (ismét azzal a megszorítással kell élni, hogy legalábbis nálunk) az irodalomból, a képzőművészetből, a filmből, a televízióból és a reklámból meríti. Sokszor e területekhez kapcsolódva próbál valami specifikumot kialakítani.

A képregény erősen sokkoló vizualitásra épülő, modern civilizációkban egyre nagyobb jelentőségűvé válik minden generáció életében, és mivel azon-

nali hatást akar elérni, nagyon sok területen felhasználható. Így lehet egy képregény a műveltség jelentőségét hangsúlyozó (ha ismert klasszikus művet adaptál), ismeretterjesztő (ha történelemtől, érintkezéskultúrától stb. szól) éppúgy, mint tisztán szórakoztató (sci-fi vagy krimi).

A képregényre — jelenleg még sokkal inkább, mint a többi nagyobb műveltség területén — a tömegkommunikációs eszközre — a nagyfokú leegyszerűsítés (a sematizálás), a néha túl direkt fogalmazás jellemző. Ezért fontos, hogy amikor sokkoló, azonnali hatásra törekszünk, vajon milyen értékek, normák fogalmazódnak meg benne.

Művelődés és szórakoztatás

Az 1970-es évek elején az MTA Szociológiai Kutatóintézetében H. Sas Judit és Háber Judit vezetésével az általános iskolai tankönyvek társadalomképét elemezték, és többek között a tankönyvszagú világ sémáiról, szerepeiről, magatartásformáiról írtak. Arra a megállapításra jutottak, hogy a tankönyvek sajátos világot mutatnak be, amelyben minden tökéletes, stabil, a kétely legkisebb árnya sem férhet semmihez.

„Az idill abból származik, hogy ezt a világot, az ábrázolt helyzeteket, élettevékenységeket, kapcsolatokat, hagyományos szereprendszert mindenki által elfogadják, a «minden világok legjobbjának», érdekesnek, öröknek ábrázolja, amit senki nem akar megváltoztatni, amit senki nem kérdőjelez meg.”*

H. Sas Judit elemzése adta az ötletet, hogy nézzük meg, milyen a képregényszagú világ.

A Füles hetilap utóbbi években megjelent képregényeit olvastuk végig, és ezeket áttekintve próbáljuk felvázolni a képregényszagú világ jellegzetességeit. Azért választottuk a Fület, mert az egyik legnagyobb példányszámú hetilapunk, és olvasótáborát jelentős arányban fiatalok alkotják**. Úgy gondoltuk, hogy megnézzük, vajon a tankönyvszagú világ mellé milyen képregényszagú világ társul, amely a fiatalok értéktudatát, nemi szerepkészleteit közvetett formában alakítja.

A Füles képregényeit átolvasva meg kell állapítanunk, hogy a szórakoztató funkciót nagyon erősen társítják a művelődési funkcióval, hisz szinte mindig egy számban a három képregény közül legalább az egyik klasszikus író művéből készült. A szerzők között megtalálhatjuk Jókai Mórt, Vörösmarty Mihályt, Jules Vernét, Charles Dickenst, Stendhalt stb.

Hogy a klasszikusok műveinek képregényként való megjelenítése jó vagy rossz, nem lehet rövide zártan eldönteni. Vajon e művek elolvasására szoktat, vagy éppen ellenkezőleg, leszoktat az elolvasásukról? Nem tudjuk, hisz mindkettőre van példa. Igaz, hogy a képregény megértése könnyebb, kevesebb szellemi erőfeszítést igényel, mint egy regény elolvasása. De vajon nem jobb-e, ha legalább képregény-fogyasztó a funkcionális analfabéta (akiknek a száma tragikusan nő)? A kérdés megválaszolhatatlannak tűnik.

De nem is a kérdés megválaszolására akarunk vállalkozni, hanem a jelenség elemzésére és néhány újabb kérdés feltevésére.

* H. Sas Judit: Nőies nők és férfias férfiak. A nőekkel és a férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja. Budapest, 1984. Akadémiai Kiadó, 212. o.

**A Füles 1984-ben 611 000 példányban jelent meg. Az RTV Újság és a Nők Lapja előzi meg a ranglistán 1 327 000, illetve 960 000 példánnyal. Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1985., Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat.

Férfitársadalom

A tankönyvszagú világban egy sajátosan szerveződött társadalom működik, amelyben a férfiak, az apukák teremtenek, alkotnak, megjavítanak stb., a nők, az anyukák pedig otthon tevékenykednek, a gyerekeiket tisztán tartják, gondoskodnak férjükéről, a családjukról stb.

Természetesnek tarthatjuk, hogy a képregény még jobban leegyszerűsíti a némi szerepkészleteket, még inkább sémákkal dolgozik. Mégis meglepő, hogy a képregény-társadalom abszolút férfi-központú, minden érték, minden aktivitás a férfiaktól indul ki. A kezdeményezést, a gondolkodást, az ötletadást, az ötletmegvalósítást egyedül a férfihősök kapják a szerzőktől ajándékba. A nők csak mellékszereplők, szépek és főleg nagyon-nagyon fiatalok, akikre a szex, az erotika miatt van szükség ebben a képregény teremtette férfitársadalomban. A férfias értékeket tartalmazó világban a nők csak segítő, kiegészítő figurák. Érdekes, hogy ez még abban a képregényben is megfigyelhető, amelyben a szerző ügyelt rá, hogy sok női hőst is szerepeltessen. Így például az 1984-ben megjelent A csillaghajó üzenete című képregényben (szöveg: Cs. Horváth Tibor, rajz: Zórád Ernő) hiába rendelkezik Majona, az orvosnő több úrhajós tapasztalattal, mint az először repülő Rod. Mégis Rodnak jut a kezdeményezés, a helyzetmegoldás lehetősége: egyszerűen mert férfi, többre képes nő társánál.

Hogy néha igen bántó előítéleteket is tartalmaznak ezek a képregények, arra kiváló példát találtunk a Hajdúk kapitányában ugyancsak 1984-ből (Fehér Tibor regénye nyomán írta: Cs. Horváth Tibor, rajzolta: Zórád Ernő).

A képregény egyik legellenzenvesebb figurája Demeter, aki gyermekként került a Kereki kastélyba, ahol nagy szeretettel veszik körül, bár kis fenntartással kezelik, mert „szőke a haja és szep-lős”. Demeter nem tagadja meg a benne csörgedező vért. Hisz mint német, a magyarok árulója lesz. Von Lüttenberg ugyancsak gonosz német, aki magyar falvakat pusztít, ártatlan embereket öl meg. Mégis tisztességesen temetik el, mert fogságában Kereki Mihállyal vitézül megvív. Neki minden megbocsátatik, mert jól vív. A férfiak kemény világában az egymással szembeni kiállítás, a párbaj számít, az adott szó a férfiak között. A nők ehhez nem értenek, nem is figyelnek rá.

Amíg a nőknél a test, a meztelenség hangsúlyozása a fontos, a férfiaknál az izom, az erő bemutatása.

Ebben a képregényszagú világban a rend fenntartása vagy helyreállítása a férfiak feladata, mert csak ők látják át, miben is áll ez a rend.

Nagyanyáink értékei

1984-ben a Füles 7. számától a 20-ig jelent meg 14 folytatásban a Eugene Labiche: A florentin kalap című bohózatából készült képregény (írta: Cs. Horváth Tibor, rajzolta: Koressmáros Pál).

A múlt századi ősbemutatótól kezdve mindig óriási közönségsikert arató bohózat a férfiak és a nők kapcsolatát, de legfőképp az öröknek mondott intézményt, a házasságot teszi kedvesen nevetségessé. A bohózat iróniája csupán a képregény vizualitásában tükröződik. Ezek a rajzok a múlt századi, a századfordulós képregények stílusát idézik, figurái esendő, piperkőcök stb.* A flo-

* A képregények vizuális stílusának elemzésére eddig még nem vállalkoztunk, pedig arról is hosszán lehetne, sőt kellene értekezni. Nagyon sok bennük a jellegtelen, egyformának tűnő figura. Szinte alig találni olyan régi időkben játszódó képregényt, amely képes volna érzékelteni a kor vizuális stílusát. A ritka kivételek közé tartozik A florentin kalap, amelynek éppen ez az erőssége.

rentin kalap már színpadi változatában is a férfiak világirányító, világszervező készségét mutatta be, de Labiche ereje éppen abban rejlett, hogy képes volt ironikusan érzékelteni ennek látszatjellegét, nevetségessé tenni a hazug, polgári erkölcsöket. A férfiak irányítanak, de minden a nőkért történik. Sajnos ebből a képregényben majdnem semmi sem maradt.

A 14 folytatásban összesen 116 rajzot találunk (átlag 8 rajz jelent meg folytatásonként). Sorra elemezve az egyes számokat, még inkább kiderül, hogy mennyire a férfiak világát tükrözi a képregény. A férfiak kezdeményezők, aktívak, a nők rendkívül passzívak, sznobok, pletykások, legfeljebb elájulni tudnak (ha ennyire egysíkúak lennének, nem folyhatna értük, miattuk a harc!). A 116 rajzból kiemeltünk 18-at, mert ezeken túl sok volt a szereplő, az olyan utcai jelenet vagy verekedés stb., amely másfajta elemzés tárgya lehetett volna. A fennmaradó 98 rajzon megnéztük a nemek arányát, a figurák számát és azt, hogy kitől ered akció, ötlet a cselekmény előrelendülése szempontjából.

Az elemzett rajzokból 20 rajzon egy figura, 41-en kettő, 18-on három, és 13-on háromnál több figura volt látható. Összesen 251 figura szerepelt. Közülük 190 férfi (76 százalék) és 61 nő (24 százalék). A rajzok felén található női figura.

Már ezek a mennyiségi arányok is mutatják, hogy a képregény a férfiak világát tükrözi.

Lényegesebbek persze a figurák akciót elindító ötletei, hisz ezek viszik előre a történetet, teszik érdekessé a cselekményt, és egyben jelzik, hogy ki a fontosabb az adott képregényben. A műfaj jellegzetessége, hogy az egyfigurás rajzok megállítják ugyan a cselekményt, de egyben kiemelnek, hangsúlyoznak, valamely, a jövő történése

szempontjából fontos eseményt (lásd a filmnél a premier plan jelentőségét). Az elemzett képregény egyfigurás rajzai még inkább bizonyítják, hogy az ábrázolt világ a férfiaké. Ugyanis 90 százalékkon férfi látható. Még a kétfigurás rajzokon is a férfiak dominálnak. Soha nem fordul elő sem a kétfigurás, sem a háromfigurás rajzokon, hogy kető, illetve három nő szerepelne együtt. Két férfi, illetve három férfi annál inkább. Persze úgy is lehetne ezt értékelni, hogy bár a nők színező, háttérfigurák, mégis értük történik minden. Ez azonban nem kellőképpen hangsúlyos, és a bohózzal szemben nem válik elég markánsná. A florentin kalapban a házasságnak mint intézménynek a becsületéért folyik a harc, és a mentési akcióban — főleg a képregényben — csak a férfiaké a győzelem.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy senki nem úgy olvassa a képregényt, hogy megállapítja a férfiak és a nők arányát, vagy épp aktivitásukat figyeli. Mégsem marad véleményünk szerint hatás nélkül a nemek közötti arányok ilyen mértékű eltolódása. Ha ehhez még hozzászámítjuk a tankönyvek vagy a filmsorozatok stb. világát s bennük a nemek arányát és szerepsémáit, akkor nem tűnik túlzásnak, hogy a mai gyerekeket olyan értékekkel tápláljuk, mint a század elején (ük)nagyanyáinkat táplálták.

Sőt, a mai lányok esélyei talán még rosszabbak, hisz (ük)nagyanyáink számára legalább azt a reményt meghagyták, hogy anyaként fontosak. Most csak fiatal és szép lányokként van szükség a nőkre a képregényszagú világban (legalábbis reménykedjünk, hogy csak ott!).

Ezt az aggályt akkor is meg kell fogalmaznunk, ha a legkevésbé sem kívánjuk magunkra vonni a feminizmus vádját.

Min lehet osztozni?

Nem kívánok sem a képregények ellen, sem mellettük érvelni. Csak azt kívánom bemutatni, hogy milyen a képregénykiadás üzleti háttere, már amennyire az riporteri eszközökkel felderíthető. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy nagyrészt a gazdasági viszonyoktól függ, hogy a képregények olyanok, amilyenek. Amit tudok, azt kb. tíz emberrel beszélgetve gyűjtöttem össze. Összevetve egymással a tőlük hallottakat, a leglényegesebb, hogy ha csak az alkotókat tekintjük, akkor hűszán sincsenek Magyarországon, akik a képregénytermelés hasznán osztoznak. E szűk kör belső életébe nem is nagyon kívántak, nem is nagyon merhetek korábban mások beleszólni. Hogy min osztozik az alig több, mint egy tucat alkotó? Magyarországon évente nagyjából ötmillió példányban jelenik meg képregény, harminc-negyven kiadvány egyenként 80–200 ezer példányban, így az éves forgalom 150–200 millió forint. A Művelődési Minisztérium rendelete 9 százalékban határozta meg a tisztességes haszon maximumát ebben a műfajban. Ezért a pénzért azonban Magyarországon senki sem adna ki képregényt, mert ha Skála-kötvényt vagy gázkötvényt vásárolnak, akkor ott a kamat 11 százalék évente, tehát sokkal több haszonnal jár. Nem bizonyítható (senki sem engedte meg, hogy belenézzenek a költségvetésébe), de úgy vélem, hogy kb. 20 százalék a haszon a képregénykiadásban. Sikerült azonban kiderítenem, hogy a 28 forintért kapható Kockás példányonkénti nyeresége 8,19 forint. Ez majdnem 30 százalék. Vagyis, ha százezer példányban jelenik meg, akkor egyetlen kiadvány nyeresége 820 ezer forint. Tehát nem 15–20 millió

forint nyereséggel kell számolni az összes képregény kiadásánál, amennyi a 9 százalékos haszonkulcs alapján lehetne, hanem a 200 millió 20 százalékaival, de legalább 30–40 millió forinttal. Ezen osztoznak a résztvevők. Legelőször az állam, mert e haszon felét adóként az állam elvonja. Osztoznak még rajta a szerzők és a kiadók, amelyek más kiadványok veszteségét fedezik a képregények nyereségéből. Az Ifjúsági Lapkiadó teljes nyereségének például hatoda a képregényekből származik. De ebből a nyereségből adnak ki olyan műveket, amelyeket az úgynevezett magas kultúra nevében kell megjelentetni, bár haszon nincs rajtuk. Támogatnak költséket, akik egyébként csak néhány példányban kelnének el.

Furcsa egyensúly

Évente kb. ötmillió példányban jelenik meg képregények, ami azonban durva becslés, mert egyszerűen nem mérhető, hogy mi számít képregénynek. Vannak önálló könyvek, füzetek, a Fülesben sorozatok jelennek meg és így tovább. Összehasonlítási alapul megtudtam, hogy a Móra kiadó 1984-ben 119 gyermekművet adott ki öt és fél millió példányban, valamint 103 ifjúsági művet hatmillió példányban. Tehát körülbelül annyi képregényt adnak el itthon, mint amennyi gyerekkönyvet megjelentet a Móra. A kérdés az, hogy véletlenül tekinthető-e az így kialakult furcsa egyensúly a két műfaj között. Feltételezhető, hogy az egyensúly egyrészt pénzügyi okok miatt, másrészt pedig a magyar könyvkiadás hatásmechanizmusa miatt jött létre. Az első,

leglényesebb korlát a hazai könyv- és újságkiadásban a nyomdák teljesítő-képessége. Nyomdához jutni, akár komoly, akár „olesó” dolgok megjelentetése érdekében, ma Magyarországon, nagyon nehéz. Különösen akkor, ha ezen a nyomdapiacra a hazai képregények versenytársa a külföldi képregény, a bér munkában készített képregény. A televízió Stúdió című műsorából értesültem arról, hogy az Alföldi Nyomda nagy mennyiségben, igényes kivitelben készít nyugati megrendelőknek képregényeket.

A nyugati megrendelő pedig jobban fizet, mint a hazai, hiszen valutában fizet. A hazai megrendelők tehát kiszorulnak. A példányszámnövelés másik korlátja a papírkontingens. A kiadó annyi papírt használhat fel, amennyit a főhatóságok előre kiszabnak a számára. A kiadó sakkozhat, hogy a kontingenst mire használja fel, a magas művészet terjesztésére vagy pénzszerzésre fordítja-e. A keretet azonban nem növelheti, pedig egyes becslések szerint akár ötszörösére is növelhetné a képregényekből származó bevételeit. Ekkor számít igazi korlátnak, hogy nincs elég nyomda és papír.

Az előbb említett becslés alátámasztására végezzünk el egy gyors számítást. Ha azt vesszük, hogy a lakosság 60 százaléka, tehát hatmillió ember nem rendelkezik érettségivel, és nem számít az érettségivel összevethető műveltségűnek, akkor ha csak minden második vesz képregényt, az 3 millió példányt jelent. Ha mindegyik hármat-ötöt vesz évente, már 15–20 millió példánynál tartunk.

Suba alatt

Én a példányszámnövekedés korlátjának tartom a kiadók öncenzúráját is. Már szó esett a magas kultúra nevében való gondolkodásmódról. Az emberekben a megfelelési vágy olyan erős, hogy a szerkesztők nem is ostromolják a Kiadói Főigazgatóságot, hogy ők még agresszívabb, még silányabb kiadású kép-

regényeket szeretnének megjelentetni a még nagyobb haszon reményében. Ilyesmivel előállni kultúránkban valóban nem elegáns dolog. Abban látom bizonyítva az előbbi állítást, hogy addig amíg a Táltos kiadásszervező gm meg nem jelent a piacon, és fel nem mutatta, hogy lehet szépségre törekvően is kiadni képregényt, addig suba alatt folyt az egész magyar képregénykiadás. Olyan dolgok jelentek meg, amelyeket senki nem vállalt fel. Megdöbbenve tapasztaltam például, hogy a képregények nagy részénél nincs feltüntetve a szerző. Nincs szerzőjük, nem tudni, ki rajzolta, ki írta őket. Azonosíthatatlanok. Nem lehet tudni, kit kell érte megdicsérni. Nyilván nem számítottak dicséretre, mert egyébként odaírták volna a nevüket. Később aztán megjelent a Táltos és rádöbentette a kiadókat, hogy a képregényt fel lehet úgy tüntetni, mint a szocialista kultúra részét, sőt azzá is lehet tenni. És ezek után indult el az a fajta képregénykiadás, amiről akár már konferenciát lehet tartani, hiszen már nem csupán az asztalról bármikor lesöpörhető dolgról van szó.

Újabb korlát (lehetne) a példányszámnövelésben a közismerten csak giccsadónak nevezett kulturális járulék mint büntetési forma. A piacról úgy lehet kiszorítani a csúnya képregényeket, illetve azokat, amelyek nem érik el a hivatalosan művészetnek tekinthető könyvek színvonalát, hogy szerzői ívenként 25 fillér büntetést szabnak ki rájuk. Ezt az összeget kulturális járadék-ként ki kell fizetni annak, aki a hivatalos értékrend szerint nem szép képregényt produkál. (Ugye, az természetes, hogy a hivatal dönti el, mi a nem szép, mi a nem értékes.) De jó tudni, hogy ez a 25 fillér nagyjából 1 forint művenként, amelyek 30–40 forintba kerülnek. A járadékrendszer csak akkor befolyásolná a kiadót, ha az illeték már olyan nagy lenne, hogy kétszer is meggondolná a vásárló, megvegye-e a drágább könyvet, füzetet. Ráadásul a könyvtárban nem kell kifizetni a különbséget.

A képregénykiadás korlátai közé so-

rolom még a Kiadói Főigazgatóság irányító szerepét. Mire gondolkodok? A Táltos befutása után az Ifjúsági Lapkiadó felbátorodott, és előállt azzal, hogy 15 millió példányban kíván képregényeket megjelentetni. Tervjavaslatára a Kiadói Főigazgatóság azt mondta, hogy jöjjön vissza egy hét múlva egy szerényebb változattal. Az Ifjúsági Lapkiadó visszajött: a korábbi tervét csaknem egyharmadára csökkentette.

(Ár)színvonal

Mi az, ami a példányszámnövelés mellett szól? A legelső, hogy minden kiadvány nyereséges, a haszon kb. 20 százaléka, a piac pedig a mai kínálat ötszörösét is befogadná. Óriási tehát a szívóhatás. Legelőször a Táltos kapcsolt. A Táltos után az Ifjúsági Lapkiadó. 1984-ben felvásárolták a számukra megszerzhető képregényeket. Szinte mindet. Nem csupán Zórád Ernőtől vettek, mindenkitől vásároltak, kb. egymillió forintért — hallottam az Ifjúsági Lapkiadóban, de mások szerint hárommil-

ió forintért is nagyon megérte nekik. Ma egyetlen kiadó sem olyan tőkeerős, hogy ekkora összeget zsebből kifizesse — ha az nem volna abszolút jó üzlet.

S még valamit a színvonalaról. Szerintem a művek minősége megközelíthető az ár felépítése alapján is. A ma érvényes honoráriumrendszer szerint a végső ár 1 százaléka jut a grafikusnak, nagyon durván 0,5 százaléka a szövegírónak, 31 százaléka a postának, 43 százaléka a nyomdának és a papíriparnak és 22 százaléka a kiadónak. Ilyen árarányok között szerintem a képregényt ki lehet kézbesíteni, ki lehet nyomni, meg lehet szerkeszteni, de megcsinálni nem valószínű, hogy lehet. Sokan szóvá tették, hogy nincs elég jó grafikus. Magyarországon talán húszan lehetnek. Ők húszan azonban nem élhettek meg belőle elég jól, egészen addig, amíg a gazdasági folyamatok lehetővé nem tették, hogy a piaci törvények érvényesülésével a jó képregények is tömegesen gyárthatók legyenek. Mert a nagyobb példányszám több szerzői honoráriumot is elvisel.

ABSTRACT: At a recent conference participants discussed the situation of comics in Hungary. The above block of articles includes a summary written by Kálmán Rubovszky, chairman of the conference, and a few contributions.

Szűcs László János

Szabad bejárás Magyarországra

Hogyan és honnan tájékozódhat ma az újságíró Magyarországon? A kérdésre a cikkíró nem hivatalos, de igen gyakorlatias választ ad.

„A sajtó a közfigyelem homlokterében áll, a közélet egyik fóruma. Közvélemény-alakító, érdekegyeztető munkája során mennél inkább elvszerűen dolgozik, annál kevésbé képes mindenkinek igazat adni, igazságot osztani. A sajtó munkájának megítélésében ezért mindenkor megoszlanak a vélemények. Van iránta nagyfokú érdeklődés, számonkérés, kritikus reagálás, munkájának pozitív és negatív megítélése. Ez természet-szerű, ez mindig így lesz. Ez a sajtó munkájának velejárója.”

(Részlet Berecz Jánosnak, az MSZMP KB titkárának a Magyar Újságírók Országos Szövetsége közgyűlésén elmondott felszólalásából.)

*

Fotóriporter kollégám elképedve meséli, hogy megyénk egyik nagyközségének gyárába csak úgy lett volna hajlandó őt beengedni a portás, ha fényképezőgépét nála hagyja. S ha az igazgató a fényképezésre engedélyt ad — a gyár nem hadiüzem! — csak ennek birtokában vehette volna a vállára munkaeszközét. Újságíró-igazolvány ide meg oda, ez a meghatalmazás annyira se érdekelt a portást, mint egy buszbérlet.

Fotóriporter kollégám nem könyörögött az igazgatónak, nem veszekedett az utasítást végrehajtó portással. Dolgavegetetlenül jött haza. Sértetlen, hivatásában megalázva.

Leginkább az sértette, hogy a megyei lap legjobb fotósával annál a munkahelynél bántak így, ahol korábban technikusként több mint egy évet dolgozott.

Mennyire szeressük az újságot?

Nem az újságíró, mert a sajtó munkatársát szeretni nem lehet. Nem is én kérdezem ezt, aki kistáskájában nap mint nap magánál hordja, és esetenként fel is mutatja a szövetség 2938-as sorszámú tagsági igazolványát, hanem az egyik városi potentát. De, hogy teljes legyen a kép, nem tőlem kérdezte, hanem hasonszórú ismerőseitől, mert a megyei lap egyik munkatársa egyik írásában nem dicsérte őt kellőképp. Hogy még jobban összezavarjam a dolgokat: ez az illető nem olvassa a megyei lapot, merthogy „a Kanászkiúrtre nem fecserli drága idejét”.

Nemrégiben meghívtak egy költözöködéshez cipekedni. Vendéglátóm és aznap munkaadóm az egyik legkedvesebb barátom volt, akivel furcsa, de egy riport révén ismerkedtem meg. A riportból naprakész információcsere lett, majd én mutattam be feleségemet az övének és fordítva. Mostanság már ott tartunk, hogy kislányom mindmáig megőrzött és továbbfelhasználásra alkalmas babaruháit adjuk át nekik. És nem haragszanak meg érte, minthogy én sem azon, ha felhív, és ezt mondja a telefonba:

— Öregem, amit most írtál, az csapnivaló.

Dolgoztunk, voltunk egy tucatnyian. Feleséggel együtt mi képviseltük az újságíró-társadalmat, és volt kontra tíz népművelő. A munkák végén a rengeteg cipekedés miatti izomernyedés, valamint a kiválóra sikerült babgulyás és az a néhány liter vörösbor, mellyel szomjunktak oltottuk, igencsak felnyitotta a szellem palackját. A népművelők váltig állították, hogy a megyei lap mennyire utánozza nagy testvéreit. Hogy nagyon sok az „ellátó anyag”. Ezen természetesen a Központi Sajtószolgálatot értették, bár a KS létezéséről és működési mechanizmusáról vajmi keveset tudtak. Hogy azért olyan a megyei lap színvonala, amilyen, mert leverjük a cöveket a hármasier-borjak, az összenőtt csirkék és a világnagy paradicsomok egynapos szenzációjára.

Bennem is meleget csinált a bor, s talán a kelleténél emeltebb hangon kérdeztem tőlük: olvassák-e rendszeresen a megyei lapot? Ismerik-e egyáltalán szerkezetét, felépítését és azt a koncepciót, melynek alapján naponta megjelenünk. Tudakoltam tőlük azt is, hogy szerintük mi lehetne egy megyei lap feladata, rendeltetése, ereje és szerepe.

Kérdéseimre mandínerből kaptam vissza a kérdéseket, mondván, hogy ne legyenek nagyképű, mert miből gondolom, hogy ez érdekli az olvasókat. Ismét kérdeztem, eredménytelenül. Érveket egyikőjüktől sem hallottam, s mivel belső szerkesztőségi pletykákkal nem szolgáltam, így dicstelenül be is fejeződött e borgőzös konzultáció.

Nem őket hibáztatom. Nem haragszom rájuk.

Csatázunk

Mondja nekem a harmincnégy év egyenruhás szolgálat után leszázalékolva nyugdíjba ment apám, hogy mindenkinek meg kell vívnia a maga saját csatáját. A martinásznak, hogy jó legyen az acél, a juhásznak, hogy ne legyen sánta a birkája, a gémká-tagnak, hogy

még akaratlanul se menjen bele a szabályozórendszer egyre kiismerhetetlenebb zsákutcaiba. De az újságíróknak és újságnak is.

Kénytelen vagyok azt tapasztalni, hogy egyre többet kell . . . igen, csatázunk. Nyugdíjas gyári portásokkal, KISZ-munkatársakkal, főelőadókkal, a „mai nehéz gazdasági helyzetre” minden második mondatukban hivatkozó vezetőkkel. S ami ennél súlyosabb: a gyárban dolgozó munkásokkal. Nem azért, mintha nem lenne mondanivalójuk. Van, rengeteg, de megtartják maguknak. Önvédelemből. Találkozhatom ugyan velük, de az ilyen találkozásokból én nem szoktam kérni.

A jövetelt jelző telefon után az üzemi négyeszőg vezetői elkészítik a koreográfiát a látogatásra. Kijelölik a helyszínt, mondván, hogy „itt zavartalan a beszélgetés”, és amikor az újságíró az általa valamiért kiválasztott munkással akar beszélni, jelen van a hivatalos megfigyelő. De *munkahelyi cenzort* is mondhatok. Ha pedig a sajtó közmunkása megemlíti a négyesemkötői beszélgetés jogát, a potentát azonnal veszedelmet és támadást lát.

Nemrégiben egyik gyógypedagógus ismerősöm hívta fel figyelmemet a Pedagógiai Szemle tavaly májusi számában megjelent egyik írásra. Kronstein Gábor e dolgozat első részében jelentésszerűen, majd a továbbiakban igazán vérbő tollal írt a pedagógustársadalom és az újságírók kapcsolatáról, az eredőkről és az újságírók megítéléséről. Még véletlenül se akarok a szerzőtől idézni. Azt ellenben mondom, hogy dolgozatát olvasva azonnal népművelőim jutottak az eszembe. Mert van valami közös bennük. A jelenségben.

Nevezetesen az, hogy a pedagógusok, a népművelők és még sokan mások az újságírókat egyakciós, végrehajtó embernek tartják. *Nem pártmunkásnak, nem partnernek, hanem valamiféle célkiszolgálójának.* Akik jó, hogy vannak. Arra az egy-egy esetre. Csak arra az egy esetre tisztelik (?) meg, és fogadják el partnernek őket, amiért és amire nekik fontosak, kellenek.

Ha történetesen összeül tizenkét és fél tudós pedagógus és tanácskoznia akar valamiről, akkor a rendezők azonnal arra gondolnak, hogy a megyei lappal dokumentáltatni kell az eseményt. Hogy az egyesület budapesti központjában papíron lássák: nem ülnek babérjaikon. A kapcsolatban még véletlenül sincs szó a partnerságról, csak a végrehajtás a lényeg. Ezért nem restek még éjszaka is az újságíró lakására telefonálni. Ha történetesen a kérdéses cikk nem jelenik meg, mert a szerkesztő úgy döntött, hogy a napi közlekedési baleset több embert érdekelhet, mint az e kiherélt szakszöveg, akkor az érdekeltek vérig sértve lehúzzák a rolót. Többé szóba se állnak az újságírókkal, és menten *Kanászkürtöt* emlegetnek.

Dolgozunk

Nagy megrökönyödéssel vettem tudomásul, hogy nem jár a megyei újság megyei tanácsunk minden osztályára. Először arra gondoltam, hogy informátorom ugrat. Csalódtam. Igaza volt. A Tolna Megyei Népújság a munkatársak számára hoz képest fehér holló itt. Az az újság, amely egy-egy ügy forrása vagy adaléka lehet, amely megyénkkel foglalkozik.

Őszintén beszelnék talán minderről az egyik megyei kirendeltségvezetővel is, de nem teszem. Életükre és munkájukra vagyok kíváncsi. Arra is, hogy miként gazdálkodnak, hogyan él az a maroknyi ember, és mennyi pénzt visz haza elsején a borítékban.

Telefonálok a kirendeltségvezetőnek, és elmondom jövelelem célját. Ő kedvesen a fővárosban székelő főosztályvezetőhöz irányítana, hogy tőle kérjek én engedélyt. Mármint arra, hogy ide, a messzi vidéken lévő egységbe beléphetsek, és beszélhessek a városomban lakó emberekkel. Bírom mondatait türelemmel, és mondom neki, hogy ez nem az én dolgom. Létezik egy politikai bizott-

sági határozat. (Azóta már Sajtótörvényünk is van.) Nekem van egy igazolványom, amely néhány objektum kivételével szabad bejárást enged Magyarországra.

Őneki azonban megtiltották, mondja, hogy a sajtónak nyilatkozzon. A többség ott, a magas Budapesten dönt arról, hogy szabad-e beszélnie, meg hogy a főosztályvezető előre tudni akarja a kérdéseket. A gyarmattartók pszichózisa. De ezt nem mondhatom a kirendeltségvezetőnek.

Tisztességes alku ajánlok. Mivel a kirendeltség önállóan gazdálkodik, és ebben a megyében létezik közös érdek. Ha nekik fontos, és mert én, mint a megyei lap munkatársa, nem szívességet teszek, kérje meg ő az engedélyt.

Nem várok sikert. Tusakodásra készülök fel, kemény győzködésekre, érvek csatájára. Ehelyett boldogan mondja a kirendeltségvezető, hogy a találkozás engedélyztetett.

Az egyre több érthetetlen béklyó idejében ilyen példaknál szeretnék tömjént gyűjtani és kilencvenkilenc zsolozsmát elmormolni. Mert akad kivétel. Egy röpké óra, néhány telefon, és leűnt a tervlebontásos szemlélet. A gyarmattartó magához tért, a kirendeltségvezető végre elmondhatta húsz évi munkájának minden eredményét és gondját.

Én pedig elvégezhettem dolgomat. Ott.

*

Útlevelem van Magyarországra. A személyi igazolványom mellett lapul, és újságíró-igazolványnak hívják. Engem, sokunkat arra okosítottak ki, hogy ez az okmány szabad bejárásra jogosít hazánkba. Ezzel együtt mégis azt vagyok kénytelen tudni, látni és gyakran érezni, hogy a kialakult tájékoztatási disszonancia áldásával mint-ha nap mint nap vízumot kellene váltanunk saját világunkba.

Zádor Tibor

Tájékoztató külföldre

A Hungarian Digest és a Revue de Hongrie példája

Az új tömegkommunikációs eszközök megjelenése a külföldnek szóló tájékoztatás területén is érinti a sajtót. A *Hungarian Digest* és a *Revue de Hongrie* angol, illetve francia nyelven megjelenő magyar sajtótermék, amely a maga hagyományos eszközeivel, de újszerű módon próbál meg válaszolni az új médiumok kihívására.

A világ szinte valamennyi kormányának gondolatvilágában, fontosabb bel- és külpolitikai döntéseinek meghozatalában kisebb-nagyobb mértékben szerepet játszik a — távolról sem pontos megfogalmazással — „nemzetközi közvélemény”-ként definiált tényező. Még az olyan kormányzat is — mint például jelenleg a dél-afrikai —, amely gyakran hivatkozik arra, hogy kormányának a külföld által bírált helppolitikája államának belső joghatósági körébe tartozik, nyilvánvalóan érzi, hogy érvelése nem minden tekintetben meggyőző, illetve nem feltétlenül érinti a dolog érdemi oldalát. A hazai közvélemény mellett így bizonyos, sokak szerint növekvő szerepet tölt be a nemzetközi közvélemény: főleg más országok hivatalos szervei, valamint azok az emberek, akik egy-egy ország közvéleményének alakulása szempontjából nem mellékes tényezők.

Érdekes idézni a Magyarország című hetilapban (1985/44. sz.) megjelent cikkből, melyet Kádár János írt *Az európai béke* címmel. Ebben — egyebek között — megállapítja: „Nem közömbös számunkra az, hogyan vélekednek más népek a magyar népről, hogyan ítéli meg a világ közvéleménye a Magyar Népköztársaságot. A régmúlt és

a közelmúlt éveinek terhes örökségként még Európa népei sem ismerik eléggé egymást, sőt gyakran rosszul tájékozottak egymás életéről. Ezért is hívei vagyunk a becsületes hírközlésnek, a kulturális értékek kölcsönös megismertetésének.”

Minden kormány azt szereti, ha külföldön jó sajtója van, azaz általában kedvezően számolnak be fontosabb lépéseiről, elismeréssel kommentálják azokat. Bár az említett lépések napi politikai döntéseket sejtetnek, általában mégis egy-egy ország társadalmi és politikai rendszerének a lényegéből fakadnak, e rendszert tükrözik.

A nagy kérdés — elsősorban azok számára, akik a tájékoztatás világában élnek — : hogyan lehet elérni egy ilyen szempontból kedvező helyzetet, mi a módja annak — ha ugyan van egyáltalán —, hogy az adott országról általában elismeréssel beszéljenek, írjanak külföldön ?

E sorok írója néhány évtizedes, részben külföldi tapasztalatok alapján úgy érzi, hogy az élet nagy tényei feltétlenül hatást gyakorolnak egy-egy ország helyzetének a külföld által való megítélésére.

Nyilvánvalóan aligha fogja valaki tagadni azt a tényt, hogy a legtöbb szocialista társadalmi berendezkedésű országban történelmileg nézve gyors előrehaladást érték el az élet számos fontos területén, vagy azt, hogy ezek az országok nagy és alapvető jelentőségű lépéseket tettek a társadalmi igazságosság érvényesülése irányában. Másrészt viszont nehéz lenne tagadni azt is, hogy a fejlett tőkés országok gazdaságában — a sok probléma ellenére is — még mindig nagy a dinamizmus, s a lakosság életszínvonala a nemzetközi átlaghoz képest változtatlanul igen magas.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a tájékoztatásban kisebb-nagyobb torzulásokra ne kerülne sor, hiszen a társadalmi és a politikai rendszer lényegéből adódó különbségek szűrőjén keresztül folyik a tájékoztatás; így az eltérő rendszerű országokban más normák és kritériumok alapján teszik mérlegre a nagy fontosságú vagy akár csak kisebb jelentőségű ügyeket is.

Ezért manapság már szinte természetesnek lehet tekinteni, hogy a politikai értelemben vett kelet és nyugat körébe tartozó országok társadalmi viszonyainak megítélése egymás részéről kisebb mértékben értetlenséget, nagyobb mértékben bírálatot vált ki. Feltételezhető például, hogy egymás tulajdonviszonyainak értékelése más eredményt hoz Európa egyik keleti és egyik nyugati fővárosában, és ugyanígy eltérő következtetések látnak napvilágot e két fővárosban egymás alapvető nemzetközi elkötelezettségeit illetően. Nem lehet azonban természetesnek tekinteni azt, ha például a foglalkoztatottság, a népjólét, a világbéke megőrzése kérdésében eleve kész receptek szerint ítélik meg egymás kormányzatainak tevékenységét, mert az említett kérdések — csakúgy, mint egy sor más kérdés — tekintetében konkrétan kell elemezni a másik oldal motivációit és politikai megnyilvánulásait. Ezért távolról sem kizárólag számos politikai és azzal összefüggő egyéb kérdésben — a társadalmi és politikai

rendszer eltérő jellege ellenére — akár közös nevezőre is tudjanak jutni. Az enyhülés időszakának, főleg a hetvenes évek első felének fontos nemzetközi megegyezései éppen ezt a tárgyilagosabb gondolatmenetet és kompromisszumra való készséget mutatták meg.

Az eddigiekben felvillantott gondolatok és példák is azt sugallják, hogy a tájékoztatásnak, ezen belül pedig kifejezetten a külföld számára szánt korrekt tájékoztatásnak, nem mellékes szerepe van egymás reális, adott esetben kedvező megítélésében. Ugyanakkor ez a tevékenységi kör hozzájárulhat — ha szerény mértékben is — a nemzetközi egyetértéshez, egymás jobb megismeréséhez.

A legjobb érv

A külföld számára készülő írásos tájékoztatás kritériumai távolról sem azonosak nemzetközi viszonylatban. Vanak olyan országok, amelyek úgy érzik, hogy az általuk használt nyelv eléggé ismert ahhoz, hogy a belföld számára készülő sajtó nagyrészt kielégítse a külföldi érdeklődőket is. Ugyanakkor jelentős országok — amellet, hogy lapjaikat, folyóirataikat világviszonylatban olvassák — súlyt helyeznek arra, hogy külön kiadványokat rendszeresítsenek, amelyek kifejezetten a külföld tájékoztatását szolgálják; ezek többnyire meglehetősen egysíkúak, azokról a jelenségekről, helyzetekről, állapotokról tájékoztatnak, amelyek elismerést érdemelnek, és több esetben nagyrészt nélkülözik azokat a bíráló írásokat, amelyek a hazai sajtóban ugyanezekről a jelenségekről napvilágot látnak.

Érdekes módon ebben a kérdésben elég sok hasonlatosság mutatkozik a szocialista és a kapitalista országok külföldre irányuló tájékoztatásában. Ami például az amerikai, az angol, a francia, a nyugatnémet stb. sajtót illeti, hazai viszonylatban elég sok kritikai megjegyzést engednek meg maguknak, néha még egyes kormányok vagy vezető

politikusok bukásához is hozzájárulnak. A külföldre irányuló tájékoztatás azonban nagyrészt egysíkú, problémamentes. Az *USA* vagy a nyugatnémet *Profil* című kiadványok egyes számainak áttekintése alapján az olvasónak az a benyomása, hogy az adott két országban nincsenek említésre méltó gondok, az élet szinte felhőtlen. Ilyen szempontból nem mellékes különbség mutatkozik egyes szocialista országok bel- és külföldi tájékoztatásában is, bár a különbség nem annyira szembetűnő, mint a kapitalista országok gyakorlatában. Ez a körülmény természetesen nem növeli a külföld tájékoztatását szolgáló orgánumok hitelét. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az adott körülmények között is lehetőség nyílik az olyan szerkesztésre, ami alkalmas arra, hogy a kiadvány bizonyos fokig tárgyilagosan megossza a gondokat az olvasóval, aki ezt többnyire megértéssel fogadja, és így hajlamosabb elfogadni a vívmányokról szóló tájékoztatást is.

A külföld felé irányuló tájékoztatás során nagy figyelmet kell fordítani a bizonyítás, az érvelés eszközeire is. Bár az esetek többségében a tárgyilagosabb hangvétel, a leíró jellegű szövegezés látszik a legalkalmasabbnak a más viszonyok között élő emberek befolyásolására, időnként mégis elkerülhetetlen az említett bizonyítás és érvelés. Ilyen esetben messzemenően figyelembe kell venni a célzott közeg gondolatvilágát. Nem ritkán találkozhatunk olyan érvekkel, a tárgyalt elképzelések olyan bizonyítékaival, melyek első látásra, illetve hallásra is alkalmatlannak tűnnek a cél elérésére. Ilyen például az adott országban élő kiemelkedő személyiség, esetleg már nem élő történelmi személyiség, vagy a világnak abban a részében elfogadott klasszikus valamely megállapítása, ami az adott országban felér egy laboratóriumi kísérlet egyértelmű, bármikor megismételhető eredményével, a világ másik részében azonban egyszerűen elmennek mellette.

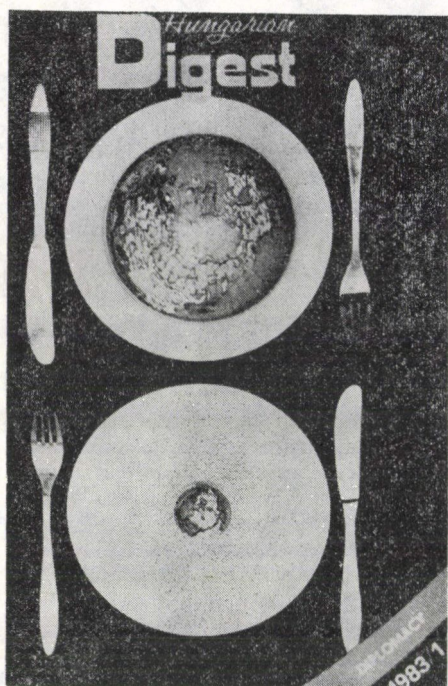
Visszatérve a kiadványok nyelvi kér-

déseire, azok az országok, amelyeknek nyelve vagy nyelvei nem, vagy nem feltétlenül alkalmasak arra, hogy más népek számára is olvashatók legyenek, kénytelenek a külföldre irányuló tájékoztatást úgynevezett nagy nyelveken, azaz sok országban használt vagy értett nyelveken megjelentetni (például angolul, franciául, oroszul, spanyolul, németül, arabul).

Ez utóbbi körbe tartozik Magyarország is. Ezért Magyarországon mindazok a hivatalos és nem hivatalos szervezetek, egyesületek és egyéb csoportok, amelyek súlyt helyeznek arra, hogy a világ ismerje ezt az országot, tudjon az itteni életkörülményekről, ennek az országnak a nemzetközi politikai, gazdasági, kulturális, tudományos vérkeringésben való részvételéről — ezek száma két-háromszázra tehető —, csak úgy érhetik el céljukat, ha a már említett nyelvek valamelyikén, vagy akár több idegen nyelven is, esetenként vagy rendszeresen kiadványokat jelentetnek meg. Ezért működik egy kifejezetten e célból alapított *könyvkiadó*, és ezt a célt szolgálják azok az időszaki kiadványok, amelyek közül kettőt — a *Hungarian Digest*-et és a *Revue de Hongrie*-t az alábbiakban igyekszem bemutatni.

Két nyelven öt kontinensre

Mindenekelőtt szükséges leszögezni, hogy az A/5-ös formátumban megjelenő két kiadvány távolról sem azonos tartalmú. Vannak ugyan olyan témák, illetve írások, amelyek előbb vagy utóbb mindkét folyóiratban megjelennek, de az összkép azt mutatja, hogy valójában két folyóiratról van szó, melyet egy szerkesztőség keretei között egy angol és egy francia nyelvi szerkesztőség gondoz. Különösen eltérőek azok az írások, amelyek jellegükénél fogva csak az egyik vagy csak a másik folyóiratban jelennek meg. Természetesen még ez a differenciálás sem jelenti azt, hogy egy-egy írás minden olvasó számára egyaránt érdekes lesz. Könnyen megérthető ez a gondolat

a korai gyakorlatból adódik, hogy a múltban a világnak ebből a részből érkező kiadványokat nem a kereskedelmi forgalomban terjesztették, hanem tulajdonképpen térítésmentesen küldték szét. A Digest és a Revue kiadója ezt a gyakorlatot nem kívánta folytatni, ezért kezdettől fogva — öt-hat éve — az előfizetéses terjesztés került előtérbe.

Ugyanakkor e két folyóirat példányszámának bizonyos részét olyan magyar hivatalos és nem hivatalos szervezetek és intézmények vásárolják meg, amelyek súlyt helyeznek arra, hogy külföldi kapcsolataik keretében megfelelő tájékoztató anyagokat is rendelkezésre tudjanak bocsátani. Így például a Külügyminisztérium a külföldön működő magyar diplomáciai és konzuli képviseltek számára, egyes magyar vállalatok külföldi partnereik számára fizetnek elő. Ugyanígy nagyrészt kereskedelmi forgalomban jut el a két folyóirat az olvasóhoz akkor is, ha külföldön vagy Magyarországon valamilyen rendezvény résztvevői között osztják szét

akkor, ha számításba vesszük, hogy e két folyóirat több kontinens számos országába jut el.

Ami a Hungarian Digest-et illeti, eljut Nyugat-Európa több országába, így elsősorban Nagy-Britanniába, de olyan országokba is, ahol az angol nyelvet sokan értik és beszélik, így például az észak- és nyugat-európai országokba; a Hungarian Digest olvasói megtalálhatók Észak-Amerikában, Afrika- és Ázsia angol nyelvű országaiban, Ausztráliában és környékén, Japánban. A Revue de Hongrie Franciaország, Belgium, Luxemburg és Svájc mellett olvasott még Dél-Európa latin nyelvű országaiban, Kanadában, Afrika és Ázsia egyes országaiban.

Elsősorban azok olvassák a két folyóiratot, akik Magyarország, e figyelemre méltó kelet-közép-európai ország, illetve az egész régió iránt érdeklődnek. Az előfizetők száma fokozatosan emelkedik. Ami e téren még mindig bizonyos lélektani problémát okoz, az abból

az egyes példányokat. Természetesen egyes példányok is vásárolhatók mind Magyarországon, mind pedig külföldön: szállodákban, nagyobb kioszkokban, határátkelőhelyeken, pályaudvarokon, repülőtéren, illetve azoknál a külföldi terjesztőknél, akiknek neve mindkét folyóirat minden egyes számának az utolsó lapján szerepel, egy előfizetési blankettával együtt.

Azonban a terjesztési lehetőségeket még hazai viszonylatban sem tudjuk kihasználni. Egyes szállodák, idegenforgalmi szervek és mások nem érzik a súlyát és a jelentőségét annak, hogy kihasználják az idegen nyelvű kiadványok előnyeit. Pedig az igényesebb vendégek szívesen veszik, ha megteremtik számukra az általuk jól értett nyelven, sok esetben az anyanyelven való tájékozódás lehetőségeit. Valójában még pénzügyi kockázatról sincs szó, egyszerűen csak arról, hogy az idegen nyelvű kiadványok, sajtótermékek kereskedelmi terjesztésének a lehetőségét biztosítsák.

Visszajelzések

Hogy milyen a Digest és a Revue külföldi fogadtatása, arra meglehetősen konkrét választ lehet adni. Időről időre jó néhány olvasói levél érkezik, illetve történt már kérdőíves felmérés is: az egy-egy példányban elhelyezett kérdőívet a vártnál meglehetősen nagyobb számban töltötték ki és küldték vissza az olvasók nemcsak Európából, hanem olyan távoli helyekről is, mint például Amerika, Arab- és Fekete-Afrika, azután Ázsia országai, Ausztrália, Új-Zéland.

Arra a kérdésre, hogy milyen témákról olvasnak a legszívesebben, elég elöntéses kép alakult ki. Nemcsak az egyes országokból, illetve kontinensekből érkező válaszok, hanem még az egyazon országból érkező levelek is lényeges eltérést mutattak. Mindent egybevetve azonban megállapítható volt, hogy Magyarország társadalmi, gazdasági és politikai viszonyai, történelme,

jelenlegi életkörülményei, kultúrája — nagyrészt ezek azok a témák, amelyek a külföld érdeklődésének az előterében állnak. Meglehetősen sokan írják, hogy többet szeretnének tudni az ország kifelé és befelé irányuló idegenforgalmáról, mivel meglehetősen sokan tudják, hogy évente több millió magyar állampolgár utazik külföldre, és mintegy kétszer annyi külföldi érkezik Magyarországra.

„Mi a véleménye folyóiratunkról?” — ez volt egyike a feltett kérdéseknek. Kifejezetten barátságtalan vélemény nem érkezett be, aminek az egyik oka talán az volt, hogy a folyóirat politikai ellenfelei sajnálták a bélyegre költendő pénzt. A vélemények elsöprő többsége annyira elismerő volt, hogy e helyen furcsának hatna idézésük.

A levelekből és válaszokból kiolvasható az is, hogy nem egy úgynevezett keleti sajtótermék fordítását olvassák, hanem egy olyan folyóiratot, amelynek jellege, szerkesztési módja nagyjában egészében megfelel azoknak a kritériumoknak, melyekhez az angol és francia

nyelvterület olvasói hozzászóltak. Ezen nem változtat az sem, hogy egy olyan folyóiratot tartanak kezükben, amelynek ideológiai töltése nagyrészt vagy teljesen eltér az általuk megszokott sajtótermékeiktől.

A szerkesztőség a legnagyobb elismerést azokban a levelekben és kérdőívekben érezte, amelyek a Digest és a Revue objektív és elfogulatlan hangvételét, informatív jellegét, szórakozásra és művelődésre alkalmas tartalmát jelölték meg. Számos olvasó megjegyzi, hogy nagyra értékeli a folyóirat humorát, amely a külföldre irányuló tájékoztatás keretében általában, és a világnak ebből a régiójából különösen nem nagy hullámokban áramlik.

Ugyancsak sokan kedvezően kommentálják azt a szerepet, amelyet e két folyóirat a magyar irodalom külföldi megismertetésében betölt. Különösen vonatkozik ez a Revue-re, mivel francia nyelven viszonylag kevés ilyen forrás adódik. Többben felhívták a figyelmet annak fontosságára, hogy a magyar líra francia és angol nyelvű tolmácsolása különösen értékes vonás.

Mindehhez csak kiegészítésként annyit érdemes hozzátenni, hogy a Revue és a Digest mind ez ideig szinte kizárólag kortárs magyar irodalom tolmácsolására vállalkozott, mert annak megismertetését érzi a legaktuálisabbnak, az alkalmas arra, hogy a kultúra eszközeivel hasznosan hozzájáruljon a mai Magyarország légkörének, hangulatának, életmódjának bemutatásához.

Az olvasók közül számosan említik, hogy a használt angol, illetve francia nyelv alapján véve eredetinek tűnik, az olvasónak nem az a benyomása, hogy más nyelvből fordított anyagot olvas. Ezt örömmel kell megállapítani, de aki belegondol abba, hogy ezt az adott nyelvterületektől ilyen távol kell megvalósítani, az tisztában van azzal, hogy nem kis erőfeszítésekről van szó. Nem a nyelvtan, nem a szótárakban használt szavak és kifejezések jelentenek időnként gondot, hanem azok az új kifejezések, amelyek minden nyelvben időről időre keletkeznek, mások pedig

kikopnak. Ilyen szövegeket csak anyanyelvi szinten tudó nyelvi szerkesztők tudnak produkálni.

A koncepció

A Hungarian Digest és a Revue de Hongrie az amerikai Reader's Digest-hez, a szovjet Szputnyik-hoz és más hasonló jellegű folyóiratokhoz hasonlóan elég nagy mértékben a hazai sajtóból válogatott cikkeket adja közre. Ez olyan írásokat jelent, amelyek ugyan belföldi célra készülnek, de alkalmasak arra is, hogy a külföldi fogyasztásnak is megfeleljenek. Természetesen e két magyar folyóirat szerkesztősége is arra törekszik, hogy az átvett cikkeket tömörítse, és mentesítse azoktól a részek-től, amelyek a külföldi olvasó számára vagy érthetetlenek, vagy pedig csak nagyon bonyolult magyarázattal lennének valamelyest érthetőek. A szerkesztőség azt is szem előtt tartja, hogy a reménytelenül megjegyezhetetlen magyar nevek előfordulásait — amennyire csak lehetséges — csökkentse.

Magyarországon közel 30 napilap és több tucat számításba jövő hetilap, illetve folyóirat jelenik meg. Ezek jelentős részét a szerkesztőség megkapja és szemlézi. A mindenkori válogatás fő szempontja az, hogy fontos vagy hasznos, de mindenképpen érdekes legyen, illetve alkalmas arra, hogy a külvilág a mozaikok összeállítása alapján képet kapjon ennek az országnak az életéről. Ezért a kommunista párt-sajtótól az egyházi lapokig szinte minden műfaj képviselve van a forráslistán, amelyet minden egyes szám végén olvasni lehet.

A cikkek másik, esetenként változó arányú része nem átvett cikk, hanem olyan írás, amelyet a szerkesztőség tagjai maguk írnak, illetve íratnak a magyar sajtó munkatársaival és más személyekkel. Ennek az az oka, hogy egyes témakörökben a szerkesztőségi és a nyomdai „átcammogási” idő megeghedhetetlenül elavulttá tenné az átvett cikkeket. Ilyen esetekben — például fontos eseményekkel összefüggésben — az ilyen típusú folyóirat nem engedheti meg magának, hogy megkésve a jelenkor történelmét mutassa be, hanem érdekes és időszerű írásokat kell közölnie.

Érdemes példaként megemlíteni a Reader's Digest 1985. évi decemberi számát, amely szerkesztőjének hosszu, mintegy hétoldalas interjúját közölte Reagan elnökkel, előtérben álló világpolitikai és amerikai belső kérdésekről.

Mindez elvezet ahhoz, hogy kísérletet tegyenek a két folyóirat tevékenységének rövid összefoglalására.

Eszerint a cél Magyarország bemutatása, az élet minden lényeges vonatkozásában, a francia és az angol nyelvet terület fejlett ipari és fejlődő országai számára. Minthogy egyrészt nem tömeglapról van szó, másrészt figyelembe véve azt, hogy az adott célországok közvéleményének az alakításában az ottani tömegkommunikációs eszközöknek van alapvető befolyásuk, a Revue és a Digest arra törekszik, hogy elsősorban — ha nem is kizárólagos jelleggel — azokat igyekezzen tájékoztatni, akiknek szerepük van a célországok közvéleményének alakításában, vagyis

az úgynevezett informátorokat informálja.

A két folyóirat tartalma alapján véve megfelel a hazai tájékoztatás általános törekvéseinek, vagyis nincs külön belföldi és külföldi használatra szánt tájékoztatás, a Revue és a Digest alapján véve magyar sajtótermék francia, illetve angol nyelven.

A szerkesztőség határozottan azt a célt tartja szem előtt, hogy a szocialista Magyarországhiteles képét mutassa be, hiszen az ország helyzetének, körülményeinek, politikai és egyéb törekvéseinek az ismertetése az egyedüli helyes, tisztességes és célszerű módja külföldi megismertetésének. Egyébként is a világ különböző részeiből Magyarországra látogató milliók — köztük a sajtó képviselői — mindig hatékony ellenőrzést jelentenek a külföldre irányuló tájékoztatás számára, abban a helyzetben vannak, hogy rövid időn belül megcáfolják a nem térszerű, vagy egyéb hamis állításokat.

Végül talán érdemes megemlíteni néhány olyan körülményt, melyek a szerkesztés és a lapelállítási folyamatát befolyásolják.

Az egyik ilyen kérdés, hogy a két folyóiratban valójában nincsenek rovatok. A szerkesztőség arra törekszik, hogy az országról adott hiteles tájékoztatás keretében mindenképpen érdekes és aktuális témákat ismertetessen; a rovatok merev léte, esetleg előre megszabott terjedelme ezt nem feltétlenül tené lehetővé.

A cikkek számát és részben terjedelmét bizonyos fokig befolyásolja az a körülmény is, hogy a két folyóirat rendszeresen közöl hirdetéseket, amelyek egyrészt színesebb, érdekesebbé teszik, ugyanakkor pedig pénzügyi bevételt is jelentenek a kiadó számára. A hirdetések — amelyek száma változó — természetesen bizonyos terjedelmet vesznek el a cikkek elől.

A Revue-be és a Digest-be külföldiek is írhatnak, illetve írnak is. Talán ma még nem elég gyakran, de ez nemcsak ezen a szerkesztőségen múlik.

Aki e két folyóiratot kezébe veszi, legyen akár barát is, megállapíthatja,

hogy előállításuk színvonala — enyhén szólva — nem minden tekintetben felel meg a jó minőség követelményeinek. Valójában nem olyan propaganda-kiadványról van szó, amely külsejével kíván, illetve tud benyomást kelteni. A szerkesztőség beéri azzal, ha olvasói jól szórakoznak és tájékozódnak a folyóirat olvasása közben.

Kilátások

Vannak, akik úgy vélik, hogy a tájékoztatás területén az aaudiovizuális eszközöké a jövő, míg az írott tájékoztatás fokozatosan háttérbe szorul. Többé-kevésbé hasonló jellegű nézetek hangzottak el a filmzés kezdeti időszakában is, amikor azt jóslták, hogy azzal a színháznak befellegzett. Folytatódott ez a televíziózás megkezdésekor, amikor ezek a nézetek már a filmnek és a színháznak az együttes és elkerülhetetlen hanyatlását helyezték kilátásba.

Aki ma minderre visszatekint, világosan érzékeli, hogy a fejlődés, az új eszközök kétségkívül éreztették hatásukat a már meglévőkre, és ez utóbbiakat arra ösztökélték, hogy lépéseket tegyenek addig kivívott pozícióik megőrzésére és önmaguk megújítására. Várhatóan ilyenfajta elrendeződésre kerül majd sor a videózás megjelenése és térhódítása következtében is.

Az eddigi nemzetközi tapasztalatok arra utalnak, hogy az írott tájékoztató eszközök — ezen belül a külföld tájékoztatását szolgáló kiadványok is —

helyt tudtak állni és meg tudták őrizni, egyesek pedig ki tudták bővíteni pozícióikat, amennyiben minden tekintetben összeszedték magukat, és jobbat adtak, mint korábban.

Az mindenesetre tény, hogy az aaudiovizuális tájékoztató eszközök megjelenése, illetve bővülése idején került sor pl. a Pravda angol és francia nyelven való megjelentetésére, mégpedig nem szovjet, hanem nyugati tőkés kiadók üzleti vállalkozása keretében. A politika, a nemzetközi kapcsolatok iránt érdeklődők manapság is a Le Monde-ot, a Neue Zürcher Zeitungot, a The New York Timest, a Newsweeket, a Feriagn Affairst, a Novoje Vremját, a Der Spiegel, a Politique Etrangere-t, a Mezsdu narodnaja Zsiznyt, az Archiv der Gegenwartot és más sajtótermékeket olvasnak, illetve használnak fel munkájukhoz. Az archivumoknak, a könyvtáraknak jelenleg legalább akkora a látogatottságuk mint valaha, sőt olyan új rendszerekben működnek, melyek anyagaik felhasználását hatékonyabbá teszik. Az említett és más sajtótermékek mellett — mint már említettük — akad jó néhány, amely kifejezetten a külföldi tájékoztatás céljait szolgálja, egyik-másik nagyon eredményesen.

Ez utóbbi példákra tekint a Hungarian Digest és a Revue de Hongrie szerkesztősege is, amikor szerény lehetőségeihez képest mindent meg akar tenni annak érdekében, hogy az angolul és franciául olvasó embereknek széles körű és elfogulatlan tájékoztatást adjon Magyarországról.

ABSTRACT: The press is affected by the emergence of the new media also in the field of information destined to foreign countries. Hungarian Digest and Revue de Hongrois are two Hungarian publications written in English and in French, respectively, which try to face the challenge of the new media with their traditional means but in an original way.

Bedő Iván

„Könyörgünk, több, sokkal több hírt!”

E kétségbeesett felkiáltás korántsem elszigetelt jelenség. Nemcsak az újságban olvashatni effélet, hanem ismerőseim és a rádióba betelefonáló hallgatók egyaránt kérdőre szoktak vonni: miképpen lehetséges, hogy a Magyar Rádió nem mond több hírt?

Akadnak persze olyanok is, akiknek még az is túl sok, amit közlünk. Nemcsak azokról van szó, akiket nemigen érdekel a politika. Van más nézőpont is. Amikor itthon fontosabb esemény történik, akkor mindig akad hallgató, aki szemrehányóan ránk telefonál: azt bezzeg nyomban közöljük, ha . . . és itt valamely távoli ország éppen időszerű háborúja, földrengése, bányászserencsétlensége a példa. Mondhatnám úgy is, hogy a távoli és érdektelen híreket sokallják — és most megakadok, nem tudom, milyen alannyal fejezzem be a mondatot: sokan? néhányan? többen? Mindenesetre van ilyen is, aminthogy az sem ritka, hogy megkapjuk: mindig csak ugyanazt mondjuk. Ez az érzése nemcsak a hallgatóknak támadhat, hanem maguknak a hírszerkesztőknek is, hiszen óránként leadva a híreket, ők unják meg a leghamarabb.

„Nem is igazán hír”

Mégis az az érzésem — bár, ahogy az előbb utaltam rá, adataim éppenséggel nincsenek arról, melyik hallgató milyen és mennyi hírt szeretne —, hogy azok vannak többen, akik nem értik: hogy lehet az, hogy más rádiók több hírt adnak, hogy a külföldi lapokban „minden benne van”.* Ezt az értetlenséget véltem kiolvasni abból a rádiókritikából is, amelynek végkövetkeztetését címként idéztem. Egy Esti Magazinról írva a kritikus** úgy vélte, hogy a nemzetközi összefoglalóban nem volt elég hír: „. . . mindössze hat hír, ebből egy nem is igazán az, mert csak egy cikkre utal, kettő pedig elég messze esik tőlünk, Dél-Afrikába és Nigériába. Csak megismételhetjük: kevés, rendkívül kevés! Különösen, hogy ez főhíradás.”

* Efféle kérdésekre utaltam korábban, amikor arról írtam, milyen gyakran mondunk híreket, csak akkor ezeket válasz nélkül hagytam. (Jel—Kép 1984/4, 33. o.)

** Új Tükör, 1985. szeptember 8.

Nem ide tartozik, hogy az Esti Magazinban a hallgató aznap este is jóval több külföldi hírt kapott a műsor elején. Engem az gondolkoztat el, hogy ha még a kritikus által említett három hír sem eléggé hír, akkor mi lenne az a hír, ami igazán meggyőzné jó szándékunkról a legkritikusabb rádióhallgatót is. Vagyis a kérdés tényleg az, hogy hiányzik-e valami híradásainkból, és ha igen, akkor mi az.

Azt természetesen ebben a konkrét példában nemigen lehetne megállapítani, mi hiányzik, de jätsszunk még el azzal a gondolattal, miért kevés az, ami benne van. A „csak egy cikk” — ami „nem is igazán hír” — a szovjet gazdasági reformkísérletekkel foglalkozik. Én úgy vélem, hogy ez hír, mégpedig nem azért, mert szovjet vonatkozású, hanem azért, mert a szovjet gazdaság szóban forgó átalakulásai szinte közvetlenül érintik a magyar hallgatót is. Nigéria viszont messze esik tőlünk? Külön kérdés, hogy ebben a mai világban — a nemzetközi események kölcsönhatásaiban — mi van távol, de az említett napon Nigéria történetesen egy puccs másnapját élte át. A puccsok pedig Keleten és Nyugaton egyaránt hírnek számítanak. Dél-Afrika „hírértéke” később még szóba kerül.

Nem folytatom ezt a példát. Igazából csak azért hivatkoztam rá, mert fontosnak tartom, hogy nemcsak a hírszerkesztőket, hanem az érdeklődő hallgatókat is foglalkoztatja ez a szakmainak tűnő kérdés: mi a „hírértéke” egy-egy eseménynek, mikor kerüljön be egyik-másik világpolitikai fejlemény a híradásokba? A példa emellett mutatja azt is, mennyire szubjektív, olykor önmagának is ellentmondó e kérdés megítélése.

Fontos — nem fontos

A kérdés tehát ez: amikor a híreket mérjük, lehet-e egy kicsivel több? Mielőtt a magam válaszával megpróbálkoznék, hadd soroljak föl néhány —

részben teljesen tudománytalan és általam most kitalált — kategóriát.

Ne kerüljessük a forró kását: a hírek egyik csoportja, amely a mi választékunkból hiányzó tételek számbavételkor talán a legtöbbször szerepel, a szocialista országokkal kapcsolatos. A véleményemet inkább kis vizsgálódásom végén mondom el, de a tényre hadd emlékeztessék már előljáróban: nemcsak a szakmában, hanem a tájékozottabb hírfogyasztók körében is ismert, hogy e hírek kezelésekor igyekszünk tartani magunkat a hírből éppen érintett szövetségesünk gyakorlatához. Ez mellesleg nemcsak a szocializmus viszonyai között érvényes. Tájékozott kollégám, Szécsi Éva írja, hogy a tőkés országokban működő testvérpártok lapjai sem vájkálnak túl mélyen a szocialista országok dolgaiban. „A tartózkodás oka egyértelmű: a be nem avatkozás, amelynek kölcsönösnek kell lennie.”*

Ami az igazán fontos fejleményeket illeti, azok nemigen maradnak ki híradásainkból. Vannak azonban olyan hírek, amelyek fontosak is, meg nem is. Azokra gondolok, amelyek fontosak, mert világpolitikai súlyú térségről, nemzetközi jelentőségű ügyekről szólnak. De mégsem igazán fontosak, mert igazából akár tegnap is elmondhattuk volna (sőt, talán el is mondtuk), sőt két hét vagy éppen két év múlva is esetleg éppúgy belekerülhetnek a híradásokba.

A klasszikus példák egyike, hogy a vietnami háború idején — szinte szállóige-szerűen — így kezdődtek híradásaink: „Amerikai B-52-es légierődök ma ismét több hullámban bombázták . . .” Maga a vietnami háború a maga idejében is világpolitikai jelentőségű volt, és azóta is benne van a politikai köztudatban. Mégis, a mindennap ismétlődő, hajszálnyira azonos hírek alkalmassint senkinek sem hiányoztak (volna), magyarul szólva mindenkinek a könyökén jöttek ki. Nevezzük hát a hírek e csoportját *könyök-híreknek*. Kö-

* Magyar Sajtó, 1986/1. 22. o.

zékük tartozik manapság a libanoni helyzet, sőt tulajdonképpen az egész közel-keleti válság, Dél-Afrikában a faji megkülönböztetés ellen egyre inkább érlelődő harc, vagy hogy mást mondjak: a kelet—nyugati leszerelési, fegyverkorlátozási tárgyalások mindennapjai. A véleményem az, hogy nehezen találhatjuk meg az optimumot: voltaképpen napirenden kell tartani ezeket az ügyeket, be kell számolni a fontosabb fordulópontokról, ám ajánlatos elkerülni, hogy túl gyakran szerepeljenek.

Vannak aztán olyan hírek is, amelyek hírnek látszanak, tulajdonképpen azok is, de ha nem tudunk róluk, senkinek sem fognak hiányozni. Olyan eseményekre gondolok, amelyek igazán nem befolyásolják a világpolitikát, nem is különösebben érdekesek, de alapjában véve megfelelnek a hír definíciójának: valahol, valakivel történt valami, ami nem mindennap történik. Mondjuk, Sri Lankán megint halottjai vannak a tamilok és a szingalézek összetűzéseinek, valahol megint nagy kábítószerezést csinált a rendőrség, Indiában megint elsüllyedt egy több száz embert szállító hajó a Gangeszen, valahol megint fellázdattak a rabok egy börtönben, és így tovább. Azt hiszem, akár leadjuk ezeket, akár nem, szinte mindegy. Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Nevezük a rövidség kedvéért ezeket *19—20 híreknek*.

Ezeknek egyik alfaja a *lesz-hír*, amikor előre jelezzük, mi fog történni, csak hogy az efféle bejelentések többnyire nem szenzációsak — gyakran még amikor sor kerül az eseményre, az sem izgalmas. Hasonlít ehhez a szerkesztőségünkben *IBUSZ-hírek* nevezett kategória, vagyis amikor csak azt mondjuk, hogy valaki valahová elutazott vagy elutazik, jöllehet az lenne az érdekes, mit csinál ott, miről tárgyal. (De lehet, hogy végül arról már nem is mondunk semmit.)

Említsük meg végül a *színes híreket*, amelyeket tapasztalatom szerint a hallgatók nagyon szeretik, de amelyekkel valamiért kissé szűkmarkúan bánunk.

Alighanem túl komolyak vagyunk, pedig a tekintélyünk aligha ettől függ. Hadd hivatkozzam a *Financial Timesra*, az igazán komoly gazdasági napilapra, amely mégsem áthat már a címodalán, a hírösszefoglalóban olyan kis színeseket közölni, sőt címként olyan szójátékokat adni hozzá, hogy az időnként már a blódi határát súrolja. (Egy viszonylag szikár kis színes: „Azok a brit vámtisztviselők, akik a közkerécsők védelmében elkoboztak 490 felfújható szexbábát, megsértették a Közös Piac szabályait, amelyek kimondják az áruk szabad áramlását — állapította meg egy közös piaci bíró Luxemburgban.”)

Részben persze izlés dolga, milyen színes híreket adunk le. Jómagam például érdekesnek találtam — bár kissé morbid volt — azt a hírt, amely szerint Braziliában egy féltékeny férfi, afölötti bánatában, hogy volt menyasszonya mást választott, bosszúból levágta a hölgy egyik fülét. Aztán megette. Az őt elvezető rendőröknek pedig azt mondta, hogy életében nem evett ilyen jót. Véres ugyan, de nem nagyon (híradásainkban amúgy sokkal több vér folyik, sokkal kevésbé elfogadható okokból), és bizonyára nem mindennapi eset. A bemondónó azonban csak kifejezett utasításomra volt hajlandó felolvasni, és azóta is ugrat vele. Főnökeim véleménye utóbb megoszlott az ügyben.

Magyar újság — európai újság

De ne feledjük, hogy a kérdés az volt: lehet-e egy kicsit több? Hogy némi támpontom legyen, egy kis összehasonlítást végeztem: mi számít hírnek egy adott napon körülöttünk, néhány európai országban, és mi számít hírnek itthon?

Több hasznom lett volna abból, ha a rádiók híradásait hasonlítom össze, de egyszerűbbnek látszott az aznapi újságokat elővenni. A vizsgálat amúgy is nélkülöz bármiféle tudományos módszert: tekintsek inkább afféle

lapszemlének, semmint komoly adatfeldolgozásnak.

A szóban forgó nap 1986. január 22-e volt, a lapok pedig: a négy központi magyar napilap, az *Izvesztija*, a *Szovjetszkaja Rosszija*, a *Neues Deutschland*, a *Neue Zürcher Zeitung*, az *International Herald Tribune*, a *Guardian*, a *Financial Times*, a *Die Welt*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és a *Süddeutsche Zeitung*.

A lapokat vagy az országokat egymás közt összehasonlítani nem volt szándékomban — ehhez a válogatás aránytalan is lett volna. Csak arra voltam kíváncsi, hogy a hazai hírszolgáltatáshoz képest milyenek a többiek. Ezt sem annyira bizonyítéknak, mint inkább példának szántam. Akit mégis érdekelnek a számok, annak elmondhatom, hogy e lapokban aznap összesen 191 „darab” hír jelent meg. Ebből 128, vagyis a hírek kétharmada nem szerepelt a magyar lapokban. Ha azonban kiszűrjük azokat a híreket, amelyek csak egy országban jutottak az olvasók tudomására, 56 darab marad. Ezeknek a „hírebb” híreknek a fele megjelent itthon is. (Vagy hogy is van? Még a fele ennek is kimaradt?)

A hírek tálalása ezúttal nem érdekel: a kép tehát annyiban mindenképpen torzít, hogy a híreket csak „darabszámra” vettem, nemigen figyelve arra, hogy részletesen vagy csak röviden foglalkoztak egyik-másik eseménnyel. (A január 22-i lapok fő híreinek listáját a cikk végén találják meg.) Továbbá torzítja a képet, hogy a kommentárokat figyelmen kívül hagyva egyáltalán nem látszik: milyen háttér előtt jelenik meg ez a kép.

Mi volt az, ami fontosnak tűnik, mégis kimaradt a hazai lapokból? Ha — meglehetősen önkényesen — azokat a híreket nézem, amelyek nemcsak Keleten vagy nemcsak Nyugaton jelentek meg, emellett a hét ország közül legalább háromban kinyomatásra érdeemesnek találták a szerkesztők, akkor 14 hír akad fenn a rostán. Ebből négyet keresnénk hiába az itthoni sajtóban. Közülük az, hogy a dán parlament leszavazta a Közös Piac reformterveit, a korai lapzárta miatt a másnapi lapokba csúszott át. A másik három Dél-Afrikáról (amely, mint az Új Tükröben is olvastuk, messze esik tőlünk), Chiléről és Indiáról szól. (Hátra lehet lapozni, hogy pontosan miről.)

Megkönnyebbülhetünk tehát: a magyar olvasó semmi lényegesről nem maradt le — legalábbis ezen a napon. Figyelmünket a további részletekre fordíthatjuk.

Szembetűnik például, hogy a szocialista országok lapjai jóval fogékonyabban a diplomáciai hírek iránt. Szerintem jellemző, hogy a spanyol és az olasz miniszterelnök éppen hogy megkezdődő találkozója valamennyi pesti lapban szerepel (ebben nem volt akadály a korai lapzárta), nyugatabbra, az eseményhez közelebb ez már nem olyan nagy dolog: csak a *Neue Zürcher Zeitung* és a *Süddeutsche Zeitung* említi meg. Ne higgyük azonban, hogy a műfaj ellen van kifogásuk. Ha előítéleteink azt súgnák, hogy a szovjet külügyminiszter phenjani látogatása vagy a szovjet pártfőtitkár leszerelési javaslatainak visszhangja a szocialista országok újságolvasóinak privilégiuma, úgy vizsgáljuk felül nézeteinket: ezek Nyugaton is hírek. Úgy tűnik, mintha mi hajlamosabbak lennénk inkább néme-lyik hír formális jegyei alapján dönteni, amott talán jobban szemügyre vesszük, van-e benne érdemi újdonság. Általában azért azt hiszem, nem túl nagy a különbség. A lesz-hírek közül például az, hogy a washingtoni kongresszus aznap fog összeülni, és a túl magas katonai költségvetésről fog vitatkozni, a tizen- négy lap közül kettőben szerepel: a *Szovjetszkaja Rosszija*-ban és a *Financial Times*-ben.

Januárnak azokban a napjaiban a vezető hírek között szerepeltek a néhány héttel korábbi bécsi és római repülőtéri merényletek utórezgései: Nyugaton Líbiát vádolták a terroristák támogatásával: bojkottról, terroristaellenes intézkedésekről volt szó. Ismét kiderült, hogy a magyar sajtó az átlagosnál érzékenyebb a közel-keleti fejleményekre. A Líbiával kapcsolatos hírek közül — majdnem egy tucat különféle fejlemény történt azon a napon — a magyar olvasó tudhatta meg a legtöb- bet, pontosabban szinte mindegyiket. Sőt, egyedül a magyar lapokban szerepelt például, hogy épp akkor látogatott Moszkvába a líbiai fegyveres erők

főparancsnoka (ilyen hírek között persze a látogatás pusztá ténye is érdekes.)

Amúgy a közel-keleti ügyeket általában a könyök-hírek kategóriájába sorolhatjuk. A libanoni polgárháború eseményei, az izraeli megszállás alatt lévő területeken a sorozatos tüntetések, letartóztatások, merényletek, a palesztinok helyzetéről szóló és legfeljebb árnyalatokban különböző újabb nyilatkozatok, az arab országok egymás közti békétlenkedései — mindezek évek, sőt évtizedek óta visszatérő hírek. Ezek általános tapasztalat szerint a magyar sajtóban is rendszeresen visszaköszönnek. Nem tudnám megmondani, miért éppen a Közel-Kelet rokonszenvesebb a hírszerkesztőknek, amikor harcok, merényletek, rossz szomszédság okozta bajok máshol is vannak, mégpedig olyan részein a világnak, amelyek talán nem is kevésbé fontosak.

Kimaradt például a vizsgált napon a magyar lapokból Dél-Afrika, pedig mi mindent vetek észre egyetlen napon az újságok Keleten—Nyugaton egyaránt: immár a dél-afrikai iparkamara is felemelte szavát a faji megkülönböztetés ellen, megkezdődött az apartheid-ellenes harcosok egy csoportjának pere, a közgazdászok aggódtak a rekordinflációról éppen közzétett adatok miatt, újabb bomba robbant, és újabb rendőrtámadás volt tüntetők ellen, kiderült, hogy milyen sokat költenek a fekete-afrikai szomszédok elleni támadásokra, sőt Svédországban társadalmi aktivisták vizsgálták a fajüldözők viselt dolgait. Nálunk mindez nem volt érdekes. Lehet, hogy Dél-Afrika tényleg messze van ?

Sorolhatnám még: India, Chile, Sri Lanka, Ciprus, Észak-Írország, a mindenkorai afrikai és a latin-amerikai hadszínterek . . . Lassan elmosódik a határ — amely egyébként is a mindenkorai helyzettől függően ide-oda tolóthat — a világpolitika szempontjából fontos, csak éppen unalmassá váló hírek és a tulajdonképpen nem sok vizet zavaró események között.

Aznap például a magyar lapokban a perui gerillák működtek, más újságok viszont a fulöp-szigeteki, megint mások a sri lankai vagy a kolumbiai gerillák akcióiról adtak hírt. A magyar lapokban a monszun követelt halálos áldozatokat Indonéziában, máshol egy kompszerencsétlenségben haltak meg indonézek. A Magyar Hírlapnak és a *Neue Zürcher Zeitung*nak Csehszlovákiában rengett a föld, az *International Herald Tribune*-nak Görögországban. A magyar olvasó nem tudta meg, hogy nyugatnémet és észak-ír terroristákat tartóztattak le vagy mentettek föl nyugat-európai országokban, viszont sok külföldi újságolvasóval ellentétben tudomást szerzett a nicaraguai, a salvadori és a guatemalai fejleményekről.

Nagyjából hasonló a mérleg, ha a színes híreket nézzük. A magyar olvasó örülhetett például, hogy csukcs sziklarajzokat találtak, egy cseh állatkertben pedig orrszarvúbébi született. A nyugati lapok viszont írtak a már említett szexbabákról, és megemlítették, hogy az iráni elnök megsértődött, mert Zimbabwében, ahol díszvacsorán látták vendégül, bort szolgáltak volna fel, és nők is jelen voltak a mohamedán vendégasztalánál.

A „tiltott gyümölcs”

A különbségek tehát nem tűnnek igazán nagyoknak. A kíváncsi olvasó azonban nyilván várja, hogy rátérjek az általában legnagyobbobbnak tartott különbségre, amelynek taglalását már oldalakkal korábban megígérttem: mi az, amit politikai okokból elhallgatott a magyar sajtó ?

Mert — és ez a kis kitérő még ide kívánkozik — akár bevalljuk, akár nem (vagyis jobb, ha bevalljuk), a hírszerkesztő ilyen alapon is válogat. Szándékosan nem fogalmazok diplomatikusan: nincs szerkesztőség kerek e világon, ahol a kiadó és a munkatársak politikai nézetei ne befolyásolnák azt, amit közölnek. A maguk módján ezt a hírek is tükrözik. A fő kérdésnek tehát

nem is ennek tényét tartom, hanem az-
zal érdemes foglalkozni, hogyan valósul
ez meg a gyakorlatban: ügyesebben
vagy átlátszóbban igyekszünk eligazi-
tani a hallgatókat, olvasókat. Ne fe-
ledjük: a kérdés még mindig az, hogy
lehet-e egy kicsivel több.

Máris megmondom, hogy lekicsiny-
lően fogok nyilatkozni az effajta vá-
lasztékbővítés esélyeiről. Azt hiszem,
hogy a „tiltott gyümölcs” megkóstolá-
sával sem enyhíthetné igazán éhét a
hírfogyasztó. Ha továbbra is annál a
fogódzónál maradunk, hogy mit talál-
tunk a január 22-i lapokban, akkor a
számok azt mutatják, hogy összesen
hat olyan fejlemény van, amely az af-
ganisztáni helyzettel kapcsolatos (és
azon a napon semmi ilyesmiről nem
volt szó a magyar lapokban), egyéb-
ként pedig a 191 darab hírből 19 minő-
síthető olyannak, amely ilyen értelemben
a szocialista országokkal foglalko-
zott. Olyan értelemben tudniillik, hogy
egyváltalan felvetődhet az említett, szö-
vegségeink irányában gyakorolt po-
litikai tapintat alkalmazása.

Nemcsak arányuk csekély,* hanem
fontosságuk is. Az előző kategóriában
említett példákhoz hasonlóan most sem
sorolom fel az összeset, csak néhányat
azok közül, amelyek több lapban is
helyet kaptak. Az NSZK-ban ismét
aláírásokat gyűjtöttek a szovjet rend-
szer Nyugaton legismertebb bírálója,
Andrej Szaharov ügyében. Korrupciós
vádakkal leváltottak egy szovjet mi-
nisterhelyettest. Egy brit lap szerint
elképzelhető, hogy szovjet ügynökök
bujtogatják az angol atomfegyverkezés
ellen tiltakozókat. A *Zycie Warszawy*
közölte azoknak a listáját, akik felhí-
vást írtak alá a politikai foglyok szaba-
don bocsátásáért, a lengyel kormány
szóvivője a betiltott Szolidaritás szak-
szervezet vezetőjének, Lech Walesának
közelgő (időközben rövid úton lezaj-

lott) peréről beszélt, és letartóztatták
az illegális lengyel ellenzék négy vezető-
jét. Eltemették a Nobel-díjas cseh köl-
tőt, Jaroslav Seifertet. Vietnamban az
élelmiszerhiány miatt szigorításokat ve-
zettek be az állami kereskedelemben.

E hírek egy része a magyar lapokban
is megjelent, más része nem. Volt olyan
is, amely csak a magyar lapokban volt
olvasható azon a napon.** Lekicsinylő-
en pedig azért nyilatkozom róluk, mert
sz a véleményem, hogy ezek bizony a
könyök-hírek vagy éppen a 19–20 hí-
rek kategóriájába tartoznak. Az afga-
nisztáni háborúról tud a magyar olvasó,
de a mindennapi részletek éppúgy el-
maradhatnak, mint mondjuk a nagyjá-
ból hasonlóan régóta folyó iraki—iráni
harcok fejleményei. Szaharov neve sem
ismeretlen, de a magyar lapok nem fog-
lalkoznak vele rendszeresen, és a len-
gyel belpolitikai helyzet változásai is
más adagolásban szerepelnek itt vagy
ott. Amondó vagyok, hogy az effajta
hírek közül kevés az igazán fontos. A
vizsgált napon nemigen volt köztük
olyan, amelyért a nyugat-európai olva-
sónak ne az újság közepéig kellett volna
lapoznia. (Más kérdés, hogy a nálunk
is fogható nyugati rádiók híreiben —
éppen, mert nálunk is foghatók — e
hírek általában előkelőbb helyre kerül-
nek.)

Egyszerűen a véleményem az, hogy az
ilyen hírek nem azért fontosak, mert
fontosak, hanem azért, mert — marad-
junk ennél a kifejezésnél — tiltott gyü-
mölcsnek számítanak. Ha tehát azt
kérdézzük: lehet-e egy kicsivel több?,
én azt mondom: ettől nem sokkal len-
ne több. De az is biztos, hogy ha a szo-
cialista országokról egy kicsivel több
hírt közölnénk, valószínűleg úgy tűnne,
mintha sokkal több hírt mondanánk
el. Vagyis talán mégsem helyes, ha le-
kicsinylően nyilatkozom ezekről a hí-
rekről.

* Azért az összes hírhez viszonyítom a számukat, mert többségük csak egyetlen lap-
ban jelent meg, tehát másképpen ki is maradna minden összehasonlításból.

** A lengyel letartóztatások és a vietnami élelmiszerhiány híre.

Címoldal magyar módra

Ha mármost általában is válaszolni próbálok arra a kérdésre, hogy adhatnánk-e több hírt hallgatóink tudtára, akkor ama bizonyos nap hírei*** alapján akár igennel is válaszolhatnék. Félő azonban, hogy csak a könyök-hírekből, netán a 19–20 hírekből tudnánk bővíteni a választékot. Nem biztos, hogy ez baj lenne. Lehet, hogy az is információ jelentene a hallgató számára, hogy valamelyik híradásban — vagy akár egész nap — jobbra ilyen híreket hallana. Ő ezt nem kategorizálná az általam leírt módon, hanem egyszerűen unalmasnak minősítené. De hiszen az is információ lehet a világ dolgainak állásáról, ha kiderül, hogy aznap nem történt semmi érdemleges. Mivel azonban azt mégse mondhatjuk, hogy „kedves hallgatóink, ma se történt semmi”, azzal érzékeltetnék a helyzetet, hogy a hírek bizony ilyenek.

Hiszzen az sem lehet véletlen, hogy hat európai ország néhány napilapjában háromszor annyi hír szerepelt, mint az összes magyar országos politikai napilapban. (Persze, hogy nem véletlen, mert nem a széles közönség által olvasott, hanem a minőségi lapokat választottam ki.) És az sem véletlen, hogy a magyar hallgató is tudja: jó néhány külföldi rádió több hírt sugároz, mint mi. Mégis lehet abban valami, amit az előző bekezdésben írtam, hogy tehát helyük van az olyan híreknek is, amelyeket most érdekteleneknek tartunk, és kimaradnak híradásainkból.

És mégis: oka van annak, hogy nemigen akarózik regisztrálnunk a lényegtelennek tűnő nemzetközi események sorát, és oka van annak, hogy az eszmefuttatásom elején említett hallgatókat bizony nem érdeklik ezek az apróságok, mert őket más érdekli, és ha érdeklődésüket nem elégítjük ki, akkor hiányérzetüket nem enyhíti, hanem

csak fokozza a salvadori baloldal újabb tárgyalási javaslatát és a csukés sziklarajzok védetté nyilvánítását is magában foglaló bő választék a másik oldalon. Ami pedig hiányzik, az nem más, mint hogy hírt adjunk az itthon, vagyis az országban és hallgatóink, olvasóink szűkebb környezetében törtétekről. Hogy mi hiányzik pontosan, az egy másik írás témája volna, de megint csak példaképpen, nézzük meg, mi van helyette.

Ugyanazon a napon, amikor nálunk a külföldi hírek közül — a világ néhány nagyobb lapjához hasonlóan — a véres dél-jemeni hatalmi harcok, az átlagosnál súlyosabb bejrúti bombamerénylet, a lesothói puccs másnapjának eseményei szerepelnek a címloldalon, a hazai hírek nagyjából a következő szenzációkat foglalják magukban: A konzerv- és hűtőipar a tavalyinál több zöldség és gyümölcs szerződéses termeltetését tűzte célul; Bács-Kiskun megyében az idén előtérbe kerül a községek fejlesztése; A jövő hónapra összehívták a szakszervezeti kongresszust; Több lakást építenek a lakásszövetkezetek; Eltűntették a (három hónappal ezelőtti) tűz nyomait az orosz házi üveggyárban; Városá avatták Mezőkovácsházát; Nyugdíjba vonuló művészeket köszöntöttek az Operaházban.

Ezek a címloldali sztorik — magyar módra. Ha egészen korrekt akarok lenni, akkor hírek kell minősítenem a kongresszus időpontjának bejelentését, a városavatót és az operaházi ünnepséget, mert ezek legalább — a mi zsargonunkban — „napi események”. A többi még csak nem is hír — vitatkozni sem érdemes, hogy első oldalra való-e. A hűtőiparnak a konzerviparral egyetemben az a dolga, hogy felvásárolja a termeléséhez nélkülözhetetlen nyersanyagot, a lakásszövetkezet működé-

* Hadd tegyem hozzá még egyszer, hogy a lapok és a rádiók hírei között lehetnek ugyan különbségek, de nem tévedek nagyot, ha pusztán példaként az eddig leírtakra hivatkozom a következtetések levonásakor.

sében az volna a hír, ha nem építene lakást, és így tovább . . .

Úgy látom, most érkezünk el a hallgatók fohászaiban szereplő nagyobb külföldi hírbőség egyik mélyebben fekvő okához. Ha kinyitom az újságot, bekapcsolom a rádiót, és mindent (de legalábbis azt hiszem, hogy mindent) megtudok arról, ami itt történt, ami engem érint, akkor szinte természetes, hogy az újságom, a rádióm regisztrálja azt is, ami távolabb esett meg — a kettő így kerek egész. A Dél-Afrikát távolinak találó rádiókritikus is inkább akkor kapta fel a fejét az Esti Magazint hallgatván, amikor a nyugdíjasok házáról volt szó, akkor helyeselt, amikor a szénhiányról rántottuk le a leplet, és azt találta kedves színfoltnak, hogy szó volt a diákok villamosbérletének érvényességéről. És azt nem vette észre a műsorban, amikor egészen az elején hallhatott majd' egy tucat rövid külföldi hírt. Ha pedig valami izgalmas is történt volna asznap, alkalmasint a hallgatók is betelefonáltak volna, hogy Dél-Afrikát túl távolinak találják.

Végső soron tehát mire eljutottunk volna odáig, hogy válaszoljunk: lehet-e egy kicsivel több? — addigra rá kellett jönnünk, hogy a kérdés nem is ez. Nem arról van szó, hogy több hírt mondunk-e, hanem arról, hogy milyeneket. Nem a fogódzónak használt összehasonlítás az újságok közt, hanem hosszabb tapasztalat mondatja velem, hogy az előbbieken felvázolt kategóriákból, a fontos és a kevésbé fontos külföldi hírek közül nem szokott túl sok kimaradni a hazai híradásokból. Hiányérzetünket talán leginkább az okozza, hogy a már jónak mondható világpolitikai tájékoztatás mindmáig alig tudta maga után húzni a hazai hírek színvonalát.

Emellett csak szépségflastrom volna — bár azt hiszem, jobban néznénk ki, ha azt is elhelyeznénk — egy olyan gyakorlat, amely szerint az elsőre kényelmetlennek látszó híreket is igyekezünk közölni, amikor csak tehetnénk, már csak azért is, mert így nem fosztanánk meg magunkat attól a lehetőség-

től, hogy idejében meg is magyaráz-hassuk őket.

Talán igaz sem volt, de idősebb kollégák úgy beszélnek, hogy 1970-ben, amikor az emlékezetes megmozdulások voltak Lengyelországban, az első hír, amely nálunk erről elhangzott, ezt adta tudtul: „A lengyel tengerparti városokban helyreállt a rend . . .” Nos, az ilyen hír jócskán elkésett. Azért mertem ezzel az esettel előhozakodni, mert személyes tapasztalatom alapján úgy látom, hogy éppen az utóbbi évek lengyel fejleményeinek tulajdonképpen naprakész és tárgyyszerű ismertetése volt olyan mozzanat, olyan példa, amely javára vált hírszolgáltatásunk tekintélyének. És ez nemcsak a mi hírszerkesztőségünknek vagy a lapok külpolitikusainak tesz jótt.

Függelék

A „magyar újság” 1986. január 22-én, vagyis azok a hírek, amelyek mind a négy lapban helyet kaptak. A sorrend nagyjából tükrözi az újságok értékítéletét.

- Moszkvában megkezdődött a KGST végrehajtó bizottságának ülése.
- Várkonyi Péter külügyminiszter Lengyelországba készül.
- Sevardnadze szovjet külügyminiszter a KNDK-ban tárgyal, és átadta Gorbacsov pártfőtítkárnak üzenetét.
- Súlyos harcok folynak Dél-Jemenben a kormánypárt két csoportja között.
- Súlyos pokolgépes merénylet történt Bejrútban.
- Gorbacsov leszerelési javaslatának visszhangja.
- Gonzalez spanyol és Craxi olasz kormányfő találkozója.
- A Szovjetunió új ciprusi rendezési terve.
- A lesothói helyzet államcsíny után.
- Denis Healey, az ellenzékben lévő brit Munkáspárt külügyi szóvivője Budapestre érkezett.
- Kaddumi, a Palesztinai Felszabadítási Szervezet „külügyminisztere” Berlinben tárgyal.
- Újabb ülés a genfi szovjet—amerikai fegyverkorlátozási tárgyalásokon.

- A salvadori baloldal újabb tárgyalási javaslatát a kormánynak, amely ellen fegyveres harcot folytat.
- A Szolidaritás négy vezetőjét tartóztatták le Gdanskban.
- 53 halottja van az indonéziai monszunnak.
- Sziklarajzokat nyilvánítottak védetté a Csukcs-félszigeten.
- Sevardnadze a KNDK-ban.
- Gorbacsov javaslatának visszhangja.
- A dán parlament a Közös Piac reformja ellen szavazott.
- Az első hivatalos Martin Luther King-emléknap az USA-ban.
- A dél-afrikai iparkamara a faji megkülönböztetés ellen.
- Chilében szabadon bocsátottak olyan rendőröket, akiket baloldaliak meggyilkolásáért ítélték el.
- Szikh összeesküvőket lepleztek le Indiában.
- Kreisky volt osztrák kancellár 75 éves.
- Megkezdődött a KGST V. B. ülése.
- A Biztonsági Tanács vitája arról az arab panaszról, hogy a megszállt területeken az izraeliek nem tartják tiszteletben a mohamedán szent helyeket.
- Több nyugati ország nem csatlakozik az Egyesült Államok Líbia elleni intézkedéseihez.
- Pokolgépes merénylet Bejrútban.
- Harcok Dél-Jemenben.
- Lesotho államcsíny után.

Az „európai újság” ugyanazon a napon, vagyis azok a hírek, amelyek nemcsak Keleten vagy nemcsak Nyugaton számítottak hírek, és a hét közül legalább három ország lapjaiban szerepeltek.

ABSTRACT: It is a constantly recurring question why Hungarian Radio does not broadcast more news. The author examines the possibility whether it could be a bit more, and before deciding, makes a comparison between what is considered news in Hungary and what are published as news in Europe. (A January issue of the four Hungarian central dailies and ten leading European papers were used for the comparison.) He concludes that there was no essential difference between the two kinds of information, and what is missing from Hungarian news is mainly information on home affairs, on events occurring in the immediate environment of the readers or listeners. According to the final conclusion the real question is not whether it could be a bit more, but what kind of news are told the general public.

Széky János

A tökélyen innen

Egy tévékritikus töprengései

Frank Kermode, a legtekingélyesebb angol irodalomkritikus nemrégiben így tűnődött: „... a televíziókritika lát-szatra különös és keveset ígérő műfaj, s hogy az angol vasárnapi lapokban a kifinomultságnak ily fokára juthatott, arról tanúskodik, hogy valami fontos, bár homályos folyamat megy végbe a brit kultúrában. A könyvekről, kiállításokról, színelőadásokról írott kritikák arról szólnak, amit elvben bármelyikünk elolvashat vagy megnézhet; a televíziókritika viszont olyan műsorokat taglal, amelyeket az ember vagy már látott, vagy soha többé nem is fog látni. Amellett e műsorok legtöbbször nem is olyan, hogy szükség volna taglalására. A tévékritikusnak az a dolga, hogy a mindenestül feledhető közelmúltat használja föl olyan írások anyagául, amelyeket önmagukért kell majd megszeretnünk. Munkaeszközei: a szellem, a kellem és a képzelet.” (*The New York Review of Books*, 1985. április 25.)

Nem azért hivatkozom Kermode professzorra, hogy tekintélyével igazoljam a tévékritikának ama fajtáját, melyet Szántó Péter kollégámmal három éven át próbáltunk művelni az *Élet és Irodalom* című (magyar és pénteki) lapban. Inkább azt szeretném bizonyítani, hogy „a szellem, a kellem és a képzelet” mint kívánatos eszköz, az „önmagáért szeretendő” cikk vagy kisesszé, mint cél nem az önmutogató hajlamú honi műbírálók találmánya, hanem bizonyos fokig szükségszerű és nemzetközi jelenség. Felhívom a figyel-

met arra, hogy Kermode az angol tévéállomások műsorát nevezi „mindenestül feledhetőnek”, holott általános vélemény szerint a televíziózás Albionban a legszínvonalasabb.

Az íráskötelezettség csapdája

Melyek a tévékritika megkülönböztető jegyei?

Ami kevésbé lényeges: az egyéni vélemény közzététele a művek tömeges befogadása után következik. Kermode igen pontosan fogalmaz: nem pusztán arról van szó, hogy a tévéről írott bírálat utólagos, a többi meg előzetes, hanem arról, hogy a tévékritikának nem feladata a javaslatétel meg az eligazítás. A néző nem döntheti el a cikk nyomán, hogy melyik műsort érdemes megnéznie. A világsajtóban, persze, számtalan példát találhatunk a tömör előzetes kritikára. Ennek az a feladata, hogy a nézőt segítse a több műsor közti választásban. Ha azonban nincs választási lehetőség (vagy a döntés a legtöbb esetben szinte automatikus), márpedig nálunk ez a helyzet, akkor előzetes tájékoztatásnak bőven elég annyi szöveg, amennyi az értékeléstől tartózkodó műsorfüzetben megjelenik.

Kivált, hogy a tévéről utólag is csak ritkán lehet szabályos kritikát írni (ez a nagyobbik különbség). Mert mit tesz az a fiatal bölcsész, aki úgy határoz, hogy életét könyvek, színelőadások, kiállítások vagy filmek értelmezésének

s értékelésének szenteli? Először is tisztázza magában esztétikai nézeteit; továbbá igyekszik minél jobban elmélyedni a választott művészeti ág technikájában; elolvassa, megnézi, meghallgatja mindazokat a múltbeli és kortárs műveket, amelyeket a szakma a legfontosabbnak tart; s ha ezzel kész, fölállítja saját értékrendjét, meghatározza abszolút viszonyítási pontjait. A tévékritikus azonban a legfontosabb művek sokaságának csak véletlenszerűen elébe kerülő töredékét láthatja. Ami pedig a technikai ismereteket illeti, egyformán kellene értenie az irodalomhoz, a színházhoz, a filmhez, esetleg a zenéhez, nem is szólva a tévébeli művészet szabályairól és fortélyairól. Ezért nem baj, ha a tévékritikus valamely más művészeti ágban is járatos (legalább egyben), azaz van némi hivatásos előélete. Am ha például irodalomkritikusként debütált — mint jelen sorok szerzője —, s a televízióra is megpróbálja kiterjeszteni esztétikai nézeteit, nemkülönbben értékrendjét, akkor esalódás éri. Azon még nem hökken meg, hogy a képernyőre szánt műalkotások esztétikai értéke viszonylag csekély. Pontosabban a jó, a közepes és a rossz művek aránya nagyságrendileg nem más, mint például az irodalomban, de együttes számuk lényegesen kisebb. A különféle lapokban és folyóiratokban évente, mondjuk, megjelenik ezer novella, és csak-csak találni köztük ötven vagy hatvan valóban értékeset; körülbelül annyit, amennyi tévéjáték és tévéfilm évente készül — összesen. Ha azonban ebből az ötven-hatvanból leszámítjuk a csakis szórakoztató céllal készült műveket, valamint a cselekménybe burkolt — amúgy érdekes — publicisztikákat, akkor biztosan nem jut minden hétre olyan alkotás, mely a „magas művészet”, az „autonóm kultúra” kategóriájába volna sorolható. (Mellesleg utóbbiak többsége sem egyéb, mint más közegben született művek adaptációja, például regényeké vagy több felvonásos drámáké, melyek pusztán terjedelmüknél fogva sem alkalmazhatóak súlyosabb erőszaktétel nélkül a képernyőre. A kritikus tehát rend-

re megállapítja, hogy a tévéváltozatok fakóbbak az eredetnél — de az ötödik-hatodik alkalommal ez már unalmassá válik.) Mármint a fizetett néző — ha például hetilapnak dolgozik — minden héten köteles a tévéről írni. Paradox módon minél inkább ragaszkodik széptani nézeteihez és hosszú évek során kialakított értékrendjéhez, annál kevesebb az alkalma rá, hogy szabályszerű — szakszerű — kritikát verjen az írógépbe. Olyan ez, mintha egyazon terminológiával és egyforma értékelési szempontok szerint kellene tárgyalnia Cseres Tibor regényeit, a kukutyini irodalmi pályázaton harmadik helyezést elérő novellát, a Gulliverből készült ifjúsági képregényt, a Forrásban megjelenő szociográfiákat és a Cilike-történeteket, szükség szerint pedig az Élet és Irodalom levelezési rovatát vagy a Népszabadság belső vezércikkét.

A megoldás

Elvben nincs akadálya, hogy a tévékritikus kettéhasítsa önnön tudatát, s az egyik héten szakszerű műtész legyen, a másikon meg valami egyéb, jegyzet-író, glosszista, erkölcsprédikátor vagy botcsinálta népművelő. Nekem nem sikerült. Három okból: 1. Túl sokáig voltam nemhivatásos tévénező ahhoz, hogy könnyedén változtatni tudtam volna szemléletemen, tudniillik azon, hogy a televíziótól nem művészi élményeket és hírszolgálatást és szórakozást és hasznos ismereteket várok, hanem több millió nézőtársammal együtt valamiféle differenciálatlan televíziós élményben óhajtok részesülni. E naiv Énemnek például mindegy, hogy amin izgulok, az krimi, futballmeccs, a Hamlet, a Fele sem igaz vagy éppen gazdaságpolitikai stúdióvita. Fő az izgalom, az a többlet, amit más médium nem adhat meg. 2. Ha pedig nem műfajonként, hanem egységében nézem a tévét, akkor rájövök, hogy némely hibák és erények nem függenek a műfajtól (de attól sem, hogy a műsört melyik fősztály vagy szerkesztőség vallja a magáénak). Egy-egy tévéjáték esetleg ugyanazért rossz,

amiért a másfél órával előbb vetített reklámfilmecske. Tehát akkor is esztétikán kívüli érvekkel kell dolgoznom, ha a műsor önmagában nem követeli meg (erről bővebben később). 3. Az olvasó szemében sem tűnhetek föl úgy, mint aki az egyik héten tisztában van a látottak mögötti törvényszerűségekkel (mértéktartóbban szólva: tendenciákkal), a másik héten pedig nem sejt semmit.

Ha viszont mindent kritizálok — vagyis értelmezek és értékelek —, ami a képernyőn megjelenik, akkor mégis csak szükségem van egységes szempontokra, egységes értékrendre.

A kritikus pont

Jeles publicisztikai művek szülehetnek úgy is, ha a tévé folytonos figyelésével megbízott újságíró lemond az értékelésről, s a műsorok örvén ír cikkeket — azaz megelégszik értelmezésükkel. S el tudom képzelni azt is, hogy valaki kommunikációelméleti alapon, a televíziós mesterség biztos ismeretében, társadalmi mondanó nélkül „tisztá” tévékritikát művel (bár ilyesmivel még soha nem találkoztam). Számomra a kettő között volt a járható út. Igyekeztem fölkeszültni a tévé elméletéből és gyakorlatából, valamint megszereztem nézetimet mindarról, ami a tévében látható; nem mondhatnám azonban, hogy első cikkeim mögött valami szilárd eszmei építmény magasodott volna. Tudtam, hogy mi tetszik és mi nem, de arról csak halvány sejtelmeim voltak, hogy miért. Csak az idő előrehaladtával kezdtem fölismerni, hogy az el-lenszenves, morgásra készítő tendenciákban mi a közös, hogy mit is bírálok valójában. S ez nem afféle negyed- vagy tizenhatod igazság volt, mint hogy a tévé „rossz” vagy „unalmas” vagy „butító hatású”. Nem. Ha rám parancsoltak volna, hogy összes kritikámat foglaljam össze egyetlen tőmondatban, bizonyára azt mondom: a Magyar Televízió konzervatív.

Konzervatív az ízlése, a modora, az eszejárása, konzervatív a művészetben, a politikában, a szórakoztatásban. Nem

mindenestül, de lényegében az. Ily módon kényelmessé válik az értékelés: el kell ítélni a maradiság megnyilvánulásait, és meg kell dicsérni az ellenpéldákat. Értelmezés gyanánt pedig ki kell mutatni, hogy miért konzervatív ez vagy az a műsor, meg azt, hogy konzervatívizmusát mely környü-lállások idézték elő, tették lehetővé. Félreértés ne essék: „Magyar Televízió” nem az intézményt értem, nem egyes munkatársait, nem írott vagy íratlan hagyományait, működésének szabályait, hanem azt, ami a készülékbe hátul bemegy, elől meg kijön. A „műsorfolyam” szót használnám, ha pusztán műsorok összességéről volna szó; de az egész itt is más, mint a részek összege.

E ponton, sajnos, beláthatatlan bonyodalmakba keveredik a kritikus.

A Magyar Televízió karakterének kialakulásában ugyanis a vélt vagy valódi közönségigény éppúgy közrejátszik, mint a „hivatalos” megszólamlások némelyike; a külső nyomás éppúgy, mint a tévé belső inerciája; a médium „hidedg” volta éppúgy, mint a magyar társadalom pillanatnyi helyzete. Alkalmasint nincs olyan egyszeri döntés, amely tévénket egyszer s mindenkorra ezzel a sajátos szereppel ruházta volna föl. Sőt, gyanítom, nincs is olyan személy, aki szeretné, hogy a televízió a meglévő állapotok konzerválására törekedjék, nem pedig a jobbá tételükre. Sok apró döntés, ki nem mondott szándék, kényszerű választás együtt s egymást erősítve határozta meg a tévé arculatát. Nem valamely egységes terv, hanem a statisztikai valószínűség érvényesülése. Ha például egy műsor készítői nem akarnak szembeszegülni a vélt közönségigénnyel, akkor nem hajlandók a kísérletezésre, így aztán mindegy, hogy van-e bennük újító hajlam vagy nincs, ezért semmi akadály, hogy olyanok foglalják el a műsorkészítői posztokat, akik az egyéniségükből, a tehetségükből amúgy nem tudnának megélni, s ha ráadásul még hivatalos (bár esetleg informális) támogatást is szeretnek ilyen vagy olyan szinten, akkor az Úristen sem billentheti ki őket székükből, márpedig ha egy műsort elég

sokáig csinálnak egyféleképpen, akkor a közönségben könnyen eluralkodhat az a meggyőződés, hogy másképp nem is lehet csinálni, és tiltakozik az újítások ellen — nem tömegestül, de annyira azért észrevehetően, hogy az illetékeseknek már meglegyen a hivatkozási alapjuk. És a kör ezzel bezárul.

A kritikus nehezen igazodik el a zűrzavarban, s csak kevéssé segítik a nyilvánosságra hozott adatok, előbb-utóbb megbizhatatlan vagy ellenőrizhetetlen információkra, feltevésekre kell hagyatkoznia — úgyhogy jól teszi, ha nem személyeket, csoportokat vagy konkrét döntéseket bírál, hanem nézeteket vagy magatartásokat. Így kiküszöbölheti cikkéből a védhetetlen állításokat — hiszen ha téved is, még önhibáján kívül sem rágalmazhat meg konkrét személyeket —, de a belemagyarázások ellen nincs menedéke.

Szellemi életünkben ugyanis bevett módszer a szándék firtatása, a rejtett mondanó feltételezése. Ha tehát a kritikus a konzervativizmus megnyilvánulásait bírálja, nem tudja elkerülni, hogy mások a konzervativizmus lehetséges hordozóira ne gondoljanak.

Így születnek ama vádak, hogy miközben az ítésez egy vagy több műsorról, valamely viselkedési formáról, műsorokban megnyilvánuló nézetekről, vagyis bárki által észlelhető dolgokról mondja meg a véleményét, voltaképpen másra gondol: a rendszerre („ellenzékieskedés”) vagy a közönségre („elitizmus”) vagy magára a médiumra („tévellenesség”) vagy konkrét személyekre és csoportokra („alattomos fűrés”) vagy a világra általában („magamutogatás”). Holott a kritikusnak semmi ilyesmi nem jár a fejében. Ő csak azt bírálja, ami neki a tévében nem tetszik. Még akkor is, ha némelyeknek talán rokonszenves a feltételezett mögöttes tartalom.

Egy kis magamutogatás

Eddig ahol csak lehetett, megpróbáltam harmadik személyben írni. A továbbiakban csak úgy kerülhetem el a

félreértéseket, ha tisztázom, milyen szemszögből írtam három éven át. Avagy: kit képviseltem. Erre már csak azért is szükség van, mert a konzervativizmus viszonyfogalom. Az egyik ember a másikhöz képest konzervatív.

Nem áztatom magamat azzal, hogy a tévéről alkotott véleményem megegyezik a felnőtt alkosság többségének véleményével. Azt hiszem, ez a többség jónak vagy rossznak, a kultúra egyetlen forrásának vagy a kultúra esküdt elleniségének, a szórakoztatás nonpluszultájának vagy az unalom megtestesítőjének, igazmondónak vagy hazugnak tartja a tévét — de konzervatívnak semmiképpen.

A tőmondathoz tehát hozzá kell fűzőm egy bővítményt: a Magyar Televízió konzervatív — számomra. Mint mondtam, nem képviseltem a felnőtt lakosság többségét, szintűgy nem „az értelmiséget” (hiszen például azok is többnyire értelmiségiek, akiket bírállok), ugyancsak nem az „értelmiségi közizlést” (ilyen nincs), nem valamely társadalmi réteg rossz hangulatát akarom cikkekbe foglalni (idegenkedem a közérzet-publicisztikától), s még csak azt se állíthatnám, hogy egy nemzedék eszmevilágának adtam hangot (ilyen sincs). Nem tudok jobb meghatározást: azt képviseltem, akivel többnyire megegyeznek a nézeteim. Tapasztalatom szerint vannak ilyen személyek.

Következzék hát a bemutatkozás (szerénytelen, de nem tudom elkerülni):

1. Gazdaságban és politikában a reformok elszánt híve vagyok. (Eszem ágában sincs azt mondani, hogy „a tévé” reformellenes. De az a gondolkodásmód, amely némelyik műsorban, szerkesztési elvében tükröződik, mintha ellenkezne azzal a gondolkodásmóddal, amelyre a reformokhoz szükség van. Lásd 6. pont.)

2. A művészetekben sokra becsülöm az eredetiséget, a szakmai tudást, a világ szuverén magyarázatát, a gondolatiságot, a művészet és a publicisztika kü-

lönválasztását és persze a talentumot. Kevésre tartom azonban a moralizálást, a pszichologizálást, nehezen viselem a gondolat nélküli, öncélú szépséget és még kevésbé a felfuvalkodott középtehetségek „önmegvalósítását”.

3. Ami a szórakoztatást illeti, egyszerűen unom a két világháború közötti kabaré meg az ötvenes évekbeli esztadműsorok rendszeres fölmelegítését.

4. Az újságírásban — a tévés újságírásban is — az egyéniségre vagyok kíváncsi, az új információkra, nem pedig közhelyes gondolatok közhelyes tálalására. Az a véleményem továbbá, hogy az agitációt nem javallatos összevetésztetni a propagandával, magyarán a jó példák felmutatásával még senkit nem serkentünk a jó példák követésére.

5. Az ötvenes évek közepén született korosztály azon rétegének vagyok tagja, mely legalábbis eltöprengett a viselkedésbeli konvenciók érvényességéről, egyáltalán, a „konvenció” szót már önmagában is gyanúsnak véli.

6. Minél konzervatívabb valaki, annál több konvenciót tart megdönthetetlen alapelvnek. A konzervativizmus elleni harc nem azt jelenti, hogy ezen alapelveknek a szöges ellenkezőjét állítjuk, hanem azt, hogy kétségbe vonjuk érvényességüket. A progresszió jellemző tulajdonsága tehát, hogy tiszteletben tartja a kétely, az ellenvélemény, az egyéni vélekedés jogát, az autonómiát, a racionalizmust (mindehhez persze szükség van a tények minél pontosabb ismeretére, következésképpen arra is, hogy az információs csatornák minél megbízhatóbban működjenek).

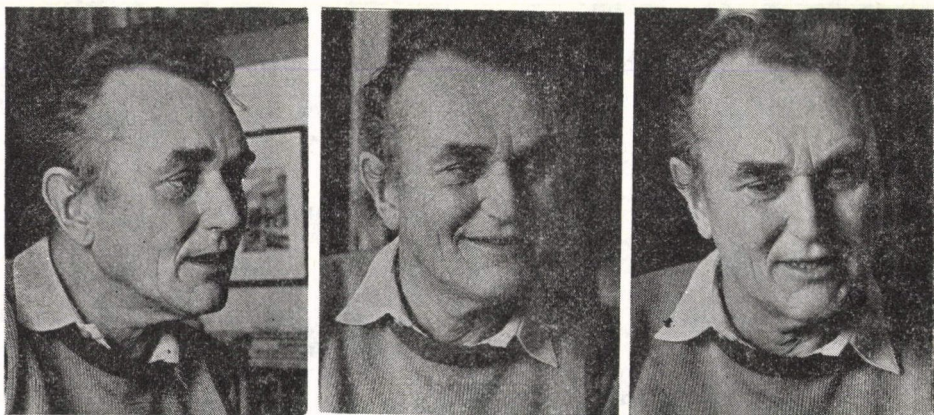
Hát ezt kerestem a Magyar Televízióban, s a kelletténél ritkábban találtam meg. Remélem, hogy húsz-harminc év múlva az én ízlésem szerint való tévét minősítik majd konzervatívnak a leendő kritikusok. Hiszen amit a nyolcvanas évek első felében szerettem volna látni, az korántsem a végső tökély.

„E. P., Kötéltáncos”

A sport-toll hitele

Zsolt Róberttel beszélget Nádor Tamás

Fotó: Wahl Ottó

— *Még be sem kapcsoltam a magnót, máris elmondta beszélgetésünk mottóját, újságírói alapelvét. Megismételné?*

— Nem kedvelem azokat, akik bonyolultan fejezik ki magukat. Nem szeretem az úgynevezett szakzsargont sem. Az efféle — úgy érzem — mindig leplezni, ködösíteni akar valamit. Tudatlanságot, ismerethiányt, gondolatzavart, logikatörést, ürességet. A ködös beszéd, irás — látszólag — alkalmat kínál a figyelemfelkeltésre is. A nyakatekert megfogalmazás a beavatottság látszatát keltheti. A művészeti kritikus például finoman elterelheti olvasóját a lényeg — értetlensége, tájékozatlansága vagy egyszerűen: maradisága — közelébe. Szakmám, a sportújságírás is kínálja az ilyen példákat. Az edző, ha ludas valamiben, nemegyszer a körülményesség pajzsa mögé bújik, mert ha nem ezt tenné, bajba jutna. Legtöbbször azonban pusztán a megszólaló, megnyilatkozó zavaros lelkiállapotát tükrözi az ilyen kusza hímezés-hámo-

zás. Sok éve tanítok az újságíróiskolán, s ott ezért is mondom pályakezdő kollégáinknak: a szép magyar beszéd egyszerű, világos. A legbonyolultabb gondolatot is úgy kell megfogalmazni, kifejtetni, hogy meg lehessen érteni.

— *Térjünk a tárgyra, azaz alanyunkra: Zsolt Róbert újságíróra, a Magyar Nemzet sportrovatvezetőjének pályarajzára. Kezdjük az életrajzi adatokkal, tényekkel.*

— 1924-ben, Budapesten születtem. Iskoláimat Érsekújvárott végeztem, mert édesapám ott dolgozott. 1943-ig éltem a városban, minden életindító, pályám irányába mutató élményem is odaköt, onnan ered. Keveset tanultam, de azért tűrhető eredményekkel átvészeltem az alsó és középiskolát. Szabadidőmben s olykor az iskolából is mulasztva, ha csak tehettem, sportoltam. Eveztem, kajakoztam, röplabdáztam, atlétizáltam és fociztam Érsekújvár NB II-es csapatának tartalékcsoportjában.

ban. S közben — álnéven — beküldözgettem novelláimat az Érsekújvár és vidéke című laphoz. Azért „rejtjeleztem” magamat, mert magyartanárom volt a szerkesztő, aki meglehetősen keményen szokott bennünket helyreigazítani. Így hát kivált örültem, amikor első írásom végre megjelent. De már akkor sejtettem, hogy sosem lesz szépirodalom. A sportot viszont kezdettől fogva annyira szerettem, hogy legfőbb álmom volt, hogy egyszer majd sportújságíró legyek.

A sors azonban előbb még számos vargabetűt, váratlan fordulatot tartogatott számomra. Műszaki rajzolóként kezdtem Érsekújvárott, aztán beiratkoztam a budapesti műegyetemre. Rövidesen behívtak katonának, megszöktem, katonaszökevényként a felvidéki Komját községben, hamis papírokkal gyógyszereszkedtem. Sikerült megszönnöm a háborút, de kalandos sorsom még nem ért véget. Minthogy édesapám 1940-ben meghalt, s csak édesanyám parányi nyugdíjából élhettünk, 1943-tól egyedül tartottam el magamat. 1945-ben ez kivált nehezen ment. Műegyetemistaként a budapesti Állami Kollégiumban — a későbbi Kilián laktanyában — laktam. S eközben abból éltem, hogy cigarettát csempészttem Csehszlovákiába, s onnan cukrot hoztam. (Szobnál keltem át gyalogosan egy társammal vagy gumicsónakkal a Dunán, esetleg tehervagonba bújva ingáztunk.) Amikor kezdett komolyra fordulni a dolog, abba hagytam. (Társam nagy tételekben folytatta. Elkapták, rásóztak vagy tíz évet. Bányába került. Szomorú halála lett: ráomlott a kő. Talán magam is így végeztem volna.) Nehéz időszak következett az én életemben is: néhány hónapig segédmunkáskodtam az észak-csehországi Usti nad Labem vegyigyárában (szuperfoszfátot csomagoltam, s cipeltem hatvankilós zsákokban; vagy ezerszer hatvan kilót kellett egyetlen műszakban megemelnem, ám igen jól kerestem), voltam állami hivatalnok és hivatásos sportoló Pozsonyban. (Futballoztam az SK Bratislava — a mai Slovan Bratislava — csapatában, heti

háromszáz koronáért, de a „nagy” csapatba nem tudtam bekerülni, ezért abba hagytam, inkább röplabdáztam.) Tapasztaltam néhány furcsaságot, ezért hamarosan hazajöttem. (A pozsonyi szlovák minisztériumban el kellett tagadnom magyarságomat — megtehettem, mert két nyelven nevelkedtem —, különben nem kaptam volna munkát.) Idehaza sem lett könnyebb az életem: tolytathattam ugyan egyetemi tanulmányaimat, azonban megélhetésemet vagonkirakással kerestem meg. Sokan tanultunk így akkoriban. Egyetemi éveim egyébként meglehetősen zavarosan teltek el. A műegyetemen kívül jártam még például Pozsonyban matematika-szakra, Pesten a közgazdaságra, a bölcsész, a jogi karra... Összesen hét egyetem padjait koptattam. Végül kettőt végeztem el: a bölcsészkar magyar-történelem szakát és a Testnevelési Főiskolát. A hetedik indexemet egyébként — már nem is tudom, melyik egyetemre — a főiskolás röplabda-válogatott színeiben nyertem el. Akkoriban ugyanis nagyüzemi módon gyártották a sportolók számára az indexeket. Az 1949-es főiskolai világbajnokságra például úgyszólván minden, írni-olvasni tudó sportolónk „egyetemista” lett. Jómagam is kaptam, a biztonság kedvéért, valódi indexem mellé még egy lecke-könyvet. Csupán a harminc évesnél idősebbek maradtak ki e különös „golyaavatásból”.

— *Mindmáig legsikeresebb könyve a Magyarország felfedezése sorozatban megjelent Labdarúgók, sportolók című kötet. Ennek fülén olvasható: „1947-ben rádióriporter-tanonc lettem, de mire fél év múltán valamit megtanultam a hivatás titkaiból, már az MŰTI-nél találtam magam... 1950-ben pedig napilaphoz kerültem.” Kérem, részletezze e tömör összefoglalást.*

— Az Állami Kollégiumban Szalay Béla — aki később mind jelesebb állami és pártmegbízásokat kapott — igazgatót bennünket akkoriban. 1947 őszén váratlanul hívatott az igazgató, s közölte: ajánlásával — ha megfelelnek — fölvesznek a Rádióba. Jelentkeztem s alkalmaztak is, egy hónapos próbaidőre,

az aktuális osztályon. Így végre lehetőséget kaptam sajátos tehetségem kifejtésére: Szepesi György, Randé Jenő, Gulyás Gyula és Molnár Aurél mellett próbálkoztam. Nagy lelkesedéssel kezdtem, s rögtön a sporttal, Szepesi György keze alatt. Akkor még minden élő adásban ment, s a mikrofon kényes jószág: azonnal tiltakozott, táncolt, ugrált, prüszkölt: visszaadta pöszeségemet. Beszédhibámat ugyan később sikerült eltüntetnem, ám addigra már — sajnálkozva — eltanácsoltak a rádiózástól. Így kerültem az MTI-hez. (Akkor a Rádió és az MTI közös vállalatához, az úgynevezett Magyar Központi Híradóhoz tartozott, s ha jól emlékszem, Ortutay Gyula volt az elnöke.) A belpolitikai szerkesztőség gyakornoka lettem (ezt MOT-nak, Magyar Országos Tudósítónak neveztek), s Gyöngyösi Nándor főszerkesztő mellett gyorsan elsajátíthatam szakmánk alapjait. Mindez 1949-ben történt. Aztán — főnöki — Barcs Sándor bizalma jóvoltából — huszonöt éves koromban rám bízta a sportosztály vezetését. Ezt azonban nem addigi teljesítményemnek, hanem sportoló mivoltomnak köszönhettem. Barcs imádkozta futbalcsapatát, s én ugyan válogatott röplabdás voltam, de délutánonként az Antenna csapatában játszottam. Boldogságom csak rövid ideig tartott, mert előbukkant egy igazi NB I-es focista Hoffer József személyében, aki ráadásul még írástudó ember is volt. Így hirtelenében fölöslegessé váltam korábbi posztomon. Előbb a bizalmas osztályt bízták volna rám, ám akkor hozták létre a Néphadsereg című napilapot. Úgy tervezték, hogy ez — a pártlap, a Szabad Nép után a legfontosabb sajtóorgánium lesz. Toborozták tehát a „legjobb erőket”. Úgy ítélték meg, hogy én is közéjük tartozom. Ezért rövidesen a Néphadsereg sportrovatvezetőjévé neveztek ki. Így ment ez azokban az években.

Egy történelmet s a kor jellemzésére. Kissé visszapergetve az időt: Barcs Sándor — a Központi Híradó egyik „nagyfőnökeként” 1948-ban, az olimpia után

megbízott azzal, hogy utazzak Hegyeshalomra, a hazatérő sportolók elé. Az a dolgom, hogy tudjam meg, mi történt a kint maradt néhány disszidensevel. Tudakozódjam, s amit megtudok, elemezem. Vonatra szálltam, s visszafelé Hegyi Gyulával, a magyar sport akkori első számú vezetőjével utaztam egy fülkében. Mellette egy ősz, testesebb férfi ült. Amint a vonat elindult, faggatni kezdtem Gyula bácsit: mondja el, mi történt a disszidensekkel. Hegyi válaszolt is volna, ám az említett idős ember közbevágot: — Most ne ezzel foglalkozunk! Foglalkozunk a sikerekkel! Bosszantott a határozott hang, s tüstént megfeleltem: — Kérem, én nem önt kérdeztem, hanem Hegyi Gyulát. És máris tovább érdeklődtem. Erre az illető — most már ingerülten — rám szólt: — Megmondtam magának, hogy ezzel most ne foglalkozzék. Mire én: — Erre utasítottak, ezért ezzel óhajtok foglalkozni. Hegyi hallgatott, az illető viszont, igen keményen, ennyit mondott: — Hagyja el a fülkét, de tüstént! Ránéztem Hegyire, s így válaszoltam: — Szívesen kitakarodom, de mondja meg, ki az, aki engem innen kidobott! A válasz így hangzott: — Nógrádi Sándor, a miniszterelnökség politikai államtitkára vagyok... Nyeltem egy nagyot, s kitakarodtam. Másnap persze Barcs hivatott, s elmondta: olyan mennydörgő telefont kapott odafönről, hogy alig-alig tudott kimosni, jó lesz, ha máskor megfontoltabban viselkedem. (Hadd tegyem hozzá ennyi év távolából: Nógrádi Sándornak igaza volt. Londoni világraszóló sikereink idején nem egy-két honfitársunk távozása volt a szenzáció.) A történet azonban még nem ért véget. A következő évben Nógrádi épp Csepelen mondott beszédet, s mint belpolitikust, engem küldtek ki tudósítónak. (Az MTI-nek nagy szerepe volt az ilyen beszédek közreadásában, mert akkor a mi jegyzeteinkből készült szövegeket használta az egész magyar sajtó. S többnyire annyira megbíztak bennünk, hogy nem is kellett azt senkivel láttamoztatnunk.) Ez alkalommal bajnoki röplabdameccsről mentem volna a gyűlésre, ám a mérkő-

zés után észrevettem: kis kézitáskámat ellopták. Benne volt frissiben felvett fizetésem, minden igazolványom. Rendőr után futkostam, jegyzőkönyvet vettettem fel stb., ezért hát csak a beszéd végére értem küldetési helyemre. A szónok azonban, szerencsémre, még ott volt. Nem maradt más választásom, mély lélegzetet vettem, s odaléptem hozzá: — Nógrádi elvtárs, elnézést, de ez és ez történt, nem adná oda beszédének szövegét? Nógrádi azonnal felismert, s közölte: nincs semmiféle leírt beszéde, megverte őt a sors, hogy mindig ezzel az alakkal kell találkoznia! De aztán leült, s türelmesen újra elmondta beszédét. Ám még nem ez volt az utolsó találkozásunk. Már a Néphadsereg szerkesztőségében dolgoztam, amikor egyszer a politikai főcsoportfőnök hívatta lapunk főszerkesztőjét és rovatvezetőit. A politikai főcsoportvezető pedig nem volt más, mint Nógrádi Sándor. Amint a szobába belépett, elsápadt: — Már megint? — kérdezte majdnem panaszosan. — Hát én már sosem szabadulok meg magától? De aztán már nem volt semmi bajunk egymással... Szerencsésen megúsztam kilengéseimet, pedig mindez már az úgynevezett ötvenes évek elején történt.

Kemény évek jöttek, éberségünk nem ismert határt. Tilos volt például ajtónkra kiírni a nevünket, nehogy az ellenség megtudja. Holott a Néphadseregben bármikor elolvashatták aláírásunkat. Hajduska István főszerkesztette lapunkat. Jó újságíró volt, remek szerkesztő, pedig abban az időben — mondanom sem kell — pokoli nehéz volt újságot szerkeszteni. Ma már elképzelhetetlennek tetsző körülmények közepette dolgoztunk. Az MTI-ből naponta kaptuk a stencilezett híreket. Piros csik jelölte a belpolitikát, kék a kultúrát, zöld a sportot, „csíktalan” volt a külpolitika. Főszerkesztőnk természetesen polcaira rakatta ezeket, hiszen az MTI anyagából dolgoztunk. Egy nap épp valamiféle vizsgálatot folytattak nálunk, s az egyik kiváltképp éber vizsgálódó meglátta a piros

csíkos MTI-stencilt a nyitott polcon. Lecsapott rá, és kitört a botrány. Hajduska hiába magyarázta, hogy mindez megjelenik a holnapri lapban, éberség elmulasztásáért szigorú fegyelmit kapott. Mert amit piros csíkkal jelölnek, az csak szigorúan titkos lehet. Nem sokkal később egy másik, mondva-csinált ügy miatt aztán le is szerelték, s eltávolították e posztról. Nekem ezúttal is szerencsém volt, mert ez utóbbi botrány idején épp szabadságon voltam. Ha benn vagyok a szerkesztőségben, én is bajba kerülök, mert akkor már nem csak a sport-, hanem a belpolitikai rovatot is vezetem. Egy idő után még szerkesztőbizottsági tag is lettem.

Mindez 1956-ig tartott. Akkor a Magyar Honvéd című lap felelős szerkesztőjévé választottak. Ez az újság — ma már kellő távlatból és józansággal is állíthatom — nyíltságra, igazmondásra próbált törekedni. Olyan hibák is kerültek persze a lapba, amelyek az akkori hevületből következtek. Ám az utólagos vizsgálat sem állapított meg mást: csupán az indulat túlzásait vetették szemünkre. Így hát a vizsgálóbizottság megrovásban részesített; határozata szerint két évig nem dolgozhattam vezető beosztásban.

— *Köztudomású: csaknem harminc esztendeje a Magyar Nemzet munkatársa, s több, mint negyedszázada a lap sportrovatának vezetője. A Magyar Nemzet hagyományait, realista, informatív stílusát jól ismeri az olvasó. Hogyan dolgozott ezekben az években a sporttal foglalkozó újságíró? Milyen szemlélet s gyakorlat jegyében?*

— 1956 után rövid ideig a Népsport munkatársa voltam, majd, amikor onnan távoznom kellett — Arday Aladárnak, a Népsport akkori helyettes főszerkesztőjének ajánlatára — 1957 őszén fölvettem az akkor újra indult Magyar Nemzet sportrovatához. Rovatvezetőm Patáky Károly, főszerkesztőm Mihályfi Ernő, felelős szerkesztőm Révész Jenő volt. Egy ideig a nevem nem jelenhetett meg a lapban. De aztán Mihályfi Ernő — aki eleinte

ügyet sem vetett rám, sőt, válasza sem érdekesített — 1960 őszén vagy talán 1961 tavaszán kinevezett a sportrovat vezetőjének. Mihályfi volt a legnagyobb szerkesztő, akivel életemben dolgozhattam. Az ő szemében semmi más nem számított, csakis a teljesítmény. S ez jellemezte máskülönbén is a Magyar Nemzetet. Olyan újságírók dolgoztak akkor itt, mint Ruffy Péter, Mátrai Betegh Béla vagy Baróti Géza. Mihályfi szinte észrevétlenül irányított. Két-három órát töltött el a szerkesztőségben, de mindenről tudott. Valamiképpen mindig akkor lépett be a szobába, amikor az ő mondatára, megjegyzésére nélkülözhetetlenül szükség volt. Mert ha ő hozzászólt bármihez, azt olyan találon tette, hogy a kérdésre tüstént megtaláltuk a választ, amiben elbizonytalanodtunk, az a helyére billett. S ha mulasztáson, tévedésen, szemléleti félreértésen kapott bennünket, még a hibára is olyan finoman, mosolygósan figyelmeztetett, hogy az ember még jobban elszégyellte magát. S legközelebb bizonyosan elkerülte a hasonlót. Egy példával talán szemléltethetem gondolkodásmódját. Az üggető, az egyik amatőr hajtáson, verseny közben baleset áldozata lett egy cigányprimás. A sporthírek közé tettem az értesülést, meglehetősen büszke voltam, mert az esemény csak a mi lapunkban jelent meg. Mihályfi behívatott magához: — Mi ez? — mutatott a hírre. Mondom: — Hát ez történt. Talán nem igaz? — Dehogynem — hangzott a válasz. — Csak hát neked fogalmad sincs az újságírásról. Ez hír a számodra? Nem érzed, hogy legalább egyhasábos cikket megérdemel a cigányprimás, aki kimegy az üggetőre hajtani és meghalni? Így tanított meg bennünket nemcsak az igazi műfajismeretre, hanem a hírlapírás lényegére is. Arra, hogy az igazi újságíró pontosan tudja: a lap egésze s olvasója szemében mi mennyit ér. Műfajában, terjedelmében. Igyekeztem s igyekszem e szellemen dolgozni mindmáig, s ehhez tarják magukat munkatársaim is. S még valamihez: mióta e rovatot vezetem, tévedhettünk, de „előre megfontolt szándék-

kal” valótlanúságot sosem köztünk. S nekünk valóban az volt és maradt a kívánalmunk, hogy ne sportújságírók, sportriporterek legyünk, hanem sporttal foglalkozó újságírók.

A magunkféle tehát először is értsen a tollforgatáshoz, legyen írástudó. Helyesebben: újságírástudó, mert — ha megjelent is néhány könyvem — írói babérokra sosem pályáztam, s munkatársaimtól sem vártam, hogy mondjuk, Hemingway vagy Graham Greene, vagy akár Karinthy Ferenc, esetleg Moldova György babérajaira törjenek. De azt sem feledhetjük, hogy magyar írók sokasága volt egyben újságíró is, és sportújságírásunk klasszikusait is jegyzi a lexikonok. Például Aszlányi Károlyt. . . Fontos továbbá természetesen, hogy a sporttal foglalkozó zurnaliszta képzett szakíró legyen, hogy ismerje szakmáját alfától omegáig. A sportot tárgyilagosan kell szemlélnie, de nemcsak felülvagy oldalnézetben, hanem belülről is. Aki közömbös a dolgában, az úgysem képes igazán jót kiadni a kezéből. S nem is az a folytonos dolgunk, hogy megírjuk, mondjuk, miként kell gólt rúgni. Ez nem a sportújságírás, hanem a szakma témája; s egyébként sem érdeklí a közönséget. Az eredményeket persze közölni kell. S mindazt, ami az eredmények elérését segíti, lehetővé teszi. Azokról a sportoló emberekről kell tehát írunk, akik mindezeket produkálják. A hátterét annak, ami végül győzelemmé, rekorddá vagy egyszerűen szép, értékes sportteljesítménnyé változik. Az erőfeszítést, a küzdelmet, sikert és kudarcot, s ha úgy adódik: a visszasságokat. Kedvenc sportlapom a Zürichben megjelenő Sport. Ebben nincsenek úgynevezett szakcikkek. Az újság rendkívül gazdag és pontos eredménylistákat közöl. És rengeteg háttérinformációt. Megtudhatjuk, ki hogyan lett nagy sportoló. Szakmailag és emberileg. Megtudhatjuk, miféle gondolkodás „képesítette” rendkívüli teljesítményre az illetőt. Hétköznapjaiban is megismerhetjük tehát azt, akinek ünnepi pillanata az új világcsúcs, vagy a másféle nagy diadal.

— *Fentebb már említett könyvének fülszövegében állnak az itt következő mondatok is: „Írtam könyvet hazánk szépségeiről (kettőt is), egy vaskestát kínai élményeimről, jó néhányat a sportról, krimit az autóversenyzés világából.” No és persze, megírta a legsikeresebbet — Labdarúgók, sportolók címmel... Mikor vállalkozott könyvírásra?*

— Olesó, bár őszinte válasz volna, ha azt mondanám: amikor megbíztak velem. Valójában a könyvíráshoz azért ennél jóval több kell. Mindenekelőtt könyvnyi szándék, élmény és mondani-való. A Sárga tengertől a Gyöngy folyóig című könyvemet 1955-ös, három hónapos kínai írói ösztöndíjammal köszönhetem. Lelkesen írtam és tisztességes szándékkal, e kettő azonban, úgy hiszem, kevés a maradánozáshoz. Mai szemmel már kissé visszasan hat ez a könyv. Más kötetemet az országjáró ismeret és szeretet fogalmaztatta meg velem. Írtam könyvet magam és reménybeli olvasóim szórakoztatására is. Sporttárgyú könyvem természetes következményei mindennapi munkámnak. Többé-kevésbé elégedett azonban, úgy hiszem, csupán egyetlen könyvemmel lehetek: a Magyarország felfedezése sorozatba írt, Labdarúgók, sportolók című kötettel. Nem nagy alkotás ez sem, de — kedvező pillanatban — summázása mindannak, amit én a magyar sportvilágban megértem. Kötetem megjelenése előtt látott napvilágot Végh Antal Miért beteg a magyar futball? című munkája, amely — mint ismeretes — nagy vihart kavart, hiszen sok mindent kimondott, ami addig tabu volt. Jómagam az egész magyar sportról írtam a kimondás, a megnevezés szándékával. Nem botrányt akartam tehát kavarni, hanem a sportot kívántam társadalmi életünkben, minden napjainkban — a magam módján — elhelyezni. Egyesztendő nyomdai csúszás miatt végül 1979-ben került a könyvesboltokba a kötet. Szerencsémre, mert addigra már váltás történt a sportvezetésben s azon belül a labdarúgás irányításában is. Így csak annyiban károsodtam, hogy könyvem eredete-

tileg nyolcvanezer példányban jelent volna meg, negyvenforintos áron; a láthatatlan ellenlépések következtében végül a kötet nyolcvanforintos áron s negyvenezer példányban jelent meg. S a botrány elmaradt, pedig igazán nem voltam sem óvatos, sem diplomatikus. Viszont tárgyilagosságra törekedtem, kiteszhetett írásomból, hogy egyetlen csoportosuláshoz sem tartozom. S talán azt is észlelhette az olvasó, hogy nem ellenfele, hanem szurkolója vagyok a magyar sportnak. (Egész pályámon kinosan ügyeltem egyébként arra, hogy ne csatlakozzam semmiféle érdekcsoporthoz. Ezért számos kollégámnál jóval kevesebbet utaztam. De sosem bántam meg, hogy mindig kimaradtam a „buliból”. Az ilyesmi hosszú távon kamatozik. Hitelt adhat az ember szavának.) Sportolók, sporterkölcsök című könyvembe, valamivel később, az került bele, ami az előzőből kimaradt. Szigorú könyv volt ez is, de — talán az elmondottak miatt — ez sem kavart vihart. Úgy látszik, elkönyvelték: látom és élem annyira belülről a magyar sportot, hogy megállapításaimat kimondhatom.

— *A sporttal foglalkozó újságírók java minálunk igen jó színvonalon dolgozik, a többség azonban — udvariasan fogalmazva — meglehetősen változón. Van, aki — lubickolva e szakma kellemetességeiben — derűs sikerbeszámolókkal vagy álmélyinterjúkkal próbálkozik. A legjobbak tárgyilagosaak, higgadtak, sőt kissé szkeptikusak is olykor. Talán mert az élsport visszásságait látják? Élhet-e egyáltalán még az újságírásban a mintajormálási szándék?*

— Szkepszisről szó sincs, de a higadtságára úgyszólván kötelez bennünket a mai, professzionista élsport. Pályakezdesem idején még példakép lehetett a sportoló. Még hirdethettük, hogy bárki tarsolyában hordhatja a „marsallbotot”. Az akkori kiemelkedő teljesítményekig még bármelyik tehetséges ifjú eljuthatott. Ma már az élsport annyira elrugaszkodott a mindennapi élettől, a tömegsporttól, hogy a kivéte-

les eredmény eszményét nem állíthatom a köznapi, napi nyolc órán át dolgozó ember elé. Ám természetesen a szá munkra meg sem közelíthető sportteljesítmény is lehet mintaadó: az akaratérő, a kitartás, az ambíció, a mindent legyűrő, kiválni képes ember példája. Nem haszontalan tehát ilyen emberekről írni. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az élsport cirkuszt is produkál, tömegszórakoztatást. És bizony gyakran károsítja az „artisták” egészségét. Fásultságra vagy elkeseredésre egyébként azért sincs oka a sporttal foglalkozó újságírónak, mert munkáját a cáfolhatatlan igazság élteti. A legtöbb sportágban mit sem ér a protekció. A gólt be kell rúgni, a célba elsőként kell befutni, a legmesszebbre kell ugrani, dobni és így tovább. Az atlétikában, az úszásban, sőt — a bunda-kivételektől eltekintve — a labdarúgásban is mindig a jobbik győz. Itt mit sem ér a mellébeszélés, a befolyásos rokon, itt nincs kis vagy nagy hatalom. Itt csak az eredmény, „az igazság pillanata” számít. (Ezért sem foglalkozom a pontozásos, az elfogultságra alkalmat adó sportokkal.) A versenyen tiszták a frontok. Igaz, a kulisszák mögött már nem mindig azok. De hát a sport is tükre a társadalomnak, a sportélet vitái is a társadalom vitái. Sőt ezek — éppen, mert a sportoló közismert személy — felnagyítva látszanak az ország ítélkező közvéleménye előtt.

— *Megvallom, a sportot érintő szigorú, odamondogató írásokról olykor azt gondolom, a sporttal foglalkozó újságró olyasmiben „bátor”, amire nem is kell különösebb bátorság. Nem olyan „strucc” tehát, aki a homokba dugja a fejét, hiszen olyan tárgyat választ, amelyről elmondhatja, amit másról nem mondhatna el?*

Nem feszültségvezetés a sportújságírás nyíltsága, szigora?

— Önkontroll, sőt olykor sajnos öncenzúra mibennünk is van. De azért általában igazmondásra törekszünk. Tudom, az elhallgatás is felérhet a hazugsággal („Véteksek közt cinkos, aki néma”). Igyekszem tehát minden közölnivalót elmondani. Csak akkor fog el a kétség, hogy ismereteimet továbbadhatom-e, ha ezek közreadásával egyes sportolóknak vagy — kiváltképp — a magyar sport egészének árthatok. A magam vélt vagy valóságos érdekeivel azonban nem törődöm. Azzal sem, hogy a közléssel esetleg haragosokat szerzek-e vagy barátokat. E jegyben tehát korántsem az elhallgatás vagy a figyelemelterelés műfaja a miénk, hiszen — mint említettem — közvetve társadalmi jelenségekről is írunk. Ezt tesszük például akkor, ha kimondjuk a szabadidősporttal kapcsolatos aggályainkat, a gyakorlatot, amely hovatovább a felnövekvő nemzedékek egészségét veszélyezteti. Vagy ha elmarasztaljuk az élsport „aranylázát”, a szemléletet, amely csak az aranyérmek megbecsülését hirdeti. (Ez szorította egy időben háttérbe a csapatsportokat. Mondván: tizenegy birkózó tizenegy aranyérmet nyerhet, tizenegy labdarúgó csak egyet.) Az lenne jó, ha aranyérmeket is nyernénk, s javulna az élsport általános színvonala is, hiszen ez utóbbi szavatolhatja a nagy győzelmeket is. És persze közben olyan testnevelési rendszert alakíthatnánk ki, amely lehetővé tenné, hogy a mainál egészségesebben éljünk, s élvezzük a legjobb sportolók kivételes mutatványait. Mindezt csak igazi nyíltsággal, tárgyilagossággal, jó szigorral szorgalmazhatja a sporttal foglalkozó újságíró. Számomra hitvallás ez és napi program. Nem készülök tehát struccnak a jövőben sem.

Katonadolog

Az alábbi rádióműsor 1985-ben a dokumentumjátékok kategóriájában elnyerte a kritikusok díját. Először elhangzott 1985. május 10-én, legutóbb 1986. február 5-én 19 óra 15 perckor ismételték meg a Kossuth Rádióban. Ríporter: Kósa Judit.

Pénzügyi osztályvezető-helyettes: — A mai napon Batyi Géza vilmányi lakos megjelent panaszos előadja, hogy 1984. augusztus 17-én nővére vilmányi lakóháza udvarán a játszó gyerekek kezéből elvett egy második világháborús robbanószerkezetet, lószert, amely a kezében felrobbant, és a kezén maradandó sérüléseket okozott.

*

Géza anyja: — Hát hallottam egy lövést, és akkor szaladtam oda, hogy mi az.

Ríporter: — Az édesanyával 1984. október 16-án találkoztam.

Géza anyja: — Szaladok oda, hát Géza kívül áll, és akkor nincs keze már, hát így remegtem, rosszul lettem no, csak nem hagytam magamat, mondom, mit csináltak, mit csináltak. Látom, ott állnak körülötte a másik lányom, az unokák, mondom, mit csináltak, édes fiam, és az unokám, meg ő is mondja, hogy Imrike akart robbantani, és akkor Géza elkapta a kezükből, hát nem szabad azt nektek csinálni, de alighogy elkapta a kezéből, már robbant is az az anyag. Tessék elképzelni egy ilyen fiatalembert, így látja egy édesanya. Hát én összeestem, csak sírtam és sírtam, de én még azóta se vagyok megnyugodva.

Géza: — Nincs semmi kedvem, ha magamra nézek, mindig sírok. Hát így

nem tudom, hogy lesz, itt a kislányom, és fiatal feleségem is van. Bevonultam 83. február 24-én, és leszereltem 84. augusztus 16-án, ez 17-én történt, fél négykor délután. Lejöttem augusztus 17-én a bátyámhoz, hogy a leszerelést megünnepel, majd iszunk egy-két pohár bort, és ekkor illemhelyre kellett nekem távozni, hát mentem a bátyámmal, és akkor láttam a két gyereknél ezt a . . . nem ismerem, hogy milyen lószert volt. Ott gyújtogattak, satöbbi, elvettem a kezéből, és el akartam dobni. Gondoltam én, hogy milyen fajta lószert, csak nem ismertem meg úgy, mert ilyet ott mi is láttunk, de műszaki állományban voltam, nekünk ilyen nem volt. Elvettem a kisebbik srác kezéből és dobtam el, de akkor már nem érkeztem, felrobbant a kezemben. Elvesztettem az eszméletemet, és jött a mentő, bevittek, azt hiszem, Szikszóra.

Géza felesége: — Szikszóra vitték, ott nem vállalták el, csak azt hiszem, adtak neki valamit, amitől élni tudott, mert igen sok vére elment, aztán úgy vitték Miskolcra, ott amputálták.

Géza: — Ott fél nyolckor toltak föl, és fél tizenkettőkor hoztak le. Akkor már egy kicsit észnél voltam, de nem sokat. Másnap néztem meg a kezemet, mert akkor még úgy el voltam kábulva, peregtek a könnyeim, fogni se tudok vele.

Géza felesége: — Még jóformán enni se tudott semmit se. Jártam föl mindennap etetni, mert azért ott se nagyon csinálnak az emberrel valamit.

Géza: — Feleségem öltöztet reggel.

Géza felesége: — Én öltöztetem fel reggel, megmosdatom, megfésülöm, hát meg amit kell, mindent.

Riporter: — Könnybe lábad a szeme, hogyha erről beszél?

Géza felesége: — Nekem végignézni azt, hogy énnekem kell kötni a kezét . . . nekem is a szivemből fakad ki az a fájdalom, az az érzés.

Riporter: — Törölje meg zsebkendővel a szemét, mert potyognak a könnyei.

Géza felesége: — Milyen rossz érzés neki, hogy nekem kell őt öltöztetni, mert még az étel se esik neki annyira jól, mintha ő maga enné meg. Sokkal jobb lenne neki, ha ő tudná csinálni ezt magával. Vécére is el kell vinni, szégyelli is magát, szinte az ember sírva fakad, mikor ezt kell neki csinálni, nem azért, hogy na nem jó indulatból, mert megcsinálja az ember, mert muszáj.

Géza: — Őszintén megmondom, nekem is nagyon rosszul esik, hogy engem öltöztetni kell, meg mosdatni, vécére hordani, de sajnos nem tudok mit csinálni egyelőre még. Így hozta a sors, akkor el kell viselni. Nem tudok fogni semmit, nem is tudom, mi lesz tovább az élettemmel, már nagyon el vagyok keseredve. Huszonégy éves elmúltam. A második, harmadik, negyedik ujjamról egy ujjperc hiányzik a bal kezemről, és a jobb kezemről is hiányzik három ujjperc. Hát nekem az lenne a kérésem, hogyha tudnék fogni a kezemmel, dolgozni szeretnék. A rendőrség kint volt, a srácokat meg is kérdezte, le is adták az adatokat, fölvettek jegyzőkönyvet, mindent.

Riporter: — Te vagy Imre.

Imre anyja: — Hát azóta úgy meg van ijedve, hogy éjszaka is felijedezik. Megmentette az életét, mert ha nem, hát lehet, hogy ott égett volna, mi se tudtunk róla semmit, lehet, hogy széjjelvágta volna. És így jártunk jól, hogy ő kikapta a kezéből. De mit értünk, mert sajnos ő megjárta, mert nyomorék, se dolgozni nem tud, se mi nem tudjuk semmivel segíteni. Mivel?!

Géza: — Hát van úgy, hogy éjszaka alszom, és álmomból is felriadok,

akkor mondja a feleségem, hogy mi van veled, mondom semmi, hát szégyellem megmondani, hogy felriadok, utána akkor ránézek a kezemre, és ott sírok, ahol senki nem lát.

Géza anyja: — Tessék elhinni, hogy én olyan rosszul lettem, hogy azóta csak sírok, és szívidegem van, éjszaka is felrebbenek, nem tudok aludni, hogy láttam, hogy így állt a keze, hogy nem volt keze. Tessék elképzelni, hogy egy édesanya nézze azt. Hát ő se volt hibás, mert féltette a gyerekeket. Aztán mondtam, minek vetted el, édes fiam, tőlük, hát azt mondja, most néztem volna, hogy őket vágja agyon?

Géza: — Nem tudom, hogy mi lesz velem, még egy gyufát se tudok megfogni. És ha férjhez megy a feleségem, azt mondja, tovább most már nem kellek neki?

Géza felesége: — Hát még ezt egyelőre nem tudom megmondani, mert sajnálom, mellettem történt, nem volna szép, hogyha mégis cserben hagyánám. Majd csak lesz valahogy.

Riporter: — Miért merült fel a férjében az, hogy nem fog vele maradni?

Géza felesége: — Hát mert ugye ő így járt, gondolja magában, én fiatal vagyok, 19 múltam, hátha megunom, és találok egy jobbat tőle. Mindig jó volt hozzám, megértettük egymást mindig. Mikor dolgozott is, mindig leszámolta a pénzt, egy fillérig, meg a kislánynak is mindig vett valamit, nekem is. A kislányt is nevelni kell, iskolába fog járni, mindent meg kell neki adni, mégse úgy nevelkedjen fel, mint én, abban a szegény világban.

Riporter: — Maga hogy nevelkedett?

Géza felesége: — Hát mi is tízen vagyunk testvérek. Nekünk se volt úgy, mint más gyerekeknek, akiknek tényleg, hogy mindene megvolt. Lehetne itt kívánni mindent, no de ha egyszer nem sikerül, akkor . . .

Riporter: — Hogyha lehetne három kívánságuk, mit kívánna?

Géza felesége: — Először is azt, hogy csak a keze gyógyuljon meg, legyen ujsza.

Riporter: — Az encsi rendőrkapitány-ság bűnügyi osztályvezetője Sulyok János százados.

Százados: — Kovács elvtárs, tegye meg a jelentését.

Nyomozó: — Jelentem, a helyszínrre kivonultam a bejelentést követően, és a következőket állapítottam meg: Batyi Géza kezében második világháborús lőszer, egy géppuskatöltény robbant fel. Batyi Imre válaszoljon arra a kérdésre, hogy mi történt 1984. augusztus 17-én.

Imre (12 éves): — Kimentem a Hernádra, és találtam azt a golyót, és akkor hazahoztam, bementem Gyuszi-éknál, ott dörzsölte a tornácon, és elkezdtem vele izélni, és hegyesfele jött ki belőle, és akkor elmentünk a boltba, és vettünk két doboz gyufát, az egyiknek a felét beletöltöttük, és kétszer hozzávágunk a kőhöz, de nem robbant, és Zsolti mondta, hogy megfogja, így meggyújtottam, és ő adta nekem, de már akkor égett. Jött Géza a vécéről, és elkapta a kezemből, elfordult, és el akarta oltani, és . . .

Nyomozó: — Milyen Zsoltról van szó?

Imre: — Én azt a fiút nem ismerem, csak Zsoltinak hívják.

Nyomozó: — Hova való ez a Zsolt?

Imre: — Azt nem tudom.

Nyomozó: — Akkor mit keresett itt a telepen?

Imre: — Nyaralt itten valamelyik testvérénél.

Százados: — Hány lőszeret találtak?

Imre: — Kettőt.

Százados: — Nem hallottatok arról, hogy ha a lőszeret meggyújtjátok, és azzal játszottok, abból baj lesz?

Imre: — Nem.

Százados: — Rendben van, Imre, el-mehetnek, most már, gondolom, tanultak ebből az esetből, és ha legközelebb ilyen találnak, akkor azt jelenteni fogják.

Imre: — Igen.

Riporter: — Tudod, hogy kinek kell?

Imre: — Nem.

Százados: — A rendőrségnek vagy a tanácsnak.

Imre: — Igen, most már tudom.

Riporter: — Eszedbe jutott, hogyha a te kezében robban, akkor mi történt volna veled?

Imre: — Hát lehet, hogy levitte volna az egész kezemet.

Százados: — Nem valószínű, mert olyan magasságban robbant volna a kezében, hogy valószínű a fején, arcán sérült volna. Ha az arcán sérül, akkor a szemén is találhatták volna a repeszek. Batyi Géza hasonlóképpen, illetve ugyanígy adta elő a történeteket, és valóban, ha nem veszi ki a kezéből, akkor a gyermek arcát, illetve a fejét érte volna a sérülés, és halálos következménnyel is járhatott volna ez a robbanás.

Imre apja: — Én nem tudom semmi-vel se meghálálni neki, hogy megmen-tette a gyerekeket, ez az igazság. Szerettem volna, hogyha másképp történt volna, nem így.

Százados: — Kovács elvtárs Batyi Karolina tanút hívja be.

Karola: — Én csak annyit láttam, hogy mentem oda, és Iminek a kezében ott égett, és Géza kivette a kezéből, és abban a percben robbant. Mikor én megláttam a kezét, én megijedtem és el-szaladtam. Többet nem is láttam.

Nyomozó: — Ki volt még akkor az udvaron?

Karola: — Több senki. Csak ennyien voltunk. Megláttam a kezét, és én akkor el is szaladtam, én vissza se mentem.

Százados: — Hallott-e arról, hogy ilyen lőszerrel, robbanóanyaggal szabad-e játszani, vagy nem szabad játszani, vagy mit kellett volna tenniük?

Karola: — Nem hallottam.

Százados: — Akkor hiába érkezett volna hamarabb, mert tulajdonképpen a robbanás bekövetkezése előtt ment a helyszínre, de ő sem tudta volna meg-akadályozni, hogy ez a szerencsétlenség bekövetkezzen. Valószínű, hogy Géza teljes értékű nem lesz soha, tehát dolgozni a szakmájában nem fog tudni.

Géza: — . . . vállalatnál dolgoztam.

Százados: — Kéz nélkül kubikos-munkát nem lehet végezni.

Géza: — A csákány meg a lapát

megy, meg a járdalapok, ötven kilós rozametta lapokkal dolgoztunk.

Nyomozó: — A vizsgálatot lezártuk, Géza. Az eljárás során bűncselekményre alól adat nem merült fel, köszönjük, hogy eljött.

Géza: — Még soha nem volt kapcsolatom a törvénnyel. Sajnos, nem szívesen jöttem ide, főleg, hogy így jártam. Néha magamra nézek, a sirás kintat.

*

Riporter: — A vilmányi községi tanács elnökéhez menjünk be segélykérelemért.

Géza: — Mennék én szívesen, csak nem nagyon fogadnak ott. Sajnos nem voltam ott, de voltak mások, akiket el szoknak utasítani, és ezek szerint nem mer odamenni senki. Azért nem megyek, mert nem áll velem úgyse szóba az elnök.

Riporter: — Be se ment még segélyt kérni?

Géza: — Nem mentem.

Riporter: — Ha együtt bemegyünk, akkor bejön?

Géza: — Hát úgy bemegyek, igen, lehet, hogy akkor rendesebb lesz, nem fog kidobni.

Községi tanácselnök: — Az az igazság, hogy nem is nagyon ismerem, hogy kicsoda.

Géza: — Bati Géza vagyok, vilmányi lakos.

Riporter: — Augusztustól itt van el látatlanul, októberig.

Tanácselnök: — Mikor kérte a szociális segélyt?

Géza: — Még nem kértünk, csak azért jöttünk most, hogy ha lehetne valamit, mert járok föl Miskolcra, és még táppénzt se kaptam, semmit, és nem tudom, hogy jár-e ez, vagy adható-e ilyen esetben.

Tanácselnök: — Katona volt?

Géza: — Katona voltam, leszereltem augusztus 16-án.

Tanácselnök: — Én tényleg most látom először, nem ismertem a srácot, azt

se tudom, hogy egyáltalán hazudik-e, vagy igazat mond, úgy hogy most ebből az egy látásból nem tudok nyilatkozni.

Géza: — Nem is jártam ide a tanácsra soha, nem volt olyan ügyem, hogy lopásért vagy valamiért . . . mert vannak azok a cigányok, akik ide járnak, büntetés, ilyesmi, nem . . .

Tanácselnök: — A testvérét, azt jól ismerem, az édesanyja nagyon rendes néni, ha jól tudom, akkor a hejcei református papékhoz jár föl dolgozni, szinte minden reggel látom, hogy megy a fél nyolcas busszal, és jön délután a fél kettős busszal vissza, nagyon rendes családnak ismerem őket, mert lent is, ahogy járok a telepen, a legtisztább, legrendesebb putri, hát úgy lehet nevezni, hogy putri, mert hát háznak nem lehet nevezni.

Géza: — Hát ez nem szégyen, így van.

Tanácselnök: — Milyen balesete volt?

Géza: — A gyerekek találtak egy löszert, és . . .

Tanácselnök: — Most már kezdem érteni. Borzasztó tényleg ez a látvány. Az a helyzet, hogy mi rendkívüli szociális segélyt abban az esetben adunk, hogyha a nő az 55 éves korát, a férfi a 60 éves korát elérte.

Riporter: — Itt történt egy súlyos, csonkulásos baleset. Volt-e már ilyen esetük?

Tanácselnök: — Hogy itt Vilmányban háborús löszert volt-e valamikor? Nyolc éve vagyok itt tanácselnök, de azóta nem emlékszem rá. Ilyen esetünk egyelőre, örömmel mondhatom, hogy még nem volt. Miután én még ilyen esettel nem találkoztam, meg kellene nekem kérdezni felsőbb szerveinktől, hogy tudunk-e segíteni ilyen vonatkozásban. Akár most is megkérdezhetem telefonon . . .

Riporter: — Felsőbb szerv alatt kit értünk?

Tanácselnök: — A városi tanács végrehajtó bizottsága. De én nagyon szépen megkérném, hogy itt van Komjáthy elvtárs, az előadó, aki a szociális ügyekkel foglalkozik, ha lehet-

ne, hallgassa meg őt, mert ahogy látom itt a kezét, tényleg maximális segítségnyújtásra van szükségünk.

Gyámügyes: — A dolog formai része megoldódik azzal, hogy ő aláír egy kérelmet, és ennek a kérelemnek az alapján kiállítok egy környezettanulmányt. Azt mondja, hogy ketten vannak és egy kiskorú. Nyolcszáz forint rendkívüli segílyt kiutalunk.

Tanácselnök: — De ez sajnos csak egyszeri.

Gyámügyes: — Tehát a határozat, a pénzküitalásom ma elkészülhet, viszont a pénz kiutalására várni kell, mert a gazdálkodási előadó kerek egy hétig Kékedben van továbbképzésen.

Riporter: — Mikor kell utazni?

Géza: — Nekem? E héten csütörtökön.

Gyámügyes: — Megelőlegezzük, nem szabályos, de megoldjuk.

Tanácselnök: — Ezt most megelőlegezem a saját pénzünkéből, egy nyilatkozatot aláír azzal kapcsolatban, hogy ő a nyolcszáz forintot felvette, mint rendkívüli szociális segílyt.

Géza: — Nagyon szépen köszönöm.

Tanácselnök: — Nem szívesen, mert inkább ilyen eset ne fordult volna elő.

Géza: — Most jól jön.

Tanácselnök: — Ha visszajön a kórházból, attól a perctől kezdve táppénzes állományba kell venni.

Géza: — A táppénzes papír már bent van a cégemnél, minden bent van már egy hónapja, de még egy fillért nem küldtek ki.

*

Riporter: — Géza munkahelyére október 17-én mentünk.

Bérelszámoló: — A Földgép Vállalatnak vagyok a bérelszámolója a miskolci Főépen. Mikor leszerelt a katonaságtól, ide nem jött jelentkezni. A táppénzes papírját a központba küldte.

Riporter: — Tudott róla, hogy mi

történt vele? Leszerelt és rá egy napra balesete történt. Látta a kezét?

Bérelszámoló: — Jézusmáriám. És eddig a táppénzét nem tudták számfejtetni, mert nem itt volt munkaviszonyban, a katonaságtól leszerelt, de itt nem jelentkezett.

Géza: — Mert másnap balesetem volt, nem tudtam.

Bérelszámoló: — Na jó, de ezt azért kellett volna velünk közölni.

Géza: — Van is közölve. Kórházban voltam.

Bérelszámoló: — Kivel beszélt?

Géza: — Kért a feleségem már másnap egy papírt, és fel is küldték.

Bérelszámoló: — Na jó, de a központ azt nem tudhatja, hogy itt fel van véve vagy nincs felvéve, és állományban még nem volt.

Riporter: — Hol foglalkoztatják, ha a kezeivel nem tud fogni?

Bérelszámoló: — Kubikos volt, kubikosként lett újra visszavéve, de azt, hogy például a kezével mi volt, én nem is tudtam, csak azt, hogy kórházban volt. Kubikosnak vettük föl újra, mert az volt, és azt mondta a Valika, a Szőlősiné, hogy annak vegyük fel újra. Azt hiszem, hogy Budapesten fogják eldönteni, hogy milyen munkakört tudnak felajánlani, vagy egyáltalán tudják-e alkalmazni.

Munkavédelmis: — Hogyha énvelem beszélt volna konkrétan, akkor a főépítésvezetőjéhez bemegyünk, és akkor megbeszéljük, mert ő tudja egyértelműen megmondani, hogy ilyen sérüléssel tudja-e foglalkoztatni. Én mint munkavédelmis ezt támogatni tudom, de nem mondhatom meg, mert nem hatásköröm.

Riporter: — Munkavédelem, rehabilitáció, szakszervezet együtt dolgozik.

Munkavédelmis: — Van egy helyi sajátosságunk, megmondom őszintén, nekünk a központunk Budapesten van, ott van egy munkavédelmi csoport, amely konkrétan az ilyen esetekkel foglalkozik, itt helyileg én mint munkavédelmi megbízott, ha van egy üzemi baleset, annak a kivizsgálásával vagyok megbízva, de az ilyen jellegű sérülés már énrajtam túlnő.

Riporter: — November 27-én a miskolci Társadalombiztosítási Igazgatóság nyugdíjosztályának csoportvezetőjéhez jöttünk be Batyi Gézával és feleségével. Batyi Géza baleseti járadékot kellene, hogy kapjon a társadalombiztosítástól, ugyanis a kezével történt valami.

Ügyintéző: — Üzemi baleset esetén, hogyha a munkaképesség-csökkenés meghaladja a tizenhat százalékot, akkor baleseti járulékra jogosult.

Géza: — Sajnos én akkor nem dolgoztam, ez a leszerelésem másnapján volt.

Ügyintéző: — Sajnos ha a munkaviszonnyal nem függ össze, és a katonai kötelemekkel sem függ össze a baleset, akkor a társadalombiztosítás nem tud megállapítani ellátást.

Riporter: — Nem is kíváncsi, hogy mi történt Batyi Gézával?

Ügyintéző: — Hát ha a munkaviszonnyal nem függ össze, akkor sajnos ellátást nem tudunk megállapítani. Mi itt a társadalombiztosításnál semmiképpen nem tudjuk orvosolni az ő problémáját.

Riporter: — Kilencéves munkaviszonya van neki.

Ügyintéző: — Az más, de nem üzemi balesetből eredően . . .

Riporter: — Két évig katona, leszerel, és a leszerelést követően másnap egy második világháborús löszert robban a kezében, amit egy kisgyerek kezéből vesz ki.

Ügyintéző: — Ja értem. Tudom, hogy a főigazgatóságnál volt már ez az ügy folyamatban . . .

Riporter: — Folyamatban nem volt, én telefonáltam a Társadalombiztosítási Igazgatóságra a panasziroda vezetőjének.

Ügyintéző: — Mi ellátást nem tudunk megállapítani.

Riporter: — És most mit keres ebben a könyvben?

Ügyintéző: — Azt, hogy baleseti ellátás üzemi baleset, foglalkozási betegség esetén jár. Ez nem üzemi baleset, és nem foglalkozási betegség, tehát mi nem tudunk megállapítani ellátást.

Riporter: — Mert ha az történne, ak-

kor kapna havonta baleseti járadékot. De így most mit tud tanácsolni, hova menjen a fiatalember?

Ügyintéző: — Egy kis türelmet, egy 1967-es Egészségügyi Közlönyt kellene megkeresnem, sajnos az nekem nincsen, de megnézem esetleg a titkárságon, hogy megvan-e a 8-as számú. Abban van valamilyen rendelkezés a szociális gondoskodásról, ezzel mi nem foglalkozunk, azért nem ismerem ezt a rendeletet magát.

Riporter: — A titkárságon mit feleltetek?

Ügyintéző: — Náluk nincs Egészségügyi Közlöny. Szóval mindenesetre tény, hogy ilyen esetre nem jár baleseti járadék a társadalombiztosítástól.

Riporter: — Méltányosságból?

Ügyintéző: — Méltányosság gyakorlására nincs lehetőség, legalábbis baleseti járadékot méltányosságból nem lehet megállapítani.

Riporter: — Hova menjen a ez fiatalember?

Ügyintéző: — Hát ki volt a felelős? Aki hibás volt, attól kérhet kártérítést.

*

Riporter: — A Borsod megyei Tanács pénzügyi osztályának osztályvezető-helyettesénél vagyunk Batyi Gézával és feleségével, kártérítés ügyben.

Pénzügyi osztályvezető-helyettes:

— Ilyen esettel se találkoztam még korábban, tehát most nem értem, hogy mi a problémájuk, milyen utat jártak be, mielőtt idejöttek?

Riporter: — Ki fizet kártérítést?

Pénzügyi osztályvezető-helyettes:

— Hát énszerintem a társadalombiztosítási szerveknek kell fizetni valamilyéne baleseti járulékot. 16-án leszerelt, 17-én baleset történik, munkaviszonyban . . . vagy abban az adott pillanatban nincs munkaviszonyban? Elég rendkívüli helyzet, megmondom őszintén. Hát nézze, egy dolog van, más ágon, hogyha valamilyen biztosítási

formával rendelkezik, akkor térít az Állami Biztosító.

Géza: — Azelőtt fizettem, mielőtt bevonultam katonának, de most megszűnt a biztosítás.

Pénzügyi osztályvezető-helyettes: — És most miért gondolja, hogy a pénzügyi osztálynak a feladata ennek a kérdésnek a megoldása? Pénzügyi szakember vagyok, üzemgazdász, végzettségem van, de gondolom, ez egy jogi probléma, nem is hallottam még ilyet. Mindenképpen a helyi tanácsnak a feladata ez, mert megélhetési problémája van, munkaképtelenné vált, szociális segélyezés útján segíteniük kell.

Géza: — Azt kaptam, nyolcszáz forintot.

Pénzügyi osztályvezető-helyettes: — Azt többször is adható egy évben, mert hiszen munkaképtelenné vált.

Riporter: — Kártérítést ilyen esetben ki fizet?

Pénzügyi osztályvezető-helyettes: — Ezt a kérdést már feltette máshol is? Higgye el, ezt most nem a rádióknak mondom, ezt önnek mondom, egy ügyfélnek, aki bejött ide hozzánk egy problémájával, nem hiszem, hogyha megkérdezte volna valamelyik tanácsi szert, nem jártak volna el az ügyében megtudni, hogy mi a lehetőség. Nézzük meg a PTK-t, szerintem a PTK erre az esetre nem tartalmaz jogi előírást. A 181-es paragrafus azt mondja, aki az állami tulajdon védelmében, vagy széles körben fenyegető veszély elhárítására irányuló célszerű tevékenysége folytán károsodik, kártalanításra tarthat igényt, kivéve, ha ez a tevékenység a munkaköréből folyó közvetlen kötelessége volt. Ha a tevékenysége során életét veszti, mindazokról gondoskodni kell, akiket eltartott, illetőleg akiknek tartására törvénynél fogva köteles lett volna, feltéve, hogy a tartásra rászorulnak. Ezek az igények függetlenek attól, hogy a károsodás üzemi balesetnek minősül-e, vagy hogy a károsult károsodásának elhárítása érdekében úgy járt-e el, ahogy ez az adott helyzetben

általában elvárható. Kártalanításra az állami tulajdon kezelője, ha pedig a károsodás széles körű veszély elhárításával kapcsolatban állt elő, az állam köteles. Tehát ez egyértelműen eligazítást ad arra, hogy az állam köteles tenni valamit ilyen esetben, hogy melyik állami szerv, azt kell még megkeresni. Erre is biztos, hogy tartalmaz utalást a Ptk. Nem biztos, hogy minden esetben a magyar államot például az állami tulajdonnal kapcsolatos ügyekben a pénzügyminiszter képviseli. Szerintem az a teendő, hogy megismerve az ügyet, amivel bejött ide, jegyzőkönyveznének a körülményeket, és akkor utána eljárunk ebben kérdésben, mert itt van nálunk, tehát nem akarjuk továbbpasszolni ezt a dolgot. Biztos, hogy lesznek hozzáértő emberek, akik a Pénzügyminisztériumban majd megvizsgálják, hogy milyen körülmények között érvényesülnek a jogok ezek a szabályai. Azt hiszem, nekik is újszerű lesz a kérdés, nem hiszem, hogy volt rá példa.

„Jegyzőkönyv. Készült 1984. november 21-én, a BAZ Megyei Tanács V.B. pénzügyi osztálya hivatali helyiségében. Jelen vannak: Batyi Géza vilmányi lakos, panaszbejelentő és a Magyar Rádió riporternője. Az esemény közvetlenül a panaszos leszerelését követő napon következett be, még nem állt munkaviszonyban. Ezt követően a rádió közbenjárására a vilmányi községi tanácstól egy esetben nyolcszáz forint rendkívüli segélyben részesült, ő és családja megélhetése nem biztosított. A rádió riportere tájékoztatása alapján a Polgári törvénykönyv 181. paragrafusa figyelembevételével panaszos bejelenti kártérítési igényét a magyar állammal szemben.”

Mi megszerezzük a rendőrségtől ezt a jegyzőkönyvet, aminek alapján megtudjuk ítélni, mi történt, és hát természetesen előzőleg még konzultálva, de mindenképpen azt hiszem, hogy a Pénzügyminisztériumhoz fogjuk továbbítani.

Riporter: — 1985. január 8-án Batyi Gézával és feleségével a Megyei Tanács egészségügyi osztályának osztályvezető-helyettes főorvosához jöttem. Engedélyt kértem, hogy fogadjon bennünket, tudja a történetet.

Főorvos: — Nagyon szívesen hallanám a történetet, mert sem írásban, sem szóban nem ismertük ügyüket, a Megyei Tanács VB egészségügyi osztályához kérelmükkel nem fordultak. Szemmel láthatóan csalódás történt.

Riporter: — Kilenc évig dolgozott a Földgép Vállalatnál, de a baleset idején még nem volt munkaviszonyban. Tulajdonképpen kártérítésgénye lenne. Ki fizet kártérítést?

Főorvos: — Az ilyen második világháborús sérüléssel kapcsolatos kártérítés első foka tudomásunk szerint a lakóhely szerint illetékes tanács.

Riporter: — És kinek kötelessége szólni ez ügyben?

Főorvos: — Behívom a szociálpolitikai csoportvezetőnket, Bodonyi elvtársat.

Csoportvezető: — Ezen az alapon a megyei tanács szakigazgatási szervénél kérheti hadirokkanttá nyilvánítását.

Riporter: — Az, akivel történt az eset?

Csoportvezető: — Persze, hát az tudja.

Riporter: — A vilmányi községi tanácsnál októberben voltunk legelőször, amikor egyszeri segélyt utalt ki. Augusztustól ellátatlan volt. Aztán itt Miskolcon bent voltunk a Társadalombiztosítási Igazgatóságnál, mert azt feltételeztem, hogy a baleseti járadék jár neki. Eltanácsoltak bennünket, hogy a társadalombiztosítás nem fizet. Miért tartja ezt ilyen természetesnek?

Csoportvezető: — A tanácsai szakigazgatási szerveknek tudniuk kell róla, a 21/1967-es egészségügyi miniszteri rendeletnek a mellékleteként kiadott szabályzat foglalkozik a hadirokkantsági kérdéssel.

Riporter: — Negyven évvel vagyunk a második világháború után.

Csoportvezető: — De ez a jogszabály él, éppen ezért, mert ilyen esetek még

most is előfordulhatnak.

Riporter: — És miért az állampolgárnak, aki balesetet szenvedett, aki megrokkant, miért annak kell tudnia?

Csoportvezető: — Hát kérem szépen, annak kell kérelmeznie.

Riporter: — És ki szól neki?

Csoportvezető: — Bizonyos mértékig a helyi tanács tájékoztatlanságából eredhet, hogy csak így oldották meg, egy rendkívüli segíellyel.

Főorvos: — Bocsánat, van munkaviszonya, és hol?

Géza: — Földgépítő Vállalat.

Főorvos: — Munkahelyén jelezte a társadalmi szerveknek?

Géza: — Jutka nénivel ott voltunk.

Főorvos: — Szakszervezetnek?

Géza: — Igen, annak is. Még azt a pénzt se küldték ki. A sérülés okáról is tud(tak)?

Riporter: — Nem tudtak, kórházba került.

Főorvos: — De jelezte, mi okozta a sérülését, egy második világháborús lövedék.

Riporter: — Együtt voltunk. Ez az elmúlt év októberében volt, és azóta se kapta meg a szakszervezettől a pénzt.

Főorvos: — Csodálkozunk, hogy ennyi fórumot megjárta az ügye, és tulajdonképpen hozzánk, a megyei egészségügyi osztályhoz még nem fordultak.

Riporter: — Kérem, a vilmányi községi tanács elnökénél voltunk bent, még azért is felhívta a felsőbb szervet, hogy a nyolcszáz forintos rendkívüli segélyt kiutalhatja-e.

Főorvos: — Önöket most látom először, most foglalkozunk először az ügyével, és reméljük, hogy hathatós megoldást, segítséget is tudunk nyújtani.

Csoportvezető: — Tessék, ez az a bizonyos 21/1967-es. Minden olyan helyen, ahol ezzel foglalkoznak, ennek meg kell lennie.

Riporter: — Na mit mond ez?

Csoportvezető: — Hogy kik minősülnek hadirokkantnak, illetve hadigondozottnak. Katonai szolgálat, kötelező katonai előképzés, demokratikus politikai magatartás miatti üldöztetés, légitámadás vagy az ország területén fo-

lyó hadművelet, háborúból visszamaradt robbanóanyag felrobbanása, hadifogság, munkaszolgálat. A továbbiakban a szolgálattal összefüggő kérdésekről beszél, ennek következtében testi épségének vagy egészségének károsodása, illetőleg hozzátartozójának halála jelentkezik mint veszteség. Tehát esetünkben ugye a háborúból visszamaradt robbanóanyag felrobbanásáról van szó. Igénybejelentést kell tenni, a hadigondozási igényjogosultság kérelemre állapítható meg. Esetünkben ez a helyi tanács szakigazgatási szerve. Itt csak abból eredhet probléma, hogy bizonyos helyeken és szinteken nem ismerik a jogszabályt. Hát ehhez nem tudok mit hozzáfűzni.

Főorvos: — Tanácsbejelentésként mint másodfok is föl vesszük, és panasz-eljárás keretében intézzük. És ha itt befejezték a tájékoztatást, azonnal a gépírónt hívjuk, írásba tetszik mondani, és a fél kérelme ebben a jegyzőkönyvben fog megjelenni.

Rostás doktornő szintén a társadalombiztosítási ügyekkel foglalkozik.

Doktornő: — El akarom mondani azt, amit sikerült a Társadalombiztosítási Igazgatóságon tisztáznom. Jogszabály szerint száz százalékos táppénzre kettő esetben jogosult a balesetes, amennyiben üzemi baleset érte, vagy ha társadalmi munka során érte a sérülés. Mivel ilyen ügyük nem volt, tehát erre vonatkozó precedens nincsen, azt javasolják, hogy írja le, hogy mi történt vele, és csatolja a rendőrkapitányság igazolását, hogy valóban életmentés történt. Méltányossági elbírálás alá fogják vonni az ügyet, és hogy aztán mi lesz a vége, azt nem tudta megmondani az ügyintéző.

Csoportvezető: — A hadirokkantság ténye egyébként mindenképpen megállapítható, amennyiben dokumentált lesz, hogy valóban a háborúból visszamaradt valamilyen robbanószer okozta ezt a maradandó fogyatkozást. Az egész kérdés szerintem tiszta és rendezett jogszabályilag.

Főorvos: — Megállapodhatunk abban, hogy rögtön felvesszük a kérelem

bejelentését, és a jogszabályok szerint mi ezt intézzük.

Doktornő: — És megadjuk az instrukciókat is a tanácsnak, hogy mik a teendői.

*

Riporter: — Azóta már megérkezett a Pénzügyminisztérium miniszteri titkárságához a Borsod megyei pénzügyi osztály levele. A jogi osztályon a levelet dr. Németh István kapta meg.

Jogtanácsos: — A Pénzügyminisztériumban több éve foglalkozom kártalanítási ügyekkel, de ilyen természetű ügyvel ez ideig nem találkoztam. Noha én elég fiatal vagyok, engem is megdöbentett, hogy a háború befejezése után negyven évvel még mindig vannak olyan események, amelyek visszacsatolják az ember emlékezetét a második világháborúba. Az említett pénzügyi osztály nagyon helyesen találta meg a polgári törvénykönyvben a 181. szakaszt. Tételes jogi rendelkezés a széles körben fenyegető veszély meghatározására nincs. A magam részéről áttanulmányoztam a Legfelsőbb Bíróság ide vonatkozó irányelveit, állásfoglalásait, valamint a bírósági határozatokat, és nem találtam olyan jogi iránymutatást vagy olyan bírósági határozatot, amelyben ez a fogalom tételes körbe lenne írva. Valójában ez azt jelenti, hogy értelmeznünk kell a polgári törvénykönyvnek ezt a szakaszát. Azt kell majd megvizsgálnunk, hogy milyen legyen az az összeg, de ugyanakkor a társadalmi érdeket, a jogalkotói szándékot is figyelembe veszi. Ezek együttes mérlegelésével lehetőségünk van arra, hogy a Pénzügyminisztérium egy bizonyos összegű kártalanítást folyósítson Batyi Gézának. Ez a kártalanítás nyilvánvalóan egyféle anyagi támaszt, biztonságot jelenthet csak Batyi Gézának és családjának, a végtagokat azonban nem tudja visszaadni. A kártalanítás szempontjából figyelembe kell ven-

ni, hogy ha a rokkantosításra sor kerül, a rokkantsági nyugdíja és az elérhető jövedelme közötti különbség mekkora összeget tenne ki. Dönteni fogunk vezetői szinten. Az e címen kifizetendő kártalanítási összeg Batyi Géza részére méltányosságból történne.

*

Riporter: — A miskolci megyei kórház gyógytornatermét minden héten háromszor felkeresi Géza, mindig elkíséri felesége.

Gyógytornász: — A sérült kezeket feltesszük az asztalra, csendet kérnek, a sérült kezeket az asztalra tesszük, jó, lenyomjuk a tenyereket, az ujjakat belenyomjuk az asztalba, rányomjuk, leszorítjuk, megtartjuk és ellazítunk.

Géza: — Hát nem tudom mozgatni, nagyon rossz még, most még fáj.

Gyógytornász: — Csuklóból emeljük, megmozgatjuk, letesszük, és mintha zongoráznánk, minden ujjat mozgatunk. A fantomérzés megvan, ő gyakorlatilag úgy érzi, mintha meglennének az ujjai, tehát ahhoz, hogy az alapízület ne zsugorodjon be, azt is diktálnunk kell, hogy a nemlévő ujjat is mozgassa.

Az útiköltséges papírját kértem, nálunk ez a szabály, hogy ezt az útiköltséges papírt a főorvos igazolja, de csak akkor, ha a kísérő jelen van. Előfordul, hogy a körzeti orvos nem rendel, és nem tudja kiadni időben az útiköltséges papírt, de mi vezetjük mindig a betegeket a füzetben, több helyen is, tehát vissza tudjuk igazolni, és abban az esetben, ha valóban megjelent, úgy aláírja a főorvos úr, hogy jelen volt.

Riporter: — Igen, és ez mennyi?

Géza: — Útiköltség? 290 forint egy utazás.

Gyógytornász: — Hetente háromszor, és a kísérő valóban mindig megjelenik. Én nem tudom, hogy hasonló helyzetben türelmes lennék-e, vagy ennyire kitartó, hogy nap mint nap a gyereket otthagya kíséri a férjét.

Géza felesége: — Hát azért, mert a vonatajtókat is kinyitni, a villamosjegyet megváltani, lekezelni, kaját venni, habár már maga is meg tudja enni.

Géza: — Csak a nadrágot nem tudom még begombolni, meg a cipőt nem tudom még felhúzni meg bekötöni, meg ilyenek, ezt még a feleségem csinálja.

Géza felesége: — Még a gyerek is segít neki néha.

Géza: — Igen, szokott a kislány segíteni. Mondja, hogy „apuka, húzzam már le a cipődet?” Meg ilyeneket.

Géza felesége: — A zoknit is lehúzza neki.

Riporter: — Jó pár hónappal ezelőtt, amikor találkoztunk, egy kérdőjel volt Gézában, hogy marad-e vele? Azóta.

Géza felesége: — Hát ugyanúgy, mint régen, vele maradok, hát persze.

Riporter: — Akkor miért volt benne ez a kétség?

Géza felesége: — Hát nem is tudom.

Géza: — Akkor még friss volt a betegség, és azt hittem, hogy a feleségem meg fog utálni, de most már úgy látom, nagyon megszeretett, most már jobban szeret, mint azelőtt, mikor nem volt meg a balesetem. Nem szokta elmondani.

Géza felesége: — Nahát ezt nem is szabad neki megmondani, még elbízna magát.

*

Riporter: — 1985. február 8-án reggel 7.15-kor futottunk össze Gézával. A megyei tanács udvarán áll. Mióta áll már itt?

Géza: — Hát öt órától itt vagyok, mert három órákor el kellett indulni hajnalban, hogy ideérjek fél nyolcra. Nem akartam késni, és vonat csak három óra után van tőlünk, a buszjárat meg öt órakor indul, az már késő. Ebben a reszkető hidegben, mínusz tíz fok van. Nem kaptam semmilyen értesítést innen.

Riporter: — Nem is tudja, hogy miért jött be?

Géza: — Hát én nem tudom.

Riporter: — Megmondta a vilmányi tanácselnök, vagy nem mondta meg?

Géza: — Én nem voltam odahaza, mikor nálunk lent volt.

Riporter: — Ő volt személyesen, a vilmányi községi tanácsnak az elnöke?

Géza: — Igen, lent volt, az édesanyámmal beszélt, és kérdezték, de nem mondta, hogy miért kell idejönnöm.

Riporter: — A titkárságon hánykor kezdődik a munkaidő?

Titkárnő: — Fél nyolckor. Mindig telefonon értesítjük őket.

Riporter: — Egy kis levelet nem érdekelne meg?

Titkárnő: — Hát természetes, hogy megérdemelve, de én úgy érzem, hogy mindig nincs erre szükség.

Riporter: — A megyei tanács elnöke dr. Ladányi József.

Elnök: — Jó napot kívánok, köszöntöm. Kedves Batyi elvtárs, javaslatunkra a Minisztertanács önt bátor magatartásáért Életmentő Emlékéremmel tüntette ki. Engedje meg, hogy a Minisztertanács megbízásából ezt a kitüntetést önnek átadjam, gratuláljak, és köszönjem azt a bátor helytálló magatartását, és jó egészséget kívánok a jövőt illetően.

Géza: — Köszönöm.

Elnök: — Ezzel az Életmentő Emlékéremmel háromezer forint jutalom jár a Minisztertanács határozata alapján. Az egy külön eljárás, amit még ő ezenfelül a megyei tanács részéről kaphat.

Riporter: — Itt várt erre a kitüntetésre reggel öt órától, hogy fél nyolc legyen.

Elnök: — Fél nyolckor kezdjük mi itt a hivatalt, és kérjük, hogy fél nyolcra jöjjenek be.

Géza: — Sajnos, nekem három órákor el kellett indulnom otthonról, hajnali három órákor, mert nincsen vonat, nincs busz.

Elnök: — Hát sajnáljuk.

Bodnárné Takács Erika

A spanyol polgárháború a korabeli magyar sajtó tükrében

A magyar sajtóvisszhang nem befolyásolhatta a spanyol események alakulását, mégsem pusztán sajtótörténeti érdekesség a napilapok hasábjairól kirajzolódó kép. A magyar történelem későbbi alakulását meghatározó politikai erővonalak rendezése szempontjából is figyelmet érdemel a hazai sajtó állásfoglalása. A munkás-sajtóé, mert a lakosság széles tömegeit állította e kérdésben a haladás ügye mellé. A kormánypárti, jobboldali lapoké pedig azért, mert kendőzetlenül megmutatta: az úgynevezett nemzeti államok közösségében milyen szerepet szánt a Kárpát-medence népének a magyar kormánypolitika.

Fél évszázada, hogy fölrobbant a pireneusi „lőporos hordó”: 1936. július 17-ről 18-ra virradó éjjel sugározta Spanyol-Marokkóban a ceutai rádióállomás a lázadó katonák azóta hírhedtté vált hívójelét — „egész Spanyolország felett felhőtlen az ég” —, majd utána ország-szerte megmozdultak a fasiszta tábor-nokok.

„Az abszurd összeesküvésben” a madridi rádió másnapi helyzetelemzése szerint spanyol területen senki nem vett részt, valójában ekkorra már Marokkó spanyol zónája teljes egészében a lázadók kezén volt; Franco és Mola tábor-nok csapatai megindulhatak a spanyol nép és annak törvényes kormánya ellen. Kezdetét vette a csaknem három éven át tartó véres polgárháború. S az 1936-os esztendő író európai publicistának nem kellett különleges látnoki képességgel rendelkeznie ahhoz, hogy a fegyveres összecsapást — értelmi szerzői ismeretében — próba-világháborúnak nevezze.

Történelmi távlatból a spanyol polgárháború előzményeit, belső mozgatórugóit, nemzetközi következményeit, morális vagy politikai oldalát higgad-

tabban, tárgyilagosabban ítélni meg az utókor. Annál jelentősebb vállalkozása volt ez a korabeli napisajtónak, amely a Spanyolországból érkező híreket nyomon követve, szinte az eseményekkel egyidőben próbálta megrajzolni — pártállása, politikai reflexei szerint — a polgárháború hátterét. A magyar történelem során talán még soha nem mutatkozott meg ilyen világosan, hogy a modern sajtó a tömegek befolyásolásának egyik leghatásosabb eszköze, hogy a progresszív újságírás a haladás ügye mellett elkötelezett politikai mozgalmak, míg a jobboldali sajtó a haladás ellen fellépő erők fegyvere.

Ma, amikor a rádió, a televízió világszerte tapasztalt térhódítása miatt kisé háttérbe szorult az „írott sajtó” tájékoztató funkciója, sokan a ténylegesnél mérsékeltebbnek ítélik azt a szerepet, amit a napisajtó játszott a magyar belpolitikai életben a spanyol polgárháború idején. Ám ne feledjük: a harmincas években — és még jóval később is — a napilapok jelentették a lakosság számára a tájékozódás legfőbb forrását. A kor átlagpolgára nemcsak a legfrissebb információit merítette innen, de

rendszerint világnézetét, meggyőződését is úgyszólván készen, „kiszabva” vette át kedvenc napilapjától.

A spanyol polgárháború 32 hónapon át tartó eseménysorozatát, a köztársaságiak küzdelmét, a „benemavatkozás” politika kudarcát a maga teljességében és részletességében e cikk keretei között természetesen nem lehet áttekinteni. Így csupán néhány fontosabb napilap közleményein keresztül próbáltam bemutatni az események magyar sajtóvisshangját. Erre egyrészt a polgárháború kitörésekor és az ezt követő hetekben, másrészt a köztársaság bukását közvetlenül megelőző napokban megjelent írások szolgáltattak anyagot. A szemelvények kiválasztásánál azokra a napilapokra támaszkodtam, amelyek mögött a két alapvetően ellentétes ideológia és politikai erő állt.

Az ellenzéki sajtóorgánumok közül a *Népszavát* választottam, mert a szociáldemokrata sajtó — ha reformista értelemben is — végig a társadalmi progresszió ügyét szolgálta, s épp a spanyol polgárháborúval kapcsolatos álláspontja miatt volt kiteve a legélesebb kormányzati támadásoknak.

A polgári sajtó orgánumai közül elsősorban a *Budapesti Hirlapból* idézek, mivel az ellenforradalmi korszakban csaknem mindvégig ezt tekintették a félhivatalos kormánylapnak. De mondanivalóm alátámasztására s az összehasonlítás kedvéért több jobboldali lapra, így a *Gömbös*-kormány által alapított és szubvencionált *Függetlenségre*, valamint az *Esti Újságra* és az *Új Magyarorságra* is hivatkozom.

A vélemények polarizálódása

Európa haladó közvéleménye mély megdöbbenéssel értesült a spanyol köztársaság elleni katonai lázadásról, és szolidaritásáról biztosította a törvényes kormányt, a spanyol népet. A reakciós erők viszont leplezetlen örömmel fogadták a jobboldali puccs hírért. A tőkés híriügnökségek ontani kezdték tudósításait, beszámoltak az események külföldi visszhangjáról, idéztek a poli-

tikusok első nyilatkozatait. E tudósítások nyomban a polgári lapok első oldalára kerültek. Am a harsogó szalagcímek sem tudták feledtetni, hogy a tájékoztatás első napjait lényegében bizonytalanság, sőt zűrzavar jellemezte. A polgári lapok ellenőrizhetetlen magánforrásokból is sokat idéztek. Ha kiderült, hogy tévedtek, tévedéseik fölött cinikus hallgatással napirendre tértek.

A fokozott ütemben fegyverező Európában, amikor a fasiszta erők növekvő teret nyertek, és előre vetette árnyékát a második világháború, a pireneusi félsziget eseményei Magyarországot is olyan helyzetbe hozták, hogy nyíltan színt kellett vallani: egy esetleges világméretű fegyveres konfliktushoz hol fog állni az ország. Az úgynevezett nemzeti kormányok erre a kérdésre a magyar kormány sajtó alapján megnyugtató választ kaphattak.

A sajtóban a spanyol eseményekről a megjelent különböző hanvételi cikkek közül két ellentétes világnézeti alapon nyugvó vélemény emelkedett ki: a kormánypárt és a baloldal álláspontja. A kettő közötti szakadék — amely már a polgárháború kirobbanásakor is jelentős volt — az események balra tolódásával csak még inkább elmélyült.

A munkássajtó álláspontja — amit elsősorban a *Népszava* és elméleti folyóirata, a *Szocializmus* reprezentált — egyértelmű: Spanyolországban a demokratikus úton megválasztott parlament és a demokratikus többségből kinevezett kormány ellen fasiszta erők lázadtak föl. E lázadás letérése úgy a spanyol munkásságnak, mint az egész világ munkásságának létérdeke. A spanyol kormány csapatok állítólagos kegyetlenségeiről szóló hírek részben túlzottak, részben egyoldalúak, részben érthetőek. Túlzottak — mert a nemzetközi reakciós távirati irodák és orgánumok kifejezett célja, hogy a spanyol önvédelmet diszkreditálják; egyoldalúak — mert elhallgatják a lázadók ténylegesen elkövetett kegyetlenségeit; végül pedig érthetőek — mert a harcot a kormányra rákényszerítették, és a „szelídebb” eszközökkel való védekezés eleve kilátástalan lenne...

A népfront csatája a szabadság csatája, és a spanyol küzdelem lényege: demokrácia vagy fasizmus.

A jobboldali sajtó álláspontja ezzel szemben a következő: Spanyolországban a törvényes rend képviselői, a cortes többségi pártjai, az egész népfront az anarchia és a bolsevizmus előkészítői, szálláscsinálói, így az ellenzéknek úgymond alapvető joga és kötelessége az ellenük való lázadás. Következésképp: a polgárháború szerintük nem a hatalomra törő fasizmus és a demokrácia hívei között folyik, hanem a bolsevizmus és a fasiszta „nemzetiek” szembenállását jelenti.

Belpolitikai érdektől is vezettetve próbálták a magyar közvéleményt Francóék mellé állítani, jóllehet hivatalosan a magyar részről csak 1937. szeptember 14-én ismerték el a burgosi kormányt.

Ami a jobboldali sajtó spanyol eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásait illeti, nem lehet éles különbséget tenni a nyíltan horogkeresztes és leplezetten kormánypárti, a nyíltan kormánypárti, de leplezetten horogkeresztes jobboldali lapok között.

A korabeli magyar sajtó két fő vonulata mellett viszonylag alárendelt szerepet játszottak a „középutas” polgári lapok, az álszemleges liberális, a mérsékeltellen ellenzéki, de kifejezetten klerikális orgánumok. Állásfoglalásaik — amint ez a kortárs elemzőknek is feltűnt — egysíkúbbak, véleményüket inkább a periférikus kérdésekben fejtik ki nyíltan. Ebben ideológiai bizonytalanságok mellett jelentős szerepet játszott a megfélemlítés és az egyre inkább fasiszálódó sajtóstruktúra. Ezek a lapok publicisztikailag eleinte megvédtek a köztársaságokat, de hírközlésükben a fasiszta hírügynökségekre támaszkodtak. A későbbiekben pedig legfeljebb a vérontás fölötti sajnálkozásukban fejeződött ki rosszallásuk.

Így festett tehát nagy általánosságban a korabeli magyar sajtó a spanyol polgárháború kirobbanását követő időkben — s ennek megfelelően oszlott meg a magyar közvélemény is.

A *Budapesti Hírlap* 1936. július 19-én így tudósít a spanyolországi eseményekről: „Katonai államcsinyi robbant ki Spanyol-Marokkóban . . . a baloldali tömegek kivonultak az utcára és véres zavargásokat provokáltak”. Két nappal később: „Éjszaka a felkelés elfojtásáról ad hírt a kormány”.

A jobboldal szócsöve a spanyol híranyag átvételekor politikai beállítottságának megfelelően szelektál, így Francónak a spanyol kormányhoz intézett cinikus hangú távirata természetesen helyet kap a lapban: „Új hatásköröm birtokba vételekor — hangzik a távirat szövege — a legerősebben tiltakozom a kormány ama minősíthetetlen eljárása ellen, amellyel repülőnek parancsot adott a békés lakosság bombázására és ártatlan áldozatok, asszonyok és gyermekek halálát okozza. A spanyol újjáébredés mozgalma rövidesen teljes diadalt fog aratni, és magyarázatot fog követelni ezért az eljárásért. A szigor, amelyet alkalmazni fogunk, az Önök ellenállásával lesz arányban. A leghatározottabban követeljük a felesleges vérontás elkerülését”. (*Budapesti Hírlap*, 1936. július 21.)

Hogyan ítélte meg a katonai helyzetet a Gömbös-kormányhoz talán még közelebb álló fasiszta *Függetlenség*?

Már 1936 júliusában Madrid elestéről beszél: „Magánforrásból származó értesülések szerint Mola tábornok csapatai bevonultak Madridba”. A hírheft *Új Magyarság* még tovább megy: hosszú vezércikket szentel július 22-i számában a spanyol eseményeknek „Virrad?” címmel: „Meg sem kíséreljük, hogy tisztán lássunk a Spanyolországból érkező hírek vad összevisszaságában. Vége-e az ellenforradalomnak vagy csak most kezdődik? Győznek-e a felkelők vagy máris vérbe fojtották őket? Katonai diktatúra következik-e vagy a baloldali kormányok által fölfegyverzett csőcselék kiáltja ki a proletárdiktatúrát? Nyílt kérdések ezek mostanáig, de akárhogy is végződik ez a vértől gőzölgő polgárháború, számunkra majdnem egy és ugyanaz a tanulság belőle”.

Mi volna az? Íme: „Kereken öt hónapja, hogy a spanyol baloldali népfrent választási győzelmét idehaza is úgy ünnepelték meg a pesti népfrenton, mint az eltiport és béklyóba vert baloldali szabadságeszmék újjászületését, mint egy baloldali rend felvirradását. Azóta 113 általános és 228 részleges sztrájk zajlott le Spanyolországban . . . Öt hónapja virrad Spanyolországban és most már, mint egy francia író mondta, a sztrájkok, templomgyújtogatások, politikai merényletek, helyi zendülések úgy hozzártartoznak az ország életéhez, mint évszázadokon keresztül a bika- viadal.”

Nem nehéz kiolvasni az iménti argumentálásból a felkínált alternatívát: rendcsinálás ürügyén próbálja elfogadtatni a lap a hazai közvéleménnyel a nemzetiszocialista diktatúra gondolatát.

A szélsőjobboldali propaganda offenzívája közben rendkívüli felelősség hárult a *Népszavára*: egyidejűleg kellett tájékoztatnia a hazai közvéleményt a spanyolországi eseményekről és ugyanakkor cáfolnia a jobboldali rágalmakat. A sajtóvita világnézeti vitává mélyült.

És a *Népszava* becsülettel eleget tett a kötelezettségének, sorából kicsendül a munkássajtó elkötelezettsége. Frapáns válaszban részesíti a jobboldali lapokat, amikor kifejezésre juttatja szolidaritását: „Aggódó szeretetünk, lélegzetvisszafojtott figyelmünk, minden érzésünk azé a spanyol népé, amely ellen fölkeltek az alvilág hatalmasságai, hogy visszavezessék, visszakényszerítsék, visszagyilkolják a szolgaság és szegénység, az analfabétizmus és elnyomás, a terror és a klerikalizmus internálótáborai . . . A spanyol demokrácia egy barbáran kegyetlen tömeggyilkos ellenforradalom féktelen tobzódása után, alkotmányos eszközökkel, demokratikus módon győzött és átvette az uralmat. Mi volt a programja? Szabadságot adni azoknak, akiket a klerikalizmus és az arisztokrácia rabzolgasorban tartott . . . megnyitni a

művelés sorompóit. Szabad népet teremteni, szabad hazában”. (1936. július 21.)

A hazai sajtó számára is volt néhány keresetlen szava a lapnak: „Amilyen természetes, hogy testestől-lelkestől az élet-halálharcot vívó proletariátus mellett vagyunk, ugyanolyan természetes, hogy a fasiszta magyar sajtó rivalgva üdvözli a föllázadt ellenforradalmárok rémtetteit. Hiszünk abban, hogy korán örültek . . .”. (1936. július 21.)

A *Népszava* lendülete továbbra sem csökken, hangja élesedik, amikor a magyar sajtó felelősségéről ír: „Plakátbetűs címek éktelenkednek immár több mint egy hét óta a magyar polgári lapok első oldalán és jelzik a tartalmát annak a valótlansághalmaznak, amelyet a spanyolországi eseményekről közölnek . . . Sehogy sem tudjuk megérteni, hogy újságok, amelyeknek mégiscsak elsősorban a hírszolgáltatás a kötelességük, milyen elkeseredett könnyelműséggel halmozzák el az olvasókat nyilvánvaló képtelenségekkel és hazugságokkal”. (1936. július 29.)

Belügyminiszteri intelem

Hogyan látta a korabeli magyar sajtó a polgárháború kirobbanásához vezető okokat? A jobboldali lapok kezdettől óvakodtak attól, hogy túl messzire menjenek az oknyomozásban. Rendszerint beérték a felkelés közvetlen előzményeinek ismertetésével: a köztársasági kormány gyengeségében s a zűrzavarban lelték meg a számukra kielégítő felszínes magyarázatot. Így kezeli a kérdést a *Budapesti Hírlap* és a *Függetlenség*. A társadalmi mozgatórugók említéséig az 1936. július 29-én alapított és rögtön félhivatalos kormánylappá előléptetett *Esti Újság* sem mer elmenni: nem véletlen, hogy a *Népszava* a kormány „déli altatószerének” nevezi. A *Népszava* viszont ebben az alapkérdésben is kezdettől nyílt sisakkal támad:

„A spanyol reakció ráeszmélt arra, hogy a népfrent kormányának szociális

törvényhozása és a fasiszta kísérletekkel szemben tett intézkedései mindjobban megerősítik a baloldal helyzetét és napról napra csökkentik annak lehetőségét, hogy Spanyolországra mégegyszer rátelepedhessék a monarchista és a fasiszta uralom”. (1936. július 19.)

A jobboldal sajtója lényegében spontán felkelésnek próbálta beállítani a fasiszta lázadást, az erről szóló teóriákat azonban a *Népszava* cikkei döntik halomra. Az „Alfonz keze a lázadásban” címmel ugyancsak 1936. augusztus 2-án megjelent kommentárban például ez olvasható: „megtalálták Alfonz volt király májusban keltezett levelét, amelyben bejelenti, hogy a királyság visszaállítása után az asturiai herceg foglalná el a trónt”.

A felkelés előkészítéséről, a felkelők külföldi kapcsolatairól természetesen további cikkekben is tájékoztat a *Népszava*. Ez a téma akarva-akaratlan felbukkan azokban az írásokban is, amelyeknek elsődleges célja nem az oknyomozás, hanem az, hogy leleplezze a kurzussajtó fejtegetéseit a polgárháború kirobbanásáról. Igaz, az események okainak kérdésével a későbbiekben már nem törődik olyan megkülönböztetett gonddal a magyar kormányssajtó, nem kardoskodik a lázadók „legitimitásának” elismertetése mellett. Persze, nem is cáfolja azt.

A *Népszava* érveit a kormánypárti sajtó nem volt képes megcáfolni, a rendelkezésére álló adminisztratív eszközökkel megpróbálta tehát a lap szerzőit és szerkesztőit „jobb belátásra” bírni. A lap elleni diühedt kirohanások már 1936 őszén kormányzati szintre emelkedtek. Szeptember 25-i nyilatkozatában maga Kozma Miklós belügyminiszter intézett fenyegető szavakat a Szociáldemokrata Párt napilapja ellen. Kilátása helyezte a lap betiltását is. Ezt a nyilatkozatot a szeptember 26-án megjelenő fővárosi lapok csaknem teljes terjedelemben közölték. A miniszter a nemzetközi közvélemény érzékenységeire apellált — s a kortárs olvasónak nem kellett találgatnia, hogy mely államokra, milyen ideológiát valló köz-

véleményre gondolt —, de támadásának alapvetően belpolitikai indítékai voltak:

„A Népszava tűrhetetlen hangjával egyidőben megnövekedett a sztrájkkok száma, amit kizárólag gazdasági okokkal, a drágulási folyamattal nem lehet indokolni”.

A nyilatkozat felért egy ultimátummal. Nem csoda, hogy a lap hangvétele ettől kezdve feltűnő fordulatot mutat. A spanyol tudósítások megrövidültek, ritkább a kommentár, a polgárháború hírei csak kivételesen kaptak helyet a lap első oldalán. Ez a változás a napilap stílusa szempontjából is észrevehető visszaesést jelent.

A *Népszavának* címzett belügyminiszteri intelem a jobboldali sajtó összehangolt támadásának beérett gyümölcse volt. A napilap ugyanis elsősorban a kormányhatalom reakciós szócsöveit vette célba. 1936. augusztus 5-én például az önmagát Magyarország „legelterjedtebb” lapjának tituláló *Függetlenség*hez szól a munkássajtó — s nem is akármilyen hangon:

„Gyalázatos — emelte ki az értéktéletet a vastagon szedett cím — és elvetemülten ostoba a reggeli krajcáros kormánycseléd, a Függetlenség . . . Hazudik minden szavában és hazudik minden sorában”.

Szeptemberben viszont fordított alapállásban vett vívóleckét a *Népszava*. A szervezett magyar munkásság szolidaritási táviratot küldött a spanyol munkásságnak, szeptember 8-án ezt közölte a lap, mire másnap a fasiszta *Esti Újság* dühödten válaszolt. A Gömbös miniszterelnök által alapított, alig másfél hónapos napilap — amely épp a jobboldali propaganda szándékos megerősítésének köszönhetette létét — igyekezett rászorgálni a bizalomra, és megpróbálta kétségbe vonni a szolidaritási üzenet hitelességét: „Amint a szöveget elolvassuk, nyomban rájövünk, hogy a magyar szociáldemokrata párt vezetősége agyalta ki ezt a spanyol elvtársakat hátorító és üdvözlő táviratot, mégpedig a szakszervezetek és a munkásság megkérdése nélkül”. (1936. szeptember 9.)

A rövid pórázon tartott kormánylap azonban feljogosítva érezte magát, hogy a magyar nép nevében beszéljen — annak megkérdése nélkül. Valójában nem is a hitelességgel kapcsolatos állítólagos kételye zavarta, hanem a spanyol köztársasági kormány ellen táplált gyűlölete inspirálta a *Népszava* elleni dühödt kirohanásra.

A *Népszava* számos támadást visszavert és kiállt, mielőtt a reakciós sajtó 1939. február 12-én örömmel tolmácsolhatta a távirati iroda által közzétett belügyminiszteri verdikt tartalmát: „A belügyminiszter 100/1939. VII. a. sz. rendeletével az *Észtergályos János* felesős szerkesztésében és kiadásában Budapesten megjelenő és a *Világosság* Lapnyomda Rt nyomdájában előállított *Népszava* című napilap további megjelenését és terjesztését egy hétre betiltotta”.

A betiltás közvetlen indoka „az ország külpolitikai érdekeinek veszélyeztetése”. Ürügyül egyetlen írás — „*Mit brennender Sorge*” — szolgált, amely nincs közvetlen összefüggésben a spanyol eseményekkel. De bizonyos, hogy a belügyminiszteri mérleget sokat nyomtak a latban a *Népszava* spanyolországi tudósításai.

Esetvonalások Franco portréján

A *Budapesti Hírlap* kezdetben a köztársaságiak „rémtetteit” leltárba szedve kerekíti ki Franco tábornok portréját, akit a rend bajnokának, az anarchia ellen fellépő „erős kéz” megtestesítőjének tart. „Kíéhezettjük Madridot”, „Büntetőexpedíciót indítottak a vörösök ellen” (1936. július 25.) — árulkodik ugyanakkor címeiben a lap Franco csapatainak tényleges módszereiről.

A *Függetlenség* Franco életrajzát közölve lelkesül — 1936. július 23-i lapszám —, a későbbiekben pedig már szuperlatívuszokat sem sajnál a falangisták vezetőjétől. Egy 1937. augusztus 29-én megjelent terjedős cikk tendenciózus címe pedig ez: „Hogyan építette

újjá Franco a nemzeti Spanyolországot?” Ám a *Függetlenség* ezt is tudja fokozni: 1939. március 5-én megjelent írásában már nemcsak Spanyolország, de az egész „európai keresztény civilizáció megmentőjévé” léptette elő a tábornokot.

Az utolsó esetvonalásokat a jobboldal hírhedt sajtóorgánuma, az *Új Magyarország* végzi el Franco portréján. „A harmadik” című írás iskolapéldája annak, hogy „istenülhet” a szélsőjobb torzító politikáján egy diktátor képe: „ezekben a napokban a diadalmas európai nacionalizmus odaírja Mussolini és Hitler neve mellé a harmadik nevet is, Francisco Franco Bahamonde nevét. Immár hárman vannak, akik jegyzik a század nagy ellenreformációját... Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a Duce és a Führer után a Caudillo is befutotta a napóleoni pályafutást, sőt bizonyos értelemben a legnapoleonabbit a három közül.” (1939. április 9.)

A falangisták a *Népszava* megvilágításában:

„A fasiszta hadsereg legénységét tulajdonképpen idegenlegionisták szolgáltatják. Ennek a legénységnek semmiféle kapcsolata nincs Spanyolországgal és a spanyol néppel... akik legtöbbször hazájuk büntetőtörvényei elől bújnak az idegenlegió hadsoraiba. A gyarmati fegyelem brutalitása és a zsákmány reménye tartja őket együtt. A középkor szelleme elevenedik meg mindenütt, ahol megjelennek. Fosztogatnak, rabolnak és erőszakoskodnak.” (1936. augusztus 2.)

Pár nappal később a *Budapesti Hírlap* egyik cikkére reflektált a baloldali lap: „Megszoktuk már, hogy a jobboldal összetéveszti a nacionalizmust a fasiszmissal, a rendet a diktatúrával, de a tévedéseknek e szomorú vígjátékában még mindig sokalljuk egy kicsit azt, ha valaki Franco tábornokot és zsoldosait a világorradalom képviselőinek tekinti. A törvényes és alkotmányos kormány ellen, a nagybirtok, a nagyítóke, a papság és a tiszti kiváltságok érdekében lázadó, hazáját áruba bocsátó, önnön népe ellen afrikai bennszülötteket moz-

gósító, vérengző ellenforradalmi seregnek nem jár a világforradalmár jelzője”. Népszava (1936. augusztus 11.)

Ugyanakkor hogyan látja a magyar jobboldal sajtója Spanyolország törvényes kormányát a polgárháború idején? „A spanyol polgárháború olyan borzalmas és kegyetlen tömegvérengzéssé fajult, amilyent a francia rémuralom óta nem ismert Európa. A csőcselék teljesen fékezhetetlen, az osztálygyűlölet őrjöngve tombol, imádkozó papokat hurcolnak a vesztőhelyre... Minden városnak megvan a maga Robespierre-je”, avagy: „Badajoz városban részeg fegyveres hordák kifosztották 110 földbirtokos házát... A Népfront milíciája lefoglalta a Jézuskolostort, amelynek neve mátol kezdve Gorkij háza.” (*Budapesti Hírlap*, 1936. július 26.)

„Ártatlan embereket keresztrefeszítettek”, „utalványrendszer”, „előkelő személyek letartóztatása”, „bankok elkommunizálása”, „szovjet reklám a vonatokon” — elferdített tények keverednek szemszedett hazugságokkal a kormány „félhivatalosának” hasábjain a spanyol kérdésben vívott „sajtóháború” mindennapos jeleként.

A *Függetlenség* is főként hasonló híreket, tudósításokat favorizált: „Kommunista rémuralom tombol Madridban és Barcelonában... Az oltár elől vesztőhelyre hurcolják a papokat”. (1936. július 28.) „Az egyik kommunista lap szerkesztőségében találta meg a spanyol rendőrség a kifosztott templomok kincseit”. „A köztársaság vezetőinek bizonyos időre van szükségük, hogy az arany és egyéb ékszerzsákmányukat elmenekülésük előtt külföldre menthessék”. (1936. március 5.)

Az *Új Magyarság* hasábjairól ekként próbálták megkérdejelezni a köztársasági haderő törvényességét: „A kormány a hadsereg valamennyi tisztjét felmentette a parancsnoklás alól, beleértve a hadnagyokat is. A katonákat az altisztek parancsnoksága alá helyezték” (1936. július 21.) — ami szerintük

egyenlő a katonai hatalomnak a „csőcselék” kezére való átjátszásával.

A jobboldali sajtó tehát így látta a köztársaság oldalán harcolókat, de ez az interpretáció a történelem sülyesztőjébe került. A világgözvélemény a munkássajtó álláspontját tette magáévá: „Az utánunk következő nemzedék talán úgy emlegeti majd a spanyol munkásmilícia emlékét, mint ahogy mi gondolunk a francia forradalom harcosaira, az 1848-as szabadsághősökre vagy Magyarországon Dózsa György parasztszaira”. (*Népszava*, 1936. augusztus 9.)

„Példátlan kegyetlenséggel védekeznek”

A spanyol polgárháború korabeli magyar sajtóvisszhangjának tárgyalásakor nem lehet említés nélkül hagyni az irodalomnak a napisajtó horizontján túlmutató harcos publicisztikai állásfoglalását. Bálint György a *Gondolat* című folyóirat 1936 októberi számában „Intelmek kezdő felháborodókhoz” című közismert írásában a kor baloldali értelmiségének a spanyol események által is mélyen motivált közérzetét fejezte ki: „Felháborodom, tehát vagyok. A felháborodás a mai társadalomban a szellemi ember létének legmagasabbrendű kifejezése. Felháborodni nem személyes sérelmekért, elvi alapon: Ez az entellektüel végső és legintenzívebb teljesítménye, ez az ő barikádarca.”

1937 júliusában a *Szép Szó* hasábjain Nagy Lajos ír magas gondolatokat a sajtóról: „A diktatúrák sajtójáról csak annyit, hogy — a tapasztalatok szerint — a valóságot megközelítőleg sem tárhatják olvasóik elé, a harci céljukból szükségképpen következik az ellenfél brutális megrágalmazása... Arról, hogy hogyan kísérte figyelemmel az eseményeket a mi sajtónk, ne is beszéljünk. A világsajtót bejárt kuriozitás volt például ez a cím „Példátlan kegyetlenséggel védekeznek a spanyol vörösök.”

Istenek térdén?

A spanyol polgárháború sajtóvisszhangjának a korabeli közállapotokra igen jellemző vetülete az intervenció és a be nem avatkozás kérdése. A jobboldali lapok kezdettől tagadták a német és az olasz beavatkozás tényét, ugyanakkor a köztársasági kormány külföldi támogatóit provokációkkal, a benemavatkozási egyezmény megsértésével, nyílt intervencióval vádolták.

A *Budapesti Hírlap* már 1936 júliusában hangot ad „aggodalmainak”: „Fegyvert és löszert kér Franciaországtól a spanyol kormány”. Ugyanakkor még aznap — július 25-én —, szinte mellékesen közli: „Olasz hadihajókat vezényeltek Barcelonába”... Jellegzetes, áltárgyilagos megnyilatkozása a lapnak, ahogy külföldi lapokból idéz. Az olasz *Tevere* című fasiszta lap például a *Budapesti Hírlap* számára autentikus forrás: „Ügy látszik, a nemzetközi népfront a spanyol eseményeket ürügyül akarja felhasználni az általános mozgósításra. Nagyon könnyen megeshet azonban, hogy erre a nemzeti erők a maguk részéről ellenmozgósításal felelnek.”

Augusztus 9-én ismét olasz véleményeket vesz át a *Budapesti Hírlap*: „Éles visszatetszést és tiltakozást kelt az olasz közvéleményben a baloldali világnézetet valló külföldi sajtónak az a beállítása, mintha Olaszország azért kívánná Mola és Franco tábornak győzelmét, mert a szocialista és kommunista irány letörésével Spanyolországban politikai szövetségest kapna. Az olasz külpolitikát csak az elfogult rosszakarat gyanúsíthatja meg azzal, hogy egymással szembenálló két ellenséges táborra akarja osztani Európát. Olaszország egyetlen célja és kívánsága az európai békének tartós alapokon való megszervezése”.

A lap így érvel tovább: „A spanyol polgárháborúnak ezeket a világnézeti vonatkozásait nagyon tisztán látják Olaszországban... A döntés még teljesen bizonytalan, az istenek térdén van, mint a homéroszi eposzokban mond-

ják” — tréfál a cikkíró. De tulajdonképpen azt sugallja, a döntőbíró Olaszországban és Németországban kell keresni...

1936. szeptember 9-én Franciaország kezdeményezésére huszonnyolc állam egyezményt írt alá, amelynek értelmében Londonban megalakult a Benemavatkozási Bizottság. Ennek a bizottságnak Magyarország is tagja lett. Aláírta a semlegességi nyilatkozatot.

A Szovjetunió 1936. október 23-án a Benemavatkozási Bizottság londoni értekezletén nyilatkozatot tett közzé, melyben leszögezte, hogy a benemavatkozási szerződést nem tekinti magára nézve kötelezőnek. A magyar polgári lapok másnap szenzációként tárlják az esetet. Tartalmának megfelelően azonban csak a *Népszava* ismerteti a bejelentés hátterét:

„A madridi törvényes kormány ellenfelei hadianyagot kapnak, amivel szemben a törvényes kormány hadianyag-vásárlásait bojkottálják. Ez nem egyéb, mint a fennálló semlegességi egyezmény súlyos megsértése. Amiből az következik, hogy a felkelők előnyösebb helyzetbe jutottak a törvényes kormánnyal szemben. Az effajta helyzet semmiképpen nem egyeztethető össze a benemavatkozási egyezménnyel... Ily módon az egyezmény céltalan és összetépett papírrongyagnak bizonyult és a gyakorlatban voltaképpen megszűnt.”

„Az orosz kormány ennél fogva azt tartja a helyzetből kivezető egyetlen útnak, hogy visszaadják a spanyol kormánynak azt a jogát, hogy Spanyolországon kívül vásárolhasson fegyvereket... Az orosz kormány mindenestre kénytelen kijelenteni, hogy október 7-i nyilatkozata értelmében nem tekinti magát az egyezménnyel nagyobb mértékben kötelezettnek, mint az egyezmény többi aláírója”.

Németország és Olaszország a fronton *de facto* kialakult helyzetet *de jure* is megpróbálta szentesíteni: spanyolországi pártfogoltjukat diplomáciailag is elismerték, és Spanyolország egyetlen

törvényes kormányának tekintették a továbbiakban. A katonailag és politikailag gondosan előkészített, összehangolt lépést 1936. november 18-án Berlin és Róma egyszerre hozta nyilvánosságra.

A két távirati iroda közleménye szinte szóról szóra megegyezett. A berlini jelentés így hangzott: „Miután Franco tábornok kormánya a spanyol államterület legnagyobb részét birtokába vette, s miután az elmúlt hetek fejleményei világosan megmutatták, hogy Spanyolország többi részében sem lehet már szóról felelős kormányhatalom gyakorlásáról, a birodalmi kormány elhatározta, hogy Franco tábornok kormányát elismeri és a diplomáciai érintkezés felvétele céljából ügyvivőt küld Franco kormányához.”

Minden magyar napilap teljes terjedelemben közölte a német—olasz lélepről kiadott jelentést.

A jobboldali lapok hangja ettől az időponttól kezdve felerősödött, még magabiztosabbá vált. Jellemző példa erre a *Függetlenség* 1936. november 20-i számában megjelent „Keresztvesztések” című terjedelmes eszmefuttatása. Amit eddig jobbára tagadtak, most lelkes németbarátként üdvözlik, és a spanyol nép által régóta várt eseményként próbálják feltüntetni. „Mámoros embertömegek ajkán egyszerre harsant fel a »Giovinezza« és a »Deutschland über alles«. Nem két idegen nép himnusza ez most. A dallam úgy szállt át a vérbe, tűzbe gyúlt spanyol éjszakán, mint az emberi keresztényi szolidaritás régen várt ünnepi imádsága. Mi magyarok . . . a legjobban tudjuk átérzeni, hogy a vérző spanyol népnek mit jelenthet a két nacionalista nagyhatalom elismerése . . .”

A burgosi kormány német—olasz elismerésekor ilyen örömmünnepet ült a jobboldali sajtó, amely revíziós álmait beteljesedését érezte közeledni. Ezúttal is a *Népszavára* hárult a józan értékelés kötelezettsége, amivel a lap nem is maradt adós: november 19-i számában így kommentálta a diplomáciai elismerésről kiadott komünikét: „Róma és Berlin tehát nyíltan állást foglalt a bur-

gosi ellenkormány mellett és a törvényes kormány ellen. Ez a lépésük nem megy újságszámba és nem kelt nagy meglepetést, következményei mégis beláthatatlanok.” (*Népszava*, 1936. november 19.)

Guernica, 1937. április 26.

A fasiszta intervenció legmegdöbbentőbb bűnténye kétségkívül a baszk kultúra ősi központjának, Guernicának az elpusztítása volt. A német „Condor-légió” nevéhez fűződő terrorbombázás és az azt követő vérfürdő híret a korabeli magyar kormánypárti lapok zavart, önleplező hallgatása kísérte.

A *Budapesti Hírlap* április 30-án — anélkül, hogy korábban bármiféle hírt adott volna a bombázásról — egy „cáfolatot” közöl — megfelelő forrásból: „A spanyol németi kormány erőlesen cáfolja a bilbaói kormánynak azt az állítását, hogy nemzeti repülőgépek tönkrebombázták Guernica városát, mielőtt még a polgári lakosság kiüríthette volna. A kormány közlése szerint utoljára hétfőn jártak nemzeti repülőgépek Guernica környékén, de magára a városra egyetlen bombát sem dobtak. Kedden, amikor a baszk kormány állítása szerint a nemzeti repülőgépek elpusztították volna a várost, a rossz időjárás, főleg a sűrű köd miatt egyetlen repülőgép sem járt ezen a vidéken.”

A kormány félhivatalosan voltaképp a *Népszava* előző napi cikkére reflektált. A *Népszavában* ugyanis ez olvasható: „A baszkok szent és a spanyol történelem egyik világhírű városát, Guernicát, amely a fronttól messze terül el, gyújtóbombákkal teljesen elpusztították. Három német repülőgéptípus, a Junkers 52, a Heinkel 111 és a Heinkel- vadás 51 egységeiből álló légiflotta annyira szétrombolta a várost, hogy erre a világtörténelemben nem volt példa. A városnak semmiféle katonai jelentősége nincs és az egész bombázás célja csak az volt, hogy a baszk lakosságot megfélemlítsék. A város egyetlen hadianyagraktárát érintetlenül hagyták. A két ka-

szárnyára sem esett bomba... Guernica hétfő óta lángtenger...

A *Függetlenség* pár nappal később „értésül” a történetkről, s május negyedikén meri közölni a hírt, kívárva a kérdésben „illetékes” állam álláspontját: „Német politikai körökben óriási felháborodást keltett az a külföldi sajtóban napvilágot látott hír, hogy Guernicát német repülőgépek bombázták szét... A német sajtó most nagy megelégedéssel állapítja meg a rágalom összeomlását, miután a nemzeti csapatok főparancsnoksága több francia újságíróval vitt el Guernicába, akik megállapították, hogy a várost nem bombázták, hanem a vörösök kivonulásuk előtt dinamittal robbantották föl az épületeket.”

A történelemhamisításra tett kísérlet persze nem számíthatott tartós sikerre. Az állítás valótlanágát a *Népszava* is leleplezte, amikor az angol *Daily Express* tudósításából a szemtanú vallomását idézte: „Láttam munkában német repülőgépeket Guernica bombázásánál... Ésküszöm, hogy Franco német repülőgépei bombázták Guernicát. Láttam egy repülőgéptámadás elől menedékkül szolgáló föld alatti helyiséget, még ott volt összepréselve ötven asszony és gyermek rémesen széjjeldúlt holtteste. Egy bomba áthatolt a háztetőn, a lakáson le egészen a pincébe. Vajon azt gondolta Franco, hogy a világ elhiszi neki azt a mesét, amely szerint ötven nő és gyermek bemenekült egy repülőgép-támadás ellen való pincébe, amelyet aláaknáztak és fölrobbantják” (1937. május 15.).

A jobboldali hazugságok cáfolata a kormánypárti lapok tudósításának időpontjához igazodott, ám a *Népszava* véleményének formálásánál nem várt a kurzussajtó megnyilatkozásaira, ha a spanyolországi eseményeket értékelte. „Guernica” című, május 1-i számában közzétett publicisztikája a magyar sajtóban elsőnek nevezte nevén az értelmi szerzőt és a tetteit: „Ezt a riasztóan rémületes pusztítást, ezt az irtóztató tömeggyilkosságot német repülőgépek hajtották végre. Ez a város nyílt város volt, mégis rombadöntötték...

Angol lapok leírják, Guernicában épp hetivásár volt, a város teli emberekkel és egyszerűen csak jöttek a repülőgépek. A bennülő katonák kihajoltak az ablakból és kézigránátokat hajigálták le... Ezt követően újabb repülőgépturnus következett és most gyújtóbombák zápora zuhogott a szerencsétlen városra... De még ez a mérhetetlen gaszág sem mozdítja meg a világ lelkiismeretét és nem indítja cselekvésre azokat a hatalmakat, amelyeknek már régen kötelességük lett volna, hogy beavatkozzanak a spanyol polgárháborúba... Ennek a próba-világháborúnak már régen véget kellett volna vetni, régen ki kellett volna oltani a spanyol tűzvészt, amely az egész világ békéjét fenyegeti.”

Május ötödikei írásában a *Népszava* így próbálja fölírni a még kételkedőket: „Merjünk végre valamennyire arra gondolni, hogy mi is történt Guernicában...” „Napok óta él bennem és egyre jobban mélyül bennem a keserűség — hangzik az újságíró személyes vallomása —, hogy a guernicai tömeggyilkosságra újságokban, társadalomban és társaságokban alig kél valami visszhang itt minálunk. De nemcsak itt. Egy-két állam kivételével egész Közép-Európa hallgat... S ebben a csöndben még a tiltakozás is csak olyan, mint a humanitás eszméinek távoli gyöngye segélykiáltása”.

Bécs, Prága, Madrid...

A fasiszta lázadó csapatok már 1937 tavaszán „beharangozták” Madrid el-estét, de számitásuk nem vált be. Változó hadisiker, hosszan tartó „állóháború” után azonban 1939 tavaszán már a magyar sajtó valóban a polgárháború utolsó csatáiról tudósított. „Franco csapatai megindultak Madrid ellen...” „A madridi védelmi tanács megbízottai a minél előbbi béke érdekében azt javasolják a nemzeti spanyol kormánynak, hogy kezdjék meg az azonnali támadást”. Másnap már múlt időben fogalmazódott a hír: „Franco csapatai bevonultak Madridba”. „Fel-

tétel nélkül történt a behódolás”. (*Budapesti Hírlap*, 1939. március 28.)

A szalagbetűs címek alatt örömtias riport olvasható Madrid megszállásának részleteiről. Franco csapataival együtt ünnepel a lap, és a burgosi kormány belügyminiszterének rádióbeszédéből idéz, ám akarva-akaratlan elszólja magát: „Spanyolország hálával gondol azokra a nemzetekre, amelyek az első pillanattól fogva a nemzeti felkelés mellett álltak.” (*Budapesti Hírlap*, 1939. március 29.)

A *Függetlenség* számára a fasiszta elbarátok tömjenezése természetes volt, a polgárháború gyorsmérlegének megvonásakor fokozottan demonstrálta a „nemzeti gondolat” melletti feltétlen elkötelezettségét: „Nemcsak a stratégiai kényszerűség, hanem a spanyol nép öntudatra ébredése buktatta meg az idegen hatalmak zsoldosainak terrorját. A magyar nemzet, amely elsőként állt a nemzeti Spanyolország oldalára, örömmel üdvözli a végső győzelem beteljesedését.” (1939. március 29.)

Március 31-én már valamennyi spanyol város elestéről tudósítottak a napilapok és a szélsőjobboldali sajtó stílusában a *Függetlenség* is lelkendezve, „írta le” a leltárból a Spanyol Köztársaságot: „Nincs többé vörös Spanyolország”.

A *Népszava* 1939. március 31-én szentel utoljára hosszabb cikket a spanyolországi eseményeknek. A vezércikk címe egyetlen szó: „Madrid”. Maga az írás négyhasábos. A *Népszava* hangvétele keserű — hisz a világ haladó közvéleménye számára 1939 tavasza nem adott sok okot az ünneplésre —, de végső kicsengése optimista. A munkásszolidaritás megnyilvánulásának ez a kivételesen szép példája a Spanyol Köztársaság harcának történelmi rezüméjét is megadta:

„Az eredmény — Mussolini szerint —: a fasiszmus győzött ellenfelei fölött. Francoék tehát csak két nagyhatalom segítségével csikarhatták ki a közel három évi szívós, mindent feláldozó harc után a győzelmet. A köztársaságiak el-

lenáltak, amíg tudtak. Ellenállásuk leverhetetlenné vált volna, ha két nagyhatalom nem szegődik ellenük. A spanyol polgárháború elbukott, noha rezolúciók helyett fegyvert fogott ön maga védelmére . . . A spanyol harc kimenetele többek közt bizonyítja, hogy a mai Európában nem lehet elszigetelt harcot folytatni. El kellett buknia az osztrák februárnak, máskülönben idegen segítség verte volna le az ellenálló munkásosztályt. El kellett buknia Madridnak is, mert elszigetelt háborút nem lehet folytatni. Minden háborúba beavatkoznak a nagyhatalmak csapatai. Minden nagyhatalom érdekeltnek érzi magát és az európai államok alakulásában az egyensúly felborulását vagy megtartását látja.”

„A spanyol polgárháború bizonyítja, az olasz — német tényleges segítség többet ért a szolidaritási határozatoknál és rokonszeny-nyilatkozatoknál. A nyugati hatalmak engedték vagy eltűrték a spanyolok javára rendezett gyűjtést, »rokonszenveztek« a spanyol köztársaságiakkal, de szigorú szemlegességet fogadtak, mert ellenkező esetben a spanyol kérdésből világháború támad. A világháború elhárítása — ez az európai nagypolitika kulcsa. Csak ezzel lehet magyarázni, hogy Bécs és Prága után Madrid következett.

A spanyol nép élt monarchia alatt. Túlélte. Élt diktatúra alatt, birkózott vele, megbuktatta — és túlélte. A spanyol nép küzdött a demokráciáért és a köztársaságért — harca elbukott. A spanyol nép ebből is tanult. Ezméit, törekvéseit nem hagyja cserben, de dolgozik értük tovább . . . A spanyol dráma közel három évig tartó fejezete véget ért, de a spanyol demokráciáért való küzdelem, változott helyzetben, folyik tovább. Egyetlen nép sem hagyja el azt, ami fölemeli, és emberséges létet teremt számára: a demokráciát és a szabadságot. Eddig még minden letiport ország népe föltámadt. A népek élete örök, a rezsimeké — mulandó.”

Szabó Miklós

A rádió és a „közszolgálat” kezdetei

Hatvan éve hangzott el a rádióban először egy azóta is mindennap jelentkező műsorszám: az időjárás- és vízállásjelentés. Ezután három évvel már törvény intézkedett a közhasznú tájékoztatásról, mely többek között e két rádiós információ hasznosságára is hivatkozott.

1926. július 5-én új műsorszám tűnt fel a Rádió Budapest programján:

13 óra: A Meteorológiai Intézet időjárásjelentése és vízállásjelentés. (Délután — eleinte változó időben, majd pár nap múltán 17 óra körül megállapodva — megismételték a tájékoztatást.)

Eddig az időpontig rendszeres, országos időjárás- és vízállásjelentés nem szerepelt a rádióműsorban. A meteorológiai közlemények fontossága és érdekessége, mondhatni, magától értetődő, kevésbé az viszont az ekkor még a Földművelésügyi Minisztérium vízrajzi osztálya által kiadott vízállásjelentések közzététele.

Rögtön világossá válik azonban, ha figyelembe vesszük, hogy az 1923: XIV. törvénycikk Magyarországra nézve is elismerte s kötelezővé tette azt a Dunára vonatkozóan Párizsban 1921-ben kidolgozott szabályzatot, melyről — hazánkat illetően — a trianoni békeszerződés 285. és következő cikkei rendelkeznek. Ez lényegében a Duna nemzetközivé tételét mondta ki (a Duna menti országok szuverenitásának oly mértékű semmibevevésével, hogy például Anglia és Franciaország a dunai hajózási, szabályozási stb. kérdésekben is beleszólási joggal bírt, sőt jogosultak voltak hadihajóikat is a Dunára vezé-

nyelni, bármely dunai ország előzetes megkérdezése vagy beleegyezése nélkül).

E szabályzat rendelkezett a dunai nemzetközi vízjelzőszolgálatról is, melynek közleményei viszont természetes, hogy a rádió gyorsaságával való ismertetésre kíváncsiak.

Lényegében ezt az indoklást adta, némi kiegészítéssel, egy néhány évvel későbből származó, tájékoztató cikk is:

„Az országos vízjelző szolgálat keretén belül 83 fontosabb vízmérce állását távirton jelentik a Vízrajzi Intézetnek, mely a beérkező adatokat rögtön feldolgozza, nyilvántartásba veszi, és többek közt a rádió útján (...) hozza az érdekeltek tudomására. A rádió a fontosabb vízállásokat naponta kétszer adja le, 11 óra 10 perckor a nemzetközi vízjelzőszolgálat keretében magyar és idegen nyelveken, 13 óra 20 perckor pedig csak magyarul.”

Három év múlva a rádió közhasznú tájékoztatásainak minél szélesebb körű, intézményes felhasználásáról már törvény intézkedett. Ennek indoklásában egyebek mellett az időjárásjelentés és a vízállásjelentés hasznosságára való hivatkozás is szerepel.

Igen érdekes, s az akkori jogalkotói

eljárás megismerésére ad módot az Országos Törvénytár 1929. 5. számában megjelent teljes szöveg alább következő közlése.

1929: IX. törvénycikk
a mezőgazdasági rádiójelentések köz-
hírré tételéről

(Miniszteri indoklás.) A modern kor vívmánya: a rádió lehetővé teszi, hogy a hang a legrövidebb idő alatt eljuthat a legtávolabbi faluba, s ez úton lehetővé válik a híreknek és közléseknek gyors, valamint pontos eljuttatása is. A rádió különösen alkalmas arra, hogy a gazdaközönséget érdeklő azokat a híreket és közléseket közvetítse, amelyeknél fontos, hogy kellő időben és gyorsan köztudomásra jussanak.

Ilyenek elsősorban a napi időjárásjelentések (prognózis), amelyek a tudományos megállapítások határain belül a várható időjárásokat közlik, s amelyeknek a gazdatársadalom a gazdasági munkálatok beosztásánál nagy hasznát veheti, de csak akkor, ha idejekorán jut tudomására. A meteorológiai időjósítás ugyanis csak a legközelebbi 24 órától szól, s éppen azért van az eddigi közzététellel szemben nagy jelentősége az időprognózis rádió útján való közlésének. A vízállásjelentések az árvízveszedelmek elleni védekezésnél nélkülözhetetlenek. A mezőgazdasági termények árára vonatkozó hírek ismertetésével a gazda elkerülheti a lelkiismeretlen spekuláció által okozható károkat. Hasonló nagy jelentősége van az állatvásári, takarmánypiaci, vetőmag, gyümölcs, bor stb. országos vásári árak, valamint a Budapesti Ferenccvárosi marha- és sertésvásár árak, a budapesti vásárcsarnok hús-, tej- és tejtermék árak megfelelő közlésének. Nagy fontossággal bír és felette kívánatos továbbá az erdőgazdaság ügykörébe tartozó híreknél, mint például a különféle javálasztékok — különösen a tűzifa, szerző- és épületfa és egyéb erdei termékek áráról kellő időben való megfelelő tájékoztatás.

Ide sorolható az okszerű gazdálkodásnak a mezőgazdasági lakossággal való megismertetése s a gyümölcs és növényi betegségek elleni védekezéssel kapcsolatos kioktatását és felvilágosítását célzó számtalan más híryanag, amelynek gyors és

kellő időben való közlése nemcsak az egyesek, hanem az egész nemzet érdekeit szolgálja.

1. § A földművelésügyi miniszter felhatalmazatik arra, hogy a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokat, nagyközségeket és azokat a kisközségeket, amelyekben körjegyzőségi székhely van, a rádióra vonatkozó mindenkorai jogszabályok érvényben tartása mellett kötelezhesse a mindennapi meteorológiai és vízállási jelentéseknek, valamint a mezőgazdaságot és az erdőgazdaságot érdeklő egyéb jelentéseknek a magyar királyi posta adóállomása útján történő felvételre és azoknak azonnal való közhírré tételére.

2. § A törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokat, valamint az 1. §-ban megjelölt községeket a mezőgazdasági hírszolgálat felvétele céljából kötelezheti a földművelésügyi miniszter, hogy rádiókészüléket szerezzenek be, s azt működésre alkalmas állapotba helyezzzék, s annak fenntartásáról gondoskodjanak.

3. § A törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városok, valamint az 1. §-ban megjelölt községek a rádióállomás kezelését a m. kir. kereskedelemügyi miniszter rendelkezése alapján az ottani m. kir. postahivatal (ügynökség) a földművelésügyi miniszter engedélyével pedig valamely mezőgazdasági érdekképviseleti szerv útján is elláthatják, a híreknek nyilvános helyen való közhírré tétele azonban ez esetben is kötelező.

4. § Jelen törvény kihirdetése napján lép életbe, s annak végrehajtásáról a kereskedelemügyi és belügyminiszterrel egyetértőleg a földművelésügyi miniszter gondoskodik.

(1) A törvény 1. §-ában a földművelésügyi miniszter felhatalmazást nyer a mezőgazdasági hírszolgálat megszervezésére, amellyel lehetővé válik, hogy az ország egyes városokban és községeiben a napi meteorológiai és vízállásjelentés, valamint a mező- s erdőgazdaságot érdeklő egyéb híryanag idejekorán tudomására jusson nemcsak a város, de a község összes lakosságának is.

Miután egyedül a m. kir. postának, illetve engedélyesének van joga mindenkinek szóló rádiótelefonikus adásra, illetve ennek az állomásnak közleményekkel való ellátására, a napi meteorológiai és víz-állási jelentéseknek rádió útján való közvetítésére a m. kir. postát, illetve engedélyesét kell felhasználni.

(2) A törvény 2. §-ában a földművelésügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a törvény 1. §-ában említett hírek felvételéhez szükséges rádió bevezetésére, a rádiókészülékeknek működésre alkalmas állapotba való helyezésére s azoknak fenntartására az összes érdekelt városok és községeket kötelezheti.

A rádiókészülékek beszerzését és a felszereléssel járó díjakat az érdekelt városok és községek a m. kir. belügyminiszter út előzetes hozzájárulása alapján költségterhére fogják elszámolni.

(3) A törvény 3. §-a szerint a rádióállomás kezelését a m. kir. kereskedelemügyi miniszter rendelkezése alapján az ottani postahivatal (ügynökség) látja el, de egyben felhatalmazást ad az érdekelt városoknak és községeknek arra, hogy a rádióállomás kezelését a földművelésügyi miniszter engedélyével valamely mezőgazdasági érdekképviseleti szerv (mezőgazdasági bizottság, gazdasági egyesület, faluszövetség, gazdakör, szövetkezet) útján is elláthatják. E feladat átvételével a városok és községek egyrészt a rádió- és hírnagy kezelésével járó teendőktől te-

hermentesíttetnének, másrészt az érdekképviseletek — mint a gazdasági társadalmi tevékenységek előmozdítói — ezekkel szervesebb kapcsolatban állván, a híreknek az illetékesekhez való juttatását jobban elő tudják mozdítani.

(4) A törvény 5. §-a értelmében a törvény végrehajtásáról a kereskedelemügyi és belügyminiszterrel egyetértőleg a földművelésügyi miniszter gondoskodik.

Eddig az 1929: IX. törvénycikk s magyarázatai. Maga a törvényes rendelkezés összhangban van azzal a kultúrpolitikai elgondolással is, mely ez idő tájt irányította a gróf Klebelsberg Kunó vezette minisztériumot: népiskolák, tanyasi iskolák építése és a szervezett, iskolán kívüli népművelés mind szélesebb körűvé tételével az „alsóbb néposztályok” műveltségének minél magasabb szintre segítése. Maga Klebelsberg fogalmaz ezzel kapcsolatban így: „A magyar dolgozó tömegek versenyképességéről van szó.”

Ezt az elképzelést támogatta a maga részéről a Földművelésügyi Minisztérium az ismertetett törvénnyel, melynek indokló része utolsó bekezdésében valószínűsít programot ad: „Ide sorolható az okszerű gazdálkodásnak a mezőgazdasági lakossággal való megismertetése (. . .), amelynek (. . .) közlése nemcsak az egyesek, hanem az egész nemzet érdekeit szolgálja.”

ABSTRACT: It was sixty years ago that the Hungarian radio first broadcast a programme transmitted every day since that time: weather and water-level report. Three years after public service broadcasting was regulated by law which among others also mentioned the utility of these two kinds of information supplied by radio.

Ritter Aladár

A Magyar Nap azt írta...

Rövid életű, de hírlapkiadásunkban külön helyet érdemlő napilap történetét rajzoljuk meg nagy vonásokkal. 1947-ben született, és 1949-ben szűnt meg a Magyar Nap, az első hazai képes bulvárújság, amelyet sok szempontból érdemes bemutatni.

Különleges újság a Magyar Nap, mert a kontinens első mélynyomású, illusztrált napilapja. Új és sajtóságos a szerkesztése, tipográfiája, tördelése, és sok világlapot előzött meg azzal, hogy az információk közlése során a fotókra helyezte a hangsúlyt. A továbbiakban megkísérlünk felidézni néhányat az újság élete harminc hónapjának történelmivé vált eseményeiből. Akkori szemmel, gondolkozással ismertetünk részleteket, úgy, ahogy megjelentek, és vizsgáljuk, mennyire voltak manipulálva azok a szerkesztők, újságírók, akiknek a propagandagépezetben — a Magyar Nap szerkesztőségében — az a feladat jutott, hogy a kívánt módon befolyásolják, irányítsák a közvéleményt.

Anno 1947...

A koalíción belül 1947-ben kiélesedett a baloldal és a reakció harca. Ekkor a Magyar Kommunista Párt propagandaosztálya elhatározta, hogy olyan képes bulvárlapot ad ki, amely széles tömegekhez szól, és gyorsan népszerűsége számíthat. Elsősorban a közelgő országgyűlési választás és a politikai küzdelem indokolta az új déli újság megjelentését.

Néhány mondatban adjunk helyzetképet 1947 júliusáról, amikor a Magyar Nap megszületett. A fővárosban és a

vidéken még nagyon sok helyen látszanak a háborús károk: a romba dőlő, súlyosan sérült gyárak, üzemek, lakóházak. Az ellátás fokozatosan javul. Ennek ellenére sok élelmiszer csak jegyre kapható. A dolgozók — az elmúlt évekhez képest — jobban élnek, de nem jól. (Napihír: „Lóden kabát a nagy divat.”)

Mindezt csak akkor lehet igazán értékelni, ha 1946 júliusára gondolunk. Akkor még tombolt nálunk a világ legnagyobb arányú inflációja. A dolgozók nagy része nyomorgott, éhezett. Az árak óránként drágultak. Augusztus 1-én született meg a jó pénz: a forint.

Készül az első szám

Az idő: július közepe. Az Est egykori, a VII. kerület, Rákóczi út 54. szám alatti székházában kapott helyet a Magyar Nap szerkesztősége. A főszerkesztő: Bodó Béla. 1945 óta az MKP tagja, a baloldalinak számító Est-lapok egykori munkatársa. Az olvasóközönség ismerte a polgári lapoknál szerzett jó hírnevét, ezért is esett rá a választás. Mellette Baló László szerkesztő a politikai felelős. A pártközpontra bízta meg az új lap politikájának irányításával. Szerkesztők: Gál György, Fazekas György, Halász Sándor, Révész Gy. István, Sági Pál. A tördelészerkesztő e történet írója. Képszerkesztő: Pelbárt Oszkár,

aki a képes déli újságot kitalálta. Olyan nyomdai ütemtervet dolgozott ki, ami ma is technikai rekord lenne. A mélynyomású hírlap sok és bonyolult munkafázisát úgy szervezte meg az Athenaeum nyomdával együtt, hogy lapzárta után alig egy órával már az utcán lehessen a Magyar Nap.

Indulásra kész a redakció. Sok a fotós, és aránylag kevés az újságíró. Rovatvezetők: Fazekas György (belpolitika), Gergely Sándor (kultúra), Földes Péter (külpolitika), Kalmár György (rendőrség), Vedres József (sport). A munkatársak: Andor Leon, Bars Sári, Bozóki Éva, Bárdi János, Benamy Sándor, Csató István, Erdős Péter, Fazekas Zoltán, Fenyő Béla, Gellért Zsuzsa, Garai Tamás, Kasznár Zoltán, Kolozs Jenő, Kovács Imre, Kovács György, Kőbányai György, Körmendi Judit, Lelkes István, Lányi Kamilla, Nóti Ilona, Ordas Nándor, Pál Tamás, Palásti László, Szegedi Emil, Szenes Imre, Tábori András, Tóth Emma, Tímár György, Zsigmondi Mária. Főmunkatársak: József Jolán, Koródi Miklós. (Bodó Bélát a főszerkesztői székben Gál György, majd Fazekas György, végül Hajduska István követte.)

Július 19-én, szombaton került az olvasók elé a lap, amely követte a bulvárújságok szokását, és mindig egy nappal későbbi keltezéssel jelent meg. A Magyar Nap főcím alatt a „politikai napilap” megjelölés. Az MKP nem szerepelt az impresszumban. Az volt a cél, hogy az új lapot pártoktól független hírlapnak tekintse a közönség.

Lapozgassunk az első számban. A vezető anyag: a koalíciós pártok megkezdtek a választási előkészületeket. Az alcímek elmondják, hogy nem sikerült az ellenzéki blokk megteremtése, Sulyok Dezső, aki a Kisgazdapártból kizárt társaival megalapította a Magyar Szabadság Pártot, most szövetségeseket keres. Az új parlamentnek 350 képviselője lesz, hetvennel kevesebb, mint a felszabadulás utáni első nemzetgyűlésnek.

Várospolitikai esemény: megválasztották Budapest új polgármesterét, a

kisgazdapárti Bognár Józsefet. (Később miniszteri posztokat töltött be. Ma is közéleti személyiség Bognár József akadémikus, az MTA Világ-gazdasági Intézetének igazgatója.)

Ebben a számban és a következőkben sok a ma szexisnek mondható, akkor pucérra vetkőzöttnek nevezett nő fotója. Rákosi, aki figyelemmel kísérte az új lapot, *akkor helyeselte* az alig öltözött hölgyek mutogatását. Sőt: ajánlotta, hogy jóképű sportolók, színészek fotóit is közöljük. A botrányok s a véres szenzációk — *úgy találta* — hozzátartoznak a bulvárújság stílusához...

Indul a hároméves terv

Július 22. Jelentés az amerikai munkanélküliség növekedéséről. Több, mint hatmillió ember vár munkahelyekre.

A sportrovat érdekessége: „Mi az igazság a 40 000 dollár legendájából?” Erről beszélgettek Puskással, a legjobb magyar csatárral. A később világhírű futballista elmondja, hogy valóban kapott olasz ajánlatot — de nem fogadta el...

Országos razzia az árdrágítók ellen. Budapesten harminc, vidéken hetven árdrágítót vettek őrizetbe.

Július 24. Felosztották a Sulyokpártot. A választójogi törvény módosítása következtében a felszabadulás előtti fasiszta Nemzeti Egység Pártja volt képviselői elvesztették választójogukat. Így került le a politikai porondról Sulyok, aki nem sokkal később elhagyta az országot.

Július 26. A kollektív szerződések kedvező módosításáról és a fizetések 15–20 százalékos emeléséről ad hírt a lap. A becslések szerint a havi fizetések átlaga 5–600 forint lesz. Ez igen szerény összeg, de a forint vásárlóereje jó.

Néhány rövid jelentés ezekből a napokból: Jön az olesó szövet... Lesz elég szappan... Több tojás kerül a piacokra... Épül a 15 000 személyt befogadó Dagály strand... A hazatért

hadifoglyok 1000–2000 forint gyorssegélyt kapnak.

Július 27. Képriport a T. Ház utolsó üléséről. Dinnyés Lajos miniszterelnök felolvassa Tildy Zoltán köztársasági elnök kéziratát a parlament feloszlata-sáról és az új választások kiírásáról.

Augusztus 1. Indul az MKP kezde-ményezésére kidolgozott hároméves terv! Főbb célkitűzései: az újjáépítés befejezése, a háború okozta károk hely-reállítása, a dolgozók életszínvonalának emelése. Államosítják a nagybankokat.

A bulvárújság sok bűnügyi szenzáci-ót is közöl. Ezen a napon „Vall a gyil-kos parkett-táncos” címmel olvasha-tunk képes riportot. A Magyar Nap közölte a körözött bűnöző fényképét. Ennek alapján ismerték fel a tettest, Sánta Dezső artistát, aki agyonlötte Krammer Pál nyomozóhadnagyot. A következő szám slágere: „Már ácsolják a bitófát!”

Augusztus 5. Teljes erővel megindult a választási kampány.

„Beszélő” képek

Az első számok tartalmi kavalkádjá jól mutatja a szerkesztés célkitűzéseit. A megjelenési forma, de főképpen a vizuális hírközlés túlsúlya újdonság. A Magyar Nap más, mint a kispazda-párti Kis Újság, a polgári demokrata Világ, a szociáldemokrata Világosság, a parasztpárti Esti Szabad Szó és a demokratikus Szabadság, amely szin-tén nem jelzi, hogy az MKP adja ki. (A Szabadság sokat veszített egykori népszerűségéből. Pédányzáma csak néhány ezer, ezért is határozták el a Magyar Nap megjelentetését.)

A Magyar Nap fő célja, hogy elhódít-sa az olvasók egy részét a különböző pártok délutáni hírlapjaitól. Ez is magyarázza a szenzációk közlését. Csak „még érdekesebb” lappal lehet le-körözni a többit és nemsokára elérni az áhított napi százezres példányszámot. Így nyílt mód a megcélzott tömegek

megnyerésére és arra, hogy az új bul-várújság az MKP szempontjai szerint alakítsa, irányítsa a közvéleményt.

Ma soknak tűnik hat bulvárújság 1947-ben, de az akkori olvasók kedvel-ték a napközben megjelenő sajtóter-mékeket. A Mai Nap, az Új Nemzedék, Az Est, az Esti Újság, a 8 Órai Újság, az Esti Kurir, az esti Kis Újság, a Pesti Újság, a Magyarország és rövid ideig a Nemzet című bulvárlapok jelentek meg 1939-ben. Pédányszámuk meg-haladta a félmilliót.

Azóta megváltozott az olvasók szo-kása. Most az Esti Hírlap a főváros egyetlen napközi lapja. Pédányzáma negyedmillió. Viszont a háború előtti-hez képest nagymértékben emelkedett a reggeli hírlapok olvasottsága. A Népszabadság 700 ezer, a Népszava 300 ezer, a Magyar Nemzet 110 ezer, a Magyar Hírlap 60 ezer példányban kerül az olvasókhoz. Ez a szám jóval meghaladja a háború előtti 12 reggeli lap elterjedtség. A felszabadulás előtt a 44 vidéki napilap becsült példányszá-ma 80–90 ezer volt. Most a 22 megyei napilap közel másfél millió példány-ban jelenik meg.

Megállapítható, hogy a Magyar Nap, amely a vizuális eseményközvetítés eddig ismeretlen lehetőségeit használta fel, közönségsikert aratott. Főleg a ké-pes híradások, riportok nyerték meg az olvasók tetszését. A délelőtti esemé-nyekről már aznap délben nemcsak írott, de fényképezett anyagok jelentek meg!

A napi sajtóban azelőtt ritka fotó ebben az újságban nem számít kivéte-lesnek. Igen sok „olvasható” és „beszélő” kép jelent meg.

Válogatott, lelkes, ötletes a fotó-riporter gárda: Bass Tibor rovatvezető, Bencke Pál, Bojár Sándor, Bozsán Endre, Etényi Ernő, Gajdár Pál, Róth Károly, Nádor Ilona, Szádvári Éva. Nagy szerephez jutottak a választási kampányban is. Az írott anyagok mel-lett jól agitáló képek sorakoztak az újságoldalakon.

A századik szám ünneplése, Pelbárt Oszkár, Fazekas György, Gál György, József Jolán, Bodó Béla, Ritter Aladár

Megalakul a Kominform

Folytassuk a tallózást.

Szeptember 22–27. Megalakul a Kominform, a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája. Feladata: megszervezni a kommunista pártok tapasztalatainak kicserélését és egyeztetni tevékenységüket.

Október 19. Indul Baló László riportorozata Németországról „Milliók romok között” címmel. Ezek az első képes helyszíni beszámolók Berlinből és más városokból. Megelevenedik a világ legnagyobb romvárosának tragédiája, az éhség, a betegség, a bűn és a nemzetközi szerelmi vásár. Folyik a demokraták harca a múlt fertője ellen.

Novemberben a krimibe illő Hekus Dönci bűnügy tartotta izgalomban az olvasókat. Mészáros István borbélysegéd agyonlőtt egy rendőrt. Pár nap múlva a Párisi Aruház alagsorában megölte a 16 éves Hradicsai Erzsébetet.

Az alvilágban Hekus Dönci néven ismert kéjgyilkost a Magyar Napban közölt fotó alapján ismerték fel. Itt mondom el, hogy a kényszer is „ihlet”. Az ítélethirdetés estére volt várható. A nyomdában délben született a slágercím: „Félek a hóhértól”, amely sejtette a halálos ítéletet. (Ne felejtjük el: bulvárújságról van szó, 1947-ben.)

December 6. Tito marsall magyarországi látogatásáról szokatlanul nagy beszámolók jelennek meg. Jegyezzük fel az eseménysorozat címeit: „Tito holnap Budapestre érkezik” — „Tito diadalútja Magyarországon” — „Képes beszámoló Magyarország Tito-ünnepéről” — „A magyar–jugoszláv nép között a legszorosabb együttműködés fejlődött ki. Aláírták a barátsági és segélynyújtási egyezményt.” — „A történelmi napok befejezésekként a köztársasági elnök vendégeként Kelebián vadászott Tito”.

Több, mint húsz nagyméretű fotó is jelzi a látogatás fontosságát.

A siker titkai

A Magyar Nap befutott. Példányszáma már több mint százezer. Nagy szenzáció esetén délutáni órákban az utánnyomás sem ritka!

Elemezzük az 1948. január 14-i — tipikusnak tekinthető — nyolcoldalas számot. A kép és szöveg aránya a lap felületére vetítve 40 : 60 százalék. Egy-egy oldal hat hasáb, tehát az összes terjedelem 48 hasáb. A lapcím, az előfejek, az impresszum és a hirdetések területének levonása után mintegy 42 hasáb jut a tartalomra.

Ebben a számban több, mint háromoldalmi, azaz húsz hasábnyi a fotó, rajz. A többi — 22 hasáb — cím és szöveg.

A nyolc oldalon 68 különféle anyag van: tudósítás, riport, interjú stb. Ezek megoszlása rovatok szerint: belpolitika 15, publicisztika 1, külpolitika 15, rendőrség, törvényszék 5, rövid hír 8, sport 5, kultúra 5, képriport 7, eseményfotó 6, rajz 1. (Összesen 26 fotó és 1 karikatúra jelent meg.)

A belső munkatársak írták és fotografálták az anyag közel 70 százalékát. A többi az MTI-től, illetőleg külföldi képszolgálatoktól vettük át. (Természetesen a nyolcoldalas lapok kép- és szövegaránya az eseményektől függően változott.)

A sok esemény — kevés szóval már akkor sem számított új leleménynek. A Nap, Az Est, a 8 Órai Újság és más régebbi bulvárujságok egy-egy oldalon 15—25 különféle anyagot adtak. A Magyar Nap a rövid sztorik terén is újított. Az igen gondosan írt pár soros tudósítások eseményértékét főleg a címek hasábszélessége fejezte ki, nem a szöveg terjedelme. Például háromhasábos cím alatt 18, 24 szedett sornyi a szöveg. A jól szerkesztett képaláírások terén is iskolát teremtett a lap. A szerkesztők a hivatalos közleményeken kívül minden hírügynökségi anyagot átírtak.

A jó cím fél siker — vallottuk. A találó címsorok vagy elmondják az eseményt, vagy hangulateltők. A

kincstárinak nevezett, semmitmondó, szürke, unalmas címeket számúztuk, hiszen a bulvársajtó szenzációs és nagy fokozatú betűkből szedett slágereket kíván.

Nálunk nem dolgozott külön címszerkesztő, mint például azelőtt az Esti Kurirnál és a 8 Órai Újságnál. A munkatársak, rovatvezetők és szerkesztők legtöbbször eredményesen versenyeztek a hatásos címszerkesztés terén.

„Truman győzött az amerikai elnökválasztáson”. Ez szabvány, de ha alcíme is van, akkor már szinte kommentál: „Roosevelt fegyvertárából vette a politikai és szociális jelszavakat”. Rövid, de velős: „Churchill záptojászáporban”. „Joliot Curie: Atommaglyától a holdrakétáig”.

Akkor izgalmas volt az ilyen politikai eseménycím: „Kiket távolítanak el a Magyar Dolgozók Pártjából?” vagy „Kossa István miniszter az árak csökkentéséről”.

Színes riport: „Szabadszállási magyarak szövik a legendát a jó öreg kocsmárosról és a beteg Zoltánkáról”. A másik, ugyancsak Petőfi-centenárium eseményről: „Rózsabokor a domboldalon — Látogatás a kaminnál, amelynél Petrovicsék melegedtek — Ahol a szabadság költője született, most a szabadságról dalolnak”.

„A hereceprimás izgat!”

Münnich Ferenc budapesti főkapitány nyilatkozik: a rendőrség megteremtette a nyugalmat a pesti éjszakában. Szinte megszűnt az útonállás, a rablás, csökkent a betörések száma. A vetkőztetés már elfelejtett műfaj. Ez 1948 első jó híre.

Január 11. „Tied az ország, magadnak épited” — adta ki a jelszót az MKP országos értekezlete.

Január 13. Groza román miniszterelnök és Anna Pauker külügyminiszter egyezmények tárgyalására Budapestre érkezett. (Groza sokat fáradozott a román — magyar barátság megvalósulásáért.)

Január 22. „A püspöki kar többsége Mindszentyvel szemben megegyezést javasol a demokráciával” — adja hírül a vezető anyag. A beszámoló megállapítja: bizonyított tény, hogy az egyház akadályozza az állam és az egyház megegyezését. A hercegprímás a demokráciával szembenálló politika vezéralakja. Most az egyházi iskolák államosítása ellen izgat.

Február 11. „Moszkva leleplezi a hitleri Németország és a nyugati hatalmak titkos kapcsolatait.” A náci külügyminisztérium okirataiból kiderül, hogy az angol és a francia külügyminisztérium 1939 és 1941 között együttműködött Hitlerrel.

Február 18. Barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötöttünk a Szovjetunióval. Sztálin fogadta Tildy Zoltán elnököt és a küldöttség tagjait: Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest, dr. Molnár Erik külügyminisztert, Veres Péter honvédelmi minisztert és Dobi Istvánt, a Kisgazdapárt elnökét.

Február 20. Marosán György beszámolója a szociáldemokrata jobboldal visszavonulásáról. „Ráléptünk arra az útra, amely az egységes munkáspárt felé vezet.”

Február 21. „Petőfi utolsó rokona” címmel képes tudósítás: Pesterzsébeten elhagyottan él Petőfi Sándor egyetlen, vér szerinti rokona, Balthauzer Istvánné, Hruz Margit. A 68 éves asszony fászkamrában húzódott meg. Segítségére siettek. Az asszony berendezett lakást kapott, és gondoskodtak gyógyezéséről.

Március 8. A harmadik oldalon félhasábnyi szöveg köszönti Rákosi Mátyást 56. születésnapja alkalmából.

Március 14. Tizenkét oldalas szám készült rengeteg fotóval a 48-as forradalom századik évfordulója tiszteletére.

Április 4. A felszabadulás évfordulóját ünnepli az ország népe.

Hazatértek a Szovjetunióból a 48-as zászlók, a magyar nép forradalmának százéves jelképei. Puskin szovjet nagykövet adta át lelkes nagygyűlésen az ereklyéket.

A munkáspártok egyesülése

Április 27. Hetvenkétórás küzdelem során kimentették Simon József dorogi bányászt a beomlott tárnából.

Május 1. Az újságkészítés akkori rekordjai között is szerepelhetne a Magyar Nap különszáma. A lap fotósai, újságírói, szerkesztői és nyomdai dolgozói lelkesedéstől fűtve, nem felső sugalatra elhatározták, hogy rendkívüli kiadással ünnepelnek. Délben már a Hősök terén tizezrek csodálkoztak azon, hogy a lap nyolc oldal fotót közöl a 10-kor kezdődött felvonulásról.

Május 16. Újpesten elfoglalta hivatalát Döbrentei Károlyné, az első polgármesternő.

Június 9. „Vall a falu a pócspetri drámáról.” Országos megdöbbenést keltett, hogy Pócspetrin tüntetés és bűntény történt. Asztalos János plébános bujtogatására — írja a lap — Királyfalvi Miklós volt horthysta tiszt agyonlőtte Takács Gábor rendőrvezetőt.

Június 13–14. „A magyar nép előtt kivilágosodik a jövőndő” főcímmel számol be a Magyar Nap a két munkáspárt egyesüléséről. A legnagyobb képen a mosolygó Szakasits Árpád üdvözli Rákosi Mátyást. A képaláírás: „A történelmi kézszorítás”. Az MDP elnöke Szakasits Árpád, főtájkára Rákosi Mátyás, főtájkárhelyettesei: Farkas Mihály, Kádár János és Marosán György.

A JKP és Tito ellen

Június 28. A Kommunisták Pártok Tájékoztató Irodája bukaresti ülésén elítélték a Jugoszláv Kommunista Párt politikáját. Szakadás következett be a szocialista tábor országainak kommunista pártjai és a JKP között. Az állásfoglalásban szerepel, hogy a jugoszláv párt szovjetellenes, együttműködik az imperialistákkal, nacionalista, tagadja az osztályharc éleződését. A Szovjetunió és a népi demokráciák felbontották szerződéseiket Jugoszláviával. Élesen támadták Tito politikáját.

ÁRA 60 HILIER

II. ÉVF. 36. SZÁM
1948 FEBRUÁR 15
VASÁRNAP

Magyar Nap

POLITIKAI NAPILAP

Molnar Erik külügyminiszterrel, Puskás Alfvédvel és a budapesti diplomáciai testület tagjaival a vonat előtt

Tildy elnök és a kormányküldöttség útban Moszkva felé

Zoltán Tildy miniszterelnök a vonattól búcsút vesz

Vörös Péter külügyminiszer a pályaudvaron búcsút vesz a kormányküldöttség tagjaitól

Rakosi Mátyás külügyminiszterrel a pályaudvaron

Barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötünk a Szovjetunióval

A Magyar Tervrajzi Iroda kiadta: Pentekeu után Tildy Zoltán a magyar küldöttség elnöke felcsúsi tartózkodásán a szovjet kormány meghívására Moszkva útjára kivelelő volt dr. Mihály N. Erdős miniszter a kabinett első ülésén.

Felcsúsi ülés. Dörmög Lajos miniszterelnök vezetésével egyezménykötésről tárgyalt Moszkva magyar utasok barátságos egyeztetésén az előző nap reggeli egyezmény megkötésére. A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

Moszkva városában, az orosz elnöki hivatalban, hogy hivatalos a Magyar Tervrajzi Iroda kiadta: Pentekeu után Tildy Zoltán a magyar küldöttség elnöke felcsúsi tartózkodásán a szovjet kormány meghívására Moszkva útjára kivelelő volt dr. Mihály N. Erdős miniszter a kabinett első ülésén.

Felcsúsi ülés. Dörmög Lajos miniszterelnök vezetésével egyezménykötésről tárgyalt Moszkva magyar utasok barátságos egyeztetésén az előző nap reggeli egyezmény megkötésére. A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

A kormánytűltörténeti Haktól Mátyás és Székely László miniszterelnökök, dr. Molnar Erik külügyminiszter, Vörös Péter külügyminiszter és Dobi István volt államtitkár, a Független Kisebbségi országos elnöke, valamint a külügyminiszer és a kormányküldöttség elnöke, az a Nyugati pályaudvaron ünnepélyesen búcsúztak.

Rakosi Mátyás külügyminiszterrel a pályaudvaron

Sok kép, aránylag kevés szöveg a Magyar Nap jellegzetessége

ARA
60
FILLÉR

II. ÉVF. 62. SZÁM
1948 MÁRCIUS 14.
VASÁRNAP

12 oldal

Magyar-Nap

POLITIKAI NAPILAP

1848

**Észernyöszázegevényvoloz, te csillag.
Te a népek hajnalcsillaga!...
Megvirradt, fölébredt a föld, fut
A hajnaltól a nagy éjszaka.
Piros arccal
Jött e hajnal.
Piros arca vad sugara
Komor fényt vet a világra;
E pirulás; vér, harag és ségyen
A fölébredt nemzetek szemében.**

**Nagy idők. Beteljesült az irás
Jóslata: egy nyáj, egy akol.
Egy vallás van a földön: szabadság!
Aki mást vall, rettentő lakol.
Régi szentek
Mind elestek,
Földült szobrok kövéből
Új dicső szentegyház épül.
A két éget vesszük boltozatnak.
S ottlárampa léssen benne a nap.
(Debrecen, 1848.)**

Petőfi Sándor

Igy ünnepel a nemzet

MÁRCIUS 14. VASÁRNAP
Debrecen, 1848. A hazánk...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

MÁRCIUS 14. ÉJZAK
Debrecen, 1848. A szabadságharc...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

MÁRCIUS 14. EST
Debrecen, 1848. A szabadságharc...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

MÁRCIUS 14. EST
Debrecen, 1848. A szabadságharc...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

MÁRCIUS 14. EST
Debrecen, 1848. A szabadságharc...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

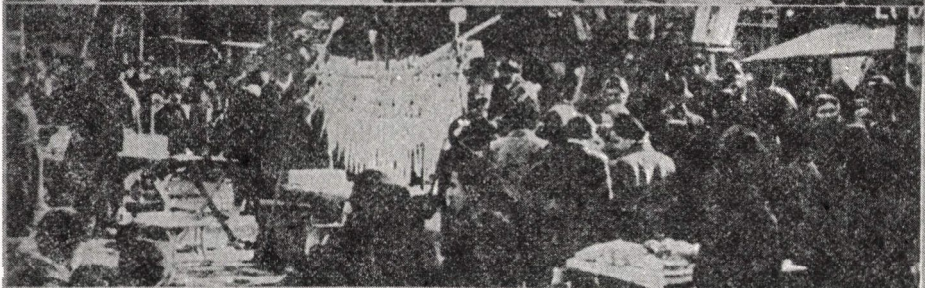
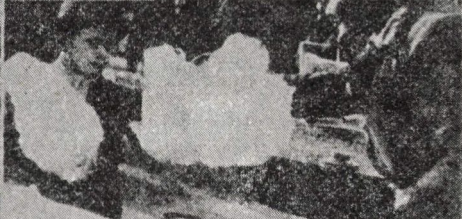
MÁRCIUS 14. EST
Debrecen, 1848. A szabadságharc...
A szabadságharc századik évfordulójának ünnepi címoldala.

Vidám képek a Károlyi-kerti népünnepélyről

A Károlyi-kertben ünnepélyt volt látni. Vidám, sokaságos ünnep volt a mai. Színpaddal, néptáncokkal, játékokkal, zenével, és mindenféle mulatsággal, a városka élénk és vidám képeket festett az érdeklődők szemébe. A hangok vidáman hangzottak az éjszakai csendben.

Az ünnepélyen sokan részt vettek. A rendezőknek nagy munkát kellett végezniük. Minden részletre figyelték, hogy a rendezvény sikeres legyen. A városka élénk és vidám képeket festett az érdeklődők szemébe.

Az ünnepélyen sokan részt vettek. A rendezőknek nagy munkát kellett végezniük. Minden részletre figyelték, hogy a rendezvény sikeres legyen. A városka élénk és vidám képeket festett az érdeklődők szemébe.

Március 15 a Házfelügyelők Szakszervezetében

GYAKORI VOLTAK AZ OLDALAS ÉS TÖBBOLDALAS KÉPES ÖSSZEÁLLÍTÁSOK

Augusztus 1. Valóra vált sok százezer gyermek álma: átadták rendeltetésének az Úttörővasutat és az Úttörő Köztársaságot. (A mai csillebérci nagytábor.)

Repülőgépen érkeztek fotók az olimpia megnyitásáról. Az első magyar siker: Bóbis Gyula birkózó aranyérmét szerzett. (Az olimpia magyar mérlege: 10 arany-, 5 ezüst-, és 13 bronzérem.)

Július 31. Meglehető jelentős: „Hazatérésért letartóztatták Csornoki Viktor volt kairói nagykövetet.” A rendőrség államvédelmi osztálya hűtlenség és kémkedés miatt vette őrizetbe. A hír nagy feltűnést keltett, mert közismert, hogy a letartóztatott diplomata Tildy Zoltán köztársasági elnök veje. (Csornokit később halálra ítélték és kivégezték.)

Augusztus 1. Tildy Zoltán lemondott, Szakasits Árpád lett a köztársasági elnök.

Fontos események címei: Felállították az Államvédelmi Hatóságot. Vezetője: Péter Gábor rendőr altábornagy. Farkas Mihályt honvédelmi miniszterré nevezték ki. Szabotázscelemekenyeket fedeztek fel a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaságnál. Törvény készül a nők egyenjogúságáról. Berki Mihályné az első női főispán.

December 23. Mindszenty József esztergomi érsek híboros hercegprímást hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzérkedés gyanúja miatt letartóztatták.

Ítélet a Mindszenty-ügyben

A Magyar Nap olyan technikai újítást vezetett be 1949 kezdetén, amely mintegy húsz év múlva, továbbfejlesztve, bevonult a nyomdászat és az újságkészítés történetébe. Goy Andor műszerész és Pelbárt Oszkár megoldotta a sorkizárásos írógépszedést. A sportrovat szövegeit már nem a nyomdában szedték, hanem különleges írógépen a szerkesztőségben.

Január 5. Népszámlálás kezdődött. (Az eredmény: az országnak 9 204 799 lakosa van. Ezer férfira 1081 nő jut.)

Folytatódik a Mindszenty-ügy részleteinek ismertetése. Az egyik vád: a hercegprímás 120 000 dollárt költött megvesztegetésre, kémkedésre és az ország rágalmozására.

Február 3. Megalakul a Népfront.

Február 4. Képriport a Mindszenty-per főtárgyalásáról. Az egyházfő elismerte, hogy szabad akaratából vallott. A következő napokban folytatódott a bűnper. A Népbíróság életfogytiglani fegyházra ítélte a hercegprímást. (A szerkesztőség több ma is élő munkatársa emlékszik arra, hogy Rákosi főtítkár bekérte a Mindszenty-per tárgyalásán készült felvételeket. Maga választotta ki, hogy melyek jelenhetnek meg a Magyar Napban. Néhányat ilyen megjegyzéssel tett félre: Ezen szimpatikusnak látszik... Itt mártír-pózbá vágta magát...)

Február 1. Az International News Service amerikai hírügynökség nyomán a Magyar Nap közli Sztálin békenyilatkozatát.

Március 9. Képriport: „Rákosi Mátyás születésnapja”. A szöveg így kezdődik: „... a sztálini értelemben vett igazi hős Rákosi Mátyás, és élete ebben az értelemben valóságos hősköltemény.” A következő számban „Ünnepeli az ország legnagyobb fiát” címmel illusztrált tudósítás jelenik meg, melynek bevezető mondata: „Legnagyobb fiát és hivattott vezetőjét ünnepelte az ország, és az ünnepelt Rákosi Mátyás felé mindenholnan árad a szeretet ezernyi megnyilvánulása.”

„Dübörgő taps”

Itt álljunk meg!... A múlt évben még elég volt a *félhasábos* születésnap-i köszöntő, most már kétnapos az ünneplés — két újságoldalon. (Ez a terjedelem az előző évinek huszonháromszorososa!)

Hogyan növekedett a Rákosi-kultusz? Eleinte csendesen, majd mind harsányabban zengtek a hírharsonák. Belekalapálták a fejekbe, hogy Rákosi népünk legnagyobb fia, Sztálin legjobb

magyar tanítványa, a nemzet bölcs tanítómestere, eredményeink kovácsa, gyermekeink atyja, szeretett vezérünk. Ezeket hirdették megállás nélkül a gyűlések, értekezletek szónokai, az újságok, a plakátok, a filmhíradók és a rádióadások. Ha Sztálin vagy Rákosi neve elhangzott, felálltunk, tapsoltunk. A főtthkar beszédeiről szóló tudósításokat mindig húsz-harminc zárójeles közlés szakítja meg: Nagy taps... Dübörgő taps... Tapsvihar... Percekig tartó ütemes taps... Felállva ünneplik... Él-jen Rá-ko-si!... Viharos tetszésnyilvánítás...

Rengeteget írtak a tanácskormány legfiatalabb népbiztosának hősiességéről. A fegyházban töltött 15 esztendőről. Moszkvai munkásságáról. Eltűlozták és meghamisították Rákosi szerepét, amikor azt állították, hogy ő volt a Tanácsköztársaság vezetője. Történelmi tény, hogy 1919-ben s azután is a nagyon népszerű külügyi és hadügyi népbiztost, Kun Bélát tekintették kül- és belföldön a Tanácsköztársaság vezetőjének.

Vitathatatlan, hogy Rákosi hazatérése után, az átalakulás első időszakában fáradhatatlan, alkotó, elismert, népszerű vezető. Sok nagy eredmény részese. Emberi és politikai arculatának változása a fordulat évében történt. Közvetlen környezetéből könyörtelesen félreállított mindenkit, akiről feltételezte, hogy a hatalom kisajátításában akadályt jelenthet. A párt vezetését és a tényleges hatalmat Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, valamint a kulturdiktátor Révai József, a szürke eminenciás ragadta magához. A törvénytelenségek végrehajtásában Péter Gábor, az ÁVH vezetője a bűntársuk.

A választási siker

Folytassuk a lapozgatást a régi számokban.

Augusztus 6. Megdőbentő riport „Tizenötezer magyar levante drámája

az indokínai dzsungelokban” címmel. A nyilasok által nyugatra hurcolt fiatalokat toborozták az idegenlégióba. A volt leventék közül nagyon sokan pusztultak el a harcokban.

Augusztus 20. A választási harc utolsó napjaiban Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács főtthkára nyilatkozik: „A GF kivezette az országot az inflációból, megteremtette a stabilizáció előfeltételeit. Előkészítette a 3 éves tervet, összefogta az ország gazdasági ügyeit.” Ma is tanulságos mondat: „... hetvenöt tisztviselő évenként átlag 400 000 ügyet intéz el!”

Augusztus 21. Magyarországra érkezett Hewlet Johnson, canterburyi érseki helynök. Két héten át járta a fővárost és a vidéket. „Ha visszatérek Angliába — nyilatkozott —, elmondom a világnak a magyar demokrácia eredményeit.”

A következő szám kétoldalas beszámolót ad az MKP választási sikeréről. A szavazók többsége — 61 százalék — a koalíció pártjaira adta szavazatát. Az MKP 100, a Kisgazdapárt 68, a Szociáldemokrata Párt 67, a Parasztpárt 30 mandátumot szerzett. Az eredmény azt mutatja, hogy a dolgozó tömegek a kommunistákban látták az átalakulás, a jobb élet biztosítékát.

„Elsőként jelentjük . . .”

Vizsgáljuk meg, hogy milyen tényezők segítettek elő a Magyar Nap felfutását. Elsősorban az, hogy ez az első képes bulvárújság. A másik magyarázat: a hírszolgálat a jobb, mint a többi délutáni lapé.

Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács főtthkára, Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár és mások is segítettek abban, hogy emeljék a lap hitelét, és bizonyos kérdésekben a jólinformáltságát. Gyakran elsőként közölhetünk fontos, nagy tömegeket érdeklő, úgynevezett jó híreket: Felemelik a fizetések — Letörlik a piaci árakat — Új áruk kerülnek forgalomba — Ked-

vezményes burgonya a dolgozóknak — Jön a szabad kenyér — Leszállítják a villamosjegy árát és a villanyáram díj-szabását — Hogyan javítják a közlekedést? — Mit lehet jegy nélkül vásárolni? . . .

Az olvasók gyorsan felfigyeltek a lap friss, másokat megelőző információira és arra, hogy hasábjain sok bírálat jelenik meg. Az „Ez a véleményünk” és „A Magyar Nap panaszládája” rovat-hoz rengeteg levél érkezett. Közöltük az építkezésekkel, az áruhiánnyal, az árdrágításokkal foglalkozó és más közérdeklő panaszokat.

Minden számban megjelent a női rovat. A divattól a háztartási tanácsokig minden téma szerepelt a színes szolgálatban. Érdekességek, furcsaságok, legyek, csodabogarak a világ négy sarkából — ez is lehetne a címe az állandó „Tarka sarok” rovatnak.

Amikor a piacon kaphatók lettek a kismotorok, a Magyar Nap hetenként fél oldalad adott „Kismotorosoknak” címmel.

Fiatalok, öregek örömmel vették, hogy hétfőn három oldalon számolunk be írásban és képen a sporteseményekről. Mi adtunk először hetenként 8 oldalas képes rádiómellékletet. Ebben nemcsak a műsorok, hanem kis riportok, előzetesek is voltak. A rendőrségi események közül is mi közölhattünk sokszor mindenkit megelőzve izgalmas históriákat. Az érdeklődést fokozta, hogy rendszerint már fotókban is bemutathattuk az eseményt, a szereplőket, a helyszínüket.

Más is történt az olvasók megnyeréséért. Például nagy sikert aratott a „Küldjön be egy érdekes képet”, vagy „Nézze meg ezt a csoportképet — és keresse meg magát”. A jelentkezők pénzjutalmat, ajándékot kaptak.

A Magyar Nap 1949-ben megjelent „Tizenkét író körülnéz” című sorozata nagyszerű korrajz, amely országos fel-tűnést keltett. A kitűnő irodalmi riportok az akkori Magyarország arculatát, életét rajzolták meg művészi formában.

Népfront: 96 százalék!

Április 14. Beszámoló az országgyűlés utolsó üléséről. Május 15-re tűzték ki az új választást. A Népfrontban tömörült pártok közös listán indultak. (A választásra jogosultak 96 százaléka szavazott a Népfront jelöltjeire.)

Május 3. Nagy tudósítás a május elseji ünnepségekről és a néphadsereg díszszemléjéről. A címlapon egész oldalas fotó: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály és Szakasits Árpád köszönti a felvonulókat.

Június 12. Az MTI „Az árulók há-lálra vannak ítélve” című moszkvai jelentése arról számol be, hogy leleplezik Titót és politikáját. „A mai Jugoszlávia tipikus rendőrállam, ahol trockista klikkek a Gestapótól kölcsönzött módszerekkel és Gestapo-ügynökök segítségével tartják fenn uralmukat.”

A koncepciós perek kezdete

A párt közleményt adott ki, amely-t a Magyar Nap június 17-i számában közöl: „Trockista kémcsoportot lepleztek le”. Az MDP Központi Vezetőségének és Ellenőrző Bizottságának határozata: „Rajk Lászlót és Szőnyi Tibort mint idegen, imperialista hatalmak kémeit és trockista ügynökeit az MDP tagjai sorából kizárta”. A közlemény éberségre és a párt ellenségei-nek leleplezésére szólít fel.

Július 21. „Az Államvédelmi Hatóság idegen hatalmak javára elkövetett kémkedés miatt őrizetbe vette Rajk Lászlót, Justus Pált és 17 társát”. Mindenkit meglepett vagy megdöbbsentett a leleplezés, hiszen Rajk nemrég még külügyminiszter, Szőnyi Tibor a párt kádereztszélyének vezetője, Justus Pál pedig a munkáspártok egyesülése előtt a Szociáldemokrata Párt központi vezetésének tagja volt.

Megmozdult az ország — írja a lap. Megkezdődnek és heteken át folynak a pártértekezletek, az üzemi gyűlések, röpgyűlések ezrei. A határozatok az árulók megbüntetését követelik.

Június 16. „A világ ifjúsága Budapestre tekint.” Képriport a világifjúsági találkozó színpompás megnyitásáraól.

Augusztus 11. Az országgyűlés elfogadta a Magyar Népköztársaság Alkotmányát. Ennek megfelelően Szakassits Árpád köztársasági elnök a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke lett.

Szeptember 11. „Az MDP KV közli: Horváth Zoltánt, Justus Pált és Pálffy Györgyöt mint imperialista hatalmak kémeit kizárta tagjai sorából”. Horváth, a Népszava főszerkesztője, Pálffy altábornagy a honvédelmi miniszter helyettese volt.

Szeptember 13. A Magyar Nap háromoldalas tudósításban ismerteti a Rajk-per vádiratának főbb részeit. A főcím és az alcímek: „A bűnlajstrom — Tito tervei szerint megakarták dönteni a magyar demokráciát — Amerikai és jugoszláv zsoldban kémkedtek a trockista hazaárulók — Magyar államférfiak meggyilkolására szervezkedtek”.

A szerkesztők sem tudtak semmit...

Feltehető a kérdés: mit tudtak a lap vezető munkatársai a politikai perek hétértéről? A válasz rövid: *semmit!* A főszerkesztői tájékoztatókon ugyanaz hangzott el, mint amit a hivatalos jelentések közöltek. A manipulálók lényegében csak azt tudták — valamivel előbb —, mint a manipuláltak: az ország népe. Nekik is elmondották, hogy „a trockisták, kémek, összeesküvők, hazaárulók, valamint a nép és a párt ellenségei elleni vádak okmányok, vallomások bizonyítják”... A főszerkesztők is félrevezető, hamis, hazug információkat kaptak és adtak tovább a sajtóban. Akkor még nem sejtették, hogy kitalált vádak a nagy politikai perek „alapjai”. Nem tudták, hogy bűntelen embereket tartóztattak le s állítanak bíróság elé. Nem tudták, hogy előre tervezett forgatókönyvek szerint ártatlanokat ítélnék halálra. Nem

tudták, hogy ezrek és ezrek kerültek internálótáborba.

Akadtak, de igen kevesen, akik kételkedtek a vádakban vagy azok egy részében. De ki ne hitte volna el, amit Rákosi és szűkebb környezete állított? Ki kételkedett volna a nép vezérének szavaiban, amikor „bizonyítékok” sergét sorakoztatták fel?

Szerkesztőségünk munkája során felmerült egy olyan mozzanat, amelyre mégis fel kellett volna figyelünk — ha nem vagyunk elvakítva és kételkedünk.

Rákosi diktál

Egy nappal a Rajk-ügy főtárgyalása előtt riport jelent meg a Magyar Napban „Itt szötte gyilkos terveit a Tito — Rajk-banda — Látogatás a paksi csószkunyhóban” címmel. Bozóki Éva és Bass Tibor fotós járt a helyszínen. A képes beszámoló több adatot közölt Rajk és Rankovics jugoszláv belügyminiszter egy évvel azelőtti paksi találkozásáról. Kiss József, az öreg vincellér beszélt arról, hogy a két miniszter „holdugta össze a fejét, hogy kifőzzék a terüket”...

A lap első példányait mindig motoros küldönc vitte a pártközpontba. Ezen a napon is. A rotációs gépekről lekerült példányokat már a pesti utcákon árusították, illetőleg vasúton szállították vidékre.

Hajduska István főszerkesztő szobájában a szokott, lap utáni megbeszélésre gyűltünk össze, amelyen az aznapi lapot értékeltük, s a következőt terveztük. Megszólalt a telefon. A főszerkesztő arcán meglepődést láttunk, majd azt, hogy egyre sápadtabb. Nem tudtuk, kivel beszél. Hajduska néhányszor megjegyezte, hogy a paksi riport közlésére engedélyt kért és kapott. Talán 15 percig tartott a majdnem egyoldalú telefonbeszélgetés. A főszerkesztő közben jegyezni kezdett.

Hajduska annyit közölt velünk, hogy Rákosi telefonált. Rosszallását fejezte ki: „Elképzelhetetlenül súlyos hibát követtek el — mondotta —, hogy a paksi riportot közölték!”

III. ÉVF. 216. SZÁM
1949. SZEPTEMBER 17
SZOMBAT

6 oldal
Ma: Nérvét

Magyar Nap
POLITIKAI NAPILAP

60 FILLER

Megkezdődött a nagy per a közönség áramlásáról

Megkezdődött a nagy per. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

A nagy per a közönség áramlásáról. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

Folytatja a nagy per. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

Rajk László, az elnökség elnöke, a vádlottak között ül.

A nagy per a közönség áramlásáról. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

Megindul a közönség áramlása

A nagy per a közönség áramlásáról. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

Erkezők a munkások házaival. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak között ül.

A nagy per a közönség áramlásáról. A vádlottak padjára ültek a vádlók.

Töretelen parancsok és a vádlók mindegyike...

Töretelen parancsok és a vádlók mindegyike... A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

János Pál, az ügyész elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak között ül.

Jönnek a banditák, elől Rajk

Jönnek a banditák, elől Rajk. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

A nagy per megkezdődött

A nagy per megkezdődött. A vádlottak padjára ültek a vádlók. A bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt. A vádlottak közül a vádlókat a bíróság elnöke a tárgyalást elnökölt.

Képes riport a nagy per első napjáról

Magyar Nap

Itt szőtte gyilkos tervelt a Tito-Rajk-banda
Látogatás a paksi csőszházban

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült, a régi csőszházban...
Tito elnöksége gyilkos tervelt

Kérdésed tárgyalás indoklását...
Egyesek közül az egyik...
A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...

vala a felett az üzemeltetési...
Egyesek közül az egyik...
A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...

szólt a bíróságnak 30 évvel...
A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
Tito elnöksége gyilkos tervelt

Györgyike királyi leánya

Ha aróráit a leányok és a...
A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...

Ókóbeszél a dolgozók keze

Mely dobogott a paksi...
A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...

Dáridók a katedrálisban

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
Dáridók a katedrálisban

Két miniszteri közöl

Mint azt az Előz. Jelentés...
Két miniszteri közöl

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
Futószalagon készül...
Dáridók a katedrálisban

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
Futószalagon készül...
Dáridók a katedrálisban

46 munkás bevonul az állami ellenőrzésbe

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
46 munkás bevonul az állami ellenőrzésbe

Málta ultimátumot intézett Angliához

Ha nem kap pénzt, az USA-hoz csatlakozik

London, szeptember 15.
Még az sem elegendő a...
Málta ultimátumot intézett Angliához

Atlan azt felelte, hogy az...
Málta ultimátumot intézett Angliához

2200 falusi szövetkezetnél bemutatják a magyar textilipar legkiválóbb árujait

Itt a szövetkezet...
2200 falusi szövetkezetnél bemutatják a magyar textilipar legkiválóbb árujait

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
2200 falusi szövetkezetnél bemutatják a magyar textilipar legkiválóbb árujait

A washingtoni egyezmény nem segít Anglián

Londen, szeptember 15.
A washingtoni egyezmény...
A washingtoni egyezmény nem segít Anglián

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
A washingtoni egyezmény nem segít Anglián

46 munkás bevonul az állami ellenőrzésbe

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
46 munkás bevonul az állami ellenőrzésbe

A bűnbakok előtt az itteni börtön megépült...
46 munkás bevonul az állami ellenőrzésbe

HOLNAP NYÍLIK a 3 éves terv eredményeinek hatalmas bemutatója

A BUDAPESTI NEMZETKÖZI ŐSZI VÁSÁR

SEPTEMBER 16-OKTÓBER 2

VÁROSLIGET

Mi történt? ... A vádirat rögzítette Rajk és Rankovics paksi találkozójának részleteit. Azonban ... Más adatok szerepeltek a találkozóról a vádiratban, és más, ellentmondó részleteket írt meg Bozóki Éva. Például nem volt csószkunyhó a szőlőben, csak a vincelér kis háza. Nem az épületben tárgyaltak ...

Rákosi egy cáfolat szövegét diktálta Hajduska főszerkesztőnek. Ezt a fő-tárgyalás megnyitása napján így közöltük: „Lapunk tegnapi számában 'Itt szötte gyilkos terveit a Tito—Rajk banda — Látogatás a paksi csószkunyhóban' címmel Bozóki Éva aláírással cikk jelent meg, amelybe egész sor sajnálatos tévedés, tényelferdítés és valótlanítás csúszott be. A Magyar Nap szerkesztősége súlyos mulasztást követett el, amikor ezt a felelőtlen cikket a lapban ellenőrzés nélkül készítette.”

Néhányan beszéltek Bozóki Évával, aki váltig állította, hogy azt írta, amit látott, hallott. Be kell vallani: nem vontuk le azt a tanulságot, hogy ha a vádirat egy része nem felel meg a valóságnak, akkor más kitalált részletek is lehetnek. Azt hittük, csupán néhány téves adat került a vádiratba ...

Hogy viselkedtek a vádlottak?

Szeptember 17. „Megkezdődött a Rajk-bűnügy tárgyalása” — ez a Magyar Nap első oldalas vezető címe. Alcímek: „Nyolcan ülnek a vádlottak padján — Rajk László és társai beismerő vallomást tettek”. A következő napi sláger-sor: „Pálffy is beismerte bűnösségét” ... Az egy héten át tartó főtárgyalás minden vádlottjáról és a fontosabb tanúkról sok fotó készült.

A nagy per kapcsán olyan híresztelések terjedtek el országszerte, hogy a vádlottakat elkábították, és hipnózis hatása alatt vallanak. Erdős Péter, a Magyar Nap belpolitikai rovatának

munkatársa részt vett a tárgyaláson. Tőle kérdeztem meg: „Hogyan viselkedik a tárgyaláson Rajk és a többi vádlott?” A válasz így hangzott: „Rajk nem változott semmit. Higgadtan, megfontoltan beszél. Vállalja, amit tett ... A többiek sem tagadják a vádat, legfeljebb egyes részleteit vitatják”. Erdős — Bozóki Éva riportjára célozva — megjegyezte, hogy az elnök a paksi szőlőben készült fotókat mutatott Rajknak ...

Oldalas tudósítások az újságokban, nagy helyszíni riportok a rádióban: „Fegyveresen akartuk megdönteni a rendszert ... Meg akartuk gyilkolni a vezető politikusokat ...” Ezeket olvastuk, ezeket hallottuk — és hittük.

Szeptember 25. „Halálra ítélték Rajkot, Szőnyit és Szalait” — ez a lap első oldalas címe. Brankovics és Justus életfogytiglani, Ognajenovics kilenc évi fegyházat kapott. Pálffy és társai ügyét áttették a katonai bírósághoz.

A katonai törvényszék később halálra ítélte Pálffy Györgyöt, Korondi Bélát, Németh Dezsőt és Horváth Ottót.

A halálra ítélteteket kivégezték.

Rákosi Mátyás szeptember 30-án pártaktíván beszélt a Rajk-ügyről. „Nem volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása és megvallom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött.”

„A mór mehet!”

Az első koncepciók perék „forgatókönyv szerinti” közvetítése volt a Magyar Nap utolsó feladata.

A mór megtette kötelességét, a mór mehet! ... 1949 decembere végén szűnt meg a Magyar Nap. Erre számítani lehetett, mert Rákosi a lapok főszerkesztői előtt élesen bírálta a sajtópropaganda munkáját. A Magyar Nappal foglalkozott legtöbbit. Ekkor már elítélte és *pornográfának* minősítette a pucér nők fotóit. A véres szenzációkat sorolva a

Hekus Dönci riportokat mutatta fel, mint a „szenzációhajhászás” elrettentő példáit.

A Népfrontba tömörült pártok lassan elhaltak. Az egypártrendszerben — vélték a négyek, a politikai ügyek hatalmasságai — nincs szükség a megszűnt pártok lapjaira sem. Ezeket és a Szabadságot is még 1948-ban és 49-ben megszüntették. Egyedül az eredetileg szociáldemokrata Világosság létezett 1952-ig, hogy akkor átadja helyét az Esti Budapestnek.

A Magyar Nap harminc hónapos létezése óta közel negyven esztendő múlt el, de most is tovább folyik a Rákosi-korszak eseményeinek, mozzgatórugóinak feltárása, a fő- és mellékszereplők felelősségi fokának megállapítása. Tudósok, történészek, publicisták, memoárirók művei várhatók. Talán a Magyar Nap példányai és fotóarchívumának megmaradt negatívjai is kiegészíthetik az újabb kutatók műveit, hiszen a „beszélő és olvasható képek” hiteles dokumentumok.

ABSTRACT: A short-lived but a particularly interesting daily is presented here in brief. Magyar Nap, the first Hungarian illustrated tabloid, an extraordinary paper in many respects, was born in 1947 and ceased in 1949. It was the first illustrated paper of the continent made by photograpvure process, with new style editing and typography, which preceded many newspapers with worldwide circulation by attaching primary importance to photos. This article recalls some of the historical events that took place during the life of the daily and examines to what extent the editors and journalists who were assigned the task of influencing and directing public opinion in a way dictated by the party leadership were manipulated.

Új eszközök a közönségkutatásban

Két nyugat-európai példán mutatjuk be, hogyan próbál lépést tartani a közönségkutatás a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével és használatuk most kialakuló új formáival.

Lendvay Judit

Franciaország: változó szervezetek és változó módszerek

Franciaországban a hatvanas évek óta folytatnak rendszeres közönségkutatásokat. Kezdetben az *ORTF Service d'Etude Opinion* (közvélemény-kutató szolgálat) részlege felelt a közönség nagyság méréséért, majd az ORTF diffúzióját követően a *Service d'Etude Opinion* jogutódja, a *Centre d'Études Opinion* (közvélemény-kutató központ). Ebben az időszakban postai naplót használtak hetente 1200 fős mintákon. A visszaküldési arány 80 százalék körül mozgott.

A rádió- és televíziótársaságok decentralizálási törekvései és a tömegkommunikációs rendszer más változásai (például a reggeli tévéadások beindulása, a fizetőtévé megjelenése, az új kommunikációs technikák térhódítása stb.) kikényszerítették a lassú és rugalmatlan naplós módszer feladását. A sok-sok újonnan alakuló magánadó közönségének pontos megállapítása a minta növelését követelte. Ha túl sok csatorna közt lehet választani, a napló kitöltése egyre körülményesebb, a feldolgozás egyre nehezekebb és bonyolultabb. Ezért döntöttek a naplómódszer abbahagyása mellett, és egy átmeneti időszak után — melyben a naplót és az új adatfelvételi eszközt: az audi-

métert párhuzamosan alkalmazták —, 1985 tavaszán bevezették az audimétert. Versenybírálgatásokat írtak ki, és a jelenlegi rendszer kiépítését egy francia cégre bízták.

Az audiméter bevezetése szervezeti változásokkal kapcsolódott össze. Megszűnt a *Centre d'Études Opinion*, és az audiméteres közönségvizsgálat fő letéteményese a *Médiamétrie* lett. A *Médiamétrie* egy új magántársaság, bár személyzete a néhai *Centre d'Études Opinioné*. Részvényesei között megtalálhatjuk többek között az I.N.A.-t (*Institut National de la Communication Audiovisuelle*-t, 18,93 százalék), a *Radio France*-t (16,13 százalék), a TF-1-et (10,75 százalék), az *Antenne 2*-t (10,75 százalék), az *FR 3*-at (10,75 százalék), az *Europe 1*-et (5,38 százalék) és a *Radio Monte Carlót* (5,38 százalék) stb.

A *Médiamétrie* jelenleg két módszert használ a felnöttek körében folytatott közönségkutatásban: az audimétert és a telefonos interjút.

Az audiméter egy mikroprocesszoros készülék, mely jelenleg ezer tévékészülékhez csatlakozik. Drága mulatság: mintegy 11 ezer frankba kerül. Az audiméter azt regisztrálja, hogy mikor volt bekapcsolva a készülék az adott napon,

és akkor melyik csatornára volt beállítva. A szolgáltatott adat az egész háztartásra vonatkozik (az ugyanis nem derül ki, hányan ültek a képernyő előtt) és érzéketlen arra, hogy az adást nézte-e egyáltalán valaki, és a tévékészülék a műsorsugárzáson kívül egyéb funkciót is betöltött-e (mivel ha a készüléket személyi számítógép részeként vagy például videomagnózáshoz használták, a működési időt az „egyéb csatornák” között regisztrálja az audiméter). Fontolóra vették, hogy két vonatkozásban is továbblépnek, és az audiméter egy korszerűbb, nyomógombokkal ellátott változatát vezetik be, de sokan a jelenlegi változat mellett érvelnek, mondván, hogy az kevésbé zavarja a tévézés spontaneitását.

Az audiméter memóriáját minden éjjel 2—4 óra között telefonvonal segítségével kiürítik, és a Párizs nyugati peremvárosában, Chambourcyban székelő *Sécodip* nevű számítógépes cég az adatokat nézettségekké és színes nézettségi grafikonokká alakítja, melyeket másnap 11 órától kaphatnak meg a megrendelők.

Természetesen nem kívánják a kiválasztott szerencsés tévézőtől, hogy ingyen tűrje a betolakodó jelenlétét. Évente előfizetési díj nagyságú összeget kap a részvételért, és amennyiben lakásában nincs telefon, bevezetik. Ingyenes szervizszolgáltatásokat is igénybe vehet a tévékészülékkel kapcsolatban.

A *Médiamétrie* 1985 májusától egyénekre vonatkozó felméréseket is végez a rádiózási és televíziózási szokásokról. A vizsgálat egész évben folyamatosan zajlik — kivéve a július—augusztus hónapokat, a nyári szabadságolások miatt. Naponta kb. 180 telefonos interjú készül, melyben az általános rádió-

zási és televíziózási szokásokon kívül az előző napon rádióhallgatással és tévézésessel töltött idő negyedóránkénti részletezését is kéri. A telefon ily nagymértékű igénybevétele az empirikus kutatásban Franciaországban nemcsak álom, hanem valóság — hiszen a lakások 91 százalékában van telefon. — sőt olcsósága miatt költségcsökkentő tényező. A telefonos interjúk időtartama tíz-tizenöt perc.

A *Médiamétrie* a gyerekek körében is végez közönségkutatásokat. A gyerekek évente egy-három alkalommal kapnak naplót, ami csak a tévézési szokásokra vonatkozik. A három—nyolc évesek helyett a naplókat szüleik töltik ki.

A CEO és jogutódja, a *Médiamétrie* azonban soha nem volt monopóliumhelyzetben a közönségkutatás területén. A *Radio France* megbízásából a C. E. S. P. (*Centre d'Étude des Supports de Publicité*) mintegy húsz éve végez felméréseket a rádiózási és televíziózási szokásokról személyes megkérdezéssel a tizenöt évesnél idősebbek körében. A mintanagyság 1984—85-ben 13 302 fő volt. Az interjúkat három egyhónapos adatgyűjtési ciklusban készítették el. Mindennap megközelítően azonos számú interjú készült. A kérdőívek három témakörre koncentrálnak: 1. a háztartás tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságára; 2. a rádióhallgatási szokásokra; 3. a tévézési szokásokra. A legutóbbi adatfelvétel során először vizsgálták a rádióhallgatási és a tévézési szokásokat az általános időfelhasználásba ágyazottan egy szűkített időmérleg segítségével. Az időfelhasználás egysége a negyedóra fele. Az adatokat két nagy számítógépes társaság, a *Sofres* és az *Ijop* dolgozza fel.

NSZK: Gyors és sokrétű tájékozódás

Az NSZK-ban 1985. január 1-én vezették be a televíziós műsorok közönségének számbavételére és elemzésére szolgáló új módszert: a GFK-t. Ez ma Európában az egyik legmodernebb eljárás, amelyet az NSZK-ban fejlesztettek ki, és most az angol televíziótársaságok is megvásároltak. A megelőző tíz esztendőben az úgynevezett *telescope* módszerrel követték nyomon a közönség alakulását, amely szintén mechanikus számláláson alapul, de korántsem tesz lehetővé olyan sokoldalú tájékozódást, mint a GFK. Ez utóbbi két legfontosabb előnye a gyorsaság, és az, hogy a képernyő újszerű használatának rögzítésére is alkalmas. Meglehetősen költséges eljárás: az elkövetkezendő öt esztendőben 30 millió márkát költenek működtetésére, ami évente 6 millió márka ráfordítást jelent.

E módszer kifejlesztését és bevezetését a szakemberek szerint az ebbe indokoltá éppen ebben az esztendőben, hogy beindult a kereskedelmi tévéprogram és az első kereskedelmi műhold-csatorna, szaporodnak a kábelen közvetített programok (ezeket magántársaságok sugározzák, ezért egyre erősödő konkurenciát jelentenek a két központi tévéműsornak, illetve a regionális adásoknak) és nő a kábelen elérhető háztartások száma.

E tényezők alapvető változásokat hozhatnak a televíziózási szokásokban, a nézői preferenciákban, és olyan komoly kihívást jelentenek a központi

programok készítőinek, amely szükségessé tette a folyamatos tájékozódást arról, hogy miként használják és értékelik a nézők ezeket az új lehetőségeket. A GFK-rendszer legfontosabb pozitívumai között említhetjük, hogy 2600 reprezentatíván kiválasztott háztartás, azaz 6000 ember napi tévénézését követi figyelemmel, összesen 98 csatorna műsorainak nézettségét regisztrálja automatikusan, és az előző napi nézettségi adatokat másnap reggel tetszőleges bontásban hozzáférhetővé teszi. Folyamatosan rögzíti a képernyő egyéb funkcióit — videó, tévéjáték, személyi számítógép, videotext — használatát is. Az összegyűjtött adatokat mindenféle időbeli bontásban (naponta, hetente, havonta, évente stb.) igen rövid idő alatt elő lehet állíttatni.

A folyamatos panelvizsgálat alapját 15 276 személyes interjú képezi. E minta reprezentatív a teljes lakosságra a fontosabb társadalmi-demográfiai jellemzők szerint, és ebből választották ki azt a 2600 háztartást, amelyet bevontak a panelba, illetve ez szolgál a minta korrigálására. Így biztosították azt is, hogy mintájuk ne csak a lakosságra, hanem a háztartásokra is reprezentatív legyen.

Az elkészített interjúk a társadalmi-demográfiai jellemzőkön túl a tömegkommunikációs eszközhasználati szokásokról, a szabadidő-tevékenységekről, a hazai és külföldi csatornák nézettségéről, valamint a videotext-, sze-

mélyi számítógép-, televíziójáték-stb. ellátottságról is tartalmaznak adatokat, és ezeket ugyanabban a rendszerben tárolják, amely a nézettség mechanikus számlálásának adatait regisztrálja.

A GFK-méter külsőleg egy ébresztőórás rádióhoz hasonlít leginkább, amelybe egy mikroprocesszor van beépítve, s ez rögzíti az összes képernyővel kapcsolatos eseményt, és ezt telefonvonalon továbbítja Nürnbergbe egy központi számítógépnek. Külön gondot fordítottak arra is, hogy az adatok továbbítása ne a rövidebb, hanem a szabad telefonvonalakon történjék, ami — bár növeli az eljárás költségeit — optimálisan terheli a telefonvonalakat. A műszer jelzi a televíziókészülék be-, illetve kikapcsolását, valamint az átkapcsolást más csatornára, és folyamatosan rögzíti 98 csatorna nézettségét. Háztartásonként hét személy tévénézését képes regisztrálni oly módon, hogy minden családtag egy-egy külön gombbal jelzi, ha bekapcsolódik a tévénézésbe, sőt kiegészítésképpen még egy „vendéggomb” is található a készüléken. A műszer jegyzi a televíziós játékok, a videotext, a Bildschirmtext és a személyi számítógépek használatának gyakoriságát, és számos adatot rögzít a videózási szokásokról is, például azt, hogy mikor mennyi ideig volt bekapcsolva a videókészülék, saját vagy kölcsönzött videókazettát játszottak-e le, és felvettek-e a tévéműsorból valamit videóra. Az ilyen felvételeket automatikusan ellátja egy azonosító számmal, így ezek lejátszása esetén azt is tudni lehet, hogy mit néztek a videón.

A GFK-méter nemcsak rögzíti ezeket az adatokat, hanem tárolni is képes őket, mindaddig, amíg át nem adja a központi számítógépnek, amely, hogy napközben ne terhelje a telefonvonalakat, éjjel 1 és hajnali 5 óra között „kéri be” az adatokat egy-egy háztartás előző napi „képernyőhasználatáról”. Egy-egy háztartás adatainak átjátszása harminc—ötven másodpercig tart, és egyszerre tizenhárom háztartás adatait képes rögzíteni a központi számítógép,

amely az így összegyűjtött információkat háromféleképp dolgozza fel:

Standard jelentésekben közli egyrészt a napi, illetve a heti nézettségi adatok társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti feldolgozását, abszolút számokban és százalékos megoszlásban. Másrészt ez a program készíti el a negyedéves és éves jelentéseket is a tévénézésre fordított időről, az időszakonkénti átlagos nézettségről és más, az adott időszakot jellemző fontosabb átlagszámokról, valamint a képernyő más célú használatának összesített és átlagos adatairól.

Az INMARKT program egy külön e rendszer számára elkészített elemző program, amelynek legnagyobb előnyét könnyen kezelhetőségében látják. Az egyes műsorok közönségének részletes elemzését, illetve a műsortípusok közönségének struktúráját írja le az összes fontos társadalmi-demográfiai jellemző alapján. Nemcsak táblákat, hanem grafikonokat és más szemléltető ábrákat is meg tud szerkeszteni.

A speciális elemző programokkal feldolgozott információk között szerepelnek az egyes társadalmi-demográfiai csoportok tévénézési preferenciái, e csoportok tévénézésének szerkezete, a sikeres és sikertelen tévéműsorok listája, a közönség vándorlása az egyes csatornák, programok között, illetve ragaszkodása az egyes csatornákhöz, az azonos típusú műsorok csatornánként különböző nézettségének elemzése, illetve ezek várható közönségének becslése, a képernyő más típusú használatának elemzése stb.

Ami a rendszer működésének gyakorlati oldalát illeti, az összes, ilyen típusú kutatómunkát végző intézmény összeköttetésben áll a nürnbergi központi számítógéppel és egy terminál segítségével lekérhetik a szükséges adatokat. A terminált a *Westdeutscher Rundfunk*nál (WDR) egy titkárnő kezeli, a működtetés összes „fortélya” néhány óra alatt megtanulható. A központi számítógéphez csak egy bizonyos „kulcsszó” segítségével lehet bejutni. A gép először egy tartalomjegyzéket közöl arról, hogy milyen bontásokban lehet kérni az előző napi műsorok nézett-

ségének adatait, valamint azt is kiírja, hogy ezekkel az adatokkal a nap folyamán ki milyen speciális elemző programokat hajtatott végre, így nem dolgoztatják feleslegesen a rendszert. Az előző napi nézettségi adatok délelőtt tíz óráig eljutnak az illetékesek kezébe a kívánt társadalmi-demográfiai változók szerinti bontásban.

A WDR rendszeresen végez ellenőrző vizsgálatokat információi megbízhatóságáról, vagyis arról, hogy a felelősség (az egyes családtagok elfelejtik be-, illetve kikapcsolni a saját gombjukat) mennyire torzítja adataikat. Az ellenőrző vizsgálatokat telefonon végzik, úgy, hogy a mintába kerülő háztartásokat bizonyos időközönként

felhívják, és megkérdezik, hogy az egyes családtagok az adott időpontban éppen mit csinálnak. (Természetesen gondosan ügyelnek arra, hogy a kérdések ellenőrző jellege ne derüljön ki.) Tapasztalataik szerint a torzítás elenyésző (1–2 százalékos) a felnőtt lakosság körében, magasabb viszont a 14 éven aluliak esetében, ahol ezért az adatokat csupán tájékoztató jellegűekként kezelik. Azoktól, akik bekerülnek a mintába, átvállalják az előfizetési díjat, több vizsgálat kimutatta azonban, hogy a kutatásban való részvétel motivációjaként ez nem játszik jelentős szerepet. Sokkal inkább szubjektív tényezők motiválják a részvételt: „így elmondhatom a véleményem”, „az én véleményem is számít” stb.

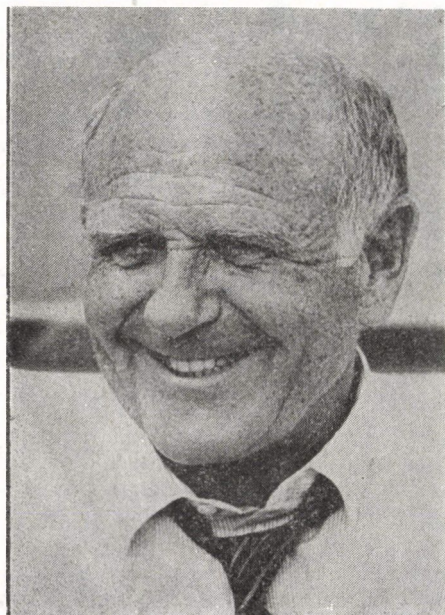

„Csak nem a mester?”

Ausztria szellemi és művészeti műhelye

Az ORF vezetőjével beszélget Vince Mátyás

Gerd Bacher, az Osztrák Rádió és Televízió főintendánsa (vezérigazgatója) jelentős birodalom élén áll: az ORF-nek adásmonopóliuma van Ausztriában, bár nem állami szervezetként, hanem úgynevezett közjogi intézményként működik. Kevesen tudják: az ORF a legnagyobb német nyelvű rádió- és tévétársaság a világon. A főintendánsal készült alábbi interjúból, amelynek egy része már megjelent a *Heti Világgazdaság* 1986. júnuár 18-i számában, kiderül; miként látja az ORF vezetője saját intézményének helyzetét, jövőjét.

— Ön 1967 óta, négy év megszakítással áll az ORF, az Osztrák Rádió és Televízió élén. Mi az, amit e több, mint tíz év alatt sikerült megvalósítania, s ezek közül mire a legbüszkébb?

— Lehet, hogy beképzeltségnek tűnik, de állítom, hogy ez idő alatt az ORF Európa egyik vezető rádiós és televíziós társaságává nőtte ki magát. Egy ilyen kis ország esetében ez egyáltalán nem magától értetődő. Nem akarom egyik kollégámat sem megsérteni, de országunk nagysága alapján abba a csoportba kellene tartoznunk, ahol Hollandia, Svájc, Dánia, Svédország és Belgium van, mégis mindig a német ZDF és ARD társasággal, az angol BBC-vel, illetve az olasz RAI-val együtt emlegetnek bennünket. Ez az, amire a legbüszkébb vagyok, hisz ha egy osztrák kerékpárgyárat egy napon emlegetnek a Mercedesszel, akkor ez bizony komoly vállalkozói siker. Intézményi filozófiánk szerint Ausztria szellemi és művészeti műhelye akarunk lenni, országunkat egy magas fejlettségű ipari ország szükségleteinek megfelelően és a pontos tájékoztatástól különösen függő semleges kis állam nézőpontjából akarjuk informálni, az osztrákoknak jó szórakozást akarunk nyújtani — ez egyébként a legnehezebb —, ezenkívül az osztrák kultúra legfontosabb külföldi képviselőjének érezzük magunkat. Ebben az összefüggésben eredménynek tartom, hogy rádió- és té-

védásainkkal egyre jobban sikerül megfelelnünk geopolitikai helyzetünknek itt Európa közepén. Ebbe a folyamatba illeszkedik, hogy néhány évvel ezelőtt megkértem Paul Lendvait, legyen ő a vezetője az ORF kelet–délkelet-európai szerkesztőségének. Egyben rögtön elnézést is kérek, hogy ezt a közös rádiós és tévés szerkesztőséget így nevezzük, mert tudatában vagyok, milyen groteszk a közép-európai Csehországot vagy Magyarországot, vagy akár Szlovéniát az említett kategóriába sorolni, de alkalmazkodni kényszerülünk a kialakult politikai szóhasználatához. Mindent összevetve úgy érzem, hogy sikerült a legutóbbi időkben e térség specialistaivá lennünk politikai, kulturális és gazdasági kérdésekben.

— *S mi az, amit nem sikerült elérnie mint „médiacsászárnak”, ahogy önt sokan nevezik Ausztriában? Mű érez kudarcnak, vereségnek?*

— Vereségek? Ezeket az idő szelleme miatt kellett elszenvednem, hiszen — nem tagadom — konzervatív vagyok. Ha most odaadnám önnek székfoglaló beszédem szövegét, amit 1967-ben tartottam, amikor átvettem az ORF vezetését, azonnal kiderülne: akkori elképzeléseim mennyire nagyra-vágyóak, szinte telhetetlenek voltak. Azt gondoltam, hogy egy rádió- és tévétársaság élén ismét megteremthetem Ausztriában az „álom és valóság” korszakát. Nem számoltam azzal, hogy az embereket a jóléti állam elbutítja. Ez a nagy csalódás, a nagy vereség.

— *S milyen konkrét tervei vannak az intézménynek? Például melyek az ORF elképzelései a rádió- és tévéadások decentralizálására, a regionális műsorokra, hisz a tömegkommunikációban is terjed a jelszó: small is beautiful.*

— Egyrészt komolyan kell venni, mint létező irányzatot, másrészt nem szabad túl komolyan venni, mert egy kicsit divat is. Számunkra nem itt van a probléma, hiszen mind a helyi adások, mind a regionális adások tekintetében előbbre tartunk, mint a legtöbb európai ország. Jelenleg kilenc tartományi stúdió van; minden szövetségi tartományban van egy komplett rádió-, il-

letve televíziós stúdió egyenként mint egy százfőnyi személyzettel, teljes műszaki felszereltséggel. Ez azt jelenti, hogy például Vorarlbergben vagy Burgenlandban, két kicsi tartományunkban, ahol a lakosság száma csak pár százezer fő, tehát nem nagyobb, mint egy közepes európai város lélekszáma, évek óta önálló stúdiók dolgoznak. Ez persze nem az én érdemem, mert a regionális stúdiók felállításának követelményét az osztrák rádiótörvény írja elő. Szóval az én legnagyobb gondom inkább az, hogy ebben az egyre nemzetközibbé váló tömegkommunikációs világban, ami egyfelől nagyon vonzó, másfelől viszont igen sok problémát vet fel, meg kell őrizniünk saját hangunkat.

— *Tavaly májusban Budapesten tartott előadásában ön úgy fogalmazott, hogy az új tömegkommunikációs eszközök — képmagnó, képlemez, kábeltelevízió, műsorsugárzó műhold — páratlan műsorlavinával fogják elárasztani a fejlett kommunikációs világot. Vajon ezen a hatalmas üzleti lehetőségekkel rendelkező piacon milyen esélyekkel indulnak az európai országok műsorkészítői?*

— Versenyhátránnyal. Európa ugyanis nem készít elég programot, és a műsorszükséglet nagy részét az amerikai film-, televíziós- és szórakoztatóipar fedezi. Az amerikai filmipar példátlan teljesítményének csodálata dacára számomra elviselhetetlen az a gondolat, hogy Európa — csak azért, hogy a csatornákat valamivel megtölthesse — tétlenül nézze tömegkommunikációjának úgynevezett macdonaldizálását, műsorainak mindenféle limlommal való teletöltését. Ha ezt megengedjük, fenáll a veszélye, hogy sok kis európai ország elveszítheti kulturális identitását. Éppen ezért a legfontosabbnak azt tartom a huszadik század hátralévő éveiben egy országos televíziós és rádiótársaság számára, hogy saját hangját egyáltalán még hallhatóvá tegye. Az ORF-re vonatkoztatva tehát a fő gondom az, hogy ne engedjünk a sok amerikai, angol, francia stb. műsor nyomásának, hanem lehetőleg minél több osztrákot készítsünk. Sőt ezek legyenek olyan

jók, hogy még exportra is kerülhessenek, nemcsak Európába, hanem a tengerentútra is. Az ORF-nél a saját programok aránya ma mintegy 50 százalék, de maximum 65–70 százalékot tudok csak elképzelni, mert különben nem maradna lehetőség a nemzetközi műsorcsereire. Tehát nem arra gondolok, hogy alban módra az elzárkózás politikáját folytassuk, hanem arra, hogy az egyre nemzetközibbé váló tévévilágban rejtlő hihetetlen lehetőségeket Ausztria számára kiaknázzuk.

— *Ebbe a folyamatba való bekapcsolódáshoz azonban rengeteg pénz kell. Ausztriában van-e erre elégséges anyagi eszköz?*

— Mielőtt erre válaszolnék, hadd mondjam el, hogy mi a televíziós programokat négy kategóriába soroljuk: információs műsorok, szórakoztató műsorok, tévéjátékok és sorozatok, valamint kulturális jellegű műsorok. Ami az információs programokat illeti, tehát a hírközlést, a dokumentumműsorokat, a sportot stb., itt alapvetően önellátóak vagyunk, s erre a megfelelő anyagiak is rendelkezésünkre állnak. A szórakoztató programok szektorában érzem a legnagyobb problémának a külföldi kínálatot. Szembe kell néznünk a ténnyel: egyszerűen nincs annyi pénzünk, hogy egyedül válaszoljunk erre a kihívásra. Egyszerűen félelmetes, hogy az amerikaiak, sőt az olaszok, a németek is mi-csoda pénzeket ölnek bele egy-egy szórakoztató műsorba, egy-egy látványos show-ba. Ezekkel nem tudunk és nem is akarunk versenyezni. Ha ugyanis ezt akarnánk, akkor máshonnan, például az információs műsoroiktól kellene elvenni a pénzt. Egy kicsit jobb a helyzet a tévéjátékok terén; itt a legtermékenyebbek közül valók vagyunk német nyelvterületen, s a minőségre sem lehet panasz: többször sikerült elnyernünk tévéjátékainkkal rangos díjakat. Jó néhány koprodukciós vállalkozásunk volt már, s 1985-ben éppen a tévéjátékok és a tévésorozatok közös előállítására alapítottuk meg az úgynevezett hatok közösségét, amelyben az ORF-en kívül az NSZK-ból a ZDF, a svájci SRG, az olasz RAI, az angol Channel—

4 és a francia Antenne 2 tévétársaságok vesznek részt. Ennek a nyugat-európai produkciós vállalkozásnak elsősorban az a célja, hogy érdekes és vonzó, valamint igazán európai tartalmú és hangulatú műsorokat készítsen. Ily módon először adódik az európai tévézés történetében az a lehetőség, hogy igazán nagyszabású tévéorozatok készüljenek. A hat résztvevő intézmény évente mintegy 500 millió schilling összeadását vállalta ilyen fajta produkciókra. A hatok közösségében részt vevő tévétársaságok között nyílt a verseny, aki a legjobb forgatókönyvet, s a legjobb stábot tudja felmutatni, az kapja a pénzt a többiektől. Az egészből az anyagi eszközök erős európai összefogását tartom a leglényegesebbnek. Csupán egyetlen ország pénzeszközeiből ma már nem juthatunk előre.

— *Nem tett még említést az ön által kulturális szektornak nevezett terület műsoraíróiról.*

— Itt is növekvő szerepe van a koprodukcióknak. Folyamatosan törekszünk arra, hogy a jelentős osztrák opera- és színházi előadásokat, koncerteket, az ünnepi játékokat stb. ne csak egyszerűen eladjuk külföldre az Eurovizión keresztül, hanem koprodukciók révén is egyre többet vigyünk belőlük piacra.

— *Ön tehát egyértelműen a többoldalú európai koprodukciókban látja a jövőt?*

— Igen. Ahhoz, hogy a nemzetközi porondon állva maradjunk, sőt kiemelkedhessünk, csak a további sokoldalú nemzetközi együttműködés teremti meg a lehetőségeket. Ezzel kapcsolatban hadd utaljak kiváló példákra, amelyekben önök magyarok is részt vettek, mégha nem tévés produkciókról van is szó; az Oscar-díjas Mefisztóra és a Redl ezredesre gondolok. Az osztrák—magyar együttműködésben, amelyben televízióink és rádióink is fel tudnak mutatni jó példákat — kezdve az Oststúdió politikai vitaműsoraival a közös könnyűzenei és a kvíz-műsorokig —, számtalan lehetőség van még. Például el tudok képzelni olyan dokumentumműsorokat, amelyek a két or-

szág közös problémáival foglalkoznának.

— *Nagy sikere volt az osztrák televízióban az „Österreich II” dokumentum-műsor-sorozatnak, amely Ausztria legújabbkori történetét vázolta fel 1945-től 1955-ig. Az ön ötlete alapján készült programról egy nyilatkozatában azt mondta, hogy „a legsikerültebb és legkedvesebb műsorom, amióta csak rádiót és televíziót csinállok”. Minek tulajdonítja a sikert?*

— A műsorsorozat valóban az én ötletem volt, de a program sikerében nem az ötlet volt a lényeg, hanem az elképesztően professzionista kivitelezés. A mi szakmánkban, az újságírásban minden azon múlik, hogy mit csinálunk az ötletből, s ez elsősorban az embereken áll, akik az elképzelést megvalósítják. Találtam két fantasztikusan tehetséges embert, akik nemcsak az osztrák mezőnyben, hanem világviszonylatban is élen járnak. Hugo Portischt, aki mint kiváló újságíró a műsört kézben tartotta, valamint zseniális munkatársát, a rendező Sepp Riff. Kiváló munkájuk találkozott az emberekkel a nyilvánvaló igényével, hogy az általuk átélte történelmet megemésszék, megértsék. Ez magyarázza, hogy olyan sokan nézték a sorozatot — átlagosan 1,2 millió néző —, mintha krimi lett volna. Tény, hogy mi is számítottunk a sikerre, különben nem fordítottunk volna annyi energiát a sorozatra, de ilyen óriási visszhangot mi sem vártunk.

— *Az 1985-ös évben Ausztria két történelmi sorsfordulójának évfordulóját ünnepelte; tavaly volt negyvenéves a második köztársaság — erre utal a sorozat címe is —, és harminc évvel ezelőtt, 1955-ben kötötték meg az államszerződést, amely véget vetett Ausztria megszállásának. Nyilván ez külön aktualitást kölcsönzött a műsornak.*

— Természetesen ez is erősítette az emberek kíváncsiságát: mi is volt, hogyan is volt akkoriban? A nézők 60 százaléka maga is átélte ezt a korszakot, ők voltak a szereplők. Persze a fiatalok is nézték a műsört, nem kellett őket odaparancsolni a képernyő elé, s ez szintén nagy eredmény, mert most

gyerekeink jobban megértene bennünket. A sikerhez hozzájárult a tisztességes újságírói hozzáállás, a bátorság a valósággal való szembenézésre. Nem hagytuk ki a kényes kérdéseket sem — pedig az osztrákok hajlamosak kitérni a kellemetlen dolgok elől; szeretnék azt hinni, hogy Beethoven osztrák volt, Hitler pedig német. További tényezője a sikernek, hogy hatalmas „emberi ráfordítással”, széles körű kutatással gyűjtöttük össze az anyagokat. Egy harmadéves szerkesztőség csak ezzel a témával foglalkozott, s ez csak az újságírók száma, amihez még hozzá kell számítani a műszaki személyzetet. Ezek az emberek körbejárták az egész világot, hogy az anyagokat, dokumentumokat felkutassák, megszerezzék, éppúgy kutattak amerikai, angol, francia, mint szovjet archívumokban. A szovjetek nagyon sokat segítettek, sok anyaghoz hozzáférhettünk, igaz ehhez államelnökönk segítségét is igénybe vettük. Amikor Moszkvába látogatott, személyesen Brezsnyevnél járt közben, hogy bepillantassunk az archívumokba. Végül, de nem utolsósorban a sikerhez az is hozzájárult, hogy televíziós szempontból elsőrangúan dolgozták fel az anyagot: a sorozat izgalmas, pergő, filmszerű volt. Persze azt is mindenki tudta, hogy én mint főnök teljes súlyommal az ügy mögött állok, s számíthatnak a segítségemre, ha valahol elakadnak.

— *Vajon hasonló sikere lenne-e egy olyan sorozatnak, amely 1955-től a mai napig dolgozna fel az osztrák történelmet? Vagy ön szerint szükség van arra, hogy bizonyos idő elteljen az effajta visszajelentéshöz?*

— Elvileg nem tartom kizártnak, hogy sikeres lehet, de ezt a periódust nem tartom olyan fontosnak. Ráadásul a jelennel mindenkinek saját magának kell megküzdenie. Ha valakinek még ehhez is televízió kell, azon már semmi sem segít. Inkább szükségünk van a múlttal való szembenézésre, hogy a gyerekeinknek például megmagyarázzuk: 1938 és 1945 között nemcsak idiótákból és disznókból állt az osztrák társadalom. Éppen ezért a következő sorozat

zatunk az első köztársaság történetét veszi szemügyre, s azután talán jöhet egy sorozat „Auszttria 0” címmel a huszadik század elejétől, az „álm és valóság” korszakáról.

— *Végül, de nem utolsósorban: miben látja ön az új tömegkommunikációs eszközök, a képmagnó, a kábeltélevízió és a műsorszóró mesterséges hold jelentőségét?*

— Térhódításuk sokkal lassúbb, mint azt a legjózanabb szakemberek elképzelték. Ha visszagondolok arra, hogy még tíz évvel ezelőtt is mi mindent megjósoltak ezen a területen, és hogy még én magam is micsoda science fiction történeteket meséltem, akkor — ha ez bevált volna — ma minden jobb-fajta nyugati háztartásban egy információs szobának kellene lennie, amelyben az emberek optikai kábeleken bukácsolnak át, hogy lapos és nagyméretű képernyőkön „nagy felbontású” műsorokat csodáljanak, bevásárlásaikat és pénzügyleteiket kábelek segítségével

vel intézzék, a kétirányú csatornán keresztül még gyorsan részt vegyenek egy népszavazáson, azaz azt tegyék, ami után elektronikus lelkük a leginkább vágyakozik: „kommunikálnak”. Egy faksimilyenymotatóval még gyorsan a holnaputáni újságot is beszerzik. De mindebből semmi sem lett. Hogyan is néz ez ki a valóságban? Szerintem az egyetlen forradalmi jelentőségű újdonság a mesterséges hold. Hogy miben áll a műhold forradalmi potenciálja? Egész egyszerűen abban, hogy a műhold azt tudja a legjobban, amit a nemzetközi megállapodások értelmében a legkevésbé lenne szabad csinálnia: azaz túllépni önnön határain. A műholdak által besugárzott terület Európában sokkal nagyobb, mint a műsorokat küldő országok felségterülete. Ebből következik, hogy a felbocsátásra kerülő direkt műsorszóró műholdak révén a televízió épp olyan határtalanná válik, mint a rádió.

Herbert I. Schiller

Az üzleti tevékenység világrendszere és a nemzeti szuverenitás*

Napjaink nemzetközi kapcsolatai az üzleti tevékenység világrendszerének kapcsolatai. A nemzetállamon belüli nagyhatalmú gazdasági góccok kiterjedtek a határokon túlra, s a huszadik század második fele a transznacionális nagyvállalatok fenomenális növekedésének tanúja. Ma már a transznacionális társaság a világ gazdaság felett uralgó gazdasági szervezettípus.

Az erősebb és energikusabb transznacionális társaságok arra törekcszenek, hogy a nemzetközi piac egész szektorait megszerezzék, s a társadalmi és gazdasági aktivitás összefüggő területeit akarják uralmuk alá hajtani. Ezt leginkább a fogyasztási javak, a szórakozási és szabadidős tevékenységek, a pénzügyi szolgáltatások és legújában az ipari termelés területén lehet megfigyelni.

Amikor 1985 elején John F. Akers, az IBM új vezérigazgatója elfoglalta hivatalát, néhány előrejelzést tett: „A számítógépipar — mondotta — tíz éven belül a világ leghatalmasabb iparága lesz.” Úgy becsülte, hogy az IBM évi bevételei az 1984-es 46 milliárd dollárról egy évtized alatt több mint 180 milliárd dollárra növekszenek. Az ekkora összértékű gazdasági tevékenység meghaladja a nemzetek nagy többségének egyedi nemzeti össztermékét, s csupán néhány fejlett ipari ország ér el hasonló eredményeket.

Minderről szó sem lehetne az utóbbi fél évszázad kommunikációs és információs technikájának fejleményei nélkül. Az új eszközök — a távközlési műholdak, számítógépek és számítógép-hálózatok, üvegszálkábelek és televízió — nélkül lehetetlen volna a központilag irányított gazdasági és politikai birodalmak ilyen szinten megszervezett, világméretű üzleti tevékenysége.

E globális rendszerek fennállása teljes mértékben az azonnali, nagy mennyiségű adat- és információ-átviteltől függ. Egy 85 ország 380 vállalatára kiterjedő, 1983-as vizsgálat szerint a cégek 94 százaléka használ nemzetközi számítógépes kommunikációs rendszereket, illetve vette tervbe használatukat.

A transznacionális társaság rendelkezésre álló információs technológia lehetővé teszi, hogy közvetlen és folyamatos érintkezésben álljon világszerte működő gyáraival és leányvállalataival a pénzügyi ellenőrzés és ügyintézés, a marketing, az elosztás, a rendelések feldolgozása, a kutatás és fejlesztés, a különböző irodai funkciók területén.

Walter Wriston, a világ leghatalmasabb bankvállalatának, a Citybanknak korábbi elnöke ezt írta 1985 elején: „Lassan már tudatosul bennünk, hogy világunk milyen mértékben függ attól, szabadon áramlanak-e az adatok az or-

* A Kalifornia Egyetem (San Diego) professzora ezt az előadást a Nemzetközi Politika tudományi Társaság (IPSA) XIII. világkongresszusán, Párizsban tartotta 1985. júliusában (rövidített szöveg).

szághatárokon át.” S ebből ered a transznacionális gazdaság és az információ összeolvadásának egyik legfontosabb következménye.

A nemzeti szuverenitás

A gazdasági tevékenység transznacionalizációja érdekében alkalmazott információtechnológia hatásai túlnőnek a gazdasági következményeken. A transznacionalizáció előrehaladtával párhuzamosan bomlik le a nemzeti szuverenitás, vagyis az államok vezetőinek az a lehetősége, hogy bármifajta belső, hazai érdekekből eredő politikát alakítsanak ki és képviseljenek.

A nemzeti szuverenitás aláaknázása általában a transznacionalizáció elkerülhetetlen, sőt szándékolatlan következményének tűnik. Valójában a transznacionális rendszer vezetői nagyon is tudatos erőfeszítéseket tesznek a nemzeti önrendelkezés és döntéshozatal lejárására.

Ahol a tőke szervezett termelési rendszerként létezik, arra törekszik, amit szívesen nevez „szabadság”-nak, vagyis, hogy saját érdekeit — a profitszerűen alapuló felhalmozást — akadálytalanul követhesse. Korunkban a transznacionális tőke semmiben sem különbözik a korábbi történeti szakaszok tőkéjétől abban a tekintetben, hogy olyan mérvű akadálytalan cselekvéshez ragaszkodik, amekkorához csak lehet. Abban viszont igenis különbözik, hogy talpraesettebben tud manőverezni.

Ez a képessége példátlanul nagy mobilitásán alapul, amelyet nagyrészt a modern információs és kommunikációs technológiáknak köszönhet. A globális döntéshozatal képességét az azonnali információáramlás teszi lehetővé.

A huszadik században a fejlett kapitalizmus legtöbb országában különböző korlátozásoknak vetették alá a tőkét, hogy megvédjék az egész rendszer általános stabilitását és a népesség sebezhetőbb csoportjait. A nemzetközi információáramlás lehetővé teszi, hogy a transznacionális vállalkozások a javak

allokációjáról hozott döntéseikkel megkerülhessék a nemzeti jogrend korlátait.

A kommunikáció mai eszközeivel a tőke képes arra, hogy viszonylag könnyedén átcsoportosíthassa a termelést az egyik országban lévő telephelyről a másikban lévőre, s kijátssza az egyik ország munkásait a másikéi ellen. „A Xeroxnál az az irányelv — írta a Wall Street Journal 1983 novemberében —, hogy az egyik ország munkásaival kialakított munkaügyi kapcsolatokat szigorúan elkülöntítik bármely más ország munkásaihoz fűződő viszonyuktól.”

A transznacionális nagyvállalatok által uralt világpiac kifejlődése a hatékony termelésszervezés új módjaihoz vezetett. Látszólag szigorúan a termelés hatékonysága alapján történő elhatározás az ún. „fókuszált termelés” bevezetése, vagyis az, hogy egy termék vagy alkatrészcsaládot egy vagy több gyárban, de különböző országokban koncentrálnak. E döntésnek azonban meghökkentő ellenőrzési következményei vannak.

Az az ország, amelyben az egy-termékes/alkatrészes gyár elhelyezkedik, aligha bízhat abban, hogy átfogó ellenőrzésre tehet szert a termelési folyamat fölött. Csupán egy színhely lehet egy részekre tagolt gyártási folyamatban, s külső döntésre bármely pillanatban ki lehet abból kapcsolni. Még ha a gazdaország úgy döntene is, hogy kisorsátítja az üzemet, mit érne vele? Hiszen az a komplex gyártási folyamatnak csupán egy részét jelenti.

A know-how-t s a (korlátozott) gyártási funkció specifikációit elektronikus adatbankokban tárolják, melyek a házigazda-országon kívül helyezkednek el. Csak akkor érhetőek el a helyi menedzserek számára is, ha ezt a központ engedélyezi. S ezek az információk is bármikor elérhetetlenné tehetők a távolban kiadott utasításokra.

Egy további gazdasági jelenség, a szabad pénzpiacok növekedése is kritikusan érinti a nemzeti szuverenitást, és szintén szorosan kapcsolódik a nemzetközi információ-áramláshoz. A New York Times 1985 januárjában a követ-

kezőket írta: „a terjedő szabadpiaci ideológia és a globális kommunikáció fejlődése által ösztökélve... a kamatlábakat felszabadítják a kormányzati szabályozás alól. A hazai értékpapírok külföldi vásárlásai esetében eltörlik a visszariasztó hatású adókat, a belföldi pénzpiacokat megnyitják a külföldiek előtt.”

Ezek az intézkedések egy kisszámú, de nagyhatalmú transznacionális bank, beruházó- és ügynöki nagyvállalat előtt egyengetik az utat, hogy kiterjeszthessek tevékenységüket a korábban elszigetelt nemzeteti területekre. Ebben a behatolásban vezető szerepet játszanak a kommunikációs képességek. „Ahogy ezek a változások erőre kapnak — írta a New York Times —, fokozatosan bomlasztják a gazdasági határokat, új lehetőségeket nyújtanak a nemzetközi beruházóknak, s ugyanakkor frusztrálják a nemzeti gazdaságpolitikákat, és versenyt támasztanak a világ legnagyobb pénzügyeseti között.”

Hatalmas pénzügyesek áramlanak be egy országba, egy ideig ottmaradnak, majd ha veszélyt éreznek a tőkével kapcsolatban, vagy a hozadékok csökkenését sejtik, megkezdődhet a pánikszerű visszavonulás, ami romokban hagyja az országot. Ha egy gazdaság integrálódott napjaink nemzetközi pénzpiacai, egyre inkább tűszul esik annak, hogy miként értelmezi a piac, azaz a tőke az ország gazdasági, politikai és kulturális belügyeit.

A transznacionális tőke szökése a nemzetközi élet kiemelkedő jelenségévé vált az elmúlt években. Francois Mitterrand és szocialista koalíciójának győzelme például azonnali nyomást váltott ki a francia frankra, és végül is arra kényszerítette Mitterrand-t, hogy lemondjon a kezdetben bevezetni szándékolt szociális intézkedésekről.

A katonai tényező

A fejlett információs technológiák lehetővé teszik a transznacionális nagyvállalatoknak és annak a néhány nemzetállamnak (illetve hírszerző ügynöksé-

geknek), amelyek önállóan elő tudják állítani e közlési eszközöket, hogy többet tudjanak egy másik nemzet erőforrásairól és terveiről, mint amennyit az illető ország vezetői maguk tudnak. Továbbá olyan gyors döntéshozatalt tesznek lehetővé, amely megelőzheti az érintett ország politikai döntéseit. Számos példa van ezekre az aszimmetrikus kapcsolatokra.

Például a távérzékelés — a föld- és óceáni felszínnek műholdas megfigyelése és az így gyűjtött adatokat feldolgozó számítógépes rendszerek — változatlanul csak néhány kormány, ezek hírszerző szervei — és a nagy magántársaságok számára hozzáférhető. Az Egyesült Államoknak egész flottája van kém műholdakból, amelyek számát 1983 elején mintegy hatvanra becsülték.

Egy még átfogóbb szintű példa: a belga parlament csak azután szerzett tudomást az amerikai cirkáló rakéták érkezéséről, miután a fegyvereket szállító repülőgépek már elhagyták az Egyesült Államokat. Az amerikai kormány és a hadügyminisztérium tehát előbb tudott a belga miniszterelnök döntéséről, mint a belga nép választott képviselői.

A nemzetközi tömegkommunikáció

A tömegkommunikációban az új közléstechnikák — a közvetlen műsorszóró műholdak, a nagy kapacitású kábeltelevízió stb. — annak eszközeit jelentik, hogy minél többen részesülhessenek a New Yorkban, Los Angelesben, Hollywoodban és Londonban koncentrált kulturális ipar termékeiből. A nemzetközi marketingrendszer dinamikája elkerülhetetlenné teszi, hogy a központok viszonylag olcsó és jó kommerciális termékei elterjedjenek. A hazai tehetségek, a művészek, és a műszakiak vagy áthúzódnak az amerikai és néhány nyugati országban lévő kulturális centrumokba, vagy helyben veszik át a sikeres termékek technikáját és tartalmát. Mindkét esetben eltűnik a sokféleség, sorvad a helyi kreativitás, és terjeszkedik a transznacionális kultúra.

Kilátások

Bármennyire csökkenjen is a nemzetállam gazdasági döntéshozó hatalma, politikai egységként továbbra is megmarad a transznacionális tőke számára nélkülözhetetlen funkciója. Arra szolgál, hogy fenntartsa a rendet.

A nyilvánvaló fejlemények Abbe Moshowitzot a következő perspektíva felvázolására készítették:

„Ahogy a világméretű nagyvállalatok hatalma növekszik és a nemzetállamoké hanyatlik, egyre kevésbé lesz hatékony a jog uralma mint a gazdagság megőrzésének alapja. Hacsak és ameddig az új globális szervezetek fel nem öltik a törvényes hatalom ruháját, a személyes lojalításokra és a meztelen erőszakra kell támaszkodniuk a rend fenntartásában. A világméretű nagyvállalatok de facto szövetségeket fognak kötni a nemzetállamokkal, hogy biztosítsák létfontosságú számítógépes kommunikációs hálózataik és szállítási rendszereik biztonságát... A jövő társadalmi szerkezete hierarchikus lesz, de nem helyi jellegű. A gazdagság, a hatalom és a pozíció a világszerte szétosztott termelőegységek tulajdonán és ellenőrzésén fog alapulni. Ez az új rendszer virtuális feudalizmusnak nevezhető.”

Okunk van feltételezni, hogy a már meglévő komoly problémák és a jövőbeli egyet nem értés a transznacionális tőke és az államhatalmak között bizonyos teret nyithat a nemzeti kezdeményezések számára. Kialakulhat bizonyos helyi manőverezési képesség, aminek következményeit ma még nehéz lenne előre látni.

A transznacionális tőke és a törvényes renden alapuló államok kapcsolatában destabilizáló hatású a munkaképes korú lakosságon belül a nem dolgozó népesség arányának lassú, de állandó növekedése. Bizonyos határon túl a profitorientált szolgáltató iparágak terjeszkedése már nem tudja felszívni az automatizáció és számítógépesítés által fölöslegessé tett munkaerőt. Ma még

nem dolgoztak ki elképzeléseket arra, hogy miként is kezeljék a jövőben e problémát.

A transznacionális tőke majdnem abszolút függősége a biztonságosan működő globális kommunikációtól elkerülhetetlenül a sebezhetőség további forrása lesz, sőt, talán a széthullásé is.

Míg a nemzeti szuverenitás és a transznacionális tőke közötti konfliktusok okai valóban megfoghatóak és és valóságosak, egyesek ezt az ellentétet szóhasználati manipulációkkal vagy személyes jellegű érveléssel próbálják feloldani.

A szóhasználati manipulációkban a nemzeti szintű döntéshozatalt leromboló jelenlegi fejlemények úgy jelennek meg, mint tulajdonképpen szükségzerű lépések a „kölcsonös függőség” állapotára felé a nemzetek síkján. Eszerint az értelmezés szerint minden nemzetnek fel kell adnia valamit azért, hogy hozzájáruljon a nemzetállamok nagy közösségének általános jólétéhez. Szerintük a nemzetállamok valamennyien „interdependensek”. Ám, ahogy mondani szokás, egyesek még interdependensebbek, mint mások. Amit kölcsönös függőségnek neveznek, az a gyakorlatban legtöbbször az egyenlőtlen erőviszonyok állapota, amelyben az egyik állam rákényszeríti akaratát a másikra.

A személyes jellegű érvek használói „túlságosan érzelmes”-nek nevezik azokat, akik ragaszkodnak a nemzeti szuverenitás fontosságához. Egy kanadai szerző például így írt: „Nem kívánom tagadni a szuverenitásért érzett aggodalmak jogosságát, de manapság az az egyik legnagyobb veszély, hogy ezt az érzelmes gondolkodásmódot követik. Eleven az a tendencia, hogy a »szuverenitás« érzelmi töltésű szóvá váljék, és fennáll a túlzott reakciók veszélye is.”

Nehéz elfogadni, hogy manapság a legnagyobb veszély a nemzeti szuverenitással kapcsolatos érzelmek eltűlése. Sokkal lényegesebb a transznacionális tőke hatalmának gátak nélküli terjedése.

„Csak ha nem okoz gondot”

A takarékoskodási szokások alakulásáról

Az 1982-ben, 1983-ban és 1985-ben végzett vizsgálatok eredményei szerint egyre több ember érzi luxusnak a takarékoskodást.*

1982 ősze óta lassan, de határozottan csökken azoknak az aránya, akik félretesznek, illetve félre tudnak tenni a fizetésükből. 1982 őszen a felnőtt lakosság 64 százaléka takarékoskodott, 1983 őszen 61 százaléka, 1985 őszen pedig 59 százaléka.

A legnagyobb arányban már 1982-ben is a 25 éven aluliak tettek félre pénzt, a legkisebb arányban pedig a 60 éven felüliek. 1985-re minden korosztályban csökkent a takarékoskodók aránya, de amíg a 60 éven aluliak körében ez a csökkenés csak 2–5 százalékot tett ki, a 60 éven felülieknél 11 százalékot ért el.

A különböző iskolázottságúak között 1982-ben is meglehetősen nagy volt a különbség a takarékoskodók arányát illetően. Mára ez a különbség tovább nőtt, mert amíg a magasabb végzettségűek továbbra is ugyanolyan arányban tettek félre pénzt, a nyolc osztályt végzettek és különösen az ennél alacsonyabb végzettségűek körében csökkent a takarékoskodók amúgyis alacsony aránya.

1982-ben a takarékoskodó háztartásokban átlagosan 1390 forintot tettek félre havonta, 1983-ban 1490 forintot, 1985-ben pedig 1790 forintot. Az ár-emelkedések miatt azonban a takarékoskodók évről évre szűkülő köre által félretett összeg reálértéke lényegében változatlan maradt.

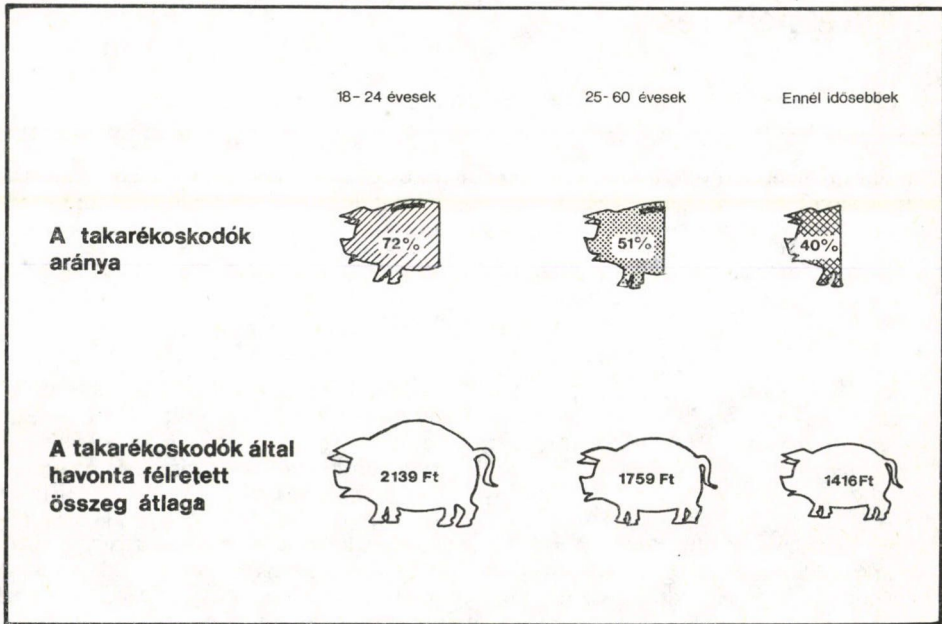
A legmagasabb összeget mindhárom évben a 18–25 éves takarékoskodók tették félre, a legalacsonyabbat pedig a 60 éven felüliek.

A megtakarított összeg átlaga a 25 éven aluliak és a 60 éven felüliek körében emelkedett a leginkább. A legfiatalabbak 1983-ra úgy növelték megtakarításaikat, hogy a takarékoskodók köre változatlan maradt, a legidősebeknél pedig 1985-re a takarékoskodók csökkenő arányához társult a nagyobb megtakarítás.

A különböző iskolázottságú rétegek közül a nyolc osztálynál kevesebbet végzettek teszik félre a legkisebb összeget (kb. 1200 forintot), és a diplomások a legnagyobbat (kb. 2200 forintot). A négy év alatt a nyolc osztályt végzettek körében nőtt a legjobban a megtakarított összegek átlaga (41 százalékkal). Így ők most már valamivel többet tesznek félre havonta, mint az érettségizettek. 1983-tól 1985-re egyedül a felsőfokú végzettségűek körében nem nőttek a megtakarított összegek.

A takarékoskodás lehetőségének csökkenésével párhuzamosan a takarékoskodás értéke is csökkent az emberek szemében. 1982-ben még 51 százalékuk vélekedett úgy, hogy „akármennyit keres is az ember, sokat vagy keveset, mindig tegyen félre valamennyit a jövedelméből”. Ma már csak 45 százalékuk

* A harmadik vizsgálatot 1985 őszen végeztük. az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

gondolkodik így, s emelkedett azoknak az aránya, akik úgy látják, hogy „csak akkor kell félretenni, ha ez nem okoz gondot, ha nem kell megszorítani a nadrágszíjat”.

1982-ről 1983-ra a 30 éven aluliak körében még nőtt is azoknak az aránya, akik szerint mindig félre kell tenni valamennyit. 1983-ról 1985-re viszont igen csak csökkent. Most épp a 25 éven aluliak vélekednek így a legkisebb arányban, annak ellenére, hogy önálló egzisz-

tenciájuk megteremtése végett nekik kell a legjobban takarékoskodniuk, és ők is teszik ezt a legnagyobb arányban. A legszembetűnőbbben azonban a legidősebbek körében csökkent azoknak az aránya, akik szerint mindig félre kell tenni valamennyit, holott a korábbi adataink szerint az ő életfelfogásukhoz tartozott hozzá a leginkább a takarékoskodás.

Szurkos Mária

ABSTRACT: The findings of studies carried out on savings customs in 1982, 1983 and 1985 show that more and more people consider saving a luxury.

Egyre nehezebb

A gazdasági körülményekhez való alkalmazkodásról

Az elmúlt években egyre több ember próbálkozott meg azzal, hogy külön munkák vállalásával ellensúlyozza anyagi helyzetének romlását. A legújabb vizsgálat eredményei szerint egyes rétegek már belefáradtak ebbe.*

1980 óta több alkalommal megkérdeztük az emberektől, hogy ha egy időre nehezebb anyagi helyzetbe kerülnének, hogyan próbálnák a családi költségvetést egyensúlyba hozni. 1980 és 1984 között egyre többen válaszolták azt, hogy elsősorban többletmunkával pótolnák a kiesést, és egyre kevesebben azt, hogy inkább egy időre összébb húznák magukat.

E tendencia több tényezővel függött össze. Ebben az időszakban a jelentős áremelkedések nyomán csökkentek a családi tartalékok, a különböző kisvállalkozások, a vállalati gazdasági munkaközösségek elterjedésével bővültek a többletmunka-vállalási lehetőségek, és a munkaidő-csökkentéssel, az ötnapos munkahét bevezetésével nőtt az ilyen célra rendelkezésre álló idő. Bizonyos rétegekben a magánlakás-építés bővülése és a lakáskomfort iránti igények emelkedése is szerepet játszott a jövedelemnövelési törekvések előtérbe kerülésében.

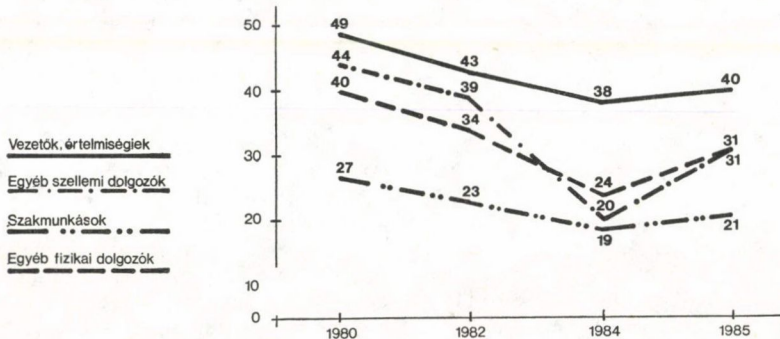
1985-ben ez a trend megtört: most a megkérdezettek 46 százaléka mondta azt, hogy több munkát vállalnának, 38 százalékuk azt, hogy összébb húznák magukat, és 13 százalékuk azt, hogy mindkettőt megpróbálnák. Ez azt jelenti, hogy a kiadások mérséklését választók aránya nem csökkent tovább, sőt 2 százalékkal emelkedett. Ez a válaszadók összességét tekintve inkább

csak a korábbi tendencia leállásaként értelmezhető, egyes rétegek esetében azonban jelentősebb a változás. A szakmunkások továbbra is inkább a többletmunkát választják, a kvalifikált szellemi dolgozók, a vezető állásúak pedig a kiadások csökkentését. Ezzel szemben a városi középrétegek: az alsó szintű irányítók, a művezetők, az irodai dolgozók válaszai változást jeleznek. 1980-ban még az értelmiségiekhez igazodtak, majd a szakmunkásokhoz kerültek közel, most ismét a kiadáscsökkentési törekvések jellemzik őket jobban. Az életkori csoportokat tekintve szintén a középcsoportokban került újból előtérbe a kiadások csökkentése. Míg a 40 éven aluliak továbbra is a többletmunka vállalását választották nagyobb arányban, a 60 éven felüliek pedig a kiadások csökkentését, a köztes korcsoportok ismét az utóbbi álláspont-hoz közeledtek.

Ezek a változások nem pregnánsak, de a mögöttük valószínűleg meghúzódó folyamatok így is figyelmet érdemelnek. Nincs ok feltételezni, hogy a szóban forgó csoportok azért vállalnák kevésbé a többletmunkát, mert javult volna az anyagi helyzetük. 1984 őszéhez képest tovább csökkent, 17-ről 13 százalékra süllyedt azoknak az aránya, akik úgy látják, hogy „gond nélkül” vagy „jól megélnék”, és 40-ről 47 szá-

* A vizsgálatra 1985 őszén került sor az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

**A kiadások csökkentését választók arányának alakulása
a 18-60 éves városi lakosság körében (Százalékban)**

zalékra emelkedett azoké, akiknek „az utolsó fillérig be kell osztaniuk a pénzt”, vagy akik „még beosztással sem tudnak kijönni”. A többletmunkát választók arányának mérséklődésében lényegesebb szerepe lehet annak a körülménynek, hogy az elmúlt évben a városokban kisebb ütemben bővültek a különmunka-vállalási lehetőségek. Az is valószínű, hogy a megterhelés fokozódása és a szabadidő szűkülése, amit a többletmunka-vállalás von maga után, egyre jobban érezteti hatását, különösen az erre az életmódra kevésbé berendezkedett társadalmi csoportok — így a szellemi dolgozók és az idősebbek — esetében; ezek a csoportok kissé belefáradhattak abba, hogy jövedelmük növelésével alkalmazkodjanak élet-

színvonaluk csökkenéséhez. Az a körülmény, hogy az elmúlt időszakban csökkent az építési kedv, szintén közrejátszhatott a kiadáscsökkentési törekvések erősödésében; a felmérés során a lakás-komfort olyan tartozékait, mint a fürdőszoba, a vízvezeték, több év után ismét luxusnak minősítette az ezekkel nem rendelkező emberek egy része.

Mindamellettt hangsúlyozni kell, hogy a többletmunkát választók aránya még mindig meghaladja a nyolcvanas évek elején megfigyelt értéket, s egyes népcsoportok — például a szakmunkások, a fiatalok — továbbra is ezt tekintik a gazdasági körülmények változásához való alkalmazkodás legfőbb módjának.

Tardos Róbert

ABSTRACT: In recent years more and more people tried to compensate their worsening financial situation by doing extra work. According to the findings of the latest studies certain strata have already got tired of this.

Lesz-e fogantjuk?

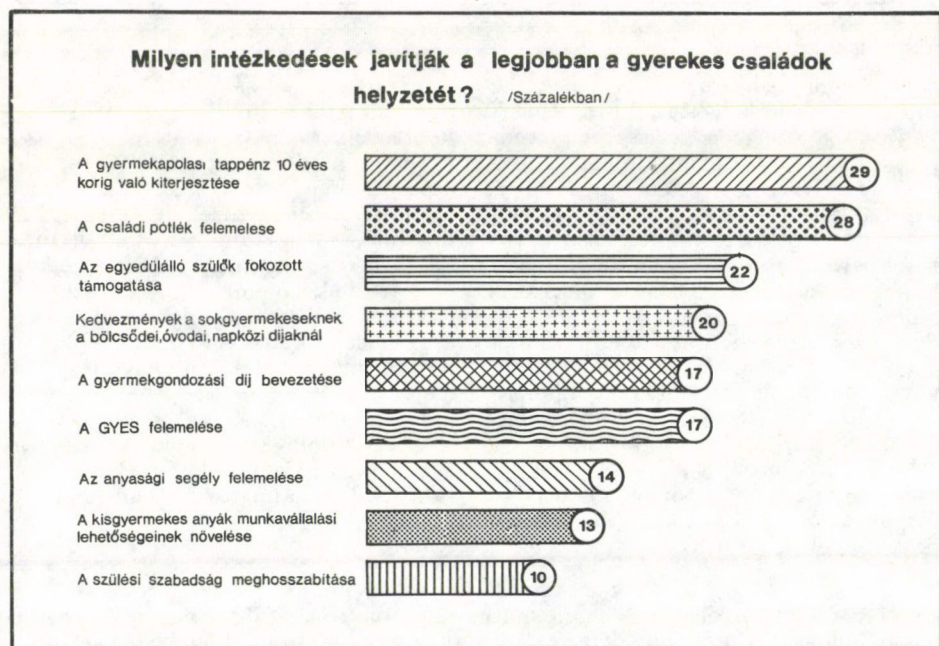
A népesedéspolitikai intézkedések fogadtatásáról

Az emberek többsége tudja, hogy csökken a születések száma, és nem mindenki bízik abban, hogy az újabb népesedéspolitikai intézkedések javítanak a helyzeten.*

A vizsgálat során az emberek 75 százaléka azt mondta, hogy a családok többségében legfeljebb két gyermek születik, és 1983-hoz képest megduplázódott azoknak az aránya, akik úgy tudják, hogy ma a magyar családok többsége egy-gyermekes. Közel kétszer annyi lett azoknak a száma is, akik már a háromgyermekeseket is „sokgyermekes” családnak, „nagy családnak” találják. E

családok gyermekszámát a vélemények szerint 1974 óta folyamatosan csökkent: 1974-ben 4,87 volt, 1983-ban 4,76, most pedig 4,33.

A két esztendőn belül bekövetkezett nagy változás elsősorban annak tulajdonítható, hogy az 1984 őszi hozott népesedéspolitikai intézkedéseket kísérő propaganda hangsúlyozta az ország kedvezőtlen népesedési helyzetét: a

* A vizsgálatra 1985 őszi került sor az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

megkérdezettek 70 százaléka szintén a születésszám csökkenésével, a népesség fogyásával indokolta az intézkedések szükségességét.

A megkérdezettek 44 százaléka — vagyis a felnőtt lakosságnak közel a fele — úgy nyilatkozott, hogy a népessedéspolitikai intézkedések valamelyike közvetlenül érinti őt vagy szűkebb családját. A vélemények eléggé megoszlottak abban a kérdésben, hogy az intézkedések közül melyek javítják a legjobban a gyermekes családok helyzetét. A legtöbb „szavazatot” a gyermekápolási táppénznek a gyermek tízéves koráig történő kiterjesztése és a családi pótlék felemelése kapta (29, illetve 28 százalék), a legkevésébbet pedig a szülési szabadság meghosszabítása (10 százalék). Az újszerű forma, a gyermekgondozási díj bevezetése a rangsor közepén foglalt helyet (17 százalék). Az em-

berek ötöde azonban kifejezetten szkeptikus volt az intézkedések pozitív hatását illetően, és azt hangoztatta, hogy ezek nem ösztönöznék újabb gyermekvállalásra, illetve nem javítják jelentősen a családok anyagi helyzetét.

A családi élet és az egészség javítására vonatkozó, a kérdőívben felsorolt tervek közül a fiatalok családi életre nevelését tartják a legfontosabbnak az emberek (42 százalék), azután pedig a gyermekintézmények fejlesztését és az alkoholizmus visszaszorítását (21—21 százalék). Elgondolkodtató — és az egészségügyi propaganda hiányosságára hívja fel a figyelmet —, hogy a dohányzás visszaszorítása és a népessedési helyzet javulása között szinte senki sem lát összefüggést.

Pataki Judit—S. Molnár Edit

ABSTRACT: A public opinion poll taken in spring 1985 revealed that the majority of people knew birth-rate was declining, but not everyone was confident that the latest measures of demographic policy could improve the situation.

Nincs lényeges változás

A gazdasági közhangulat alakulásáról

1985 őszén még rosszabbnak látták az emberek az ország gazdasági helyzetét. Személyes anyagi helyzetüket egy árnyalattal kedvezőbben ítélték meg, mint fél évvel korábban, de egészében véve továbbra is nagyon rossznak tartották.*

Az ország gazdasági helyzetével kapcsolatos kérdésekre 1985 őszén valamivel többen adtak kedvezőtlen választ, mint tavasszal. Így például áprilisban a felnőtt lakosság 22 százaléka tartotta nagyoknak az ország gazdasági nehézségeit; szeptemberre ez az arány 25 százalékra emelkedett. Ugyanebben az időpontban valamivel többen gondolták azt, hogy a gazdasági nehézségek tartósak lesznek (1985 tavaszán 32, 1985 őszén 34 százalék), illetve azt, hogy az ország gazdasági fejlődése lelassul (tavasszal 10, ősszel 12 százalék).

A mindennapos vásárlási nehézségek megítélése nem változott a két időszak között, a legtöbben most is a helyzet romlásáról számoltak be (46 százalék). Tavasszal a felnőtt lakosság tizede gondolta azt, hogy 1985-ben a keresetek emelkedése fedezni fogja az árak emelkedését, ősszel pedig 13 százalékuk volt ezen a véleményen. Az emberek 83 szá-

zaléka viszont az ellenkező álláspontot képviselte: többségük úgy látta, hogy a béremelések csak kis részét ellensúlyozák az árak növekedésének, közel egyötödük pedig úgy, hogy egyáltalán nem fedezik ezt. A reáljövedelmek alakulását valamivel kevesebben ítélték meg negatívan. Tavasszal a lakosság 74 százaléka mondta, hogy az egy évvel azeelőttinél kevesebbet tudott vásárolni a jövedelméből, ősszel pedig a 70 százaléka. A reáljövedelmük csökkenéséről beszámolóknak csaknem a fele, 47 százaléka úgy látta, hogy most érezhetően kevesebbre futja a jövedelméből, mint egy évvel korábban, 22 százalékuk ennél is lényegesebbnek tartotta a csökkenést, 30 százalékuk viszont úgy érezte, hogy csak kicsit csökkent a reáljövedelme.

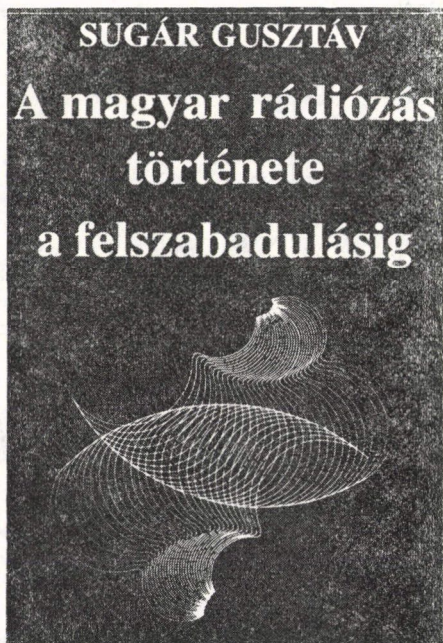
Farkas Katalin—Pataki Judit

ABSTRACT: In autumn 1985 the population considered the economic situation of the country even worse than it had been six months earlier. Their personal financial situation was judged somewhat more favourable, but as a whole still very bad during the last opinion poll.

* A vizsgálatra 1985 őszén került sor az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

Könyvekről

Kezdetben vala a Posta...?

Sugár Gusztáv: A magyar rádiózás története a felszabadulásig. Posta Rádió- és Televízióműszaki Igazgatóság. Budapest, 1985.

A recenzens kénytelen egy közismert igazsággal kezdeni: három könyvből egy negyediket írva még nem születik MŰ — jó esetben is legfeljebb kompiláció. Sajnos, még ez utóbbi minősítés is csak nehezen illik A magyar rádiózás története a felszabadulásig című, ajánlása szerint évfordulót köszöntő kiadványra. („Ez a könyv hazánk felszabadulásának

40. és a magyar rádióműsor-szórás 60. évfordulójának tiszteletére a Posta Rádió- és Televízióműszaki Igazgatóság megbízásából... készült.”)

Valószínűleg a kiadásért felelős először is érezte, hogy a hegyek vajúdásából, ha nem is ridiculus, de invalidus musculus született, mert a „Tisztelt Olvasó” figyelmébe azzal ajánlatik a könyv, „hogy tekintsen el esetleges hiányosságaitól, miután igen szétszórt forrásanyag felkutatásával kellett a szerzőnek megbirkóznia. Köszönetet mondok mindazoknak, akik szinte a végső órában segítettek átmenteni a magyar rádiózás felszabadulás előtti történetét az utókor számára”.

Mindezek után az olvasó-recenzens felajzott izgalommal várja a „szétszórt forrásanyag” kincses lelőhelyeinek s mindazok nevének felsorolását, akik a történet „átmentésében” részesek.

Itt éri az első csalódás. A hivatkozási jegyzékeket végignézve, a forrásanyag: közismert és a Széchényi Könyvtárban, illetve az Országos Műszaki Könyvtárban bárki számára rendelkezésre álló könyvekből és folyóiratokból áll, melyek nagy részt már elvégezték az itt tárgyalásra kerülő anyag (ha más-más szempontok szerint is történő) feldolgozását. S az „átmentők”: néhány, részben még életben lévő (volt) postai dolgozó, akiknek kiválogatása nem tudni, miféle szempontok szerint történt, de tény, hogy hiányzik közülük például Kádár Géza, Lőrinszky Gyula, Susánszky László, hogy csak néhány olyan nevet említsünk, akik a két háború közti időben fiatal és aktív postamérnökök voltak, s biztosan lett volna mondanivalójuk a magyar rádiózás történetéről a felszabadulásig.

Ám nem csak ők hiányoznak: hiányzik a magyar rádiózás teljes ipari háttere, iratanyagának — ha van — felidézése

éppúgy, mint tanúinak megszólaltatása. Ismét csak néhány név: Malcsiner Ferenc, Rédl Endre, Sárközy Géza. Nem lett volna érdemes őket is megkeresni?

És végül, de nem utolsósorban: rádiózott (de még mennyire!) a korszakban a „sereg” is. No, meg a rendőrség, s a csendőrség. Történeti népszerű és szakirodalmunk sem zárkózik el a katonai iratanyag kutatásától, kortárs tisztok visszaemlékezéseinek felhasználásától. Itt miért hiányzik mindez? Pedig iratanyag is van, sőt — a korszak két végpontjáról — két név is: Kerényi István és Komporday Aurél.

A könyv tehát forrásanyagából következően semmiféle hézagpótló, hitelesen új adatot sem tartalmaz. Új szempontot szintűgy nem, ha csak azt a sajátos szubjektívizmust nem tekintjük annak, mely jóformán minden fejezetét belengi. Ez a szubjektívizmus a történeti-visszaemlékező részekben érhető leginkább tetten, de kimondva-kimondatlanul a könyv egésze azt sugallja: kezdetben vala a Posta, s mindazért, mi e honban a rádiózásban, körüljött és érte történt, áldassék az ő neve.

Az eddig elmondottak (forráskutatás elhanyagolása, postai elfoglaltság) illusztrálására elég a 21. oldalig eljutni. Itt a hazai kezdetekről ez olvasható: „A magyar posta szakemberei már az első kísérletek ismertté válásakor felfigyeltek a »szikratávíró-ra« és 1896-ban hozzákezdték a kérdés tanulmányozásához. Gyakorlati kísérletekre azonban csak az 1903-ban Berlinben megvásárolt berendezések teremtettek lehetőséget, mert . . . ez volt az első rádiótávíró adó és vevő Magyarországon.”

Itt most csak két — egymással nyilván összefüggő — adatot szeretnénk ismertetni. Az egyik: 1895-ben a Vatikán képviselőjében Bécsben székelt pápai nuncius, Antonio Agliardi meglátogatta Magyarországot. Útja során Esztergomban, Budapesten és Nagyváradon fordult meg. Ez alkalommal a nagyváradi premontrai főgymnasium fizikatanára, Károly Irén József bemutatta neki az általa készített drótnélküli távírót, amit is a pápai követ úr nagy elismeréssel szemlél meg. A másik: ugyanezen főgymnasium 1899/1900. évről kiadott évkönyvének 101. oldalán a következő olvasható (Tudósítás a fizikai körről): „A kör szertára ez év folyamán a következőkkel gyarapodott. A.) vétel útján: egy drót nélküli telegrapháló Marconi-féle készülékkel.” S egy oldallal

arrébb: „A fizikai kör Károly Irén dr. tanár elnöklése alatt . . . nyilvánosan szerepelt két alkalommal. Az elsőn Rotter Salamon VIII. o. t. tartott kísérletekkel egybekötött előadást a drót nélküli telegraphálásról.”

Ezek szerint 1903 előtt egy vidéki középiskola több eredményt mutathatott fel az „Első hazai rádiótávíró-kísérletek” — ez a fejezet címe — terén, mint a posta?!

S a katonaság? Nem valószínű, hogy aludtak volna, s ha a szárazföldi alakulatoknál esetleg még nem is folyt érdemi rádiós munka, a haditengerészet biztos, hogy idejekorán felfigyelt a „szikratávíró”-ra.

Ezek a kérdőjelek — melyek mellé még továbbiak tucatjai sorakozhatnának — jelzik, hogy a valóban „igen szétszórt forrásanyag” felkutatására még kísérlet sem történt.

Ami pedig a tényeket illeti, a könyv hemzseg az ellenőrizetlen átvételekből, félreértelmezésekből, félreolvasásokból, helytelen azonosításokból, rosszul végzett átszámításokból eredő hibákból. A teljeség igénye nélkül — lévén recenzióról, s nem korrektúráról szó — álljon itt az alábbi felsorolás. Talán néhány olvasó még hasznát veheti.

- 35. old. 8600 cm átszámított értéke nagyságrendileg hibás, helyes értéke 9650 μm^2 .
- 59. old. Belga Laeken (nem Lacken) a helyes.
- 73. old. Nem ellencsatolású, hanem ellenálláscsatolású.
- 115. old. Békésy nem itt, hanem később, a VI. stúdió akusztikai tervezésén dolgozott, az I. stúdió főként Magyar elképzései szerint készült.
- 122. old. Ugyanaz a berendezés szerepel a képen, mint a 86. oldalon, csak más nézetben. Tehát egyazon adó, más-más szöveggel. A 122. oldalhoz tartozó helyes képaláírás: A Posta Kísérleti Állomás által épített 3 kW (távíró vonás) teljesítményű (Ma-Tom) adó, a Kassára történt telepítés után.
Az azonosítást biztosan szolgálja az innenső mező felső részén látható, ekkor beépített távíró-felfogó.
- 136. old. Helyesen: Blow—Knox.

127. old. Helyesen: McLean angol mérnök.
137. old. Az alsó kép felirata helyesen: Az eredeti angol 4030 C csövek (lásd felső kép) helyett Philips TA 20/250 csövekre történő át-szerelés 1941-ben.
204. old. A képen nem a székesfehérvári három acéltorony, hanem ugyanitt, a rombuszantennákat tartó nyolc fatorony közül három látható.
221. old. Garai László képe nem származhat a harmincas évekből, mert mögötte egy ötvenes évekbeli berendezés műszerei látszanak.
270. old. A rádió nem „elhallgatott”, hanem már hosszabb ideje hallgatott, mert ellenséges repülőtevékenység miatt az adás szünetelt.
273. old. (2. bek.) Ez így nem helytálló.
276. old. A lakihegyi „szivar” antennát nem a kihorgonyzást szolgáló betontömböket, hanem a köteleket robbantva döntötték le.
277. old. (5. bek.) Nem igaz, mert tudjuk, hogy Mosonmagyaróvár adóteljesítményét ebben az időben közel 10 kW-ra növelték, a Magyar Philips Művek által gyártott végfokozat üzembe állításával. — A bekezdés utolsó mondata felesleges vagdal kozás.

KRITERION KKK KISKALAUZ

Erős László

Képeslapok könyve

Sapientia sat. A baj csak az, hogy a cím s a tartalom közti diszkrépancia aligha jut minden (potenciális) olvasó tudtára, hisz a témában kevesen járatosak, jóval kevesebben, mint amennyi a téma iránt érdeklődők száma.

No, talán majd a következő évfordulóra ...

Szabó Miklós

Képeslapkalauz

Erős László: Képeslapok könyve. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985.

A Kriterion ismét „lefőzte”, megelőzte a hazai könyvkiadást. Olyan kötetet adott ki, amely nálunk is régóta hiányzik. Divatos témával foglalkozik, Nyugat-Euró-

pában évek óta több tucat könyv jelenik meg a századforduló szecessziós képeslapjaiból, a historizáló, nosztalgikus képeslapokról. A válogatások témái közt fellelhető a szex, a városkép, a háború, a szerelem, a nő, a humor, a jármű stb. Hozzánk ezekből meglehetősen kevés jut el, könyvtárainkban is csak a legnépszerűbbek találhatók meg, holott nálunk is sokan gyűjtenek képeslapokat (mint erről a művelődési házakban megrendezett magánkiállítások is tanúskodnak).

Erős László könyve történeti áttekin-téssel kezdődik. S ha nem beszél is kommunikációról, szemlélete hangsúlyosan közléscen-trikus. Még a pozitívista leírások, tényközlések mögött is meghúzódik az a meggyőződése, hogy a képeslap létrejötté és rendkívül gyors elterjedése, népszerűsége éppen kommunikációs funkció-jának köszönhető. A magánközleménye-

ket, az individualist egyesíti a közösséggel, a művészt a tömeggel. Alkalmos reklámra, manipulációra, de személyes emberi gesztusok kifejezésére is. A szerző érthető módon „aranykorszaknak” nevezi az 1901—1914 közötti időszakot, a nagy sorozatok idejét. Ekkor a képeslap már politikai eszköz is, és egyben a civilizációs fejlődés szolgálatára. Erős László szerint „az elmúlt évek során a képeslap visszanyerte aranykorszakbeli dinamizmusát, egyik napról a másikra reagál az eseményekre”.

A kötet a megbízható történelmi áttekintés után abc-sorrendben ismerteti a legkedveltebb témákat: állatvilág, bankjegy, cirkusz, egészségügy, fák, falu, film, gépkocsi, hajók, hegyek, helytörténet, hidak, humor, irodalom, kereskedelem, kiállítások, közoktatás, különleges járművek, műalkotások, politikai és társadalmi megmozdulások, posta és távközlés, rémségek, repülés, ruházat, sport, szerelem, színház, természeti csapások, tudomány, újévi és egyéb üdvözetek, vasút, virágok, zene. Az általam ismert (hasonló) angol és francia kiadványok is nagyjából ugyanezt a csoportosítást alkalmazzák.

A kötet kézikönyv-jellegét még inkább aláhúzzák a további fejezetek, amelyek a kiadókról, illusztrátorokról, szakkönyvekről, folyóiratokról stb. szólnak. Nemzetközi kiegészítő és gondos forrásjegyzék előzi meg a rendkívül figyelmesen váloga-

tott képanyagot. A közölt kétszáz fekete-fehér és tizenhat színes képeslap lényegét tekintve megfelel a szokásos válogatási szempontoknak, némileg talán több új szerepel közöttük, és a nemzeti jelleg — a román és a magyar — is érződik. Túl-súlya az Osztrák—Magyar Monarchiának van, de ez még a legtöbb hasonló témájú angol kiadványnál is felfedezhető.

Anélkül, hogy ezt is kimondaná, Erős László is vizuális tömegkommunikációs eszköznek tartja a képeslapot. Ez egy megállapításában szinte kendőzetlenül kibukkan: „általában megállapíthatjuk, hogy a XX. század nagy művészeinek többsége rajzolt képeslapot, vagy hozzájárult alkotásainak e tömegkommunikációs formában történő terjesztéséhez” (66. o.).

A kötet: információs bázis, kézikönyv, hasznos „kiskalauz”. Alapanyag egy, a témában megszületésre váró monográfiához. S reméljük, kezdete az e témában itthon is megjelenő kiadványoknak. Hiszen a képeslap mindennapi életünk szerves tartozéka, kapjuk, küldjük, megőrizzük, és szívesen nézegetjük a nagyanyánk korabelieket is. Mint azt az Erős válogatta fotóanyag is illusztrálja: történelmünk, környezetünk, életformánk, gondolkodásmódunk, civilizációnk és kultúránk változásának irányai olvashatók ki belőlük.

S. Nagy Katalin

Lapokból

ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА

A serdülő néző

A szovjet irodalmi hetilap a serdülő korú olvasóknak szánta kérdőívét, amelyben az alábbi három kérdés állt:

1. Milyen gyakran nézi a televíziót?
2. Mely adásokat kedveli?
3. Véleménye szerint milyen ifjúsági műsorok hiányoznak a televízióból?

A legjellemzőbbnek ítélt válaszlevelek közlése után *A. Tolsztoh*, a pszichológiai tudományok kandidátusa így összegezte a felmérés eredményeit:

A sok száz, különböző életkorú, nemzetiségű, társadalmi és anyagi helyzetű válaszoló egyetlen dologban egyezik meg: a televízióval szembeni kifogásainak felsorolásában. Ennyire különböző emberek ennyire egységes álláspontját formálisan társadalmi követelménynek foghatjuk fel, melynek lényege: a változás követelése. A változás szelleme az utóbbi időben egész életünkre jellemző. A levelek hangneme azonban — bonyolultabb dolog. A fiatal tévénézők egyre átgondoltabban, konkrétan, bár nem mindig „korrekt” megfogalmazásban írnak a televízió címére. Néha azt írják: nem hiszik, hogy valami változni fog. Ez is társadalmi követelmény, bár nemcsak a televízióval szemben.

A kérdőívre adott válaszok szerint a szovjet fiatalok heti 12—24 órát töltenek a képernyő előtt. A távoli területek lakosainak természetesen mások az igényei, mint a fővárosban élőknek, de a legtöbben még többet televízióznának, csak lenne kínálat. Ezzel azonban már a második kérdéshez jutottunk.

Itt az abszolút bajnok a „Mi? Hol? Mikor?” című műsor, mely a válaszolók 87 százalékanak kedvence. Második helyre 41 százalékkal egy új, formálódóban lévő adás került, „A világ és az ifjúság”, amely talán még nem is érte el teljes közönségét. A lista további adásai már a tetszés mellett kifogásokat is kiváltottak. Például a túlzásba vitt ismétlések, a tévéfilmek alacsony színvonala, az „avítság” miatt. Még a közkedvelt jégkorongsport is kritikát kapott: a „belterjes” hokimecesek nem pótolják az igazi küzdelem izgalmát. Érdekes, hogy a fiatalokban is van nosztalgia egy-egy rég megszűnt, sikeres műsor után.

A kérdőív harmadik kérdésére adott javaslatok lényegében két dolog köré csoportosulnak: a szórakozást és az ismeretterjesztést célozzák.

A levélírók 91 százaléka könnyűzenét kér; még azok is, akiknek tetszenek a jelenlegi könnyűzenei műsorok. Többet szeretnének. És jobbat — teszik hozzá mások, lesújtó, ám igazságos véleményt mondván a képernyőn a hírek periodicitásával megjelenő táncdalénekesek kedélyes családjáról.

A serdülők levelei oly reprezentatívan tükrözik a nyugati együttesek és előadók listáját, hogy önkéntelenül elgondolkodik az ember: honnét ilyen jól tájékozottak? Nyilván nem a mi televíziónkból. De hogyan értékelnék ebből a szempontból a televízió ellenpropaganda funkciójának ellátását?

Az ifjú nézők másik része információkat vár. Hogyan élnek az emberek más országokban? Hogyan tanulhatnak meg szépen és modernül táncolni? Hogyan ismerhetnék meg a világot, a mindenség titkait? Hogyan kell divatosan és ízlésesen öltözködni? Hogy kell kezelni a személyi számítógépet?

Vannak „radikális” ötletek is: A meglévő 12 tévécsatorna egyikét tegyék ifjúsági csatornává. Vagy: alapítsanak klubot Mozgalom az emberiség egyesítésére címmel.

Végül a pszichológus megjegyzése: Természetesen a levelek gazdagsága, a válszok széles földrajzi eloszlása sem pótolja az alaposabb közvélemény-kutatást, melyet a televízió problémája — már a fentiek miatt is — megérdemelne.

Sötét árnyak — zöld szemüvegben

„Az új kommunikációs eszközök végül is nem mások, mint a régi eszközök és az új technikák kombinálása, amelyet újszerű célok érdekében hoznak létre.” E tétel volt az alapja a környezetvédők hannoveri tanácskozásának, amely a tömegkommunikációval kapcsolatos aggályait és egyre keményebb figyelmeztetését az NSZK politikai pártprogramjait szinte figyelmen kívül hagyva tette meg. Ez az új alternatívakeresés azonban tudatos, mert a ma kormányzó és az ellenzéki pártok tömegkommunikációs politikájában ugyanannak a felfogásnak az erőltetett és késleltetett változatát látják.

A mai idők kombinációs csúcsteljesítménye a Btx, a holnap információhálózatának az alapja az üvegszáltechnika, a holnapután (és ez alig van messzebb, mint 1990) pedig már az otthoni munkahelyet, az „intelligens” mikrorendszereket fogja természetesnek találni.

A bekábelezés nem más, mint a hírközlés jelenlegi legmodernebb fázisa; a hagyományos rézhuzalt egyre nagyobb iramban váltja fel az üvegszál, amely a

ma elképzelt valamennyi szolgáltatás sokszorosát képes teljesíteni (hiszen kapacitása elérheti a rézhuzal hatásfokának százezerszeresét). Csak hogy a kilencvenes évekre ez a fejlődés az NSZK-ban közel ötmillió ember munkáját teszi feleslegessé. Az új helyzet új munkaerőpolitika vagy új technológiák bevezetését igényli. Műszakilag csak az üvegszáltechnika van jövője, maga az üvegszálgyártás — a nagyon magas tisztasági fok elérése céljából — teljesen automatizált, ezért „az üvegszálgyártó munkahelyek terméke: a munkanélküliség”.

A műszaki fejlődés félelmetes öntörvényével azonban messze nem tartott lépést a törvénykezési szabályozás. Amíg az 1949-ben született rádiós törvény még azal büszkélkedhetett, hogy a totális Harmadik Birodalom bukása után az állampolgárt védi az állami ellenőrzéssel szemben, addig ma az adatvédelem jogi szabályozása koránt sincs annyira felkészülve, hogy meg tudná védeni az állampolgárt az állam számítógépes jelenlétével és ellenőrző tevékenységével szemben. A „titkos információs területek” szorosan összefonódó rendszere hozzáférhetetlen az állampolgár számára (tehát a személyéről begyűjtött anyagot nem ellenőrizheti senki), s a köz- és a magánélet egyre nagyobb területeit kebelezi be.

A társadalombiztosítás területén indokolt a számítógépesítés, hiszen 55 millió biztosított, 44 millió baleset, 25 millió nyugdíjas és növekvő számú munkanélküli adatait tartják nyilván, csak éppen olyan parttalanul túlfeljesztett és centralizált rendszerben, amelynél a területileg tagolt régi rendszer sokkal zökkenőmentesebben működött.

A pénzügyek különösképpen érdekelték az új technikák (Btx) elterjesztésében: ha a tervezett nyolcszáz ezer háztartást elérik, ezek lakói a nagybankoktól függenek majd, a bankfiókok tönkremennek, s az állampolgár a Btx-en keresztül maga lesz bankkalkalmazott. Ugyanez történik a nagykereskedelemben, az idegenforgalmi propagandában. A fejlesztési stratégia célja tehát az elektronikai-komputeres hálózaton keresztül a lakosságot mind nagyobb számban és mind több területen az állam ellenőrzése alá vonni.

Az új technikák immár könyvtárnyi irodalma döntően a tömegkommunikációs szektor tanulmányozására szorítkozik (a televíziózás növekvő mértéke, a munkavégzés racionalizálása, az adatvédelem). Pedig a következmények sokkal

messzebb nyúlnak. Először is a teljesítő-képesség sok milliószorosára nőhet az információ-feldolgozásban, -tárolásban és -visszakeresésben egyaránt. A racionalizálás a gyakorlatban munkanélküliséget jelent — csakhogy ezúttal a szellemi dolgozókat. Ami mégis „racionálisabb” lesz: a sokszorosára növekedett adatmennyiséget egyszer kell begyűjteni, rendezni, tárolni, és ez korlátlan számban és kombinációban hívható le újra. Az adatmennyiség „személyzeti információs rendszerré” áll össze, ami az állampolgárok totális központi (rendőri) ellenőrzésével azonos. Az NSZK szakszervezetei nem a géprombólók ösztönös gyűlöletéhez nyúlnak vissza, amikor e gépi rendszerek üzembe állítása ellen tiltakoznak.

Az információ azt szolgálja, aki kiválasztja és felhasználja. Így a számítógéptervezők és adatfeldolgozók munkájának eredménye — hogy összegyűlt adataik óriási információ-többletet eredményeznek — visszájára fordul, mert e többlet-információ a központi kiválasztás és felhasználás céljait szolgálja.

Az elgépiesedés és az adathalmazza válás pszichés tünetekhez vezet: a volt szellemi munkaerő „egy gépi nagyhatalom játékszerévé” válik. Az új technológiák végül is „makrotechnológiák, megagépek” lesznek, olyan méretű szervezett rendszerek, amelyek többé nem tesznek lehetővé semmiféle alternatívát.

The Economist

A világ a vonalban

Óránként 45 millió telefonhívás Amerikában — csak egy csepp abban az információ-folyamban, melyet még a századvég előtt elektronikusan fognak továbbítani világszerte. Az ember megdöbbenő sebességgel növeli információ-közvetítő képességét: ma egyetlen vállalat olyan magán

távközlési hálózatot tud kiépíteni, melynek kapacitása felülmúlja a hatvanas évek elején létező összes nyilvános hálózatét.

Ha a telefon csupán az a passzív háztartási eszköz lenne, amelynek csaknem mindenki, aki 1965 előtt született, még napjainkban is véli, nem történt volna meg e robbanásszerű fejlődés — a csevegés vágya nem olyan erős. A telefon és az általa képviselt információs hálózat azonban valami más lett: a termelékenység egyik leghatékonyabb ösztönzője.

Az új távközlés a számítógépes forradalom terméke, a számítógép és a telefon ma technikai ikertestvérek: mindkettő a mikrochipen alapszik, és mindkettő számítógép-programokkal működik. (A modern telefonkapcsolás fejlesztési költségének 70 százalékát a szoftver teszi ki.)

De másképp is összefonódik a telefon és a számítógép sorsa. Még mindig a hangtovábbítás jelenti a távközlési szolgáltatások oroszlánrészét — talán 90 százalékát —, de sokkal gyorsabban nő az adatforgalom, és egyesek azt állítják, tíz év múlva a távközlés túlnyomó része adatátvitelből fog állni. Ennél is fontosabb, hogy az információ-feldolgozás és -közvetítés funkciói egyre inkább átfedik egymást.

Az adatfeldolgozás és a távbeszélés természetesen nem ugyanaz a dolog, soha nem is lehet. Megkezdődött azonban a hangterminálokat összekötő fejlett hálózatok és az adatterminálokat összekapcsoló egyszerű hálózatok lassú összeolvadása. A kommunikációs cégek egyre inkább ilyen összefonódó hálózatokat és hozzájuk kapcsolódó hibrid hang- és adatterminálokat terveznek és működtetnek. Ugyanez vonatkozik a számítógépgyártókra — elsősorban a legnagyobbakra, az IBM-re —, valamint érdekes módon a hatalmas amerikai termelő vállalatok nagy részére is: közöttük van például a General Motors, a Boeing, a McDonnell Douglas és a General Electric.

Emögött két erőteljes gazdasági változás áll: az első a termelés automatizálására irányuló törekvés. A számítógép-vezérelt szerszámgepek és a robotok egyáltalán nem újak a gyárakban, különösképp Japánban. Eddig azonban az automatizálás többnyire az előállítási folyamat egyes „szigeteire” korlátozódott. Most az a nagy gyártó cégek fő célja, hogy ezeket az automatizált szigeteteket egyetlen rendszerben kapcsolják össze, amelybe az embernek alig kell beavatkoznia. Ez nagy-

részt a számítógépek és robotok közötti adattovábbítás feladata: a General Motors 1981-es felmérése szerint a gyár automatizálására költött pénz felét a kommunikáció vitte el.

A másik nagy változás azoknak az embereknek az új munkahelyén történik, akikre a gyárakban többé nincs szükség. Amerikában az irodai dolgozók száma már most meghaladja a többiekét, és jelentőségük tovább nő. Becslések szerint az információkezelésből élő amerikaiak (titkárok, vállalati elnökök, tőzsdeügynökök stb.) aránya 1960-tól 1983-ig 45 százalékról 56 százalékra nőtt.

Bár jó ideje megkezdődött az iroda automatizálása, még mindig gyerekcipőben jár. Az egyes dolgozók munkája automatizált valamennyire (például szóprocesszorral), az irodai kommunikáció viszont alig. Holott ez rendkívül sokat jelentene a termelékenység szempontjából, hiszen az irodai dolgozó fő feladata: kommunikálni. A ma tipikus irodájában tevékenykedők — elsősorban a vállalatoknál alkalmazott értelmiségiek, többnyire titkárok és igazgatók — többféle feladatot látnak el: sok apróságra kell figyelniük, sok információt megemésztelniük, napjuk tele van megszakításokkal. Munkaidejük nagy részét — mintegy felét — kommunikációs feladatok teszik ki. Ezeket kell automatizálni. (Bárki tanúsíthatja, mekkora idővesztéssel jár például, ha valakit telefonon próbálnak meg elérni: még 30 százalékos esélye sincs, hogy valóban elérjék azt, akivel üzleti ügyben akarnak beszélni.)

Hasonlóképpen a telefonokhoz, a számítógépeknek is előnyére válik, ha hálózatban kapcsolják össze őket. A személyi számítógép lehetővé is teszi e hálózatok létesítését: a kereslet irántuk most indul virágzásnak. 1984-ben 4 millió személyi számítógép volt az amerikai irodákban, s ebből egymillió volt hálózatba kapcsolva; 1989-ben várhatóan 25 millió gép lesz, melyből csaknem 19 millió kapcsolódik más számítógépekhez. Az irodai és a gyári, majd a kettő közötti integrációs rendszer létrehozása az „egy egységből álló szervezet”: bármely része, bárhol a világon, ugyanazzal az információval rendelkezik majd minden részéről — ugyanabban az időben —, mint a vezetőség.

S ha ezzel a fellegekben járnánk, szálljunk le a földre Detroitban. A General Motors elnöke csaknem 8 milliárd dollárt fizetett, hogy megszervezze először az Electronic Data Systems (EDS) nevű

texasi rendszer-integrációs céget, majd a Hughes Aircraftot, Hughes Communications nevű távközlési műholdas leányvállalatával együtt. Az EDS fő feladata, melyért évi kétmilliárdot kap a General Motorstól, hogy a vállalat valamennyi információs tevékenységét — az irányítás-tól és a könyveléstől a modellek tervezéséig és a gyártás ellenőrzéséig — egységes rendszerben fogja össze. Az EDS elnöke szerint egy évtizedre és néhány milliárdra lesz szükség ahhoz, hogy elérjék a kívánt integrációs szintet.

A távközlés fellendülését persze a gyárak és irodák falain kívül is lehet majd érezni. Az utazó már most sejthet belőle valamit az egyes amerikai repülőgépeken rendelkezésre álló telefonokból. Végül a televízió és rajta keresztül az otthon is be fog kapcsolódni a távközlési hálózatba — egyes kábel-tévé-társaságok már most továbbítanak adatokat az otthonokba. De az új távközlést létrehozó gazdasági nyomás elsősorban az üzleti életben, főként az irodákban érződik.

(1985. november 3.)

Minitel — maxi siker

Kinek van a legjobb videotex-hálózata? A válasz talán meglepő: a franciáknak, akik a legváltozatosabb elektronikus információkat és szolgáltatásokat hívhatják le otthonukba vagy munkahelyükre.

Ehhez egy Minitel nevű, képernyős-billentyűs készüléket csatlakoztatnak a telefonukhoz. 1985 augusztusában a francia postaügyi és távközlési minisztérium (PTT) távközlési részlege már a milliomodik Minitelt helyezte üzembe. Tervei szerint 1986 végére 2,6—3 millió készülék fog működni.

A Minitel egy négyéves hálózathoz, a Télételhez csatlakozik. Ez abban különbözik a brit videotex-rendszerétől, a Presteltől (60 ezer előfizető) és a nyugatnémet Bildschirmtexttől (37 ezer előfizető), hogy az alapterminál használata ingyenes. A Télétel használói kapnak egy szabvány Minitel terminált, és csak a számítógépes kapcsolatot fizetnek; sok szolgáltatás nem drágább, mint a helyi telefonhívás díja.

Amikor a kormány elindította a Télételt, arra számítottak, hogy a hálózat működése végül kifizetődik a plusz telefonhívásokkal. A számítások be is igazolódtak. Hogy ösztönözzék a rendszer használatát, érdemes volt ajándékba adni a ter-

minálókat. Áprilisban például mintegy tízmillió Téli-hívás történt; a hívások összéje több, mint egymillió órát tett ki.

A hívások csaknem fele a rendszer legnépszerűbb (és nagyrészt ingyenes) szolgáltatásához, az elektronikus telefonkönyvhöz futott be. Ez tartalmazza mind a 23 millió francia telefon-előfizetőt. Valószínű, hogy végül fel fogja váltani a hagyományos telefonkönyvet, amelynek ki nyomtatása és terjesztése költséges, s amelyet a Minitel használóinak már nem is küldenek.

De sok más szolgáltatást is igénybe lehet venni — összesen 2400-at. Sok bank lehetővé teszi a készüléktulajdonosoknak, hogy ellenőrizzék számlájukat, és pénzt utaljanak át. Az utazók megnézhetik a repülőgép indulási vagy érkezési idejét és a jegyárakat, vagy megváltják a vonatjegyüket. Mások vásárolhatnak és tanulmányozhatnak egy sor, akár hivatalos, akár magánforrásból származó információt és adatot. Ezek a szolgáltatások általában kétpercenként 0,77 centime-ba kerülnek, ami egyenesen a PTT számlájára megy.

Több, mint ezer magán postaládát is tartalmaz a rendszer, továbbá különféle klubok és szervezetek közleményeit Elektronikus újságok szízeit terjeszti. E szolgáltatások már drágábbak, a tulajdonos 77 centime-ot fizet a vonal 45 másodperces használatáért. A PTT ebből 48 centime-ot ad a szolgáltatónak, aki úgy is kereshet pénzt, hogy megvásárolható kulcsszavakkal korlátozza az információhoz való hozzáférést.

(1985. november 9.)

**WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT
der Karl-Marx-Universität Leipzig**

Egységes szemlélet — kétséges fejlődés

Az új nemzetközi információs rend problémakörében az NDK tömegkommunikációs szakemberei nagy érdeklődéssel figyelik a fejlett tőkés országok információs

expanzióját, a fejlődő országokban érezhető „kommunikációs imperializmust” és az új kommunikációs technikák világraszóló kihívását. A fejlődő országok problémái iránt különösen érdeklődő NDK alapvetően politikai-ideológiai oldalról közelíti meg a kérdést.

A nemzetközi információáramlás egyirányúságán és kiegyensúlyozatlanságán az el nem kötelezettek a 60 hűrügynökséget tömörítő NANAP és az 56 rádiós és televíziós szervezetet egyesítő BONAC létrehozásával kívánják enyhíteni. Az impozáns számok azonban sokszor legfeljebb újabb koordinációs problémákat okoznak, az életképes működéshez vagy éppen a tendencia megfordításához még nem elégségesek.

A fejlett tőkés országok — különösen az USA — világméretben erősítik kommunikációs hatalmukat (a Radio Martí felállítása Kuba ellen, az Amerika Hangja új állomásai, Colombo, Bangkok, Monrovia új amerikai rádiós fellegvárjai). De nemcsak a területi expansió figyelhető meg, hanem a korszerű technikák használata is, amelyek az új típusú kommunikációt, az információkezelés más minőségét terjesztik.

A műszaki újdonságok — az interaktív fényvezetők alkalmazása, a bekábelezett háztartás, az idő és a tér határai mellett az országhatárok áthidalhatósága stb. — az előnyök és lehetőségek mellett politikai-ideológiai — végső soron tehát hatalmi — kérdések sorát vetik fel. Az NDK tömegkommunikációs kutatói a nemzetközi politikai és kommunikációs kapcsolatokban a legfőbb kérdésnek az információ védelmét és az információ elleni védekezést tekintik. A részletes kifejtés a frapárs megfogalmazás mindkét részében az információ államhatalmi értékét tekinti közösnek, amelynek tartalma, kezelése, illetve monopolizált jelenléte a nemzeti szuverenitás és az ezen alapuló kommunikációs szuverenitás alapja. Az információvédelem — mindkét értelemben — így nemzetközi jogi kérdésből hatalmi kérdésé lesz. Hogy ez a valóságban is mennyire így van, azt az Intelsat és az Interszputnyik rendszer kettőssége mutatja, még ha az ENSZ-en keresztül folynak is kísérletek a kettő koordinálására.

A Lipcsei Marx Károly Egyetem tudományos folyóirata azonban megmarad az új nemzetközi információs rend korábbi fejlődési ütemének regisztrálásánál, figyelmeztet a jelenlegi tendenciák veszélyeire, de alternatív javaslatokkal nem szol-

gál. Ha indokoltnak tűnik is ez a politikai határozottság, aligha lehet gyümölcsöző — például éppen a fejlődő országok számára — a továbblépésnek ez a fajta elutasítása és a rugalmasabb, egyéni stratégia hiánya. Ez a hatásos érvrendszerre épülő elméleti konstrukció nem látszik figyelembe venni a műholdak küszöbön álló megjelenését és ezzel együtt a „kommunikációs világ-falu” további szűkülését, a videózás nemzetközi vérkeringésének megélénkülését, valamint az egyéni és a tömegkommunikáció életmód- és tevékenységalakító hatását.

(1985. 3. szám)

TECHNISCHE RUNDSCHAU

Wochenmagazin für innovative Technik, Industrie und Wirtschaft

Vissza a főzőkanálhoz?

A női munka és az új technikák

A nők túlnyomórészt olyan ágazatokban és foglalkozási területeken dolgoznak, amelyeket különösen fenyegetnek az új technikák. Ők alkotják a másodlagos munkaerőpiac vastartalékát, és a náluk gyakori részidős munka csak kevés védelmet nyújt a felmondás ellen. Szerepet játszik ebben a nőknek az új technikától való idegenkedése is. A műszaki foglalkozásokban még 2 százalékot sem tesz ki a nők aránya. 100 információtudományi hallgató közül 90 férfi, és hasonló a helyzet az elektronikus adatfeldolgozásban dolgozó, vezető állású személyzetnél is. A nők jobbára inkább ott ülnek, ahol gépiesen adatokat táplálnak be. Ők kezelik azokat a gépeket, amelyeket férfiak fejlesztettek ki. Az üzemek a nőket csak ritkán tartják képesnek magasabb kvalifikáció megszerzésére. Ez a részben valóban csekély készség azonban hátrányos társadalmi helyzetükkel, a család és a hivatás révén előálló, kettős megterhelésükkel és azzal a körülménnyel függ össze, hogy

számarányukhoz képest túlzott mértékben dolgoznak olyan munkakörökben, amelyekben kevés a mozgásszabadságuk.

Azok tehát, akik a legjobban rászorulóknak, a legkevésbé vannak abban a helyzetben, hogy egyáltalán foglalkozzanak munkafeltételeik megjavításának gondolatával, nemhogy küzdjenek érte.

Sőt a kereső foglalkozást űző nők érezhetően bizalmatlanabbak a műszaki fejlődéssel szemben, mint például a háziasszonyok és a nyugdíjasok, és pedig különösen akkor, ha teljes munkaidőben dolgoznak, és életkoruknál fogva szakmailag már nemigen vannak esélyeik. A racionalizálás lehetséges áldozatai — és ezek elsősorban az idősebb dolgozó nők — védekező magatartást alakítanak ki magukban az új eszközökkel, például a számítógéppel szemben, és ezzel, ha lehet, még rosszabbá teszik helyzetüket.

Már a gyermekeknel megfigyelhető a sztereotíp gondolkodás. Egy amerikai kutatás keretében csaknem ezer gyermek dolgozatait elemezték. A tárgy: a számítógép szerepe húsz év múlva. Mind a lányok, mind a fiúk úgy vélték, hogy húsz év múlva a számítógép fogja elvégezni a legtöbb munkát helyettük. De a fiúk számára a munka foglalkozásszerűen végzett feladatokat jelent, a lányok számára pedig háztartási munkát. Számítógép ide, számítógép oda, a szerepelképzelések változatlanok maradnak:

„Harmincéves koromra lesz egy olyan számítógépem, amelynek hosszú karjai vannak, s ezekkel tisztán tudja tartani a házat, és meg tudja főzni az ételeket. Egy másik számítógépen pedig lesz egy olyan kis nyílás, amelyen pénz jön ki, s ebből fizetem ki a fűszert, és vásárolok meg a különféle árukat.”

A döntéseket a lányok magától értetődően a számítógépre bízzák. Eszerint tehát a számítógép, ahelyett, hogy utasításokat hajtana végre, maga válik hatalommá, „aki” meghatározza, hogy minek és hogyan kell megtörténnie.

A lányok nemcsak más képet alakítanak ki maguknak a számítógépről, de gyakran másképpen bánnak is vele. Ez főleg olyankor mutatkozik meg, amikor a gyerekek programozni tanulnak. Sherry Turkle ebben az összefüggésben különbséget tesz „puha” és „kemény” programozók között. A „kemény” programozók analitikusan járnak el, szabályokat keresnek, és világosságra törekszenek, szigorú választalat húznak tárgy és alany közé, és végül arra törekszenek, hogy ural-

kodjanak a számítógép fölött. A „puha” programozók inkább empátiásan viselkednek, inkább tárgyalásra (nem pedig utasításokra) beállítottak, és bizonyos fókuszra beszélgetőpartnert látnak a számítógépben. Egyfajta „ökológikus” programozási stílust fejlesztenek ki, a programot, a gépet és önmagukat oszthatatlan egészeknek tekintik. Nos, a leányok inkább a puha programozókhöz tartoznak. De csak annak az útnak a tekintetében különböznek a kemény programozóktól, amelyet választanak, eredményeik tekintetében nem. És ez fontos: mármint hogy vannak olyan utak, amelyek jobban megfelelnek a leányok (és általában a nők) tapasztalatainak és személyiségének, mert ez megkönnyíthetné a nők számára a formális rendszerekbe való belépést, és ezzel olyan területeket tenne számukra hozzáférhetővé, amelyek eddigelé a férfiak számára voltak fenntartva.

A nőknek ki kellene használniuk ezt a lehetőséget, szakítaniuk kellene azzal a nézetükkel, amelynél fogva gyakran negatívan misztifikálják a számítógépet, el kellene szakadniuk attól a képtől, amely valósággal „férfiasítja” a gépet, s ezzel mintegy tabuvá teszi a nők számára.

Ámde éppen ez a kép nagymértékben elterjedt. Kulturális alapja abban a „dualisztikus” elképzelésben rejlik, amely szí-

gorúan különbséget tesz ember és gép között, és úgy határozza meg az emberi elemet, mint ami ellentétes a számítógéppel.

Ebben a kettéosztott világban a gépnek tulajdonítják az úgynevezett férfias tulajdonságokat, míg a hagyományosan „nőies” tulajdonságok — a beleérző képesség, az emocionalitás, röviden „a szív logikája” — az emberi elemnek lesznek meghatározó paraméterei. Ha azonban a számítógép világot olyan tulajdonságokkal azonosítjuk, amelyeket közönségesen a férfiaknak szoktunk tulajdonítani, aligha lehet meglepő, ha az emberi „erődítmény” védelmére azok kerülnek bevetésre, akiknek alig akad valami dolguk ezzel az elférfiasodott világgal: a nők. Ilyen módon az asszonyi elem titokban egyetemesen emberivé lesz, s a nők a jobb, emberibb jövő reményének lesznek hordozói.

De a nők számára is korai lenne az öröm. Jövőbe mutató szerepüknek ugyanis az az ára, hogy le kell mondaniuk a társadalmi részvételről. Ez a szerep megköveteli — bármennyire ellentmondásosan hangozzék is ez —, hogy továbbra is kívül maradjanak, hogy bizonyos értelemben ne fogadtassanak be abba a világba, amelynek megjavítását hirtelen reájuk rótták feladatul.

(1985. 36. szám)

Rövidre fogva

Tájékoztatáspolitiká

Hirdetések a hetedik napon. Tovább zsurorodik a korábban Nyugat-Európa-szerre érvényes vasárnapi reklámtilalom. A SAT-1 műhold 1985 nyara óta minden nap sugároz reklámot, a tilalom így jórészt értelmét veszítette. A reklám szerkesztői döntésüket újabb közönségvizgálatokkal indokolják, és gazdasági szakfolyóiratokra vagy a sportközvetítésekre hivatkoznak, amelyekben eddig is volt reklám — vasárnap is.

Journalist

A kvóta-vita nem új az NSZK-ban sem — és nem is megoldott. Az olcsó (külföldi, de főként) amerikai televíziós dömping ellen felállított jogi korlátozásban százötven kulturális és művészeti intézmény vett részt. A kvóta pontosan szabályozza az egyes műsortípusokban, műsoridőkben és adásformákban a hazai (NSZK) és a külföldi műsorok részarányát.

Hörfunk, Fernsehen, Film

Túl messzire ment-e Robert Hersant? Az év elején a jobboldali francia sajtómágnás — fittyet hányva a monopóliumellenes sajtótörvényeknek — megvette a lyoni Le Progrés-t, az ország ötödik legnagyobb regionális lapját, amivel húszra emelkedett a tulajdonában lévő újságok száma. A lapokon kívül 30 rádióállomás és 20 folyóirat fölött rendelkezik, az övé tehát Franciaország messze legnagyobb sajtóbirodalma. Legújabb lépése — s a törvény cinikus semmibevevése — azonban aláshatja azt az ambícióját, hogy jobboldali körökben kiterjessze befolyását. Még a konzervatív Le Quotidien is megalomániásnak nevezte Hersant, akinek „mértektelen hatalmát” korlátozni kell.

Newsweek

Jó példát — és demokratikus tömegkommunikációs politikát — akar mutatni az NSZK kormánya, amikor törvényileg is meg akarja tiltani az egész országban fogható harmadik műsorban a reklámot. A Münchenből sugárzott műsor vezetőinek érvei között szerepel, hogy reklámsugárzás esetén a bevételek egy része Ausztriába (illetve az NSZK többi szövetséges tartományába) „vándorol át”.

Die Zeitung

Kutatás

Időmérleg-vizsgálat a bécsi diákokról. A fiatalok délután (12 és 24 óra között) két órát tanulnak, vagy egyéb iskolai feladatukat végzik (119 perc); 78 percet töltenek még az iskolában; másfél órát televízióznak; egy és negyed óra jut a családra és a barátokra; 39 perc kazetta- és lemezhallgatásra. Viszonylag kevés (15 perc) a figyelmes rádiózás ideje; valamivel több jut olvasásra (27 perc), és közel azonos időt töltenek sétával (19 perc) és sporttal (17 perc). A vizsgálat természetesen csak a hétköznapokra vonatkozik.

TV-Courier

A tévéhírek megbízhatóak. Ezt állapította meg a New York-i Columbia egyetemen működő Gannet tömegkommunikációkutató központ a tájékoztatási eszközök és az emberek című vizsgálatában. A kutatók ötvenéves áttekintést készítettek arról, mennyire bíznak az amerikaiak a társadalom 14 intézményében, a (szövetségi, állami és helyi) kormánytól az orvosi személyzetig. A televízió a mezőnynek pontosan a közepén helyezkedik el, jóval az újságok fölött. De valamennyi intézmény presztízse csökkent az utóbbi tíz-húsz évben. A jelentés szerint a közön-

ség viszolyog ugyan egyes negatív hírektől, de még mindig erősen támogatja a hírközlő eszközöket, és bízik bennük.

Television/Radio Age

Rejtett kamerával figyelték brit pszichológusok egy héten át, hogy húsz család otthonában hogyan használják a televíziót. A Független Műsorszóró Hatóság megbízásából végzett vizsgálat eredményeit négyszáz műsorszóró szakember tekintette meg, akik úgy látták, meglepően sokféle tevékenység zajlik a képernyő előtt. Ezek közül a leggyakoribb a házimunka, a játék a gyerekekkel és a vitakozás. A kutatásokból egyesek azt a tapasztalatot szűrték le, hogy a nézők oly keveset „nézik” a televíziót, hogy könnyen meglennének nélküle is — bár olyanok is akadtak, akik hosszú beszélgetéseket folytattak a képernyővel.

Action

A londoniak sokat ugrálnak — állapítja meg az újfajta elektronikus közönségmérés rendszer, amely egy másodperces időtartamot is képes rögzíteni. A londoni és a dél-angliai nézők gyakran három másodpercenként váltanak csatornát, átlagban naponta (esténként) hússzor. Ez a nagy szám összefügg azzal, hogy az ország e gazdagabb részén a készülékek egyharmada távváltós rendszerű. Északon és Ulsterben viszont, ahol a távváltó készülékek aránya csak 17 százalék, a csatornaváltás is jóval ritkább.

Fernseh-Informationen

Lapok

„Zöld” újság. A nyugatnémet környezetvédők lapja 1985 őszétől 12 helyett 16 oldalon jelenik meg naponta, és a szerkesztőség négyről tíz főre bővül — mindez az újság árának emelése nélkül. A Tageszeitungnak jelenleg 22 ezer előfizetője van, és további 40 ezret adnak el naponta. A növekedés során új „tömegkommunikációs oldal” indítását is tervezik.

Medien und Erziehung

Nő a koncentráció a Fleet Streeten. 1985-ben újabb összevonás történt a brit sajtóban, ahol 17 országos lap közül 16-ot

heten tartanak kézben. A legnagyobb három laptulajdonos — Rupert Murdoch, Robert Maxwell és David Stevens — most az országos sajtó 32, 30, illetve 18 százalékat ellenőrzi, vagyis összesen a hétköznap 15,5 millió példányban, vasárnap 18 millió példányban megjelenő lapok negyötödét.

IOJ Newsletter

Film

Istenszobor — gázálarcban látható H. Machwitz „Légszomj — 2001” (Luft schnappen) c. filmjének indító képén. Alcíme: A zöldek víziója a megmentett környezetről. A rendező a környezetvédelem elméleti és gyakorló szakembere, tíznél több film készítője. Új alkotásában a zöldek elvei szerint berendezett XXI. századot rajzolja meg. A sikeres környezetvédelem mellett egy elképzelt életmód és politikai szemlélet is kirajzolódik a két részes filmen, amelyhez osztrák és NSZK-beli tudományos és művészeti intézmények, rádió- és televízióadók nyújtottak segítséget.

Sehen, Hören, Bilden

Cinegraph a neve annak a hatalmas müncheni lexikon-vállalkozásnak, amely minden német nyelvű filmet figyelembe vesz, és a szöveget a legfontosabb kritikákkal együtt adja közre. Eddig két kötet jelent meg; optimista szerkesztői a film-tudomány és a filmszakma eljövendő alapművét látják a Cinegraphban.

Medien und Erziehung

Csináljuk Hamburgban . . .! Ezzel a jelzővel népszerűsíti magát az NSZK-beli nagyváros, amely az ország film- és televízióipari metropolisza akar lenni. Eddig 18 cég csatlakozott a tervhez, hogy gyártó és szolgáltató kapacitását Hamburgra és környékére koncentrálja. 1985-ben Hamburg kommunikációs iparában 28 ezren dolgoztak, mintegy 15 milliárd márka költségvetéssel.

Medien-Bulletin

Rádió

„Véleménykonténer” volt a neve annak a barakkméretű lédának, amely 30 napig állt Kassel (NSZK) utcáján. Bárki beléphetett, és bármilyen véleményét — láthatatlanul és névtelenül — az éjjel-nappal működő mikrofonba mondhatta. A három NSZK-beli rádiótársaság közös ötletéből egyórás műsor lett. Vajon áttöri-e így a rádió a hírközlés „egyirányú utcáját”? A kísérlet kezdeményezői az eredményt „viccesnek, megrázónak, kreatívnak és nyomasztónak” ítélik.

Medien-Magazin

Világadó. Egy 34 éves alabamai fiatalember, H. D. Norman új sztereó rádióállomást indít NDXE Global Radio néven, mely Ausztráliától Zairéig el tudja majd érni a hallgatókat. Az adó 1986. július 4-én jelentkezik először, Amerika függetlenségének napján, s élő koncerteket, sporteseményeket, a világ minden részéről jelentkező résztvevőkkel telefonos beszélgetéseket, híreket, nemzetközi időjárás-előrejelzést és népszerű zenei műsorokat fog közvetíteni Európának, a Csendes-óceán térségének, Észak- és Dél-Amerikának.

Electronic Media

Új név — régi rádió. 1985 szeptemberétől Radio Österreich International az osztrák rövidhullámú adó új neve. Az adás központja Moosbrunn (Alsó-Ausztria), a műsorok a német mellett angol, francia és spanyol nyelven hangzanak el, naponta 84 óra időtartamban.

Fernseh-Informationen

Tibet messze van? A „Tibeti Néprádió” 1959-ben alakult, korábban sem rádió, sem újság nem volt Tibetben. 1973 óta a rádiónak két műsora van, az egyik a nomádoknak és a külföldön élő tibetieknek szól. Az adó kapacitása 800 kilowatt. A televízió 1985-ben alakult meg. A 90 fős intézmény fele tibeti szakember. A két csatorna reggel 7-től éjjel 23-ig sugároz műsort. Hét földi állomás segíti, hogy a központi műsor zavartalanul eljusson mindenhová.

Fernseh-Informationen

Kilátástalan helyzetben. 37 helyi rádióból már csak 27 működik Svájcban. Az 1983-as rádiós szövetség ellenére helyzetük egyre reménytelenebb, műsoruk többnyire zenére szorítkozik, hallgatóságuk egyre fogy. A nagyvárosokban (Zürich, Basel) még tartják magukat, de főként Nyugat-Svájcban a francia nyelvű adók szinte elsöpörték a helyi rádióállomásokat. Az adók új megoldás helyett most egymást okolják.

Medien-Bulletin

A legújabb médiumok között — talán az évtized végére — ott lesz a digitális rádió is. A frekvenciahiány miatt ma még csak „titokban” végzik az adáspróbákat, de talán hamarosan műholdról és kábelen is közvetíthetik ezeket a műsorokat. Az NSZK-ban már a külön digitális rádiócsatorna tervét készítik elő.

Medien und Erziehung

Televízió

Kitiltották a tévét a brit parlamentből. A brit alsóház többé nem járul hozzá, hogy a televízió élő adásban közvetítse a parlament üléseit. A szavazáson 12 szótöbbséggel a tilalom mellett döntöttek. A közvetítés ellenzői közé tartozott Thatcher asszony is, aki a televízió nagy politikai befolyásától féltette a T. Házat.

Die Presse

Szovjet és bolgár vásárlások az USA-ban. A Worldvision Enterprise céget nemrég felkeresték a szovjet és a bolgár televízió műsorbeszerzői, és ötven-ötven óra műsort rendeltek. Elsősorban sci-fit, klasszikus kalandregények feldolgozásait választották ki a bemutatott anyagból. A cég igazgatója „áttörés”-nek nevezte a két szocialista ország vásárlásait.

TV World

Fél éve kezdődött a televízió Nepálban. Az első adást úgy időzítették, hogy egybeessen Birenda király 41. születésnapjával. Az ország lakossága most napi kétórás műsort nézhet.

Action

Részvényesere. A Visnews hírugynökség — többek között az MTV híradójának is rendszeres szállítója —, melynek központja Londonban van, Ausztriában közgyűlést tartott (1957 óta először), ahol bejelentették, hogy a társaság részvényeinek 22 százalékát 2,6 millió fontért megvásárolta a BBC-től a Reuter ügynökség. Így a Visnews részvényeinek összesen 55 százaléka került birtokába, s a BBC már csupán 11 százalékkal részesedik. A többi tulajdonostárs: a kanadai CBC, az új-zélandi BONZ és az ausztrál ABC.

TV World

Szöul már jelentkezik — Amerikában: az NBC televíziótársaság megszerezte az 1988-as olimpiai közvetítés teljes jogát az USA-ban. A busásnak tűnő hasznot azonban csökkenti, hogy a NOB részre 300 millió dollárt kell fizetnie, sőt részesedést a reklámbevételekből.

Fernseh-Informationen

Számúzik Olympust — mármint a hat UER/EBU tag „páneurópai televíziójának” a nevét. Ilyen formában ugyan egy japán tévékamera-konzern használja. A nemzetközi jogi döntés után Olympus-ból „Europe-Television” lett, a kevésbé frappáns név mindenesetre informatívabb. Az 1985 decembertől sugárzott adás napi négyórás műsora egyelőre „közös kísérlet”.

Fernseh-Informationen

Kényszerű radikalizmus vezet a BBC-t, amikor 25 ezer munkahelyéből 4 ezret megszüntet. „Az utolsó harminc év legradikálisabb változásának” oka a 350 millió font deficit, amellyel a BBC a legutóbbi hároméves tervet zárta, annak ellenére, hogy az előfizetési díjat 7 fontra emelték.

Hörfunk, Fernsehen, Film

Újságíró az űrben. Lehet, hogy Walter Cronkite lesz az az újságíró, akit a NASA elsőként küld a világűrbe. A CBS esti híradójának volt műsorvezetője is benyújtotta pályázatát a programban való részvételre. Ha öt választják, Cronkite lesz csaknem 12 év alatt a legöregebb ember, aki az űrbe utazik — novemberben tölti

be hetvenedik évét. A repülés nincs korhatárhoz kötve, csupán az a feltétel, hogy a jelölt egészségi állapota elfogadható legyen.

Newsweek

Kis teljesítményű adók. A statisztikák nem adnak okot derűlátásra a kis teljesítményű tévéadók jövőjét illetően. Ezt a szolgáltatást öt éve engedélyezte az USA Szövetségi Kommunikációs Bizottsága (FCC). A kiadott engedélyek közül keveset használnak eredeti helyi műsorok készítésére — legtöbbször csak a nagy teljesítményű adók jeleit továbbítják. Az FCC nemrég érvénytelenített 50 engedélyt, mert a tulajdonosok az odaítélés után egy évvel sem haladtak semmit az építkezéssel. Mintegy 1200 engedély vár még kiadásra, s összesen 17 ezren pályáztak a tervezett négyezer tévéadóra.

Television/Radio Age

A testre szabott újság. A teletext legújabb fejleménye a személyre vagy „testre szabott” újság, amelyben csak azok az információk vannak benne, melyek érdeklik az előfizetőt. Egy személyi számítógép segítségével — megadva saját adatait a központnak — jelzi, hogy milyen információra van szüksége. A tévéképernyőn megjelenő szöveget ki lehet egészíteni fényképekkel, sőt a jobb tájékozódás érdekében még a központi archívum is felhasználható.

IBI Bulletin

Video

A holnap irodalomóráit tervezik Württembergben, ahol most videokazettákra veszik, illetve másolják a német irodalom tananyagát. A vállalkozást elméleti és didaktikai bevezető kötet és a megfilmesített anyagok jegyzéke kíséri.

Medien und Erziehung

Video a Szovjetunióban. Moszkvától délkeletre, Voronyezsben nyílt meg az első szovjet videotár. Napi három rubelért a kölcsönzők 115 kazetta közül válogathatnak. A Szovjetunióban jelenleg egyetlen képmagnót gyártnak, az Elektronika VM—12-t, amelyből évi négyezer darab készül.

Action

A berlini videointézet jelenti: Az NSZK-ban 1985-ben több, mint kétfélmillió volt a műsoros kazetták száma, ami nagyjából 100 millió márkás forgalmat jelentett. A videokölcsönzés az egész kölcsönzési üzlet 31 százalékát teszi ki, ezen belül a készü-lékkölcsönzés mértéke a legnagyobb (58 százalék), majd az üres kazettáké (12 szá-zalék) és a videoműsoroké (8 százalék) kö-vetkezik. A kölcsönzött műsorok között a játékfilmek és a sci-fik kategóriája vezet 24 százalékkal, ezt követi a kalandfilmek, az erotikus filmek és a vígjátékok csoport-ja 11 százalékkal.

Medien und Erziehung

Kábeltévé

A kommunikációs ipar leggyorsabban növekvő üzletága a kábeltévé — állapította meg egy 245 vállalattal készült felmérés. Megelőzi az ipar más területeit, kö-ztük a műsorszórást, az üzleti információ-szolgáltatást, a lap- és könyvkiadást és a reklámat. Az előfizetés növekedése azon-ban úgy tűnik, az utóbbi évekhez képest lelassult. 1985-ben a televíziós háztartások 46 százaléka volt bekábelezve, ami 5,7 százalékos növekedés az előző évhez vi-szonyítva. Vannak városok, főleg nyugat-on, ahol a kábelsűrűség jóval meghaladja a 80 százalékot.

Telecommunications Update

Kábeldíjak. A Német Szövetségi Posta szabályozta a kábelesítés tarifáját. Az év elejétől jóval alacsonyabb lett a nagy lakó-közösségek és lakótelepek kábelesítési dí-ja, viszont valamelyest emelkedett a kü-lönálló lakások és házak bekábelezési ta-rifája. Egyes házakért vagy lakásokért 675 márkát, 2—6 lakásért 460 márkát kell fizetni. 6—10 lakás bekábelezési díja azonban már csak 25 márka, s minden to-vábbi lakásé 10 márka.

Fernseh-Informationen

Családias televízió? Az Allensbacher De-moszkópiai Intézet féléven át végzett ku-tatást a ludwigshafeni kábeltévé kísérlet mel-lett. Most közzétette a vizsgálat meglepő (?) eredményét: amióta kábeltélevízió van, a családok többet olvasnak, jobban kihasználják a szabadidejüket, kevesebbet kézimunkáznak — viszont kialvatlan-

ságra panaszkodnak. Két másik közön-ségkutató szolgálat mérései szerint nagy-mértékben nőtt a csatornaváltások szá-ma, különösen a szórakoztató kínálat te-rén.

Journalist

Kábelháború? Részben a kormánytámo-gatás 75 millió dolláros csökkentése kész-tette a Kanadai Műsorszóró Társaságot arra, hogy az USA kábeltélevíziós piacán keresen új jövedelemforrásokat. Az on-tariói Windsorban, Detroit közelében szándékozik felállítani az adót, ami vál-tozatos műsorokat kínálna mindkét or-szág kábelrendszereinek. A CBC le akar venni műsoráról minden, az USA-ban kés-zült kereskedelmi programot, köztük a „Dallas”-t is, hogy helyet csináljon a ka-nadai alkotásoknak. A kormány azonban óvja a kanadaiakat attól, hogy az USA te-levíziójában hirdessenek, mert Washing-ton esetleg hasonlóképp vág vissza, ami érzékenyen érintené a társaság potenciális bevételét.

Newsweek

Távközlés

A Szovjetunió és az Intelsat megállapodá-sa. Ha a tagországok jóváhagyják a szer-ződést, akkor a Szovjetunió is részesülhet a nemzetközi műholdas szervezet szolgál-tásaiból: olyanokból, mint a telefon, az adatszolgáltatás és a televíziós közvetítés. 1984-ben az Intelsat összes adásának csak 1 százalékát vették a Szovjetunióban. A mostani megállapodással ez a szám növe-kedhet.

IBI Bulletin

A modernizációs program keretében Kína 3,5 milliárd dollárt költ a távközlésre. 1990-ig 10,2, 2000-re pedig 30 millió tele-phon felszerelését tervezik. A program meg-valósítása érdekében Kína megállapodást köt a nagy külföldi cégekkel. A franciák-tól, Svájctól, Japántól és az amerikaiak-tól vásárol különféle digitális számítógé-pek, híradástechnikai berendezéseket

IBI Bulletin

Nyolc amerikai vezetőből csak egy használ napi munkája elvégzéséhez számítógépet. Az adatok azt mutatják, hogy az USA nagyvállalatainak 500 főnökéből csak 59 vesz igénybe, illetve tud készségi szinten használni számítógépet. Ezt az arányt rontja, hogy a felmérésbe természetesen bevonták a nagy amerikai híradástechnikai cégek vezetőit is, ők pedig szakmájuknál fogva rendszeresen igénybe veszik a napi feladatok elvégzésénél a személyi, sőt a nagyobb számítógépeket is. Az érdeklenség fő oka állítólag az, hogy a vezetők „lusták” megtanulni a számítástechnikai berendezések használatát.

IBI Bulletin

A számítógépek ötödik generációja. Japánban és az óceán túlsó partján is be-

mutatták már az ötödik generációs számítógépeket, amelyek egyike-másika 60 millió (!) műveletre vagy ugyanennyi parancs elvégzésére képes. Egyesek szerint csak lenne képes, mert ezekhez a számítógépekhez gondot jelent a szoftver elkészítése. Nincs még ugyanis kiforrott programnyelv a berendezésekhez.

IBI Bulletin

400 ezer számítástechnikai vállalkozás az olasz mezőgazdaságban. Százezer mezőgazdasági üzem használ rendszeresen napi munkájához számítástechnikai-információs berendezéseket Olaszországban, és további 300 ezer kész már alkalmazásukra.

IBI Bulletin

„Jó barát”

Helyváltás a mennyekben. A Nemzetközi Távközlési Unió száz országának genfi konferenciája valamelyest elosztotta azt az aggodalmat, hogy a harmadik világ kommunikációja kiszorul a zsúfolt geostacionárius műholdpályákért folyó versenyből. A döntés értelmében az űrversenyben hátramaradt országok is helyet foglalhatnak a kommunikációs pályán. Korábban bárki kapott műholdpályát, aki jelentkezett érte, de a rendszer csak a felővésre kész országokat szolgálta, ezért kerestek valamilyen megoldást helyük biztosítására azok, akiket még legalább tíz év választ el a mesterséges holdjuk felbocsátásától.

Action

Adatbank-hálózat a Szovjetunióban. Közvetlen összeköttetést teremtenek a szovjet köztársaságokban lévő tudományos akadémiák között. A rendszer összekapcsolható lesz más országok adatbankjaival is. Lehetőség nyílik arra, hogy összesen 10 millió dokumentum áramolhasson a különféle felhasználók között. A teljesítmény előreláthatólag 200 ezer gigabájt lesz. Kapcsolat van már Kubával, Magyarországgal, aláírták a megállapodást a osztrák rádióval, a finn TMT—TEAM-mel és egyezmény született az információ-cseréről a svájci rádióval, a canadai Sharp APL-lel és a British Libraryvel is.

IBI Bulletin

Műhold Mexikó fölött. Megkezdte működését a Morelos nevű mexikói kommunikációs műhold, amelyet tavaly júniusban lóttek föl az amerikai Discovery űrhajóval. A kormánynak kettős célja van a mesterséges holddal: az egyik az, hogy oktatóműsorokat sugározzanak a falusi körzetekbe, a másik pedig, hogy mexikói műsorokat közvetítsenek az USA-val határos területekre, ahol rendszeresen nézik az északról érkező adásokat.

Action

A világ legjobb telefonhálózata Angliáé lesz. A British Telecom szakemberei szerint tíz éven belül Angliának lesz a világon a legjobb telefonhálózata, mert az „x” rendszerű digitális technikával az összes fogyasztót össze lehet majd kapcsolni a kisebb-nagyobb információs központokkal.

IBI Bulletin

A levélírás még nem a múlté — mutatott rá egy nemrég készült angol felmérés. Annak ellenére, hogy a telefon és a telex azonnali kommunikációt tesz lehetővé, még nem szűnt meg a levélírás sem, sőt az elmúlt évben 16 millióval nőtt a Nagy-Britanniában írott levelek száma. Az általános hiedelemmel ellentétben a telefontulajdonosok termékenyebb levélírók, mint azok, akiknek nincs távbeszélőkészülékük.

Action

Kanada terve a rézkábelek felváltására. Húszezer kilométer optikai szálát fektettek már le Kanadában, és 1986 végére meg akarják duplázni ezt a mennyiséget. A század végére az összes rézvezetékot ki akarják cserélni optikai szálra.

IBI Bulletin

Számítástechnika

Terjed az ISO. Az International Standard Organization előírásainak újabb és újabb támogatói, hívei vannak. A másik nagy rivális az SNA (System Network Architecture) rendszer. Ez utóbbit az IBM dolgozta ki. Mindkettő célja a különféle számítógéprendszerek egységesítése. Az IBM elképzelései egyelőre ismertebbek az Egyesült Államokban, mint az ISO előírásai. Mindazonáltal a japán cégek egyre inkább az ISO elismerése felé hajlanak.

IBI Bulletin

Kozma György

SZERELMI TÖRTÉNET?...

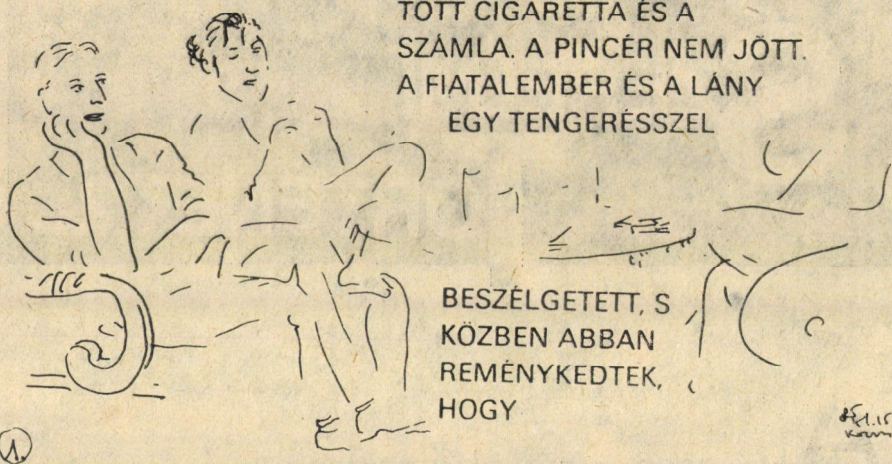
A képregény (újra) eláraszt bennünket. Lám, húzhatják el szájukat olvasóink, még egy ilyen szolid, tudományos folyóirat, (mint a Jel-Kép) is beadja a derekát.

Az eset mindenképpen némi magyarázatra (magyarázkodásra) szorul:

Lapunk mostani számában néhány olyan írást közlünk, amely (egy nemrégiben tartott tanácskozás alapján) a képregény ügyét boncolgatja, más-más megközelítésben. Ehhez az összeállításhoz szánjuk illusztrációként az itt következőket. Illusztrációkkal azonban szeretnénk valami mást (talán többet) adni, mint a megszokott képregények. S a munkatársunknak szegődött Kozma György (és természetesen Szántó Tibor, aki tipografizálta a művet) abban is segítségünkre volt, hogy publikációnk (tudományos) fintorként is értelmezhető legyen.

(a szerk.)

AZ ASZTAL KÖR ALAKU VOLT.
RAJTA 3 KIS POHÁR ÉS KÉT
NAGY POHÁR, 4 DOBOZ KINYI-
TOTT CIGARETTA ÉS A
SZÁMLA. A PINCÉR NEM JÖTT.
A FIATALEMBER ÉS A LÁNY
EGY TENGERÉSSZEL

BESZÉLGETETT, S
KÖZBEN ABBAN
REMÉNYKEDTEK,
HOGY

MAJD JÖN A PINCÉR. FÉLHOMÁLY
VOLT A TEREMBEN. A TÖBBI ASZ-
TALNÁL ÉRTHETETLEN NYELVEN

BESZÉLGETTEK. A LÁNY
ZÖLD, NADRÁGSZERŰ HARIS-
NYÁT VISELT ÉS FEKETE TRI-
KÓT, RAJTA „ROLLING STONES”
FELIRATTAL.

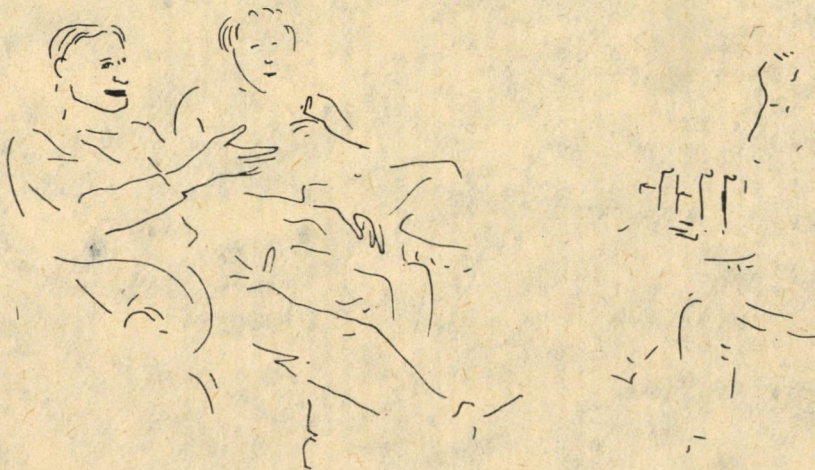

A FIU KEZET A LÁNY TÉRDÉRE HELYEZTE.
A TENGERÉSZ MÍTOSZOKAT REGÉL AZ URAL-
KODÓHÁZRÓL.

③

A FIÚ TENYERÉT KIFELE FORDÍTVA KÉRDEZ
VALAMIT. A LÁNY SZÁJÁHOZ EMELI A CIGARETTÁT.
CSAK SÁRGA SVEPPSZ VAN, MODJA A PINCÉR,
MIUTÁN VÉGRE MEGÉRKEZIK.

④

A HERCEGKISASSZONY ELREPÜLT A FÉNY VÁROSÁBA,
HAJAT VÁGATNI. DE MOST ELHUNYT, AZT MONDJÁK...
– MESÉLI AZ IDEGEN. KI TUDJA? A FIÚ HOMLOKÁ-
HOZ EMELI HÜVELYKUJJÁT, S KEZÉBEN FÜSTÖ-
LÖG A CIGA-
RETTA. JOBB LÁBÁT ÁTRAK-
TA A BAL LÁBÁN.
A LÁNY IS. DE MOST
VISSZATETTE.

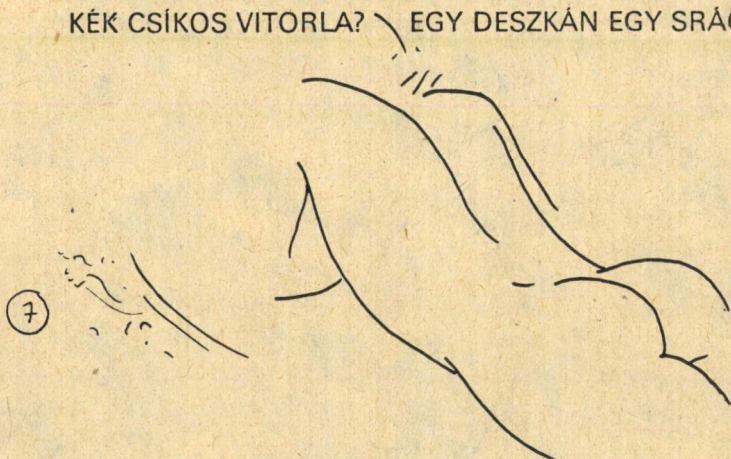
⑤

A FIÚ A LÁNY KEZÉN DOBOLJA A ZENE
RITMUSÁT, DE ARCÁN LÁTSZIK, HOGY NINCS MEG-
ELÉGEDVE A DISZKÓ MŰSORÁVAL. KÖZBEN A PIN-
CÉR ITALOKAT HOZOTT. VAJON EMLÉKEZNEK-E
A FIATALOK...

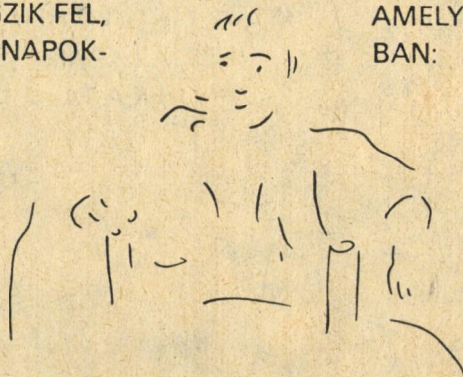

⑥

A TENGER KÉKSÉGÉRE? A RUHÁTLAN
EMBEREKRE A TŰZŐ NAPON? A FÜGEFÁRA
A KOCSMA MELLETT? IGAZÁN IDILLI KÖR-
NYEZET VOLT: FÉMVÁZAS SZÉKEK, MŰANYAG
SÁTRAK, SZÍNES RONGYOK A SZÉLBEN. PIROS
KÉK CSÍKOS VITORLA? EGY DESZKÁN EGY SRÁC.

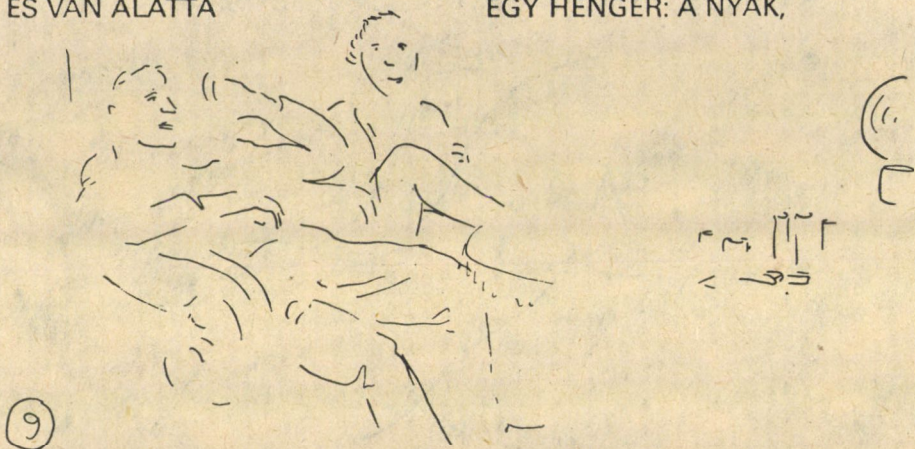

A LÁNY ELŐREHAJOL ÉS MEGNÉZI A VISSZA-
FOGOTT MOZDULATOKKAL TÁNCOLÓ EMBEREKET
A BARLANGSZERŰ HELY LEJTŐS PARKETTJÁN. AZ
EGYIK ASZTALNÁL ELEGÁNS FIATALEMBER ALSZIK.
A TURISTÁK FELNEVETNEK: AZ IDEI NYÁR BOLGÁR SLÁ-
GERE HANGZIK FEL, AMELY MINDENÜTT SZÓLT
AZ ELMŰLT NAPOK- BAN:

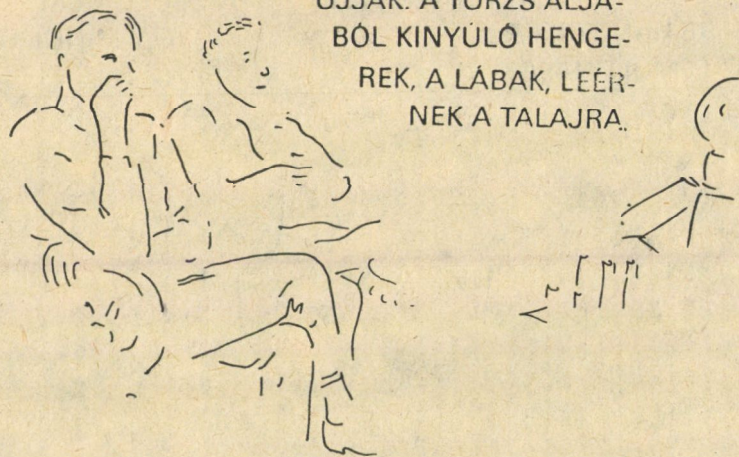
8

A FIÚ KÉNYELMESEBBEN HELYEZKEDIK EL.
 A VILÁGON NAGYON SOK HELY LEHET MÉG,
 AHOL EMBEREK ÜLNEK, ITALOK MELLETT
 AZ EMBEREKNEK KÖR-GÖMB-SZERŰ A FELSŐ
 (A LEVEGŐ FELÉ ESŐ) RÉSZÜK, ÚGY HÍVJÁK, HOGY FEJ.
 ÉS VAN ALATTA EGY HENGER: A NYAK,

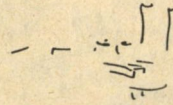
9

MAJD EGY VISZONYLAG LAPOS, NEGYZETES TÖMB, A
 TÖRZS, MELYBŐL A „FEJHEZ” KÖZEL KÉT HOSSZÚKÁS,
 CSÖSZERŰ NYŰLVÁNY LÓG KI: A KAROK. A VÉGÜ-
 KÖN ELLAPOSODNAK, S ÖT-ÖT KIS PÁLCIKA KÖVET-
 KEZIK: AZ UJJAK. A TÖRZS ALJÁ-
 BÓL KINYULÓ HENGE-
 REK, A LÁBAK, LEÉR-
 NEK A TALAJRA.

10

MINKENKÉPPEN REJTÉLYES JELENSÉG AZ EMBER.
 MERT A TETEJÉBE MÉG KÉPES MINDENFÉLÉRE
 GONDOLNI. TEHÁT, MIKÖZBEN EGY NARANCSSZÍNŰ,
 KÖR ALAKÚ ASZTALNÁL ÜL, EL TUDJA KÉPZELNI,
 MAGÁT EGY SÖTÉT, NÉGYSZÖGLETES TÁRGY
 FÖLÖTT, ÁLLVA, VAGY FEKVE.

11

ÉS EL TUDJA KÉPZELNI, MI LENNE, HA NEM MOST
 LENNE, HA MÁR CSOMAGOKKAL A VÁLLÁN A KIALVÓ
 NEONFÉNYES ÜDÜLŐVÁROSI HAJNALT JÁRNÁ ÁLMOSAN
 VAGY HA EGY SZIGETEN LENNE, AMELYET VÍZ VESZ
 KÖRÜL. VAGY MI LENNE, HA MEGJELENNE MOST EGY
 ÖREG-ÖREG ANYÓKA, ÉS MONDANA VALAMIT ARRÓL, HOGY
 MILYEN ÉRZÉS, HA AZ EMBER HÁTA MÖGÖTT
 VAN EZ A 70 ÉV: TÖMEGEK ÖLTÉK
 EGYMÁST FÉMSZERSZÁMOKKAL? FÜSTBEN ÉS

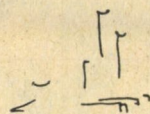
TÜZBEN -
 TAVASSZAL
 GOT
 TÁLNI

ÉS TÖMEGEK INDULTAK
 AZ ERDŐBE VIRÁ-
 SZEDNI, SÉ-
 A = HEGYEKEN

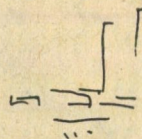
12

ÉS EZEK A GONDOLATOK OLYANOK, MINT AZOK A
HEGYEK, AMELYEKRŐL SZÓLNAK: VONULATOK A SENKI
FÖLDJÉN; AZ EMBER SAJÁTGONDOLATVILÁGÁBAN
IS CSAK EGY-KÉT ÖSVÉNYT ISMER, JÓ ESETBEN TUD-
JA, MERRE A VILÁG, MERRE A TŰZ – DE
TÖBBNYIRE NEM TUDNI, MI JÖN A KÖVETKEZŐ
GONDOLAT UTÁN. A FIÚ FELÁLL.

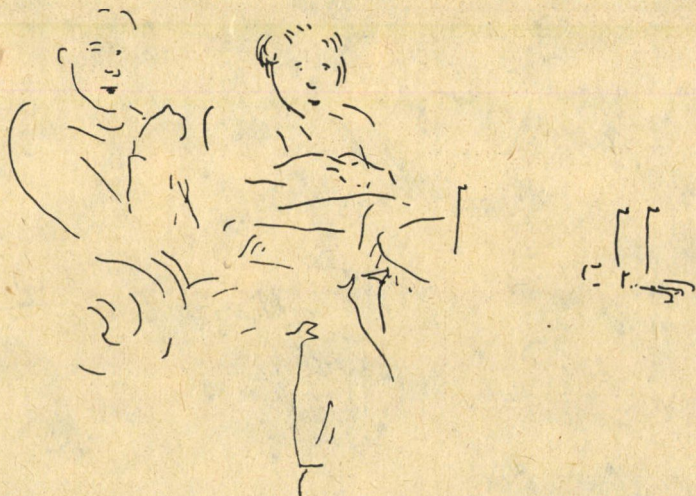
13

A CSELEKEDETEK SEGÍTENEK – ODA KELL FIGYELNI.
A FIÚ MEG A LÁNY MEGPUSZILJÁK EGYMÁST – SZÁJUKAT
RÖVID IDEIG ÖSSZEILLESZTIK – AZTÁN A FIÚ DÚDOL
VALAMIT. NYILVÁN AZ IS A GONDOLATVILÁG ESETLEG VÉGTELEN
TERÜLETÉN VALÓ BIZTOSABB HALADÁST SZOLGÁLJA,
HA KÉT VAGY TÖBB EMBER KAPCSOLATBA KERÜL EGYMÁSSAL.

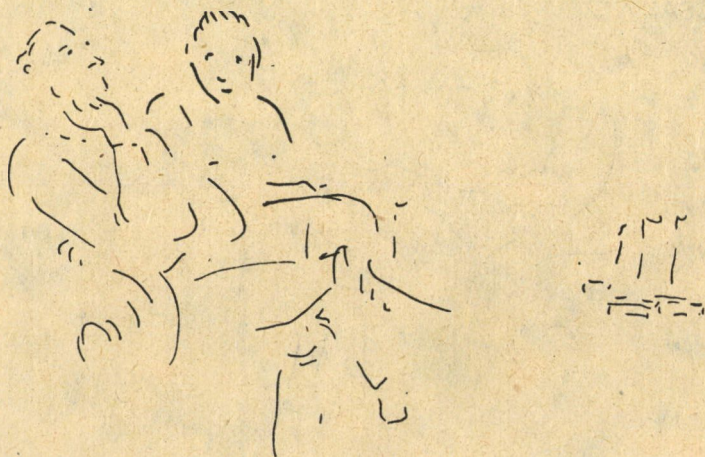
14

EGY IDEIG BIZTONSÁGOT AD EGY TÁRGY SZEMLELTÉSE:
MEGADJA AZ IRÁNYT. MEGJÖTT A FAGYLALT
HIHETETLEN MENNYISÉGŰ TÁRGY KERÜLT A
SZEMHATÁRÁBA A FIÚNAK, AMIKOR AZ ELŐBB

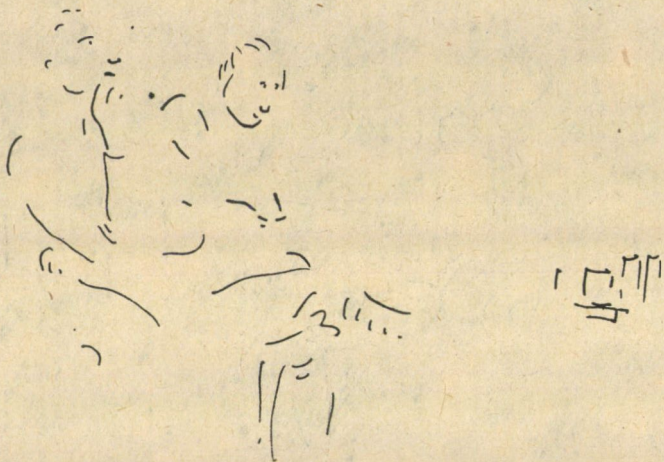
15

FELÁLLT ÉS SOK MÁS EMBER LÁTÓHATÁRÁBA
KERÜLT BELE; DE VISSZATÉRT AZ ASZTALHOZ
A VÉCÉ UTÁN, AHOL A TENGERÉSZ MÉG MINDIG VÁRTA A HAJNALT,
S AZT, HOGY VÍZRE SZÁLLJON.

16

A LÁNY MEG A FIÚT VÁRTA ÉS AZT, HOGY
EGYÜTT FELREPÜJJEK AZ ÉGBE. A FEKETENADRÁGOS
FIÚ JOBB LÁBÁT MEGINT ÁTVETETTE
TÉRDÉN ÉS A KEZÉVEL

17

AZ ORRÁT PISZKÁLTA. A ZENE TUST
HÚZOTT ÉS A TENGERÉSZ BARÁTSÁGOSAN
ELKÖSZÖNT. A LÁNY RÁGYÚJTOTT, S EZT
MINDKETTEN KIS FEJMOZDULATOKKAL KÍSÉRTÉK.
A LÁNY CSAK NÉZ.

18

A FIÚ MOST EGY KÖNYVBŐL – FEHÉR LAPOK,
 RAJTUK FEKETE JELEK, AMELYEKEL GONGOLATAIKAT
 LEHET KIFEJEZNI, S BETŰKNEK HÍVJÁK ŐKET
 – EGY RÉGI IDÉZETET OLVAS FEL ARRÓL, HOGY
 BŰNEINKET SEM KIFEJEZNI, SEM MEGÉRTENI

NEM VAGYUNK
 EZ RÁJUK
 SZAKÁ-
 AKIK
 TAK
 LÁT-

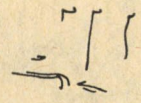
KÉPESEK. VONATKOZIK-E
 A REPTÉRI BÁRBAN ÉJ-
 ZÓ FIATAL TURISTÁKRA,
 MOSTANÁIG NEM IS SZÓL-
 EGYMÁSHOZ? ŐK IS ÁT-
 HATATLANOK
 EGYMÁSNAK?
 VAGY MAGUKNAK IS?

19

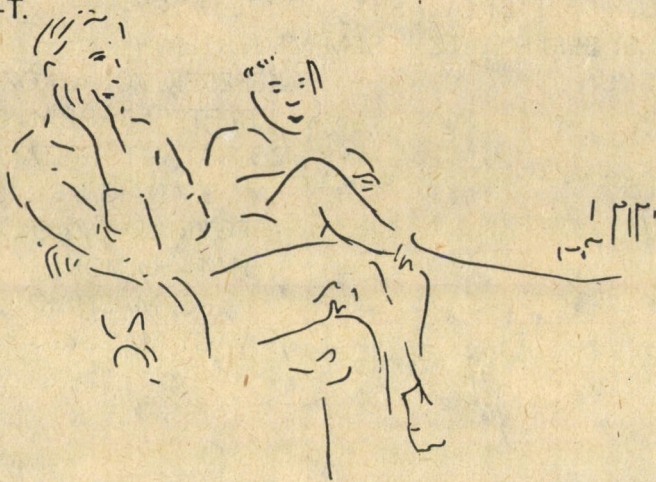
A ZENEKAR A „YESTERDAY” CÍMŰ BEATLES-
 SZÁMOT JÁTSSZA. EGYRE TÖBB A MEGVÁLASZOL-
 HATATLAN KÉRDÉS – ÉLETÜNK MINDEN PERCE AZZÁ VÁLHAT, HA NEM
 VIGYÁZUNK.

A SZŐKE DIZŐZ MEGHAJOLT.

20

A RÖVID CSEENDBEN A TAPS UTÁN AZT
MONDTA A FIÚ A LÁNYNAK:
– ÉN A LENNONT JOBBAN SZERETEM, MINT
A „STONES”-T.

21

15
16-201

• VÉGE

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

Tamás Szeeskő: Satellite kaleidoscope
Pál Tamás: Information policy and modernization in society
The relationship between political power and mass communications in several bourgeois democracies

- 3 Тамаш Сечкё: Спутниковый калейдоскоп
Пал Тамаш: Информационная политика и общественная модернизация
5 Отношения между политической властью и массовой коммуникацией в ряде буржуазных демократий
24

CLOSE-UP

A brief account of audience research on radio listening
Zoltán Jakab: Consumers' investments in mass communication — some long-term trends
Tamás T. Kiss: Communication scenes in a Hungarian settlement

- К самопознанию радиовещания
35 Золтан Якаб: Инвестиции потребителей в массовой коммуникации — несколько долгосрочных трендов
49 Тамаш Т. Киши: Поля коммуникации села Хайош
58

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

FORUM

Legal consciousness and information
László Szűk: Comments on criminal reporting
András Deák: Chronic lack of time
János Katona Horváth: At issue with law
Comicalities around comics
Kálmán Rubovszky: A conference in Püspökladány
Katalin S. Nagy: Comics as mass media
Tibor Zsilka: Comics as a literary genre
Erzsébet Szilágyi: The world of the comic strip
Ferenc Vicsék: The profits to be distributed
László János Szűcs: Free entrance to Hungary

ФОРУМ

- Правовое сознание и информация
65 Ласло Сюк: Заметки об уголовных корреспонденциях.
69 Андраш Деак: Хроническая нехватка времени
69 Янош Катона-Хорват: Судиться с правом?
72 Вокруг комиксов
72 Калман Рубовски: Дискуссия в Пюшпёкладане
76 Каталин Ш. Надь: Комикс как средство массовой коммуникации
79 Тибор Жилка: Комикс как жанр
83 Эржебет Силади: Мир с запахом комикса
87 Ференц Вичек: Что можно разделить?
91 Ласло Янош Сюч: Свободный вход в Венгрию
94

WORKSHOPS, METHODS

Tibor Zádor: Information going abroad
Iván Bedő: „We beg for more, much more news!“
János Széky: Short of perfection
The credit of sports journalism. Conversation with **Róbert Zsolt (Tamás Nádor)**

МАСТЕРСКИЕ, МЕТОДЫ

- 97 Тибор Задор: Информация на границу
97 Иван Бедё: «Умоляю, больше, гораздо больше известий!»
105 Янош Секи: По эту сторону совершенства
114 Достоверность спортивного пера. Тамаш
119 Надор беседует с Робертом Жолтом

ONCE MORE

A postwar casualty (An abridged and edited version of a radio report)

126

ЕЩЁ РАЗ

«Дело солдатское!»

MEDIA HISTORY

Erika Takács: The Spanish civil war in the contemporary Hungarian press

Miklós Szabó: The beginnings of public service radio broadcasting

Aladár Ritter: Magyar Nap writes that . . .

ПРОШЛОЕ

Боднарне, Эрика Такач: Гражданская война в Испании в зеркале венгерской прессы того времени

Миклош Сабо: Радио и начала

148 «общественной службы»

Аладар Риттер: Газета «Мадьяр Нап» писала . . .

THE WORLD OUTSIDE

New ways in audience research

Judit Lendvai: France: Changing organizations and changing methods

Mária Vásárhelyi: GFR: Rapid and varied information

Austria's intellectual and artistic workshop. Conversation with **Gerd**

Bacher, director-general of ORF

Herbert I. Schiller: The universal system of commercial activity and national sovereignty

ПАНОРАМА

Новые средства в исследовании публики

Юдит Лендвай: Франция — меняющиеся организации и меняющиеся методы

168 **Мария Вашархей:** ФРГ — быстрое и

170 многогранное приобретение информации

Духовная и творческая мастерская

173 Австрии. Матяш Винце беседует с

руководителем ОРФ

Герберт И. Шиллер: Мировая система бизнеса и национальная

178 суверенность

PUBLIC OPINION

Savings

Adaptation to the economic climate

Opinions on the economic situation measures

Response to recent demographic

ЗОНД

182 «Если только это не доставит забот»

184 Все труднее

Нет существенных перемен

186

188 Будет ли это иметь последствия

PERISCOPE

About books

From periodicals

News in brief

СМЕСЬ

189 О книгах

192 О газетах

200 Коротко о разном

BROWSING

György Kozma: Love story ?

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

207 **Дёрдь Козма:** Любовная история ?

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbcsítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.

HU ISSN 0209—584X

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.

Telefon: 316-173

V., Váci u. 10. Tel.: 185-604

V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840

V., Felszabadulás tér 4.

(Párizsi udvar) Tel.: 181-404

V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850

XI., Budapest, Skála Nagyaruház

Tel.: 852-222

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér

Szeged, Kávász utca és Dugonics tér
sarok

Miskolc, Szemere utca és Széchenyi
u. sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt

Győr, Rába Szálló előtt

Pécs, Széchenyi tér

Kecskemét, Szabadság tér

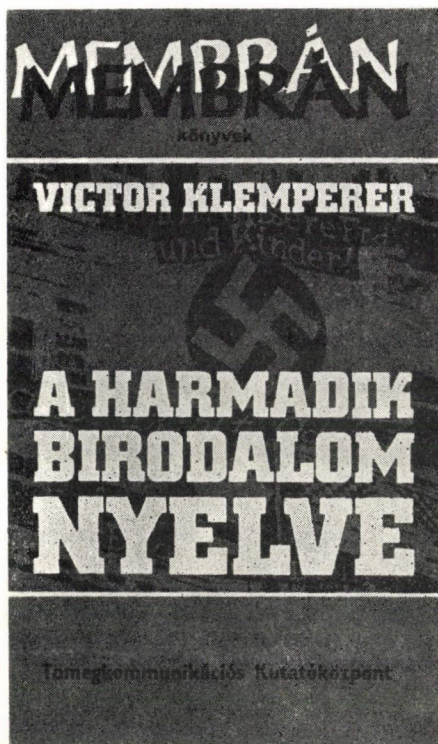
(Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december közepén — jelenik meg.)

SZERZŐINKET arra kérjük, hogy kéziratokat két, jól olvasható, gépelt példányban juttassák el szerkesztőségünkbe, s mellékeljenek hozzá egy külön lapra gépelt, legföljebb 20 soros összefoglalót is. Kéziratokat megőrizni és visszaküldeni nem áll módunkban.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványai közül az alábbiak kaphatók a szerkesztőségben: Budapest V., Akadémia u. 17.

	Ára:
Békés Ferenc: Ismeretszintmérés, ismeretstruktúra, ismerettipológia (Membrán)	16,— Ft
Divatszociológia I—II. (Membrán) (Szerk.: Klaniczay Gábor—S. Nagy Katalin)	59,— Ft
Dr. Zentai János: Rádió és irodalom (Membrán)	32,— Ft
B. A. Grusin: A hírek világa (Membrán)	48,— Ft
Szepesi György: Sportmikrofon (Membrán)	13,— Ft
MacBride-jelentés (Membrán)	44,— Ft
P. H. Tannenbaum: A televíziózás szociálpszichológiája (Membrán)	54,— Ft
V. Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve (Membrán)	33,— Ft
Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. (Membrán) (Szerk.: Grétsy László)	74,— Ft
Tükörben a pszichológia (Műhely) (Szerk.: Halász László)	46,— Ft
A Jel-Kép egyes számai	25,— Ft
Az RTV Szemle és a Jel-Kép repertórium 1969—1984.	40,— Ft

Ára: 25, —Ft

A Tömegkommunikációs
Kutatóközpont kiadványaiból

A Membrán sorozatból kapható még:

ára: 33,— Ft

ára: 74,— Ft

Előkészületben:
Kis Ádám: Mi micsoda (magyarul)
a számítástechnikában?
Elit Nikolov: A titok

A Membrán-könyvek megvásárolhatók
a Tömegkommunikációs
Kutatóközpont
kiadói osztályán is!

